

İspanya: Bir Başka Avrupa

GÜL İŞİK

İspanya: Bir Başka Avrupa GÜL İŞİK

Yaşadığımız
Dünya
Dizisi

İspanya: Bir Başka Avrupa

Gül Işık

Metis Yayınları
Başmusahip Sok. 3/2
Cağaloğlu / İstanbul

Yaşadığımız Dünya Dizisi - 19
İSPANYA: BİR BAŞKA AVRUPA

Gül Işık
© Gül Işık, 1991
© Metis Yayınları, 1991

Birinci Basım: Mayıs 1991
Kapak ve Grafik Tasarım: Semih Sökmen
Dizgi: Serhat Bal, Metis Yayıncılık Ltd., Film: Doruk Grafik
Basım: Yayalacık Matbaası, Cilt: Örnek Mücellithanesi

ISBN 975-7650-57-9

İspanya: Bir Başka Avrupa

Gül Işık

Spanish Literature + Film
since 1939

Admissions Officer,
Registrar's Office,
University of Newcastle
upon Tyne, 6 Kensington.
Terrace,
Newcastle upon Tyne
NE1 7RU

Tel: 091 222 6000

METİS YAYINLARI

*Ülkelerini tanıma konusundaki çabama
başlangıçtan beri sıcak bir ilgi göstermiş,
desteklerini esirgememiş bulunan
Türkiye'deki İspanya diplomatik temsilcilerine
gönülden teşekkürlerimi sunarım.*

*Çalışmam onu esinleyen
İspanyol dostlara armağanımdır.*

Gül Işık

İÇİNDEKİLER

Önsöz (ya da Sonsöz) 7

Avrupalı Olmak ya da Olmamak:
İşte Sorun Bu 13

İki Denizle İki Kıtanın Kördüğümü 35

İslamın Hem İçinde Hem Karşısında 51

Fetihten Doğan İmparatorluk: Önlenemeyen Yükseliş,
Kaçınılmaz Gerileme 79

Aydınlanma Yüzeyde, Ortaçağ Sessiz ve Derinde 107

98 Kuşağı: İspanya'nın Trajik Bilinci 133

İspanya İspanya'ya Karşı 163

Diktatörlükten Demokrasiye,
Yalnızlıktan Avrupa Topluluğu'na 197

Tarihlerle İspanya 237

Dipnotlar 242

Solda: Las Meninas (Diego Velásques).

ÖNSÖZ (YA DA SONSÖZ)

"Tarih karışıktır ama acı apaçık"

A. Machado

Yıllar önce, görmüş geçirmiş Endülüs'ün zarif Sevilla kentinde, mavi yaseminlerin açtığı bir sokakta başlamışım bu satırları yazmaya. Daracık bir sokaktı, ilkin çıkmaz gibi görünüyordu, sonra beklenmedik bir yerinden bir çıkış vermişti; yüksek duvarlar ardındaki avlulardan palmyeler, portakal ağaçları yükseliyordu.

Machado'nun dizeleri dolanmışı belleğime:

*Çocukluğum Sevilla'da limonların çiçeklendiği bir avlu,
Kastilya toprağında yirmi yıldır gençliğim.*

İspanya'yı dolaşıyordum, kimi yaşayan, kimi tarihe karışmış İspanyollarla, kimi zaman sesli, gerçek, kimi zaman sessiz, düşsel söyleşiler yaparak. İspanya'nın iki bin beş yüz yıllık tarihini bir an için olsun yeniden yaşamaya çalışarak, görkemli kentlerin, heybetli yapıların suskun taşlarını sorgulayarak, dağların, uçsuz bucaksız bozkırların solugunu dinleyerek, o topraklardan gelip geçmiş uygarlıkları, büyük göçleri, acılı sürgünleri, onulmaz tutkuları, sınırsız düşleri, yıkıcı düşkürlüklerini, kıtalara sığmayan, okyanuslardan ürkmeyen fetihleri, göz kamaştırıcı zaferleri, ezici bozgunları, çaresiz gerilemeleri, korkunç bunalımları, bitümsiz gibi görünen umudu ve umutsuzluğu, o topraklarda yüzyıllar boyu dinmemiş kan ve gözyaşını düşünerek dolaşıyordum İspanya'yı. En çok da "birikim"i arıyordum; İber yarımadası denilen o harika imbikte yüzlerce yıl damıtılan uygarlık ve acıdan damla damla oluşan kültürü, o kültürün geçmişte ve bugün, insanların duyuslarını, davranışlarını nasıl yönlendirdiğini araştırıyordum.

"Tarih," der Braudel, "çevremizi saran ve bizi uğraştıran bugünün sorunları —hata kaygı ve sıkıntıları— adına geçmiş zamanların sürekli sorgulanmasından başka bir şey değildir".

İspanya bir eski tutkuydu içimde. Ne denli eski olduğunu şimdi hatırlayamayacağım, çünkü dönüp gerilere baktığımda onun suskun, gizemli varlığını yaşantımın bir köşesinde hep buluyorum: dizeler, öyküler, düşünceler, besteler, görüntüler... İspanyol ruhunun anlamlı, çarpıcı belirtileri sessiz ve derinde, bir gün topluca keşfedilmeyi ya da birden patlak vermeyi sabırla beklemişler.

Sanırım o zamanlar yeryüzünde başka birçok kişi için de İspanya öyleydi. Korkunç bir İç Savaş geçirmiş, sonuçta yüzlerce yıllık geleneklerine kimbilir nasıl bir inatla bağlı kalmış, bir diktatörlüğün boğucu örtüsü altında uyuklayan, dışarıya sımsıkı kapalı, koyu Katolik bir ülke görünümündeydi. Daha ötesini aramaya özendirmiyordu, çekmiyordu insanı. Dikkatin barok katedraller, Flamenco dansları ve boğa güreşlerinde yoğunlaştığı turistik geziler de o basmakalıp görüntünün yetersizliğini kavramaya yetmiyordu. Garip bir kopukluk vardı sanki İspanya'nın geçmişiyle güncel yaşantısı, "şen Akdeniz ülkesi" maskesiyle gamlı gerçeği arasında. İnsan onu seziniyordu da, tam anlayamıyordu. En azından, o zamanlar yaptığım gibi, bir başka Avrupa ülkesinin bakış açısı içinde kalındığında anlamak kolay değildi.

Nice yazarı düşündürmüş, sayısız kitaba konu olmuş İspanya'yı tarihsel özgünlüğünün derin boyutlarıyla algılayabilmek için bir Avrupa ülkesinin yetersiz bir çıkış noktası olduğunu ise çok sonraları farkettim. İspanya'ya ancak Akdeniz'in öbür ucundan, AT kapılarındaki ülkemin toplumsal-kültürel sorunlarıyla boğuşmanın sağladığı buruk birikimle yaklaştığımda, onu tarihsel varlığının tüm çelişkileri içinde değerlendirebildim. Çünkü Türkiye ve İspanya, Avrupa'yı iki ucundan yakalamış, bir zamanlar eşit güçte dinsel inançlar adına aynı denizde birbirlerine karşı egemenlik savaşı vermiş, yeryüzünün aynı bölgelerini aralarında paylaşmış, aynı geçmişe sadık kalmış, aynı dönemde, benzer nedenlerle iflâs etmiş imparatorlukların terekesiyle hesaplaşmak, enkazını kaldırmak zorunda kalmış ülkelerdi.

İspanya'ya ciddi olarak yaklaşmamı ise, bir bakıma garip bir rastlantıya borçluyum. Aslında İspanyol işleri böyle akıl sır ermez rastlantılarla örülüdür, "İspanyol ruhunun dehlizlerine" dalan herkes bilir bunu.

1984 yılının sonbaharında, öğretim üyeliği yaptığım İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü çerçevesinde, İspanyol Dili ve Edebiyatı öğretimi sağlayacak bir birimin açılması kararlaştırıldı; birimin ilkin kuruluş çalışmalarıyla, sonra yönetimiyle görevlendirildim.

Türkiye'de, İspanya'da, Avrupa'nın tümünde ilginç ve hızlı gelişmelerin olduğu bir dönemdi. Ben de o sıralar bir bunalımın içinde, başkalarının, Avrupa toplumlarının kendi bunalımlarından nasıl çıktıklarını inceleme peşindeydim: Diktatörlük'ten Demokrasi'ye, dünyada tam bir yalnızlıktan AT üyeliğine duraksamadan ilerleyen İspanya'yı zaten heyecanla izlemekteyken, yeni görevim konuya çok yönlü olarak eğilme zemin hazırladı.

Hemen o günlerde başladığım çalışmaları bugüne değin sürdürdüm; dileğim, değişen bir Avrupa'nın hızla değişen bir ülkesini toplumsal-kültürel tarihini hiç gözden kaçırmadan, mutlak özgünlüğünün bilinci içinde izlemektü. İspanya yakın ve uzak geçmişinden ne tür bir miras devralmıştı? Bu mirası nasıl yorumluyordu? Dünya sahnesine elinde hangi kozlarla çıkıyordu? En genel terimler içinde sorun buydu.

Yanıtları bulabilmek için elime geçen her inceleme ve söyleşi olduğundan yararlandım; kitaplardaki ve basındaki İspanya'yı izledim; değişik yaş, eğitim düzeyi ve görüşte İspanyollarla konuştum, tartıştım. Tanışmak, uzun uzun dinlemek, hatta yazışmak fırsatını bulduğum kişiler arasında değerli diplomatlar, üst düzeyde bakanlık yetkilileri, öğretim üyeleri, benzersiz dostum Juan Goytisolo ve İspanyol Edebiyatı Merkezi eski başkanı José María Merino gibi yazarlar, sanatçılar, sanat ve yazın eleştirmenleri, Juan Luis Cebrían gibi bir gazeteci ve romancı, Manuel Gutiérrez Aragón gibi bir sinema yönetmeni vardı. Onları zaman içinde izledim*, bana pek çok şey öğrettiler, yalnız söyledikleriyle değil, sustuklarıyla ve davranışlarıyla da. Ama İspanya'nın dört bir köşesinde adını hatırlamadığım, belki de hiç sormadığım pek çok İspanyol'dan da ilginç şeyler öğrendim, İspanya üstüne ve yaşam üstüne. Bu arada düşünsel ve duygusal varlığımın ne geniş bir parçasını İspanyollara borçlu olduğumun bilincine vardım;

* Kendileriyle yaptığım çeşitli söyleşiler 1986-1990 yılları arasında *Milliyet Sanat*, *Metis Çeviri*, *Çerçeve* dergilerinde ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

adları Cervantes, Unamuno, Juan Ramón Jiménez, Machado, Bécquer, Lorca, Velázquez, Goya, Buñuel, Ortega y Gasset, Rodrigo, De Falla olan birtakım İspanyollara. Böylelikle o zamana değin kenarda köşede dağınık, rastlantısal gibi duran göstergeler giderek güçlü bir yapının çerçevesinde yerlerini aldılar, tutarlı bir "anlamsal evren" oluşturdular. Şimdi artık tek sorun o evrenin genişliği ve karmaşıklığıydı: Bir iç denizi dolaşmaya hazırlanmışken okyanusla yüzyüze kalmıştım, önümde açılıveren ulkun enginliği ve bilinmeyenlerle dolu derinliği neredeyse ürkütüyordu. İspanya'nın ünlü armasındaki gibi "*plus ultra*", yani "daha ötelere" çağıran bir şeyler vardı o ufukta. Daha ötelere ama, ne-reye? Kimbilir belki de gerçeğin düşiere karıştığı belirsiz bir noktaya. Ve önemli olan *ulaşmak* değil, *yönelmek*ti.

Her neyse, Lorca'nın dediği gibi, "Böyle geçti beş yıl", köprülerin altından çok sular akı. Bugün ne İspanya, ne dünya —ne de kuşkusuz bu satırların yazarı— başlangıçtaki konumunda değiller aruk: Hepimiz değiştik, ama o değişimi kovalamak, ipuçlarını yakalamak, yorumlamaya çalışmaktı aslolan.

İspanya'ya, benim ülkeme yaklaşan bazı İspanyolların yaptıkları gibi, saygı ve sevgiyle yaklaştım. Bu eşsiz ülkenin bazı kendine özgü yanlarını kavrayabildimse, son yıllarda yaşadığı bazı olayları insanlarıyla paylaşabildimse bundandır. Hayat, çoğu kez sevgilerimizi pahalı ödetir bize. Yine de, gerçekleri görmemizi engellemediği sürece, sevginin pek öyle ağır bir suç olmadığını düşünüyorum. Gerçekten, kendi ülkeme olan sevgim gibi, bu da gerçekleri görmemi engellemedi. İspanya'ya kişisel eleştiriler yöneltmiyorsam, hiç gereği kalmadığındandır: O işi benden çok önce ve benim elimden asla gelmeyecek bir şiddetle başarmış olan birçok İspanyol vardı zaten. Onların bazılarının kimi görüşlerini aktarmak yeterli oldu.

İlerki sayfalarda bu çalışmalarımın ürünlerinden bir öbeği, İspanya'nın toplumsal-kültürel tarihinin çeşitli aşamalarını tanıtınaya yönelik bir dizi incelememi sunuyorum. Dileğimin, bizim açımızdan bir bakıma Avrupa ülkelerinin en ilginç olan ve Avrupa'nın genelde çok az bilinen bir yüzünü sergileyen bu ülkenin bazı yönlerine yanıltıcı olmayan bir ışık tutabilinek.

Konuya ilişkin bol bol yabancı kaynak bulunmasına karşın, inceleme ve yorumlarımı Batılı gözlemcilerinkindense güvenilir İspanyol

kaynaklarına dayandırmayı yeğledim. Hatta sözü sık sık İspanyol yazar ve tarihçilerine bıraktım, böylelikle dilimize bütünüyle çevrilme şansı bulunmayan çeşitli yapılardan ve ünlü yorumlardan hiç değilse kısaca, ana anlamlı kesitler sunabilmeyi istedim. Ortaya çıkan ürün "İspanya'ya, İspanyolların tuttukları ışıkta bakan bir Türk'ün gözlem ve düşünceleri" olarak nitelenebilir.

Gerçek dediğimiz şeyin bakış açısına göre hepten değiştiğini söylemek istemiyorum; içinde önemli bir nesnellik payının da bulunduğu inanmakta yarar var. Yine de bir başka yabancı, örneğin bir İngiliz, bir Hollandalı ya da bir Perulu'nun dikkati kuşkusuz İspanyol toplumunun ve kültürünün daha değişik yönleri üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca burada söz konusu olan Türk'ün ilgi odakları da kendi belirgin konumuyla yakından ilintili. Özetle, sizlere "benim İspanyam"ı sunuyorum, ama birçok İspanyol'la paylaştığım bir İspanya bu.

Yazmaya başladığımdan beri hep "İşte İspanya" diye sergileyebileceğim özgün imgeler aradım, ama o denli çok, o denli çeşitli, hatta çelişkiliydiler ki hiçbirini seçemedim: Sevilla'nın dinsel yortuları, El-hamra sarayının fıskiyeli avluları, Kurtuba Camii ve Burgos katedrali, çorak yaylalar ve yemyeşil dağlar, kavurucu güneş ve sisli yamaçlar, çiçeklenmiş avlular ve bozkırda hâlâ dönen yapayalnız yeldeğirmenleri, kaleler, şatolar, çingene mahalleleri, Engizisyon mahkemeleri ve arenalar, tiyatrolar ve manastırlar, Ortaçağ ve Yeniçağ, hepsi aynı ölçüde İspanya idi: İspanya o binbir yüzlü, o esinleyici bütündü işte. İçlerinden pek azı bir tek kitabın sayfalarına sığabilir. Bütün bu nedenlerden ötürü, İspanya üstüne yazılmış ve yazılacak bin bir kitaptan yalnızca bir tanesi bu.

Okurun onda ne bulacağına gelince, bu bir parça da kendisinin ne aradığına bağlı: biraz anlatı, biraz açıklama, biraz sohbet derken, bence en iyisi bir sorunsalı paylaşmak.

* * *

Yazdıklarımı bir akşamüstü, Madrid'in merkezinde tamamlıyorum. Bir başka yolculuğun sonundayım, yarın sabah uçağım Akdeniz'in öbür ucuna doğru havalanacak, Batı'dan Doğu'ya, Okyanus'tan Karadeniz'e doğru. Onca konuştuktan, okuduktan, düşündükten sonra kendimi bir varış noktasına ulaşmış gibi duyuyorum, hiç değilse şimdilik.

12 İSPANYA: BİR BAŞKA AVRUPA

Plaza Mayor'un köşesinde kemerlerin altından, yeleşinin göğsü karanfilli bir yaşlı Madridli'nin çaldığı latemanın şen ezgisi yayılıyor. Alcalá caddesinden yavaş yavaş çekiliyor güneş; son iki yüz yılın armağanı görkemli yapıların çizgileri yumuşuyor, çatıları günün son ışıklarıyla yaldızlanıyor, heykellerin bedenlerine koyu gölgeler düşüyor, damlarda tunçtan atlar şahlanarak ardlarındaki savaş arabalarını göğün maviliğine sürüklemek ister gibi.

Gökyüzü karardıkça yeryüzü aydınlanıyor. Derken birden çeşmelerden su yerine ışık demetleri fışkırıyor, art arda yanan eski fencerlerin pırıldısıyla yapılar altınlaşıyor, gümüşleşiyor, cepheleri kendiliğinden ışık saçıyorlar sanki.

Bulvarlardan Cumartesi akşamının cıvıl cıvıl kalabalığı akıyor; gerilimsiz, keyifli bir kalabalık, kendini güvenli ve rahat duyduğu belli. Herkes bu dünyada ve hep birlikte olduğuna pek memnun gibi. Ne dünyanın kısıkcısı, ne yarının kaygısı; özgür düşünebilen, özgür davranabilen, birbirinden çekinmeyen insanlar. Dilediklerine inanmakta ya da inanmamakta gerçekten serbest, görüşlerini açıklamak, savunmak zorunda değil. Engizisyonun alevleri sönmüş. Haçlı seferleri tarihe karışmış, diktatörlük nedir bilmeyen kuşaklar yetişmiş, kendileriyle ve dünyayla barış içinde. Avrupa'daki yerlerini bir daha ayrılmamacasına almış insanlar; yaşamın tadına hâlâ varılabilen bir köşesi burası Avrupa'nın.

İspanya ile, kültürü, dili, sanatı ile dolu, durmadan değişen bir İspanyol topluluğunun arasında geçen beş yıl... Peki neden bir Cumartesi akşamı neşeli bir insan selinin ortasında, sonbaharın yaprakları Cibeles çeşmesine dökülür, Alcalá caddesinin ilk fencerleri pırıldarken, boz-bulanık bir belirsizliğin kıyısında, derin bir mutsuzluk içinde, dışlanmış duyuyorum kendimi?

Bu kişisel duygunun hiç de kişisel olmayan nedenlerini okura bırakıyorum.

GÜL İŞİK
Madrid, Ekim 1990

AVRUPALI OLMAK YA DA OLMAMAK: İŞTE SORUN BU

El ramo que de los quatro fi.

Bir yanda tarihte "büyük bir ulus" olmuş olmanın gururu, denizlerin ötesine ulaşan, kıtaları bağlayan, üzerinde güneş batmayan uçsuz bucaksız bir imparatorluğu, Avrupa'nın ilk denizaşırı imparatorluğunu kurmuş, uygarlıklar yaratmış ya da kendi potasında birleştirerek eritmiş olmanın kıvancı; öte yanda, liberal atılımlarda gecikmiş, orta sınıfı zamanında

ve yeterince geliştirememiş, endüstri devrimini yerli yerince gerçekleştirememiş, komşu ülkelerle teknoloji yarışında yaya kalmış olmanın sıkıntısı.

Tarih bilinci: hem tatlı bir masal, hem keskin bir bıçak gibi, olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla, çift yönlü.

Güçlü olmaya, gücüyle gururlanmaya alışkın bir ulusun, kendi koyduğu kurallarla oynayamayacağını anladığı oyundan el çekmeye, dağların gerisine, denizlerinin ortasına çekilmeye, kendi içine kapanmaya, gönlünce egemen olduğu bir düşler diyarında yaşamaya yönelişi.

Bir yanda, toplum dokusunda hâlâ yaşamsal ve birleştirici bir işlevi yerine getiren köklü geleneksel ulus ve inanç değerleri, çağlar ötesine uzanan zengin, derin ve görkemli bir kültürün, tarihsel çöküntüyle orantılı olarak ağırlaşan, taşınması güçleşen mirası; öte yanda, düpedüz "geri kalmışlığın" acısı.

Bir yanda, Avrupa: çoğul görünümlü, değişken, tedirgin, mücadeleli, çoğunlukla düşman çehreli. Sevabıyla günahıyla, düşüncede ve bilimde dev adımlarla ilerleyişiyle, insan haklarıyla ve sömürgeciliğiyle, hızlı kalkınmasıyla, ezici kapitalizmiyle Avrupa. Devingenliği

ve aydınlığıyla çekici.

Ötede, o Avrupa'nın sunamadığı, umursamadığı, bir yana attığı başka şeyler, belki tam olarak belirlenemeyen, ama eksikliği hep duyulan bazı değerler.

Avrupalılaşmak ya da Avrupalılaşmamak.

Daha doğrusu: Avrupalı olmak ya da olmamak, hiç var olmamak.

İspanya tarihinin son iki yüz yılında işte asıl sorun bu oldu.

Avrupalı olmak İspanyollara, kendilerini ayakta tutan, yüzyıllar boyunca onlara gizemli ve karanlık bir güç vermiş olan şeylerden vazgeçmek, özvarlığını yadsımak, kendi kendileri olmaktan çıkmak, özüne yabancılaşmak gibi görünüyordu. Avrupalı olmamak ise sonuçta hiç olmamak, çağcıl bir ulus olarak doğmamak, yaşamamak anlamına geliyordu.

Avrupalı olmak ya da olmamak.

Evet, çünkü bizim uzaktan az çok yerel ayrımlar, ülke ayrılıkları bulursa da, tek parça bir bütün, bir blok, Batı'nın bize komşu parçası olarak algıladığımız Avrupa, aslında İspanya için de yüzyıllar boyunca bir varoluşsal sorunlar kaynağı oluşturdu.

Çünkü o bütünle kaynaşmış değildi İspanya, onun-kenarında kıyısında, ihtiyatlı, manen ve maddeten kendini savunmaya elverişli bir uzaklıkta duruyordu.

Yabancı değildi Avrupa'nın, dışında değildi; tersine, İspanyol varlığı Avrupa'da her zaman kendini kuvvetle, hatta şiddetle, hatta kimi zaman maddi ve manevi bir tehdit ögesi olarak duyurmuştu. İspanyollar Avrupa kültürüne temel katkılarda bulunmuşlardı; Avrupa kültürü İspanyol ögesi olmadan düşünülemezdi, düşünülecek olsa eksik kalırdı kuşkusuz.

Ama bunlar hep kendine özgü bir biçimde gerçekleşmiş, İspanya Avrupa ile tam anlamda bütünleşmemiş, "İspanya'yı İspanya yapan" değerler, tarihin önemli kavşak noktalarında "Avrupa'yı Avrupa yapan" değerlerle özdeşleşmemiş, hatta onlara ters düşmüştü.

Tarihsel varlığı, kültürü, sanatı ile Avrupa'nın hem ayrılmaz bir parçası olmuş, hem özgünlüğü içinde kendini ona karşı bulmuştu İspanya. Kaynaşmamıştı, hayır: Avrupa'nın hem içindeydi, hem dışında kalmıştı.

Avrupalı'ydı, ama kendine özgü bir Avrupalı.

Avrupa'nın öteki yüzüydü, "öteki Avrupa"ydı.

Bir başka Avrupa: bizim tanımadığımız, örnek almayı seçmediğimiz.

İspanya'nın özgünlüğünü anlatmaya bildiğimiz, alışığımız terimler yetmez: ne "Güney Avrupa" ne de "Akdeniz". Yüzeysel tanımlamalar olur bunlar, olsa olsa İspanya'nın aynı konumdaki öteki ülkelerle ortak yönlerini vurgulamaya yarar, İber yarımadasının üç bin yıllık tarihindeki kültür birikiminden kaynaklanan özgünlüğünü belirtmeye yeterli olmaz.

Oysa değişiktir İspanya, "bir başka"dır.

Ve bu ayrılığı İspanya'nın hem kıvancı olmuştur, hem tasası, acısı.

Tarih boyunca varoluşsal bunalımı, tutkulu, öfkeli bir "kimlik arayışı" olmuştur; İspanya çelişkilerle, parçalanmalarla, kopukluklarla ödemmiştir bunun bedelini.

İSPANYA'YI AVRUPALILAŞTIRMAK MI AVRUPA'YI İSPANYOLLAŞTIRMAK MI?

Yüzyılımızın başlarında, İspanya'nın yetiştirdiği en ünlü aydınlardan Miguel de Unamuno bu varoluşsal çelişkinin kısılcığında uzun süre bunaldıktan sonra "salt İspanyolluğu" seçiyor. Rektörü bulunduğu tarihsel Salamanca Üniversitesi'nden şu çözümü haykırıyordu:

"İspanya'yı Avrupalılaştırmak değil gerekli olan, Avrupa'yı İspanyollaştırmak!"

Yeni bir buluş yaptığı söylenemezdi doğrusu: Avrupa'yı, hatta dünyanın ele geçirilebilecek her yanını İspanyollaştırmak tarihte atalarının başlıca uğraşı olmuştur zaten.

Ancak burada Unamuno, olaya aslında kültür açısından bakıyordu ve Descartes'in ince, kesin yöntemsel düşüncesinden emmiş Juan de la Cruz'un acılı ruhsal serüvenini yeğliyordu açıkça. Ama bu, kaba saba yapılmış "ulusalcı doğrultuda bir seçim" değildi, şiddetli bir savunma tepkisiydi ve ülkedeki bir tarihsel felaket anında bir kuşağın acısını dile getiriyordu.

Ünlü "98 Kuşağı"nın tarihsel çerçevesi içinde incelemeyi ilgili bölüme erteleyelim ve burada çağdaş bir aydının, Zaragoza Üniversitesi

öğretim üyelerinden Prof. José Carlos Mainer'in konuya bakışını izleyelim.

Mainer, İspanya-Avrupa sorunsalını irdelediği "İspanyol kültürü ve Batı Kültürü ile ilişkisi" başlıklı denemesinde durumu önyargısız ve çeşitli bir gözle ele alırken, dolaylı olarak, ikinci bir noktayı, öteki Avrupalıların İspanya'yı değerlendiriş biçimlerini, bu alandaki yerleşik yargıları, daha doğrusu önyargıları da gündeme getiriyor. Bu da madalyonun öbür yüzü; İspanyolların Avrupa'ya açılmak, Avrupa ile bütünleşmek istediklerinde göğüslemek zorunda kaldıkları ikinci bir engel; kimi durumlarda cesaret kırıcı, caydırıcı bir anlayışsızlık (düşmanlık dememek için) çemberi.

Ülkesinin kültürünü Batı kültürü çerçevesinde açık yüreklilikle değerlendirebilmek kaygısıyla, karşıt bakış açısından yola çıkıyor Mainer. *Civilization. A Personal View (Uygarlık. Kişisel bir Görüş)* adlı kitabında İspanya'nın insan bilincini geliştirmek için hiçbir şey yapmadığını öne süren, "Uygarlık enerji, irade ve yaratıcılıktan fazla bir şeydir. Özetle bir süreklilik anlamına gelir. Uygar insan, hiç değilse benim görüşüme göre, kendini zamana ve mekâna bir şeyle katılmış duymalıdır, ilerisine ve gerisine bilinçle bakabilmelidir," diyen sanat tarihçisi Kenneth Clark'a yanıt olarak şunları söylüyor:

Demek ne zaman, ne mekân, ne de bilinçli bir bakış var... Besbelli ki Clark, bir sanat tarihçisi olarak, El Greco¹ ya da Zurbarán'ın,² gözleri, gönüllerinde yatan utkunun düşünce dalmış ermişleri karşısında derin bir tedirginliğe kapılmış, İspanyol okulu ressamlarının fırçasından çıkmış portrelerde görülen şövalyelerin gözlerinde pırıldayan o biraz uğursuz pervasızlık ışığından rahatsız olmuş. Gerçekten de, İspanyol kültürünün bir açık mekân değil, güvensizlikle örülmüş bir kale; evrime dönük bir zaman kesiti değil, taş kesilmiş bir an; bir dinginlik ortamı değil, bir nöbette bekleyiş olduğu izlenimini o tablolardan daha iyi pekiştirecek bir şey yoktur.

İspanyol kültürünün Avrupa'ninkinden farklı geleneksel temelini tarihsel yapılış biçimine bağlayan Mainer, "Sami rakiplerinin önyargılarını benimseyen eski Hıristiyan kastı, kendi özvarlığının başucunda nöbet tutmaya koyulmuştur," diye yorumluyor ve şu sonuca vanyor:

Böylelikle günümüzde "bilimsel devrim" diye adlandırdığımız şeye de, kısa bir süre sonra Uşçuluğun önermelerine de ilgisiz kalmıştır.

Clark'ın "İnsanlık bilincini geliştirmek için İspanya ne yapmıştır?" sorusu XVIII. yüzyılda yaşamış Fransız coğrafyacısı Nicolas Masson de Morvilliers'nin *Panckouke Encyclopédie Méthodique*'indeki "İspanya" maddesindeki sorusunun yankılanması oluyor: "İspanya'ya ne borçluyuz? Avrupa için son iki yüzyılda, son dört yüzyılda, son bin yılda ne yaptı İspanya?"

Masson de Morvilliers herhalde üzerinde tek dikili ağaç bulunmayan işlenmemiş toprakları, Engizisyon hapishanelerini, çöküntü içindeki soyluları, cıcaklı vaazlar veren papazları, mutlu bir Amerika'nın gözünü kan bürümüş fatihlerini düşünüyordu. Aslına bakarsanız, o çağda bazı İspanyolların görüşleri de ondan pek farklı değildi... Buna karşın, bilindiği gibi, Aydınlanma Çağı'nın aydın devlet adamlarından Floridablanca kitap ithalini yasakladı, *Kraliyet Akademisi* de ulusal değerlerimizi en iyi savunacak kişi için bir ödül koydu; bu da ülke içinde sonu gelmez tartışmalara ve yirmi yıl kadar sürüp gidecek olan yeni bir türün, "savunma" türünün doğmasına yol açtı.

Aslında bu "savunma türü" İspanya'da varlığını ve izlerini çeşitli biçimlerde günümüze değin sürdürdü denebilir; çünkü gerçek bir kendini savunma gereğinden, Avrupa ile çatışmaktan, "öteki Avrupa" olmaktan kaynaklanıyordu.

İspanyollar'ın gözünde Avrupa, özellikle komşu Fransa, akılcı ve laik değerlerine bağlı, düşünsel kesinlik ve yöntem arayıcısı Fransa olarak görüntüleniyordu. İki ülke arasındaki tarihsel kültürel karşıtlık öylesine şiddetliydi ki, kral XIII. Louis "Keşke Türkler Madrid'i alsın!" diye beddua etmişti. İspanyolları çok inceleyen, İspanya konusunda pek çok yapıt vermiş olan Fransızlar öteden beri "Afrika Pirenciler'de başlar" diyorlardı. İspanyollar da daha geçen yıllarda Pirenciler'i, anahtarın Fransa tarafında kalmış kilitli bir kapı olarak görüyorlardı³.

Sözü yine Mainer'e bırakalım:

Yine de o çağda, Fransız yazarının bir yerde haklı olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Hemen herkes seziyordu ki, bizi Avrupa'ya bağlayan kesintisiz akım, geçmişin bir noktasında kısa devre yapmıştı. Bunun bilincine varmak acıklı oldu, çünkü XVIII. yüzyıldaki İspanyollar —Krallığın üst düzeydeki görevlileri, bir parça Jansenizm bulaşmış Kilise adamları, varlıklı *hidalgo*'lar⁴, soylu sınıftan araştırmacılar— Avrupalılık'ta yetersiz kaldıklarının bilincine ulusalcılığın ilk uyanışlarıyla aynı anda vardılar. Cadalso'nun⁵ *Cartas marruecas*'ı gibi çok okunan bir metin bu acılı ikilemin apaçık bir kanıtını oluşturmakta, "yetersiz Aydınlanma"ımızın sınırlarını belirtmektedir...

El Greco'nun gözüyle İspanyol soylusu: elini yüreğine bastırmış, gözleri bilinmez bir düşe dalmış.

Cadalso kısa devrenin nerede ortaya çıktığını açık seçik görür: İspanya XVI. yüzyılda büyük bir ulus olmuştur, Fransa onu izleyen yüzyılda, İngiltere ise içinde bulunduğumuz yüzyılda. Ne var ki XVI. yüzyılda yaşayanlar kendi çağları üstüne bu denli toz pembe bir görüşü hiç de paylaşmıyorlardı.

Oyleyse kısa devrenin yerini daha gerilerde mi aramalı? İlk İspanyol Hümanizması'nın yetersizliklerini mi anmalı? Ortaçağ sonlarına ait kavramların doludizgin Hümanizma Çağı'nda hâlâ sürüp gittiğini mi hatırlatmalı? Keşke matbaacılığımız daha parlak, burjuvalarımız daha kararlı, eğitimimiz daha düzenli, sanatçılarımız öğrenmeye daha hevesli olsalardı mı demeli? Ya da birkaç yüzyıl daha gerilere dönecek olursak, suçu ülkenin İslamlaşmasına ve İslam'ın izlerini silmek için girişilen uzun mücadeleye mi yükleyeceğiz? Ortega'nın düşüncesine katılıp, bize gelen Barbar topluluklarının komşu Franklardan ya da Ostrogotlardan daha zayıf olduklarını mı düşünelim? Hint-Avrupa göçleri sırasında İber oğesinin ağır basmış olmasından mı yakınalım yoksa? Tarihin çalkantılarından daha sağlam düzlemlere sıçrayıp, çilemizin kaynağı olarak yarımadanın dağlık yapısını, yağış miktarının azlığını, iç kesimlerin çölsü yaylalarını ya da bölgelerarası ulaşımın güçlüğüne seçsek daha mı doğru olur acaba? Ya da toplumsal ve ideolojik gerçekler düzlemine kayıp, sorumluluğu açıkça ilan edilmiş bir dinsel savaşın eksikliğine, kentsoylu değerlerin yetersizliğine ya da henüz Ortaçağ havasını taşıyan temeller üstünde devlet birliğinin zamansız kurulmuş olmasına mı yükleyelim?

Daha XVIII. yüzyıl başlamadan çok önce, ulusalcılığın yerleşmesiyle eleştirel hoşnutsuzluk el ele ilerlemiştir, ne uzlaşmayı ne de ayrılmayı beceren bir çift gibi. Bir topluluk, bir birlik olduğumuzu erkenden farkettilik, öyle kalabilmek için savaşmaya ve ne olmadığımızı, daha doğrusu ne olmak istemediğimizi araştırmaya giriştik. Clark kültür derken işte bu olgunun bir ruhsal deneyim olarak yaşanışından ve sanatsal anlatıma dönüştürülmesinden söz ediyordu, gelgelelim ona uygarlık demeye dili varmamış.

Çünkü bu noktada şunu kabul etmekte yarar var, İspanya'nın genel tarihi, herşeyden önce, çetin bir kimlik savaşımıdır; bireylerin bütün içinde, bütünün ulusların yaşamı çerçevesindeki savaşımı.

Nice İspanyol, 1800'den bu yana, yeni bir ikilemin kıskacında bocaladı: İçten doğan, doğa yasalarına uyan bölgesel öğeleri mi desteklemeli, etkinlik ve Pirenelere ötesinin kalkınma aracı olan devleti mi özlemeli?

José Carlos Mainer, kendinden önceki nice güçlü İspanyol yazar ve düşünürün izlerinden giderek gerçekleştirdiği incelemesinde İspanyol kültürünün özgün boyutunu, o derin, anlaşılması güç içselliklerini, yabancıların kolayca büyüüne kapıldıkları, ama tüm iyi niyetlerine karşın kolay kolay akıl erdiremedikleri gizemli, karmaşık, karanlık yanını ancak bir İspanyol'un gösterebileceği ustalıklı yakalıyor:

Kültürümüzün temel konusu *kendi kendimizi tanıma*, daha doğrusu *kendimizi birşeylerde tanıma* istemine dayanıyor. Bundan ötürüdür ki, dışavurumlarında hep iki uç çatışır: mutlak içsellığe kaçış ile toplumsallık kaygısı; içten doğana, dolaysız olana özlem ile karmaşıklık arayışı; geleneğin güvencesi ile serüvenin çekiciliği birbiriyle savaşıyor. Ama sonuçta ne o içsellik felsefi idealizmde yücelir, ne toplumsallık siyasal hukukta. Ne gelenekler güçlü kurumları besler, ne serüvenler düşgücünden başka herhangi bir şeye destek olur. Kimbilir neden, kendiliğindenlik yerini çok geçmeden gurura, karmaşıklık arayışı züppeliğe ve acaipliğe bırakır. Francisco de Goya'dan Picasso'ya değin, iki tür dâhi üretmişizdir bol bol: ya yapayalnız bir usu ya da keskin bir sezgisi olanlar. Ve bunlar derin bir kardeşlik duygusuyla birbirlerine bağlıdırlar; onların sayesinde insanlığın çok geniş alanlarına ışık tuttuk, ama hepsi de yüreğin olanaklarıyla sınırlı kaldı. Bu olanakların hiçbirisi, ya da hemen hemen hiçbirisi diyelim, doğaya — çevrenin ya da insanın doğasına— egemen olmamızı sağlamadı; kendi toplu yaşantımızda istikrarı sağlamamıza bile yetmedi hiçbirisi.

Daha ileri gitmek cesaretini de göstereceğim: Ruhsal derinliklere dalıp gidişimizi sanatsal düzlemde çözümlenmeye, gizli içsel alanlar yaratmaya ilişkin bu eğilimi, *doğalcı özyaşam öykülerine* dönüştürmeye de meraklı değiliz. İspanyollar bilinç üzerinde kafa yorarak, iç mücadele, aşkınlık dileği, yaşama bir özür bulma kaygısı ya da yokolma arayışı alanlarına ışık tutmuşlardır (Unamuno bunun en iyi örneklerinden biri olarak gösterilebilir): *Soyut özyaşam öyküleri* diye adlandırılacak şeyler bunlar.

Şöyle ya da böyle, dünya karşısındaki başlıca marifetimizin —resim ve yazın sanatı olarak— yaygınlığı, sergilediği bu özellikle koşullanmış kalmıştır işte: Sözün kısası, ulusal bileşenin güçlülüğü oranında, evrenselliği kısıtlanmıştır. O ulusallık bileşeni, İspanyol kültürüne yaklaşan kişiyi öteki kültürlere oranla daha kendi içine kapalı ve kendi kendine yeterli bir değerler dizgesine gönderir. Dünya bizi kimi yerde bu değerlerin değişmez damgasıyla, kimi zaman da karikatürleşmiş görüntüsüyle tanıyor. Bu demek oluyor ki usun tarihinde temel bir yer tutmamışız, buna karşılık duyguların tarihinde geniş bir yer kaplıyoruz; evrensel nitelikli bir şey gerçekleştirebildiysek, bu özelliğimizdir işte.⁶

Öteki Avrupalıların bakış açısını anlamaya, yorumlamaya girişen Mainer'in vardığı sonuçlar ne özgün ne yeni sayılır: Kendi karmaşık ve çelişkili özünü, tarihsel kökenlerini, kendi ruhsal ve kültürel kalıtımını incelemek son iki yüzyılda İspanyolların başlıca zihinsel uğraşı olmuş. Bir yandan kendi ruhsal derinliklerinde gezinirken, bir yandan da ruhsal derinliklerde gezinen kendi kendilerini seyretmek, aynadaki görüntülerine dalıp gitmek en sevdikleri şey; "İspanyolluğun dehlizlerinde" yitip gitmişler, pek de bir yere varma kaygısı olmadan. Dehlizin dibinde bir ayna bulmuşlar hep: O da pek bir ipucu vermiyormuş, dehlizde yitmiş birinin görüntüsünü yansıtıyormuş yalnızca.

BATI İLE DOĞU'NUN ÇETİN BİRLİKTELİĞİ

Karanlık, bulanık, erişilmez, neredeyse ürkütücü, engin derinlikleriyle ayrı, apayrı İspanyol kültürü. Şöyle bir bakıp geçenlerin öteki Akdeniz halklarına eş sandığı, hatta bu açıdan bize de benzer bulduğu İspanyolların tutumu da aslında apayrı. Bizimle bir benzerlikleri varsa, bizimki kadar tartışma götüren "Akdenizlilik"lerinden gelmiyor o, başka bir yerden, Doğu ile Batı'nın çetin birlikteliğinden geliyor. Dolayısıyla anlaşılması bir Avrupalı açısından bir hayli güç.

İspanya'yı sevmiş ve benimsemiş bir Fransız, Émille Y. Louapre da bu ülke AT kapılarından girmeye hazırlandığı günlerde, tarihsel uzlaşmazlıkları gidermek amacıyla oturup kaleme aldığı *L'Espagne d'aujourd'hui* (*Bugünkü İspanya*) kitabında konuya bol bol değiniyor; daha doğrusu, bizim bildiğimiz Avrupalılardan biri olarak, konunun içinde bol bol bocalıyor diyebiliriz, çünkü iyi niyet ve açık sözlülükle İspanya'nın öteki Avrupalılar, hatta komşuları tarafından ne denli az tanındığını ve anlaşılmasının ne denli güç olduğunu ortaya koyuyor.

Önsözünde Fransızlığın doruklarından sevecenlikle eğilip bakıyor ve şöyle soruyor Louapre:

Başkalarına benzemeyi pek istediği halde sonuçta pek ayrı kalan bu ülkenin özelliği nedir? Her yaz yeni baştan bir büyük istila dalgasıyla yüz yüze gelen İspanya nasıl oluyor da istilacıları tarafından bu kadar az tanınıyor? Beni çocukluğumdan beri büyüleyen, ilk gençlik düşlerimi süsleyen, sonunda beni kendi ülkemde rahat edemeyeceğim kadar etkileyen kusurlarla dolu bu halk nasıl bir halk acaba?

İspanya'dan söz ettiğimde istemeden taraf tutuyorum. Aslında yansız olamam, çünkü başkalarının İspanyollarda dayanamadığı her şeyi ben derinine seviyorum. Teklifsizliklerini, kibirlerini, cömertliklerini seviyorum. Tarihlerini, *conquistador*'larını,⁷ büyük adamlarını seviyorum; kahramanlıklarından gurur duyuyorum. Aşırıya kaçmalarını, abartmalarını, tumturaklı konuşmalarını, cesaretlerini ve böhörlenmelerini seviyorum. Tüm bunları nasıl açıklamalı?

Ülkeyi her yıl barışçı yoldan istila eden kırk milyonu aşkın turistini İspanyolları neden tanımadıklarını açıklamak aslında kolay: İspanyollar kendi yaşamlarını turistlerin uyduruk cennetinden özenle ayırmayı bilmişlerdir de ondan. Ne tanınmayı, ne yaşamlarına karışılmasını hiç sevmezler ve bunu önlemek için gerekli tüm önlemleri almışlardır da

ondan. Turiste gereken, onu mutlu edecek herşeyi sağladıktan sonra, onu zorunlu parkurlarında yalnız bırakıp kendi düzenlerini kendi başlarına sürdürürler; insan İspanya'da uzun süre gezip ülkenin her yanını dolaşabilir, doğa görünümlerinden, güneşten, denizden, ören yerlerinden, folklor gösterilerinden, renkli *fiesta*'lardan, coşkulu yortulardan nasibini alabilir ve kendisi ısrarla aramadıkça bir tek İspanyol'la gerçek bir ilişki kurmadan çıkıp gidebilir.

Yurtaşlarına İspanyolları hoş göstermek için bunca sevgi bildirmesine sığınması, Louapre'in işini ne denli güç gördüğünün belirtisi. Yazar Fransa'da İspanyol savunması yapabilmek için belki karasevda ilanı da yeterli olmaz diye sonra Mark Twain'den medet umuyor: "O demişti ki," diyor, "bir yabancı kendisinin olmayan bir ülkenin özelliklerini betimleyebilir ama, onları eleştirme yetkisini kendinde görmemeli". Burada yazarın söz arasına kesin veriler olarak sıkıştırdığı onca "khusus"u gördükten sonra, "Bu yüce Avrupalı iyi ki İspanyolları seviyor-muş da eleştirmekten kaçınıyormuş," diye düşünüyor insan: Ya sevme-se, neler diyecekti acaba?

Kendi "Neden?"lerini şöyle yanıtlıyor Louapre: "İspanya özgün türde bir resim yapıtı gibi, değerler ıskalasını altüst eder: Kimilerini büyüler, derin bir heyecana salar, tutku uyandırır, coşturur, kimilerini ise sınırlendirir, dayanma sınırlarını aşar."

Avrupa'dan "ayrı"lığın herkes bilincinde: Avrupalılar da, Avrupa'yı bitişiklerinde, çoğu zaman tüm kültür ve davranış biçimleriyle cepheden çarpışıkları Fransa olarak gören İspanyollar da.

"Ayrı"lığın şöyle ya da böyle, olumlu ya da olumsuz görülmesi ise çeşitli tarihsel kültürel etmenlerden kaynaklanan bir değerlendirme sorunu. Yüzyıllar boyu o bilinç, İspanyolları bir savunma içgüdüğü içinde ayrılıklarını vurgulamaya, kendi varlıklarının özgünlüğünü kıskançlıkla koruyarak, kaskatı bir tutuculuk içinde yaşamaya, Avrupa'ya sırt çevirip, coşku ve ilgilerini kendilerini olanca ağırlığıyla kabul ettirebilecekleri, kendi görüntülerine uydurabilecekleri Amerika'daki sömürgelerine yöneltmeye itti. Avrupa ile bütünleşmeyi savunanlar hep seçkinler, hep aydınlar oldu, ve hep azınlıkta kaldılar, hep yüzeysellik riskiyle karşılaştılar, hem kendi tutucularıyla, hem Avrupa'nın önyargılarıyla boğuşmaya zorlandılar; Pireneler'in iki yanında yerleşmiş amansız bir etki-tepki mekanizmasının ortasında çaresiz kaldılar. İspanya'yı

Avrupa ülkelerinin tarihsel toplumsal gelişimine açma çabaları aşırılıklar, çatışmalarla kan göllerinde boğuldu.

Bu, kendini çeşitli biçimlerde yineleyen sürecin son örneği ise Franco rejiminde egemen oldu. İspanya'nın "ayrı"lığı onun "Avrupa'nın cılız, yozlaşmış demokrasilerinden ayrı", kendine özgü bir rejim gerçekleştirdiğinin kanıtı olarak gösterildi. "Biz bize benzeriz" diyordu İspanyollar: "âlemin düşman olduğu" bir ulusun, özgür ve demokratik Avrupa'nın ambargo koyduğu, ama "İspanyolluğu koruyan" bir rejimi desteklemesi için yeterli nedendi bu.

Louapre ülkede geçerliğini koruyan mitoslar arasında, din ve ordu mitoslarından sonra buna da değiniyor:

Tüm İspanyollarda yerleşik olan "dünyanın onlardan nefret ettiği" kanısı ülkede hâlâ geçerli bir mitostur. "Dünya" İspanyollara karşıttır ve, tabii, dünya herhalde İspanya'ya karşı en fazla hınç besleyen ülke sayılan Fransa'dan başlar. Bir tür "herkesi kendine düşman sanma" hastalığı ile karşı karşıyayız: Dünyada kim varsa loş bir köşeye çekilip, elbirliğiyle İspanya'ya eziyet edip onu boykot etmek için anlaştığı düşünülüyor. Böylesine gururlu ve zeki bir halkta bu tuhaf kompleksi yabancılar anlayamıyorlar doğrusu. Olsa olsa klasik tarihsel açıklamalar ileri sürülebilir: İspanya'nın siyasal iktidarı ve Kilise yüzlerce yıldır ülkeyi dünyanın İspanyolca konuşulmayan kesiminden yalıtım istedikler. Bu nedenle dış ülkelerde İspanya görüntüsü yavaş yavaş sönüp gitti, ancak yakın zamanlarda yeniden moda oldu.

Dünyanın kalan kısmının hep İspanya'ya karşı eyleme geçmeye hazır beklediği kanısı yakın tarihte güç kazandı. Gerçekten de yüzyıllar boyunca İspanya kendi isteğiyle dünyanın İspanyolca konuşulmayan kesiminin bir kıyasına çekilmişti, ama "özgür" denilen Batı ülkelerinin Franco diktasını karantinaya aldıkları ve İspanya'yı NATO ve AET gibi örgütlere kabul etmek için o rejimin sona ermesini bekledikleri de bir gerçektir. Elbette ki bu, ülkede ilerici basın tarafından bile düşmanca bir tutum olarak algılandı. İspanya'nın yalnız kalmış ya da bırakılmış oluşu komşularımızda bir saplantıya dönüşmüş bulunuyor.

İspanyollar için "ayrı"lık mitosuna ya da gerçeği öylesine temel bir özellikti ki yakın zamanlara değin ülkeyi turistlerin gözünde çekici kılmak için etkin bir slogan olarak kullanıldı: "*Spain is different*" (İspanya başkadır) diyordu alışlar.

Ama günümüzde durum tümüyle değişmiş görünüyor. Demokrasiye geçişle birlikte Avrupa'ya ayak uydurmak, ötekiler gibi sıradan Avrupalılar olmak istemi kendini duyurdu. Kimi aydınlar bu kez "İspanya artık başka değil," diye yazıyorlar aynı gururla: Bu kez, Avrupa konse-

rinde kendilerine düşen yeri almış, Pircneler'in ötesindeki beklentilere yerli yerince karşılık verebilmiş olmakla, Faşizm tehlikesini tümüyle silmiş olmakla, daha üç yıl önce tam üyeliğine kabul edildikleri Avrupa Topluluğu'nun dönem başkanlığını başarıyla yapmış olmakla gururlanıyorlar.

Yüzyıllarca "bir başka Avrupa" olarak kalan İspanya, demokrasiye geçip istikrarlı bir sosyal demokrat yönetim kurduktan sonra, tutkularını elden bırakmış, çoğu idcalarını unutmuş bir Avrupa'da, Avrupa Birliği idealine gecikmeli ve tam İspanyol işi bir tutkuyla sarıldı ve çoğu kişinin salt bir ekonomik dayanışma olarak gördüğü bütünleşmeyi ilke olarak tüm boyutlarıyla benimsedi. Ülkenin son on beş yılda geçirdiği çarpıcı değişikliklerden yalnızca birisi bu.

Fransa ile ilişkiler de özellikle İspanya yönünden büyük bir ciddiyet ve tutarlılıkla iyileştirildi; pürüzlerin ayıklanması, işbirliği alanlarının genişletilmesi için elden gelen yapıldı. Bugün İspanya'nın kültür işlerine Jorge Semprún yön veriyor; yani bakan olmadan çok önce Fransa'da sürgünde yaşamış, başyapıtını doğrudan doğruya Fransızca olarak vermiş ve yeraltındaki Komünist Partisi'nde Franco'ya karşı direnişi yönlendirmiş bir yazar ve eylem adamı. Kültür işlerinde Fransız-İspanyol işbirliğine öncelik veriliyor, Avrupa kültürünün bir numaralı merkezi Paris, Avrupa'nın kapısı Fransa olarak görülüyor.

Bir uçtan ötekine, çarpıcı bir gelişme kuşkusuz; ama yalnızca İspanya'nın şiddetli çelişkilerle dolu tarihini tanımayanlar için şaşırtıcı.

Ama, herşey o denli basit mi? Değil elbette, bu yalnızca dış görüntü, İspanya'nın Avrupa'dan yana kullandığı resmi ve kesin bir seçim. Aynı zamanda seçeneksiz bir seçim. Ama kültür açısından, Avrupa Birliği ne denli karmaşık, bu da o denli karmaşık, hatta daha fazla.

PIRENELER'İN BERİSİNDEKİ ÜLKE

Bu noktada kişisel bir anıyı aktarabilirim sanıyorum.

1987 ilkbaharı: İspanya AT'nin tam üyeliğine kabul edildikten beş mevsim sonrasıydı, yakın sürede dönem başkanlığı söz konusuydu, İspanyol gazeteleri Avrupa ile bütünleşmenin nasıl gerçekleştiğini anlatıyorlardı. Sahiden de tarihinin kesin bir dönemecindeydi İspanya. ama ülkesi adına söz söyleyebilecek "çok yetkili" bir İspanyol dostum

şu soğukkanlı yorumu getiriyordu:

"Sokaktaki adama sorsanız 'Eh, artık Avrupalı olduk,' diyecektir. Ama, hayır: Onlar, *Zenginler Kulübü*'nün sayın üyeleri, aralarına kabul edinceye kadar daha çok çektirecekler bize."

Koltuğunda geriye yaslanmış oturuyordu. Elinin havada çizdiği geniş yayda "*Zenginler Kulübü*'nün üyeleri" İngiltere, Fransa, Almanya sıralanıyordu; "Pireneler'in berisindeki adam"ın yalnızlığı ve kuşkuşu biçimleniyordu o harekette.

"İspanya," dedi, "bugün aynada kendi görüntüsüne bakıyor. Pek de beğeniyor sayılmaz o görüntüyü, perçemini, kulağını, burnunu, birşeyleri değiştirmek ister gibi sanki."

"Özel bir sohbette değil de röportaj yapıyor olsaydık, belki de söylemezsiniz bunları," dedim.

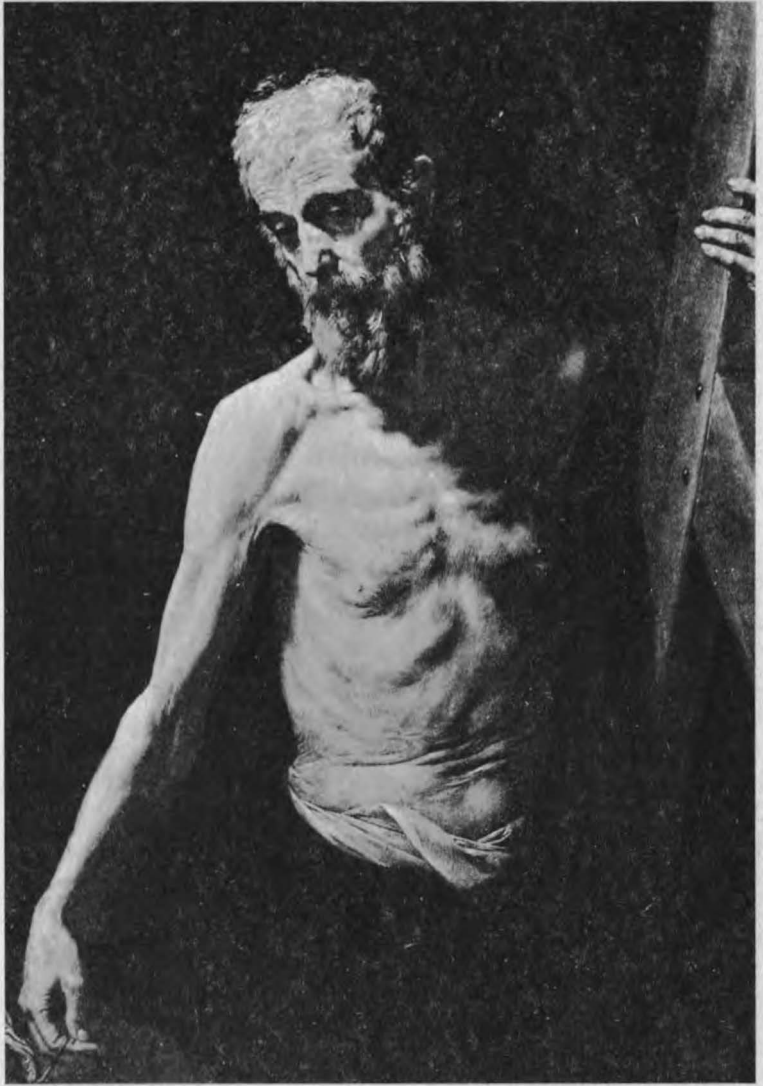
"Söylemezdim herhalde," dedi, İspanyol suskunluğuna gömülerek. Aslında o gün olduğu gibi, bugün de birçok İspanyol'un zihinlerinde evirip çevirdikleri bir sessiz hesaplaşmaya kısaca dokunmuştu: "Biz kimiz? Avrupa'nın gerçekte neresindeyiz, neresinde olacağız? Avrupalı olmak ne kazandıracak, ne kaybettirecek bize?"

Bu konuşmanın iki yıl öncesine, İspanya'nın Avrupa ile ilişkilerinin normalleşmesinin ürünlerini vermeye başladığı günlere dönelim. Topluluğa tam üyelğe girmekte olan İspanya 1985 Nisanı'nda Brüksel'de açılan *Europalia* sergisinde "Yıldız ülke" durumundaydı. Bu arada Avrupa Jürisi *Europalia Yazın Ödülü*'nü İspanyol yazarlarından Juan Goytisolo'ya vermeyi kararlaştırmıştı.

İç Savaş'tan sonra Franco'nun ilk dönemlerinden başlayarak, güçlü öykü ve romanlarıyla adını dünyaya duyuran Juan Goytisolo 1956'dan beri gönüllü sürgünü seçmiş, başka pek çok İspanyol aydını —ve göçmen işçisi— gibi Paris'te yaşıyordu: ama orada Fransızlar bulunduğundan ötürü değil, Üçüncü Dünya insanları, yeryüzünün varlıksız kesimlerinden oraya dolmuş kalabalıklar bulunduğundan ötürü.

Yazar Kanada'dan Küba'ya, SSCB'den Fas'a değin dünyanın dört bir yanını dolaşıp evrenselleştikçe İspanyası'ndan kopmamıştı: genişleyen ülkünde gözleri hep kaçtığı yurdunu aramış, ülkesinin uzak ve yakın tarihini değişik aykırı bakış açılarından irdelemeye, kültürünü aydınlatmaya adanmıştı kendini.

Juan Goytisolo 1966'da *Señas de identidad*'ı (*Kimlik Göstergeleri*)

Ribera'nın *Ermii Andrés'i*: bir deri bir kemik, asık suratlı bir keşiş.

yayımlamıştı: Büyük ölçüde yazarının yaşamından esinlenmiş bu ünlü romanın konusu bir "kimlik arayışı"dır. Yapıtta, ülkesiyle ne uzlaşabilen ne de ondan kopabilen bir İspanyol, ailesinin ve yurdunun geçmişine ait belirtilerde yitük kimliğini arar.

Avrupa Jürisi'nin seçimi özellikle anlamlıydı. İspanya, Avrupa kültürü içinde hak ettiği gibi onurlandırılırken, yazını özgürlükçü, ilerici, Paris'i mesken tutmuş, dünyaya açık bir temsilcisinin kişiliğinde ödüllendiriliyordu.

Ödülün verilış gerekçesi Juan Goytisolo'nun "düşünsel, ahlaksal ve kültürel özgürlük örneği, modern İspanya'nın temsilcisi" sayılması, ömrü boyunca "yapıtlarında İspanya'nın çatışmalı gerçeğini, yurduna karşı hiç eksilmeyen, yürek paralayıcı bir sevgi ve cesaretle araştırmaya yönelişi" olarak belirtiliyordu.

Avrupa, İspanya ve yazarın kendisi için bundan daha sevindirici, daha tozpembe bir tablo olamazdı. Böyle bir durumda, "Avrupa ile bütünleşmiş ülke"nin "ödüllendirilen yazar"ından koşulsuz, çekincesiz mutluluk ve teşekkür sözleri beklenirdi herhalde. Juan Goytisolo'nun ödül töreninde yaptığı konuşmanın en ilginç parçalarını kısaltarak aşağıya alıyoruz: İspanyol gururunun berisinden Avrupa kavramını irdelleyen, eleştiren, Avrupa'nın günahını sevabından ayırt eden, sorgulayarak, hesaplaşarak Avrupa'nın karşısına dikilen, bıçak gibi bir söylev bu:

Avrupa Topluluğu üyesi on ülkenin sanatçı ve eleştirmenlerinden oluşan bağımsız bir jürinin 1985 *Europalia Ödülü*'nü bana verme kararı ilk bakışta şaşırtıcı, hatta çelişkili görünebilir. Yalnız İspanyolluğum çoğu kimselere, kimi zaman kendime bile kuşkulu gelmekle kalmıyor, —yetişkinlik çağımın büyük bölümünü Paris'te geçirmiş olmama karşın— Avrupalılığım da melez, "ayrı bir tonda". Yarımadamızda kendimi yuvamda duyduğum tek yerin, onun Afrika'ya en yakın köşesi olması bir yana, son on beş yılda tutku ve ilgilerim İspanya'nın da, genelde yaşadığım Avrupa'nın da uzağında kalan yazın, kültür ve insan çevrelerinde yoğunlaştı. Son romanlarıma sahne olan zihinsel alan Barcelona ya da Madrid değil, Tanca ya da Fas, İstanbul ya da Marakeş'in ortamı; Paris ya da New York sokakları sahne olduğu zaman da bunlar seçkin yerlilerinin tanıyamayacağı karmakarışık, melez, yabancılarla dolu kentler, egemen Batı kültürünün, bin bir maddenin birleştiği acaip bir potada, herhangi bir madde gibi eriyip diğerleriyle kaynaşır görüldüğü yerler.

Tüm bunlar sayın jüri üyelerinin yanıldıkları, aslında ödülü benden daha İspanyol, daha Avrupalı bir yazara vermeleri gerektiği anlamına mı geliyor? Derinine bakarsak böyle olmadığı görülebilir. Çünkü bana kalırsa İspanyol ve Avru-

palı kavramları aslında kısıtlı, yanlı, dar görüşlü bir İspanyolluğun ve Avrupalılığın savunucularının bizi ille de inandırmaya çabaladıkları kadar dar değildir; daha geniş bir açıdan bakacak olursak, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girişimiz her ne kadar yüzlerce yıllık bir gecikmeyi ve dışlanmayı sona erdiriyor, bizi ilerlemenin dinamiğine sokuyorsa da, bunun, bugün yarısı birleşmiş bulunan Avrupa'nın artık dünyanın eksenini olmaktan çıktığı bir anda gerçekleştiğini, ilerleme kavramının kuşku götürdüğünü ve bir tuzak gizleyebileceğinden, insanı ihtiyatlı davranmaya zorladığını görürüz. İspanyolların —siyasal, ekonomik, toplumsal, yazınsal alanlarda— modernleşme özlemi böylelikle bugün şu terimlerle özetlenebilecek bir yol ayrımına gelmiş bulunuyor: ya evrensellik, ya da yalnızca yarımadamızdan daha geniş olmakla birlikte, sonuçta *bölgesel* kalan bir kulübe üye olmak. Katılmakla mutluluk duyduğumuz Avrupa, gerçekte kendi mekânını, tarihini ve kültür mirasını tamamlayan ülkeleri ve son iki yüzyılda onun harika bilimsel, maddi ve ideolojik yayılması sonucunda etkilenmiş, yer yer değişen oranlarda, yine onun eliyle biçimlenmiş ya da biçiminden çıkmış bulunan kıtaları —ikinci, üçüncü ya da dördüncü dünyayı— sınırlarının dışında bırakıyor.

Eski bir İspanyol ve çiçeği burnunda bir Avrupalı olarak, burada dileğim evrensel, ya da, kendi toplumsal ve sanatsal çağcılık bağlamında uluslararası bir kültürün savunucusu olmak. Günümüzde büyük kentlerde yaşayan biri yolculuk etmesine, hatta bazen mahallesinden çıkmasına gerek kalmadan hergün kendi kültürünün tek kültür biçimi, zorunlu bir model olmadığını farketmektedir.

Juan Goytisolo'ya bu sözleri esinleyenin, Paris'te, kendi deneyimi olduğunu hatırlatmak bizim için özellikle ilginç: Bir Fransız mahalle-siyken gelip yerleştiği Sentier'nin giderek kaçak işçilerin çalıştığı trikotaj atölyeleriyle bir Türk mahallesine dönüştüğünü görmüş, Avrupa dışından gelen yeni geleneklerin, göreneklerin, yeni yeni kültür biçimlerinin yerli Avrupa geleneklerinin yerini almasını merakla yakından izlemiş, hatta romanlarına yansıtıyordu. Şimdi, kendisini benimseyen ve ödüllendiren Avrupa'nın karşısına, o Avrupa'nın dışında kalan ya da bırakılmış kültürlerin varlığını anarak, önemlerini vurgulayarak çıkıyordu. Bu arada yazanın Akdeniz'deki yarımadaların Kuzey Avrupa karşısındaki durumunu, daha çok Asya ve Afrika ülkelerine, Osmanlı İmparatorluğu'na yakın bulması hayli ilginç:

Yabancı kültürlerle karşı merak son beş yüzyılda Avrupa insanının belirgin özelliği olmuştur. Kimi zaman çıkar peşinde, kimi zaman çıkarsız, kimi zaman fetih, kimi zaman yalnızca tanıma niyetiyle, Kuzey Avrupalılar sorgulayan, tutkulu, aç gözlerini Akdeniz'deki yarımadalara, Arap dünyasına, Doğu'nun geniş, büyüleyici ülkelerine diktiler. Bu merakın çoğu kez emperyalizmin haksız-

lıklarına ve sömürgecilik serüvenine kapı açtığı bilinen şeydir. Ama bu arada Yeni Dünya, Asya, Afrika ülkelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ya da bizim uykuya dalmış yarımadamızın yaşam, tarih ve geleneklerinin görüntüsünün çekiciliğine kapılan pek çok gezginin ve tarih yazarının onları tanımak için harcadıkları çaba da hepten yadsınmamalı. Başkalarının bize bakışları kendi kendimizi eksiksiz tanıyabilmemiz açısından önemlidir; buna karşılık, yabancı toplumlara karşı merak ve istek yoksunluğu bir çöküş ve edilgenlik belirtisidir.

Bu illete tutulan ülke, yeryüzünün değişik kaynaklardan gelen çoğul kültür zenginliğini gözlemleyen bir özne olmak yerine, istemediği halde, salt gözlem nesnesine dönüşür. XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak İspanya'da olup bitenler açıkça bunu anlatmaktadır ve bizler için bir uyarı olmalıdır: O tarihten sonra İspanya'nın öteki kültürlerle olan etkisi cılızlaştı; önemini yitirdikleri dönemde kendi öğelerini ve kimlik belirtilerini araştırmaya dalıp gitmeyen uluslar bizim kış uykumuzda ve yorgunluğumuzda kendilerine verimli bir gözlem ve çözümleme konusu buldular. İkin İspanya'nın güneyinde, "Afrika" diye küçümsenen bölgeleri araştırmaya, sonra Arap dünyası ve onun İslam âlemindeki çeşitli uzantılarıyla ilgilenmeye beni dosdoğru yönelten sempati, Pireneler'in ötesinde uzun süre oturarak ferahlamış bir İspanyol'a özgü bir duyguydu; İspanyolluğundan çıkmadan Avrupa'dan girişimcilik, dürtükleyici bir merak kapmış bir İspanyol'a özgü.

İspanya kendi içine kapanmış çağdışı bir yaşam taslağını izleyerek yaşayıp gidiyorken, yazarları taşra işi, durgun bir görüş açısını benimseyerek rahat ettiler: arı dil, "doğru" biçem, saf İspanyol öğeleri diye bellenen çizgilerin ya da unsurların tekdüze, bezdirici yinelenişi. Tam bizcileyin, tipik bir tutum, ama çağcıl gereksinimlere uymayan, *düşkünleşmiş bir İspanyolluğun* ürünü.

İSPANYA-AVRUPA İKİLEMİNE BİR ÇÖZÜM

Juan Goytisolo kendi kültürünün koruyucu saflığına sığınmak ile çetin, hatta düşman bir dünyaya açılma isteği arasındaki çelişkinin sonuçlarıyla uzun yıllar uğraşmış bir aydın olarak, kişisel insanlık ve kültür deneyimini açıklarken, aynı zamanda İspanya-Avrupa ikileminin çözümüne giden yolu da açıyordu: Avrupa kültürüne eleştirel gözle bakmaktan, kendi kültür mirasını yeterince ve doğru değerlendirmekten, yabancı kültürlerin zenginliğine önyargısız açılmaktan geçen, akılcı ve aydınlık bir yolu.

Avrupa'nın doyumsuz merakını yavaş yavaş özümseyerek *değişik türde* bir İspanyol olup çıktım ben: Yeryüzünün değişik coğrafi alanlarının yaşam biçimlerine, kültürlerine, dillerine tutuldum; yalnız Quevedo'ya, Góngora'ya,

Sterne'e, Flaubert'e, Mallarmé ya da Joyce'a değil, İbni Arabî'ye, Ebu Nuvas'a, İbni Hazım'a ya da Mevlânâ'ya da bağlıyım. Paris'te, New York'ta, Marakeş'te kendi kültürüme ve dilime başka dillerin ışığında bakmayı, bunun olumlu yanlarını ve eksikliklerini, uyarılama ürünü ya da özgün olan yanlarını karşılaştırma yoluyla ayırt etmeyi öğrendim; özetle, geçerli sayılan değerler iskalasını bozup, kutsal ve dokunulmaz diye bilinen modele karşıt, kendi değerlerimi oluşturabildim.

Avrupa Birliği'ni salt ekonomik bir olay olarak görmediği gibi, ekonomide ABD modeli amansız bir kapitalizm uygulamasının da şiddetle karşısında olan Juan Goytisolo kültür konusundaki görüşlerini de şu kesin terimlerle özetliyor:

Kültür bundan böyle yalnızca ulusal olamayacağı gibi, Avrupalı da olamaz artık, ancak karmaşık, melez, çok ve çeşitli uygarlıkların katkısıyla verimlenmiş olabilir.

Ama Avrupa —üye kabulü hakkını saklı tutan sınırları belirlenmiş bir kulüple özdeşleşmeyen— eğitici ve açık düşünüşlü Avrupa, bana daha fazlasını da öğretti: şu "düşünsel, ahlaksal ve kültürel bağımsızlığı"; yurdumun topraklarının ta derinlerine kök salmış hoşgörüsüzlük ve katı düşünce kalıplarından, yaşitlerimin çoğunun farkına varmadan özümseyip ruhlarında sürdürdükleri, öfkeden gözü dönmüş amansız iç savaşın Kabil'e yaraşır alışkanlığından, sözde kalan, olaylarda somutlaşmayan başkaldırıdan kaçınmamı o sağladı.

İki yüzlü bir madalyon gibi gördüğü Avrupa karşısındaki bu değerlendirmeyi 1987 yazındaki ilk söyleşimizde İstanbul'da açıkça belirtmişti: "İnsan Hakları Bildirisi'ni yaratan Avrupa'ya, Aydınlanma Çağı'nın Avrupası'na, dünya kültürüne açık Avrupa'ya evet; 'Zenginler Kulübü'nde yoksul akraba olmaya hayır".

Bu aynı yapıpken, Juan Goytisolo yıllar boyunca Avrupa'da "manevi değerler" in savunuculuğunu yapmış bulunan ülkesinin geleneklerinden esinleniyor, özellikle de ünlü şair Antonio Machado'nun şu sözlerini hatırlatıyordu konuşmasında:

1922'de Antonio Machado şöyle yazıyordu: "Yüksek düzeyde bir maddi refaha ve kültüre erişen ulusların tarihinde çok tehlikeli bir an gelir çatar; bu tehlike ancak kültürle savuşturulabilir. Bu duruma erişen uluslar vahim bir unutkanlık illetine tutulurlar, insanlığın acılarını unuturlar, böylece uygarlıkları yüzeyselleşir.

Ait olduğum, kendimi evladı duyduğum Avrupa, şairimizin sözlerini unutmuyor; yeryüzünün nabız atışlarına kulak veren Avrupalı biliyor ki kendi tekniği, uygarlığı ve davranış modellerinin genelleşmiş olması sayesinde, Avrupalı olmay-

an, ama isteyerek ya da zorla Avrupalılaştırılmış olan birisi de tıpkı kendisi gibi bir Avrupalı'dır, ama ondan daha "fazla" bir şeyi de vardır: Onda bulunmayan bir başka kültür boyutu.

Louapre, İspanya'yı hoş göstermek için onun "Avrupa'nın güvenini kazandığını" ileri sürüyordu. Oysa Pirenelcer'in öteki yanından bakıldığında, Juan Goytisolo'nun gurur ve cesaretle dile getirdiği gibi, görüntü aynı değil, sorun da salt "Avrupa'ya kabul edilmek" sorunu değildi, bunun sonucunda ne olacağı sorunuydu. İki Avrupa'nın ilişkilerini irdelemeye kalkınca Avrupa kavramını gündeme getirmek gerekiyordu ve bir Avrupa ötekinin gücünü ve güçsüzlüğünü, dâhice ve zorba yanlarını herkesten iyi görebiliyordu. Onları ayırt edebilmek için İspanya gerekliydi, Avrupa'nın parçası olan, ama biraz kenarında kalan, ondan hem eksik hem fazla bir boyutu olan İspanya.

Böylesi geniş bir bakış açısının bir İspanyol yazarınca ortaya konulması rastlantı değildi elbette.

1988 yazında Juan Goytisolo *Letra Internacional* dergisinde yayınlanan bir söyleşide bir yıl önce İstanbul'da söylediklerini daha da ayrıntılı olarak yineliyor ve İspanya'nın Avrupa çerçevesindeki konumunu şöyle açıklıyordu:

Geçmişte İspanya'nın tüm düşünsel yaşamı, biz İspanyolları öteki Avrupalılardan ayıran başkılığımızın savunucularıyla, Avrupa ile hepten bütünleşmeyi savunanlar arasında kutuplaşmıştı. Şunu söylemek gerekir ki, özgünlüğümüzü korumak isteyenler bunu çok hareketsiz, neredeyse tepkici biçimde yapıyorlardı: Gizemli bir "İspanyol ruhu"ndan söz ediyorlardı, sanki İspanya bir dizi tarihsel olgunun ve kültür karmaşasının sonucu değilmiş gibi.

İspanya XI. yüzyıldan başlayarak, Müslümanların, Musevilerin ve Hıristiyanların ortak ülkesi olarak doğmuştu.

Daha sonraki değişiklikleri herkes biliyor: Katolik Kral ve Kraliçe'nin tahta çıkışı, Musevilerin sürülüşü, son müslüman sultanlığı olan Gırnata'nın fethi; bir an dünyaya egemen olacak gibi görünen İspanya sonradan kendi üstüne kapandı; kültürü yavaş yavaş geriledi. Tarih içinde yürünen bu yolun önemli varış noktası, İspanya ile Avrupa'nın kalan kesimleri arasında muazzam bir uzaklık bulunduğu bilincidir. Bilindiği gibi, XVIII. yüzyılda, Fransız *Lumières*'ini taklit eden *Ilustrados* (Aydınlar) ortaya çıktı; bu aydınların amaçladığı temel kültür görevi İspanyolların geriliğine, bilgisizliğine, boş inanışlarına karşı savaşmak, Avrupa'nın kalan kesimlerindeki kültür düzeyine ulaşmaktır. Sonra tüm XIX. yüzyılda, Avrupa modelinden esinlenen "Liberaller" ile, yüzyıllar boyunca olduğu iddia edilen bir "saf İspanyol ruhu"nu korumayı dileyen "Muhafazakârlar"ın

tartışmaları sürüp gitti.

Bu arada önemli bir noktayı da belirtelim, bu iki karşıt akımın her biri, İspanya'nın geçmiş tarihini kendine göre yadsıyordu. Liberaller tarihimizi olduğu gibi bir yana itiyor, geçersiz sayıyor, Avrupa düzeyine erişmek gerektiğini ileri sürüyorlardı; Muhafazakârlar ise İspanya'nın ancak Katolik Kral ve Kraliçe'nin yapılaştırması sonunda varolduğunu savunuyorlardı. Bu görüş tümden yanlıştı, çünkü üç kültürün (Müslüman, Musevi ve Hıristiyan) tarihini bir kalemde siliyordu. Sonuçta, her iki yanda da tarihsel geçmişimizi unutma istemi gözlemleniyordu.

Tartışma çok yakın bir döneme değin uzadı gitti: XIX. yüzyılda, gelenekçi İspanya'yı korumak isteyen "Carlosçular" ile, çağcıl, Avrupalılaştırmış, vb. bir İspanya dileyen Liberaller çatıştılar. Aynı gerilimler daha sonraları, bir başka bağlamda, 1936-1939 İç Savaşı'nda su yüzüne çıktı.

İspanyolların, eğilimleri ne olursa olsun, Avrupalı saymadıkları herşeyi dışlayan bir görüntüyü benimsemiş olmaları gerçekten çok dikkat çekici. Geçmişimizin bazı öğeleri, bir "arı Avrupa" görüntüsüne sığmadıklarından ötürü hep ten yadsındı.

Şimdi ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan Avrupa ile bütünleştik ya, bu tartışmayı kapamanın, geçmişe kompleksiz bakmanın zamanı geldi demektir. Dıştan alınmış olan kültür öğelerini gizlememeliyiz; o öğeleri çok zengin buluyorum ben, çünkü biz Batılı bir ülkeyiz, ama Batılılığımız başka tonda, biraz ayrı. Yüzlerce yıl boyunca tarihimiz Avrupa'nın tarihi olmamış, Müslüman ve Musevilerin sonradan yadsınan katkıları temel önem taşımış, bu yüzden "başka" bizim tarihimiz. Bu olguyu anlamak için belki de Freud'un "bastırılmış öğelerin geri dönüşü" kuramını hatırlamak gerekiyor; buna göre, bilinçten kovulmak istenen şeyler şu ya da bu biçimde mutlaka yeniden su yüzüne çıkarlar. Bastırılan öğelerin İspanya'nın en önemli yazarlarında ya da sanatçılarında büyük bir güçle ortaya çıkışı beni hep etkilemiştir.

Bundan otuz yıl önce, gençliğimde, Fransa'ya ve Avrupa'nın kuzeyine birçok yolculuk yaptım. Ondan sonra İspanya'nın güneyinde Almerla'ya gittiğimde herkes beni deli yerine koydu, çünkü oralardaki doğal görünümü çok güzel buluyordum. Yurttaşlarımın ideali İsviçre'ydi, Hollanda'ydı, Kuzey'in doğal görünüm-leriydi; İspanya'nın güneydoğusundaki gibi, Afrika'yı andıran bir doğa onların gözünde korkunç bir şeydi. İşte size, İspanyol kültürünün bastırılmış —dışlanmış— öğelerine bir örnek daha. Ve dışlanmasının nedeni Avrupa karşısındaki aşağılık duygusu. Ama şimdi bize düşen şey, bu öğeleri tüm Avrupalılarla paylaşmak.

Avrupa'nın hiçbir ülkesinde ne bir Cervantes, ne bir Fernando de Rojas⁸ ne de bir Ermiş Juan de la Cruz⁹ var. Çok gizemli yollardan bunların üçü de "üç kültürü İspanya'nın ürünleridir.

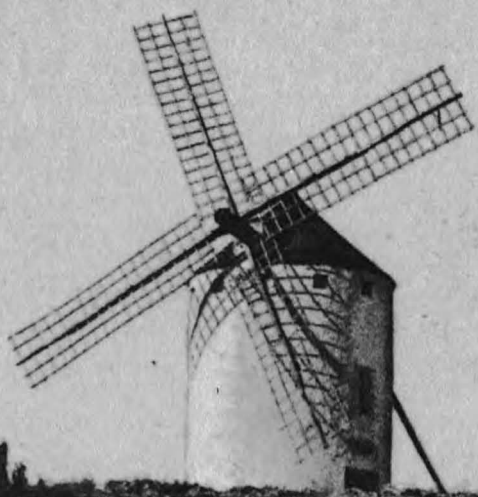
Başka bir deyişle, Juan Goytisolo, İspanya'nın Avrupa çerçevesindeki işlevini, onunla, İspanyol kültürünün bileşenleri olan başka uy-

garlıklar arasında bir köprü oluşturmak olarak görüyor; bu da o değişik, "Avrupadışı" öğelerin ayıklanması ya da aşılması yoluyla Avrupa ile bütünleşmekle sağlanamaz; tam tersine, bu öğelerin tarihe karışmış bir ulusalcı ideoloji açısından değil, evrenselci bir Avrupalı eleştirmenin gözüyle değerlendirmekle olur, diyor.

Böylelikle sorunun terimlerinin tersine çevrildiğine tanık oluyoruz: müzmin kimlik bunalımını bir "çoğul-kültür"e; Avrupa karşısındaki "aşğılık kompleksi"ni, yapacak bir katkısı olmanın gururuna; maddi yoksulluğı manevi zenginliğe dönüştürme denemesi bu; "eksik" bir Avrupalı değil, tersine, "fazla" bir Avrupalı olma denemesi. Aynı zamanda kendi çetin ve çelişkili varlığını, olduğı gibi, inişiyile-çıkışıyla, gölgesiyle-ışığıyla benimsemenin ve benimsetmenin, iç kavgaları dindirmenin yolu.

Günümüzde İspanyol aydınlarının genelde kültürleri içindeki Avrupa dışı öğeleri değil, tersine, Avrupa ile ortak yanları değerlendirmeye, "ayrı"lıktan çok benzerliği vurgulamaya yöneldikleri görülüyor. Jorge Semprún'un Kültür Bakanı oluşu gibi, tüm 1988 yılının devletçe desteklenen bir "İspanya'da Aydınlanma Çağı"ni anma ve değerlendirme yılı olarak geçirilişinin çeşitli kanıtlarından bazıları. Ama bu görüş biçimi, yabancı kültür öğeleri bu denli vurgulanmasa, desteklenmese bile, Avrupa karşısında özgün ve zengin bir ulusal kimliğin bilinci ve bu kimliği koruma, değerlendirme çabası öteki aydınlarca da paylaşılıyor. "Avrupalı'yız" derken, İspanyollar hemen ardından "*matizado*", yani ayrı tonda, değişik Avrupalılar olduklarını belirtmek gereğini duyuyorlar: Avrupalılarla ortak yanları olmanın başka şey, Avrupa kültürüne kendini uyarılmanın başka şey olduğunu düşünüyorlar. Aslında, uzlaşmalara, ödünlere hiç de yatkın olmayan İspanyol karakteri açısından önemli özveriler pahasına ulaşılmış bir varış noktası bu. Ama, böylelikle, çelişik uçların çarpışmasından, uzlaşmaz karşıtların bunalımından bir çıkış yolu bulmuş, daracık dehlizlerden geniş bir ulka çıkmış oluyorlar.

Bunalımın dinamiğı kendi çözümünü üretiyor. Bu olgu bile İspanyolların şöyle ya da böyle, gerçekten Avrupalı olduklarını kanıtlıyor bizlere.

ALONS
QUIJAN

İKİ DENİZLE İKİ KİTANIN KÖRDÜĞÜMÜ

"Tanrım, nedir İspanya?

Uçsuz bucaksız yeryüzünde, sayısız insan topluluğu arasında, sınırsız dün ile bitimsiz yarının ortasında, evrenin sonsuz soğuşunda titreşen yıldızların altında yitmiş bu İspanya nedir?

Avrupa'nın ruhsal uzantısı, kıta ruhunun pruvasıymış gibi enginlere açılan bu İspanya, nedir aslında?"

Çağımızın ünlü düşünürlerinden Ortega y Gasset kendi kendine yinelediği bu tutkulu sorulara ömür boyu yanıt aramıştı.

İspanya'nın yeryüzündeki karmaşık varlığı karşısında şaşkınlığa düşen pek çok kişiden yalnızca biriydi o.

Çağımızın bir başka düşünürü, Claudio Sánchez Albornoz ise ülkesini "*bir tarihsel bilmece*" olarak tanımlamıştı.

Bin bir çehreli, gizemli İspanya için yapılan birçok esinleyici tanımlamadan yalnızca biriydi bu.

Haritaya bir bakın...

"İspanya bilmeccesi'nin geçmişinin de, bugününün de, hatta bir bakıma geleceğinin de anahtarı oradadır: İber yarımadasının coğrafi konumu tarihsel yazgısını yaratmıştır. Topraklarının doğal yapısı ise toplumsal yazgısını büyük ölçüde etkilemiştir.

İspanyollar İber yarımadasına, biçiminden ötürü "boğa postu" adını takmışlardır: Çünkü haritaya baktıklarında, tam kendilerine yaraşır bir çağrışımla, yere serili bir boğa postu görürler. Salt biçimsel bir esinlenme değildir bu; boğa güreşlerinde en görkemli dışavurumunu bulan bazı geleneksel kültür öğelerinden kaynaklanan, ilginç bir benzetmedir.

İspanyolların pervasızca meydan okuma eğilimi, kayıtsız şartsız zafer düşleri ve eşsiz bir toprakta yaşamının gururudur: "İspanyolluk mitos-u" birden panikleyiverir o benzetmede.

İspanyolluk mitosu... "Boğa postu"nun her köşesinde hâlâ kol gezen, yaşama hâlâ düşsel, alıştığımız çağların, zamanın ve mekânın dışında, bir büyümlü hava, adlandıramadığınız, paylaşamadığınız, yine de vazgeçemeyeceğiniz bir tat katan bir alay mitostan biri. Belki en çekici, en güçlü, en kapsamlı ve —bu nedenle— en tehlikeli olanı.

Haritaya bir bakın...

O zaman İspanya'yı yalnızca "bir Akdeniz ülkesi" diye tanımlamanın nasıl yetersiz kaldığını görürsünüz. Aynı zamanda, "bir Atlantik ülkesi"dir İspanya: Eski Dünya karalar topluluğuna Yeni Dünya'nın kapılarını açışı bundandır, tüm uygarlığını özümlediği Akdeniz'deki rotaların önemini yitirmesine yol açan yeni rotalar buluşu bundandır. Öteki Akdeniz ülkelerinin tanımadığı bir başka boyutu oluşu da bundandır.

Santanderli sinema yönetmeni Manuel Gutiérrez Aragón doğduğu yeri bana şöyle anlatmıştı: "Kuzey İspanya toprakları masallar diyarıdır, aydınlık, açık Akdeniz'den çok ayrı, sislere gömülü, perilerle, cinlerle dolu... İspanya Akdeniz ülkesi diye bilinir ya, bu durumda ben İspanyol sayılmam."¹

Yalnız Levante, yani sıcacık, aydınlık Doğu kıyısı değildir İspanya; sisli tepeleri, serin, ormanlık dağları, ıssız *ría*'larıyla Galicia'dır, Finisterre'dir aynı zamanda. Latinlerin verdiği adla "*Finisterrae*", "Dünyanın sonu" demektir: Kuzeybatıda, Atlantik'in ürkütücü dalgalarına doğru uzanan o burunda insan çifte kıtayı, uygarlıkların en eski beşiği olan Avrasya'yı geride bırakmanın ferahlığını, Okyanus'la yüzyüze kalmanın buruk yalnızlığını yaşar.

İspanya'da "Finisterre bilinci" vardır: İspanyolların, ülkelerinin uzantısı olduğu anakaraya sırt çevirerek kendi "ada"larına ve Okyanus ötesi düşlere dalma eğiliminin bir adı da "*Finisterrismo*"dur ("Finisterre'cilik").

İlkçağda Romalılar o toprakları fethettikten sonra, İber coğrafyasının çoğulluğunu erkenden kavramışlar, çok geçmeden "*Hispaniae*" den, yani "İspanyalar"dan söz etmeye başlamışlardır.

İBER YARIMADASI: NE AVRUPA, NE AFRİKA

Bir yanda Akdeniz, öte yanda Atlantik ile sarılı bulunan 581.353 km² yüzölçümlü İber yarımadası (İspanya bunun 492.463 km²sini kaplar) kuzeyde Avrupa'dan, bir denizden ötekine ulaşarak eski çağlarda 495 km'lik önemli bir doğal engel oluşturmuş bulunan Pirene dağlarıyla ayrılmıştır; sonuçta bir yarımadadan çok bir ada kimliği almış, yalıtılmış olarak varlığını sürdürmüştür.

Yalıtılmış, ama dünyanın merkezinde: Avrupa'nın iki deniz arasından Afrika'ya uzattığı bir engelli köprü gibi. Keltler, Kartacalılar, Romalılar, Vandallar, Süevler, Bizanslılar, Vizigotlar, Araplar, Franklar, Fransızlar... kimler gelmiş kimler geçmiş o köprüden yüzyıllar boyunca. Hepsi de savaşarak, çoğu daha öncekilerle kaynaşıp yerleşerek, zamanla varlıklarından derin kültür izleri bırakarak. Yeryüzünün başka pek az bölgesi birbirinden bu denli ayrı ve bu denli önemli kültürlerin doğrudan etkisini alma fırsatı bulabilmiştir.

İspanyol okul kitaplarında İber yarımadasının coğrafi konumunun, doğal yapısının ve tarihsel gelişiminin özgünlüğü kıvançla vurgulanarak açıklanır:

İber yarımadası Akdeniz'e uzanan yarımadalardan en Batı'da yer alanı ve kimliği en belirgin olanıdır. Gerek doğadan, gerekse insan topluluklarından aldığı etkiler öylesine zengindir ki, başlı başına bir kıta olarak nitelenebilir. Avrupa adını anakaranın Batı Atlantik kesimine verecek olursak, İber yarımadası Avrupa değildir; Afrika da değildir, çünkü bu nitelendirme kurak tropikal ortam için kullanılır. Akdeniz alanı içinde, ayrı doğal özelliklerin özgün bir birleşimidir. Morfolojik yapısı da Avrupa'nın kalan kesimlerinden çok ayrıdır. İklim koşullarına gelince, Akdeniz'in sayısız değişik özelliklerinin yanı sıra, Batı Avrupa'yı andıran bir Atlantik kesimi de vardır. Bu ayrılıklar yarımada'nın ayrı denizler arasında uzanmasından ileri gelmektedir.²

Bir orta masifin çevresinde toplanmış, girintisi-çıkıntısı az, düzgün bir blok oluşturan bu kara parçasını saran denizler İber yarımadasının tarihinde ikircikli bir işlev görmüşlerdir: hem bir ulaşım yolu olmuş, dışa açılmaya yaramışlar, hem de onu dünyadan koparmışlardır.

Deniz, en eski çağlardan beri kimleri getirmemiştir bu kıyılara: bir olasılıkla güneybatı Anadolu'da Lidya'dan yola çıkmış olan Etrüskleri,

yazıyı getirip tarihi başlatan Fenikelileri, yarımada'yı Helen uygarlığı kapsamına katan Yunanlıları, Doğu sanat ve geleneklerinin ilk taşıyıcısı olan Bizanslıları... Sonra yine deniz, öteki büyük deniz, amansız bir dinsel inancın taşıyıcısı olan amansız İspanyolları, altın, toprak ve ruh kazanımı peşinde, Yeni Dünya'ya taşımıştır.

Hem geliş, hem gidiş, hem de dönüştür deniz; hem açılış, uzaklaşma, göç, yeni ufuklar, yeni olanaklar esinlemiştir, hem yalnızlık, vazgeçme, kendi özüne sığınma dileği vermiştir.

İspanya'nın tarihsel evrimi hep bir ikilem çerçevesinde gerçekleşmiştir: büyük düşler peşinde büyük atılımlar, büyük zaferler, fetihler, tutkular, göçler, ardından bir o kadar büyük duraklamalar, çöküşler, geri dönüşler. Kimi zaman deniz, kimi zaman karasallık ağır basmış gibi sanki. Üstelik iniş-çıkışları çok şiddetli olan bir grafikte bu.

Haritaya bir bakın...

"Avrupa ülkesi" kavramının düşündürmeyeceği bir şeyi görürsünüz orada: Afrika'yı. İspanya'nın modern, ama zarif, insancıl boyutlarını henüz yitirmemiş büyük kentleri, hava limanları, görkemli katedralleri, tam Avrupa'ya özgü zengin ve nitelikli kültür yaşamı, özgür ve rahat insan ilişkileri de düşündürmez onu. Ama kuzeyden güneye doğru inmeyi bir deneyin, güneye, hep güneye... sonra bir dönemde birden Cebelitarık'ın kocaman kitesiyle yüzyüze geldiğinizde görürsünüz Afrika'yı: İşte, oracıktadır, elinizi uzatsanız tutacağınız kadar yakınızdadır. Ve boğazın iki yanında uzanan toprakların nasıl birbirinin tıpkısı olduğunu farkediverirsiniz.

İspanya'nın Afrika'ya yakın bir yöresinde, Alicante'de doğmuş olan ünlü yazar Azorín "karşı kıyı"ya olan duyularını şöyle dile getirir:

Afrika derinden derine çeker beni; İspanya'yı düşünmeksizin Afrika'yı düşünmem. Buna karşılık, Afrika'yı düşünmeksizin de İspanya'yı düşünmem. Afrika Pireneler'de başlar demişlerdi: Bir Fransız yazarının bu sözleri çoğu kişiye ters düşer, bense hoşnutsuzluk nedeni göremiyorum. Aslında Afrika'nın tam olarak Pireneler'de başladığı söylenemez: Kuzey ve Kuzeydoğu'daki Cantabria kıyısı Afrika sayılmaz; Afrika Alava ilini geçtikten az sonra başlar. Daha Burgos'un o zarif çizgili, o yumuşak renkli büyüleyici panoraması bile tam Afrika'dır; İspanya'nın geri kalan tüm toprakları da öyle. Ve İspanya'nın Atlas dağlarına değin uzandığı da rahatlıkla söylenebilir.

İspanya'ya renkli bir yaşantı arayarak, tehlikeli serüvenlere karışma hevesiyle gelen Fransız ya da İngiliz, daha Fuenterrabia'da kendisini gizemli,

ürkütücü Doğu'ya dalmış gibi duyar. Bu düşgücü zengin ziyaretçiler, gerçi trajik serüvenlerle karşılaşmazlar, ama Avrupa'nın hiçbir yerinde görmedikleri bir dağ-ova-vadi bütünüyle karşılaşacakları kesindir. Başka hiçbir Avrupa ülkesinde rastlamadıkları renklere ve çizgilere rastlayacaklardır burada.

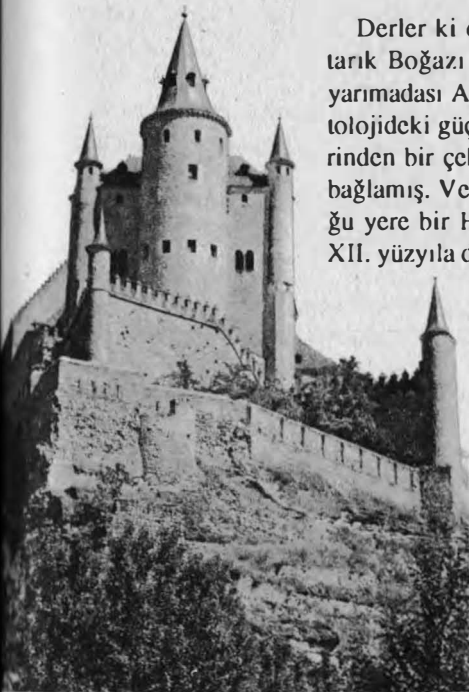
Bembeyaz bir duvarda açılan bir kapı işte; nerede acaba? Fas'ta mı yoksa Alicante'de mi? Bu sessiz, kuytu, duvarları özenle badanalanmış avlu, hangi evin acaba? Bir Fas evinin mi, bir Alicante evinin mi? Ya şu koskocaman, kap-kara, gülen ya da hüzünlü gözler, yürek sızlatan derin bir üzüntüyle bakan şu gözler, kimin acaba? Bir Afrikalı dilberin mi, bir Alicanteli güzelin mi? Araplar üstüne bir efsane vardır, derler ki Peygamber'in son müminleri İspanya'dan giderken evlerinin anahtarlarını da alıp götürmüşler, torunlarının torunları o anahtarları hâlâ saklıyorlar. Kaç Afrika evinde Alicante'nin, Valencia ya da Castellón'un evlerine uyacak anahtarlar vardır, kimbilir?

Hele bir kulak kabartalım. Ta uzaklardan bir ezgi duyuluyor. Afrika'dan mı geliyor dersiniz, İspanya'dan mı? Avrupa'nın geleceği Afrika'dadır; İspanyolların en yakın kardeşleri de Boğaz'ın öte yakasında, Atlas dağlarının berisindedirler.³

Derler ki evvel zaman içinde şimdi Cebelitarık Boğazı denilen bu su yolu yokmuş, İber yarımadası Afrika'ya bir kıstakla bağlıymış. Mitolojideki güçlüler güçlüsü Herkül onu ince yerinden bir çekişte koparmış, iki denizi birbirine bağlamış. Ve bugünkü Cadiz kentinin bulunduğu yere bir Herkül tapınağı yapmış, yıkıntıları XII. yüzyıla değin ayakta duran tapınağın sütun-

ları üzerine "Buradan öteye yol yok" diye yazmışlar, sakın kimse bir yanlışlık yapmasın diye, çünkü Eskiçağlar'ın bilinen dünyasının son sınırymış orası. Ortaçağ'da da Tanrı'nın insanlara bahsettiği dünyanın somut sınırı olduğuna inanılmış. Sancılı XIV. yüzyılın başlarında, İtalyan şairi Dante *Tanrısal Komedyası'nı* yazarken *Odysea'nın* kahramanı Ul-

Kaleler diyarı Kastilya'nın en heybetli yapısı: Segovia'da Alcázar.

ysses'in Homeros'un yazmadığı son yolculuğunu düşler: Dante'ye göre, Ulysses rahat yatağında değil, denizde ölmüştür, çünkü insan bilgisinin geçerliliğinin ve bilme yetisinin sınırlarının tartışıldığı o dönemde, sınırları zorlayarak Herkül sütunlarının ötelere gitmeye yeltenmiştir. Sonuçta kibirinden ötürü Tanrı'nın gazabına uğramış, soluğu Cehennem'de almıştır, sonsuza değin yanacaktır artık. Kıssadan hisse: İnsanoğlu kendi sınırlarının içinde kalmakla yetinmelidir. Oysa aradan iki yüzyıl geçmeden o anlayış değişecek, yine Dante'nin soyundan gelen bir denizci o sınırları aşacak, peşisıra İspanyolları da sürükleyecektir. Artık Tanrı'nın iradesi Hıristiyanlığın bu amansız savunucularınca farklı biçimde yorumlanmaktadır: Eski sınırları aşıp, yeni topraklarda yeni Hıristiyanlar yaratmak biçiminde Amerika'nın keşfinin Yeniçağı başlatan olaylardan biri sayılması boşuna değildir. Atlantik'in dalgalarından yükselen Herkül sütunlarının, bugün hâlâ İspanyol devletinin armasında yer alması da öyle. Günümüzde ise İspanyollar, evvel zaman içinde Herkül'ün birbirinden kopardığı toprakları bir asma köprü ile birleştirme hazırlığındalar.

Haritaya bir bakın...

İber yarımadasının tarihi, coğrafyasında sergilenir: Avrupa'dan Afrika'ya doğru uzanan bir özgün kara parçası, Amerika'ya doğru açılan bir iskele.

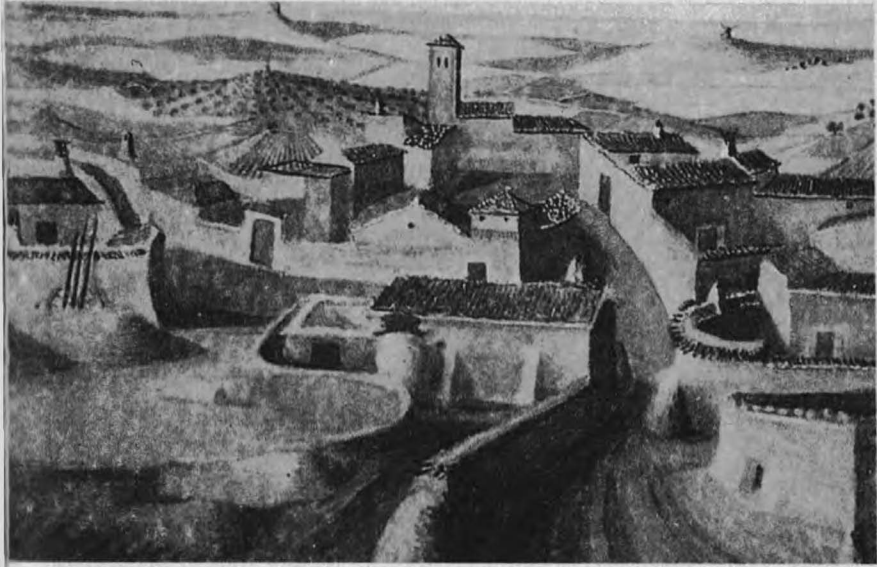
Haritaya bir bakın...

Bir yabancı olarak kolay kolay boğa postu göremezsiniz orada; daha çok, iki kıta ile iki denizin ortasında bir dev kördüğüm görürsünüz: üç bin yıllık bir tarihin birikimiyle oluşmuş bir toplumsal-kültürel kördüğüm, bir çözümsüz kördüğüm.

KASTİLYA: ESKİ İSPANYA'NIN GİZEMLİ RUHU

Bir başka İspanyol yazarı, Joan Maragall,⁴ şöyle tanıtır ülkesinin topraklarını ve insanlarını:

İspanya dağlardan denizlere doğru sarkan bir ülkedir ve her denizde bir başka rüzgâr eser. Amerika rüzgârları, Afrika rüzgârları, Doğu rüzgârları bu toprağı hem canlandırır, hem savaşır onunla; Avrupa ile Pireneler'den başka sağlam bağı yoktur. İspanya gibi, böyle tam merkezde duran bir ülke daha göremezsiniz. Pireneler'den ve denizden uzaklarda, unutulmak kolaydır. İnsana öyle ge-

Kastilya köyü: bozkırda yitmiş bir kilise, çevresinde bir öbek evcik (A. Sánchez, 1937).

İr ki İspanya dünyanın ortalık yerinde değil de, dünyadan uzak, bir başka gezegenedir sanki. İspanya'nın halkları da dünyadadırlar ama, sanki unutulmuş gibidirler. Öyle ki, yarımadanın tüm halkları asla el ele veremez, çünkü bir deniz ötekini bilmez, Afrika Pireneler'den habersizdir, merkez ise kendinden başka hiçbir şeyi tanımaz ve bütün öteki bölgelerdeki topluluklar onun çekimini duyar... Yine de derim ki, dağlardan denizlere doğru sarkan tek bir ülkedir İspanya.

Tarihte İspanya'nın yazgısına kıyıları değil, orta kesim egemen olmuştur. Daha doğrusu kıyı ve dış bölgelerle merkez arasındaki sürekli mücadelede ağırlık, merkezde, yarımadanın orta kesimini kaplayan *meseta*'larda, yani yaylalarda, Katalonya'ya, Galicia'ya, Bask ülkesine karşı Kastilya'da kalmıştır. Çetin koşullarla yarımada da siyasal birliği sağlayan Kastilya, ülkeyi bölgesel akımlara karşıt, demir gibi bir merkezîyetçilikle, tek elden yönetmiştir. İspanya'nın birlik ve bütünlüğü, daha yakın zamanlarda Franco rejiminin başta gelen kaygısı olmuştur. Yine de bölgeselcilik akımlarının üstesinden gelinememiş, ancak 1978

Anayasası'yla merkezle bölgeler arasında daha esnek bir denge sağlanmıştı. Ama özerkliğin bile Basklarla Katalanları yeterince mutlu ettiği söylenemez. Her iki halk da kendi eyalet yasalarına, resmi dillerine sahip çıkmanın ötesinde, tümden ayrılıktan yanalar; tam bağımsızlığı koparabilmek için yıllardır terör yöntemleri uygulayan Basklar bugün de Madrid'deki hükümetin başlıca sorunlarından birini oluşturuyorlar.

Özetle, tarihte merkezi iktidar zayıfladıkça güç kazanan bölgeselcilik akımlarına ve canlı bölgesel kültürlerin varlığına karşın, dünyanın gözünde, tarih boyunca Kastilya kavramı İspanya ile özdeşleşti; Kastilya dili olan *castellano*'nun *İspanyolca* ile eşanlamlı sayıldığı gibi.

"Akdenizlilik" o denizden sürekli etkilenen ve XIII. yüzyıldan başlayarak o denizde etki alanını genişletmeye yönelen Katalonya'nın temel özelliğidir. Yarımadanın içlerinde, sonu gelmez yaylalarıyla, birbirini yumuşak kıvrımlarla izleyen, kimi yerde sert boğazlarla kesilen tepeleriyle, bozkırda yitip gitmiş "kilise-çan kulesi-bir öbek evceğiz"den köyleriyle, tek tük kalmış yeldeğirmenleri-bostan dolaplarıyla, kıvrıla büküle usulca ilerleyip kavakların dibinde uyuyakalan durgun sularıyla, suskun, çilekeş köylüleri, mistik ermişleri, serüven tutkunu savaşçılarıyla, Don Quijote ve Sancho Panza'nın ülkesi Kastilya'ya gelince... En iyisi onu bir büyük İspanyol yazarından, Miguel de Unamuno'dan dinleyelim.

Avrupa'nın en derin ve özgün düşünür ve yazarlarından olan ve ülkesinin XIX. yüzyıl sonlarındaki bunalımını tutkuyla irdeleyen Unamuno *En torno al casticismo*⁵ kitabında topladığı, 1894-1911 arasında yazılmış denemelerinde İspanyol ruhunu, İspanyolluğun özünü araştırır, ulusal kimlik sorununa yanıt arar. Ve o kimliği, İspanya'nın gizemli ruhunu Kastilya'da bulur, "İspanyol ulusunu Kastilya oluşturmuştur," der, ona göre İspanyol ruhu Kastilya ruhunu özümseyerek ortaya çıkmış, daha karmaşık ve üstün bir ruhtur.

İspanya yarımadasına hangi kıyısından girerseniz girin, çok geçmeden arazi engebelenmeye başlar, girift olmuş vadiler, boğazlar, geçitler, kanyonlar belirir; sonunda, kimi yerde az, kimi yerde çok tırmanarak, orta *meseta*'ya varırsınız, büyük nehirlerin havzalarını oluşturan çıplak tepeler *meseta*'nın bir başından öbürüne ulaşır. "Castillo"lar (kaleler) diyarı Castilla bu yaylada uzanır.

Bütün büyük kara kitleleri gibi, denizden de, onun serinletip ılımanlaştırdığı kıyılardan da daha önce ısınır ve ısı saçar, ısıyı daha çabuk emdiği gibi, daha erken yayar. Bunun sonucunda, güneş ortalığı kavurduğunda aşırı sıcak,

çekildiğinde aşırı soğuk olur; kızgın yaz günlerini izleyen serin gecelerde, insan topraktan gelen meltemi zevkle ciğerlerine çeker, kışın kısacık günlerinde havayı ılıtamayan parlak soğuk güneş batar batmaz buz gibi geceler çöker. Sonbaharda ise sakin, dingin bir çevre ferahlık verir insana. Deniz rüzgârlarına set çeken dağlar, kışları daha soğuk, yazları daha kavurucu kılarlar, bu arada uysal, alçak bulutların yolunu engellerler ama vadilere çullanan şiddetli siklonları önleyemezler, sonuçta büyük kuraklıkları sel gibi yağışlar izler.

Dağlara çullanan sel gibi yağmurlarla karlar, sarp yamaçlardan aşağı inerken yüzyıllar boyunca *meseta*'nın topraklarını sıyırılmış, artlarından gelen kuraklıklar sürüklenen balçığı kökleriyle tutacak taze, güçlü bir bitki örtüsünün gelişmesine izin vermemiştir. Bu nedenle kavrulmuş, kıraç, gepgeniş, ağaçsız-susuz tarlalar göz alabildiğine uzanır gider; bir ışık selinin ara tonları silerek göz kamaştırıcı boşluklarda kopkoyu gölgeler çizdiği tarlalar. İpince, saydam bir havada doğa öğeleri kesin çizgilerle belirir, neredeyse derinlikten yoksun gibidirler.

Zaman olur, insan fersah fersah ıssız alanlardan geçer de, buğdayın yeşerdiği, biçilmiş ekin saplarının sarardığı sonu gelmez ovada koyu, değişmeyen bir yeşilde, birbirini ağır ağır izleyen koyu renkli meşelerin ya da bir örnek kafalarını dikmiş hüznü çamların tekdüze, ağırbaşlı kafilerinden başka bir şey görmez. Sonra arasıra, yarı kurumuş bir dere yatağının ya da bir berrak akarsuyun kıyısında, sonsuz ıssızlığın içinde yoğun ve derin bir yaşamla canlanan birkaç kavak. Genelde o kavaklar insan varlığının habercisidir: Bir köy vardır civarda, ovada güneşin alınına serilmiş, güneşten yanmış, dondan kavrulmuş, çoğu kerpiçten yapılmış evleriyle, çankulesinin silüetini gökyüzünün mavisine çizer. Ufukta yer yer dağların silsilesi seçilir, ama yaklaştığınızda yuvarlacık biçimli, yemyeşil, serin dağlar göremezsiniz. Çıplak, kemikli, sarp kayalardır bunlar, ancak sert devedikenlerinin ve çıplak katırtırnaklarının başlarını kaldırdıkları, susuzluktan yarılmış toprağın yer yer cılız otlarla kaplı örtüsünü gözler önüne seren tek tek tepelerdir. Ovada, alçalıp üzerlerinde batan güneşi kucaklarken güçlü, sıcacık bir kızılıkla tutuşan koyu renk topraklarda ağaç dizileri arasında kaybolur gider yol.

Bu görkemli ıssızlıkta ne güzel olur güneşin batışı! Ufka değdiğinde sanki daha fazla toprağı sarmak ister gibi şişip kabarır, sonra derinlere dalar, gökyüzünde altın yıldızlar, toprakta ışığının kanını bırakır, gider. Ardından sonsuz gökkubbe ağırır, çarçabuk kararır ve kaçamak bir alacakaranlığın peşinden derin bir gece iner, pırıldayan yıldızlarıyla. Hiç de Kuzey'in tatlı, baygın, upuzun akşamlarına benzemez.

Bu doğa, yaşama sevinciyle dolu tensel coşkular uyandırmaz insanda, rahatlama, dolu dizgin eğlenme istekleri de vermez; insanı kucığında yuvarlanmaya çağırır yemyeşil, yumuşacık bir çayır yoktur, toprağın kuş yuvası gibi çekici kuytu köşeleri bulunmaz.

Arazinin yoksulluğundan kopup, tertemiz, çıplak, tekdüze gökyüzüyle sarıp sarmalanırız. Doğayla iletişim olmaz burada, onun görkemli aşırılıklarının içinde kaybolur gider insan. Burada insan tarlaların kuraklığının ortasında, ruhun ku-

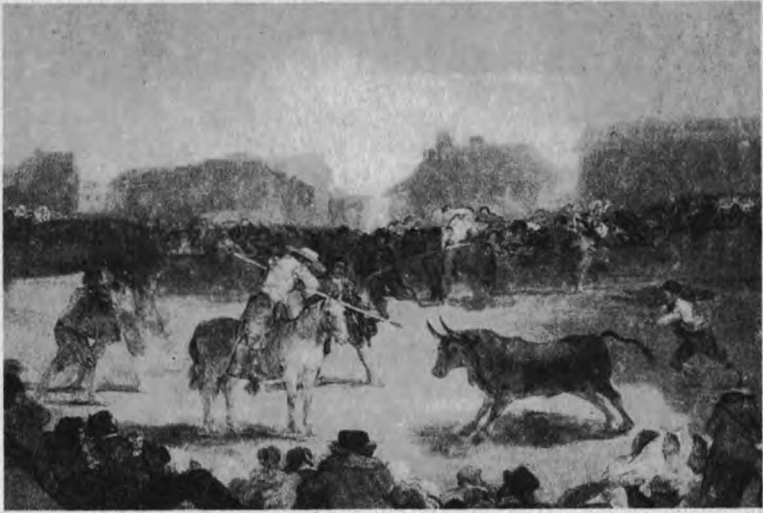
raklıklarını duyar.

Kastilya ovasını seyre daldığımda hep iki tablo gelir aklıma. Birinde kupkuru, kıraç, kızgın bir arazi, masmavi bir göğün altında, dizleri üstüne çökmüş muazzam bir Mağribi kalabalığı geniş bir alanı kaplıyor, silahlarını bir yana bırakmışlar, başlarını yere bastırdıkları ellerine yaslamışlar, ve karşılarında, ayakta, güneşten yanmış bir komutan, kollarını sonsuz maviliğe açmış, gözleri gökyüzüne dalmış "Allah'tan başka Tanrı yoktur!" der gibi. Öteki tabloda uçsuz bucaksız ölü topraklarda, alacakaranlığın son ışığında, ön planda o heybetli tekdüzeliği bozan bir deve dikenini, ve uzaklarda, cançekişen gökyüzüne çizilmiş Don Quijote ile Sancho'nun silüetleri.

"Allah'tan başka Tanrı yoktur, yaşam düştür ve topraklarımda güneş batmasın", bunları anımsar insan bu ovaları seyrederken.

İspanyol ruhunun özünü yaratan Kastilya topraklarının Unamuno'da uyandırdığı kültürel çağrışımlar bizim açımızdan son derece ilginç: İlk çağrışım, etkileyici bir görüntüyle, Mağribi varlığının o topraklardaki güçlü izini kanıtıyor. Ulusal kimlik ve dinsel inancın geçerliği sorunlarının irdeleyicisi olan yazar, o kimliğin temelinde geleneksel "düşman" sayılması beklenen ve sekiz yüzyıla yakın bir süreyle yarımadayı İspanyollarla paylaşmış bulunan bir başka ulusu, "karşıt" dinsel inancın savunucularını buluyor; hem de aynı doğal çevre içinde, yine o doğanın esinlediği bir dinsel duyarlığın dışavurumuyla. Ve Unamuno, "karşıt inanç"ın temel ilkesini özbeöz İspanyol olan başka iki deyişle birleştiriyor aynı tümce içinde: Klasik yazar Calderón de la Barca'nın *La vida es sueño*'su⁶ (*Yaşam Düştür*) ve İspanyolluğun şahlandığı XVI. yüzyılın yüce kralı, Akdeniz egemenliği uğruna Osmanlılara karşı savaş veren, Katolikliğin heybetli ve ürkütücü savunucusu II. Felipe'ye atfedilen sözlerle. Böylelikle Müslümanlara karşı en şiddetli savaşlara sahne olmuş bulunan Kastilya, değişik, hatta çelişik insan topluluklarını bağrında birleştiren, onlara özgün damgasını vuran kültür ortamı olarak beliriyor. İşte bu biresim Unamuno'nun —ve daha başka İspanyol yazarlarının— gözünde, yüzyıllar sürmüş din kavgalarının anısından çok daha güçlü. İnsan-doğa etkileşimi dinsel görtiş ayrılıklarını unutturacak bir ağırlık taşıyor, karşıt tapınma biçimlerinin gerisinde aynı metafizik yöneliş sezileniyor.

Yine Unamuno'ya göre, doğal çevrenin çetinliği ve heybeti insan-oğlunu bir ruhsal derinleşmeye, metafizik boyut arayışına yöneltmenin yanı sıra, onu gerçeklerden koparmış, düşlere salmıştır. İkinci tab-

İncelik ve şiddet: Boğa güreşi geleneksel İspanyol kültürünün bu iki temel öz-
ğesinin dışavurumudur (Goya).

lonun konusu olan Don Quijote, Cervantes'in güncel gerçeğin kabalı-
ğından, yalınlığından kaçarak çağdışı değerlere sığınan, gülünç olma
pahasına düşler diyarında yaşamayı seçen ve çılgınlığının bedelini ya-
şamdan tümüyle koparak ödeyen trajik kahramanıdır. Kastilya toprak-
larında düşlerin gücü öylesine büyüktür ki, halk adamı seyis Sancho
Panza'nın sağduyusu bile onlardan hepten yakayı sıyrmasına yetmez.

Azorin de benzeri duyularla algılar Kastilya'yı:

Ova tekdüze, çorak, uzanır gider. Ve insan, o arazide saatler saati yürü-
dükten sonra, hiç değişmeyen düzlükten, bitimsiz, saydam gökyüzünden, eri-
şilmez uzaklıklardan ötürü şaşırılmış, sersemlemiş duyar kendini. İşte o an anlar
Don Quijote'nin neden ancak o topraklarda doğmuş olabileceğini, ruhunun saf-
ralarından kurtulup, düşler, hayaller diyarında özgür, çılgın bir uçuşla kanat-
lanmış olabileceğini. Burada kendimizi herşeyden kopmuş duymamız olası
mı? Ruhumuzda gizemli bir şeylerin, açıklayamadığımız şiddetli bir özlemin, be-
lirsiz bir kaygının doğduğunu duymamız olası mı? O kaygı, o şiddetli özlem,
hiçbir yükseltisi olmaksızın, bulutsuz bir gökyüzünün altında, uzaklığın engi-
ninde dağların mavi perdesine değin uzanıp giden sarı-kızıl ovanın ta kendisidir.
İssiz, yapayalnız toprakların derin, görkemli sessizliğidir o kaygı, o özlem.⁷

Onulmaz büyüklük düşlerinin ve metafizik arayışların Kastilyası, İspanyolluk mitosunun somutlaştığı coğrafi ortamdır. İspanya kendini orada, IX. yüzyıldan başlayarak gelişen Hıristiyan-Müslüman çatışmalarında, o topraklarda doğan imparatorlukta, oradan dünyaya yayılan savaşçılarda ve misyonerlerde bulmuş, ulusal kimliğini Ortaçağ'dan başlayarak böyle oluşturmuştur.

Ayrılıkçı akımların tüm şiddetine, Katalan dilinin ve kültürünün tüm canlılığına ve değerine karşı, tarihte İspanya Kastilya olmuştur. Ve Kastilya hiç de "Akdenizli" nitelemesinin ilk elde akla getirdiği, insan ilişkilerinin kolaylığı ve sıcaklığıyla bilinen, şen, keyifli bir diyar değildir.

*"Ey, kaderi küçümseyen Kastilya,
Acının ve savaşın Kastilyası,
ölümsüz toprak. Ey, Kastilyası ölümün!"*

Şair Antonio Machado gençliğiyle özdeşleştirdiği o toprakları işte böyle anar.

KASTİLYA'NIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Unamuno'dan bir de Kastilya insanını dinleyelim:

Kastilya topraklarında halk köylerde, kasabalarda, kentlerde toplanmıştır, birbirine sokularak öbeksiz konutlar, aralarında birinden öbürüne uzanıp giden gepgeniş, çorak, ıssız alanlar. Köylerde ev öbekleri sıkıştıktır, sınırları kesinlikle belirlidir, seyrelerek çevrelerini saran tek tük evlerle ovaya yayılmaz köyler, daha tenha yerleşim bölgeleri yoktur, evler sanki birbirlerine sıcaklık verebilmek, doğanın sertliğinden korunabilmek için, kilisenin çevresine üstüste yapılmışlardır. Aileler kendilerine iklimin acımasızlığına, doğal görünümün hüznüne siper olabilecek ikinci bir örtü aralmış gibi. Bu nedenle yöre halkı tarlalarına ulaşmak için katır sırtında uzun bir yol gitmek zorunda kalır. Köylüler çalışırken de birbirlerinden uzaktırlar, rençperler evlerine ancak gece vakti döner, işin yorgunlugunu atmak için mutfağın sert peykesinde uyurlar. Akşam olurken, ağaran gökkubbenin altında, silüetleri gökyüzüne çizilmiş, katırlarının sırtında gelişleri görülecek şeydir, ipince havaya saldıkları ağır, tekdüze, dertli türküleri yol yol işlenmiş toprağın sonsuzluğunda dağılır, gider.

Onlar tarlada, sert toprağın üstünde ter dökerlerken, köy kadınları kısacık günlerin keyfini çıkardıkları taraçalarda alçak sesle konuşarak işlerini görürler. Uzun kış gecelerinde beyler de, hizmetkarlar da ocak başında toplanırlar, hizmetkarlar çoğu kez tef çalar, eski ezgilere ayak uydurarak dans ederler.

O köylerin ya da ovada uyuyakalmış eski kentlerin birine girin, saatlerin tekdüzeliğinde yaşamın usulca, yavaş yavaş akıp gider gibi görüldüğü o yerde canlı ruhlar vardır, gelip geçici bir temel ve sonsuz bir temel ve Kastilya tarihinin bir parçasıdır hepsi.

Orada, kuru, sert, bağ kütüğünü andıran yapısıyla, güneşten yanmış, soğuktan kavrulmuş bir insan soyu yaşar, amansız kışların donlarıyla, belli aralarla peşpeşe gelen kıtlıkların zaman içinde ayıklayarak ürettiği, göğün insafsızlığına da, yaşantının kıtlığına da alışkın kanaatkâr bir insan soyu. Katırının üstünde, pelerinine bürünmüş geçerken sizi vakarla selamlayan köylü, aşırı nezaket göstermeden, sade bir tavırla evine buyur edecektir sizi. Hareketleri sakin, aralıklarla, vakarla konuşur, öylesine ağırdan alır ki tahtından indirilmiş bir kral dersiniz. Ağırkanlı olduğu kadar inatçıdır da, bu iki özellik birbiriyle akrabadır zaten. Denebilir ki, psikofizyologların "tepkî süresi" diye adlandırdıkları süre onun için hayli uzundur, bir izlenim ya da düşüncenin bilincine varması için epey zamana gereksinimi vardır, o düşüncüyü bir kez yakaladı mı da hemen ortaya dökemez, bir başka izlenim ya da düşüncenin gelip öncekini itip ortaya çıkarması gerekir. Sonuçta izlenimlerinde yavaş ve inatçı gibi görünür.

Yapısal özellik olarak tanımlayabileceğimiz bu niteliklerin Kastilya'nın özgün yazınına, *Cid Destanı*'na, Cervantes'in, Calderón'un, Tirso de Molina'nın yapıtlarına yansısını izler Unamuno. Doğadan gündelik yaşantıya yansiyarak onu biçimlendiren, gündelik yaşantının tüm ayrıntılarında yinelenen niteliklerdir bunlar:

Onunla birlikte evine girin; ön cephede, güneşin çiğ ışığında, karbeyazı bir fon üzerindeki mavi çerçeveleri gözlerinizi kamaştıracaktır. Sofrasına oturup basit, pişirilmesi pek de özen gerektirmeyen yemeğini paylaşın, hem sade, hem kuvvetli bir besindir, damakta keskin lezzetler bırakan acı biberlerden başka tatlandırıcı katılmamıştır içine.

Eğer bayram gününse, yemekten sonra dansları seyredersiniz, tekdüze bir dümbeleğin, tefin ya da cırlak bir gaydanın eşliğinde, tekdüze, ağır danslar; sesler kulağınıza delgi gibi saplanır. Ezgiler dinlersiniz, notaları sürüklenip giden genizsi, tarla işlerinin yine tekdüze temposunu izleyen bozkır türküleri. İnce ayrıntılı ritimleri, yarım tonları değerlendirmeye yatkın olmayan bir kulağı ele verirler.

Eğer kentte yaşıyorsanız ve o kentte eski, özgün Kastilya okulu tabloları varsa, gidip görün onları, çünkü o insanlar parlak yükseliş döneminde bir gerçekçi resim okulu yaratmışlardır, ton fukarası, yalınlığa yatkın, güçlü, kaba, bakan bir duş etkisi yapan bir gerçekçilik. Belki Ribera ya da Zurbarán'ın bir eski tuvaline rastlarsınız, bir deri bir kemik, asık suratlı bir keşiş çarpar gözünüze, tel tel kasları açık, canlı renklerle belirtilmiş koyu gölgeler üstünde, renk ve ton bakımından pek yoksul, nesnelerin sanki çevrelerinden oyulup çıkartılmış gibi

göründüğü bir tuvaldir bu. Çoğu kez figürler fonla bir bütün oluşturmazlar. Kastilyalı ressamların en hası Velázquez bir "insan ressamı"ydı, olduğu gibi, yekpare, özentsiz insanlar, tüm tuvali dolduran insanlar sergilerdi.

Peyzaj ressamlarına rastlayamazsınız Kastilya okulunda, ton ayrımı ve yumuşak geçiş duygusunu, herşeyleri sarıp sarmalayan, bir bütüne dönüştüren ortam birliğini bulamazsınız.

Bu kupkuru, sert, kesin, inatçı katılığa "doğallık" derler, onun dışında kalan herşeyi sonradan eklenmiş bir özenti sayarlar.

Bu insanların canlı bir ruhları vardır, o ruhta da atalarının ruhları gizlidir: belki kat kat örtülerin altında uyuyakalmış, ama hâlâ canlı. Birçoğunda, özellikle de biraz olsun kültürden nasibini almış bulunanlarda, soyun özgün nitelikleri o ruhtadır.

O, ruhların ruhu, o insan soyunun ruhu, bir zamanlar dünyayı sarsmış, şimşeklerinin ışığıyla aydınlatmış, yüreğindeki inancın patlak vermesiyle dağlar yaratmıştı.

Bir zamanlar, yani XV-XVII. yüzyıllardaki Altın Çağ'ında. Peki, daha sonraki çağlara o ruhtan kalan izler nelerdi, ne önemi vardı o izlerin?

Unamuno'ya göre, o yanardağın "bir zamanlar akkorken şimdi soğuk taş dönmüş olan lavları" eşelenip incelenebilirdi: O zaman ulusal kimliğin gerçeği bütün o uzlaşmaz çelişkileriyle, bir yanda yalın kat, inceliklerden yoksun gerçekçiliği, öbür yanda çılgınca idealizmiyle ortaya çıkarılabildi; bugünün hastalıklarına tanı konulabilirdi böylece.

Yüzyılımızın başlarında şunları yazıyordu Unamuno:

Bugün İspanyol toplumu derin bir bunalım geçirmekte: İç hesaplaşmalar, hızla yer değiştiren öğeler, darmadağın olan öğelerin ve yeniden bir araya gelen öğelerin kaynaşması var bağrında, dışarıdan bakıldığında ise umut kırıcı bir durgunluk. Bu bunalım içinde, özgün geleneksel özellikler, birçoğu dağılma halinde olmakla birlikte yine de varlıklarını sürdürüyor ve özgün Kastilya soyunda kendilerini belli ediyorlar.

Kastilya ruhu dört bir yana açılıp dünyaya yayıldığında uluydu, ama sonraları kendi kabuğuna çekilip uyudu, hâlâ da uyanmadı.

Bir zamanlar üç inancın farklı kültürlerini bağrında barındırmış olan, yükseliş döneminde yeryüzüne saçılıp, ardından kendi öz varlığına kıskançlıkla sarılmış bulunan Kastilya, özgün havasını bugün de koruyor, Avrupa'nın tarihsel görünümüne en sadık kalmış kırsal ke-

Zurbarán'ın rahipleri: yalın, güçlü, etkileyici bir gerçekçiliğin ürünü.

simlerinden biri. İspanya'nın yabancı kültür uzmanlarını en çok büyüleyen yeri.

Henüz sık otoyol ağlarıyla örülmemiş Kastilya, karayolları Avrupa'nın hayli gerisinde, trafiği seyrek, doğal ve toplumsal çevreyi etkilemekten hayli uzak. Jandarma karakolları var, çocuk resimlerinden çıkmışçasına basit, kiremit kaplı damlarında sarı-kırmızı bayrak dalgalanıyor yayla rüzgârında, üstlerinde iri harflerle "*Todo por la patria*" (Herşey vatan için) yazıyor; karayolunun kenarında, ayçiçeklerinin dibinde eski trafik kazalarının bahtsız kalıntıları çürüyor, yanbaşlarında bir arsada, gölgeliğe çekilmiş süslü-püslü bir kamyon irisi, özene bezene yazmışlar üzerine: "*Dios es amor*" (Tanrı sevgidir).

Turistler havalandırmalı lüks otobüslerinden yarı uykulu seyrediyorlar sonu gelmez *meseta*'yı, uyuyan köyleri, kasabaları uyandırmadan, kıyılarından kenarlarından geçip gidiyorlar; geceleri her biri restore edilip bol yıldızlı otellere dönüştürülmüş tarihsel kalelerde geceliyorlar, rehberlerinin anlattığı "*Reconquista*" (yarımada'nın Ortaçağ'da Araplardan geri alınışı) olaylarını dinliyorlar, o da eski İspanyol toprağının

mitoslarından bir mitos, masallarından bir masal, işte o kadar.

Dış dünya hızla değişir, kıyılar dev otellerle tıkanır, yazlık sitelerin beton seddiyle örülürken, çetin doğası sayesinde, yine de İspanya'nın en az değişen yerlerinden biri Kastilya toprakları. Ve kıyılarla iç kesim hâlâ ayrı ülkeler kadar ayrı birbirinden; birinde gerçek olan herşey öbüründe yalan, birinde geçerli olan herşey öbüründe anlamsız.

Hâlâ bir özü var Kastilya'nın, inansanız da, inanmasanız da...

"Varolmamış şövalye" Don Quijote'nin anısı hâlâ capcanlı: İşte şurada, şu ufacık handa geçirmiş geceyi, şu avluda, şu yalağın başında şafağa değin silahlarının başında nöbet tutmuş, hancı ona şövalyelik sanını hakkıyla verebilsin diye, işte şurada hâlâ duruyor savaştığı yekdeğirmenleri. Bugünkü etten-kemikten yabancı ziyaretçilerden çok daha gerçek Don Quijote; çünkü o Kastilya'nın gerçeği, inatla bölgesel ve şaşılacak kadar evrensel.

Hâlâ var Kastilya; zamanın ve mekânın beklenmedik bir boyutunda kendince yaşıyor ve siz bir kez Madrid'in ısıltılı caddelerini, sıcak, renkli, sevecen kalabalığını bırakıp yayla yollarına düşmeye görün, tarihsel kimliğinin olanca gücüyle karşınıza dikiliveriyor.

Hâlâ var Kastilya, karşınıza dikiliveriyor ve İspanya'nın, görünürdeki kolaylığının tersine, hâlâ kavranması güç, çetin mi çetin bir ülke olduğunu duyuruyor size.

~

İSLAM'IN HEM İÇİNDE HEM KARŞISINDA

Gizemli Generalife bahçelerinde geçen bir günün akşamında Elhamra'nın kızıl duvarlarının tepesinden Granada'yı seyre dalıyorum: Avrupa'da bir eşi daha bulunmayan, masallardan çıkmışa benzer bir Mağripli sarayının eteklerinde serilmiş yatan, dillere destan Gımata'yı.

Arap yanmadasından Atlas Okyanusu'na değin ulaşan, sanki bir kılıç vuruşuyla Akdeniz'in güneyini kuzeyinden ayıran, İslam fevhlerinin Avrupa'daki son kalesi Gımata. Doğu ile Batı arasında sekiz yüzyıllık kavgalı birlikteliğin son durağı, tarihin büyüleyici kültür odağı, İspanya'nın özündeki çelişkinin yapılar, bezemelerde somutlaştığı, elle tutulur gözle görülür olduğu ortam.

Ardımda, kuytu avlularda, şadırvanlar çağılıyor hiç durmadan. Revaklar, kemerler, oymalı kapılar, mermer kubbeler, çinili süslemeler, zarif geometrik bezemeler, iç bahçelerde kanallar, çeşmeler, nilüferli havuzlar, fıskiyeler, fıskiyeler... Suyun bitimsiz ezgisinin eşliğinde, bir bin bir gece düşüdür Elhamra'dan geriye kalan belleğinizde. Çıplak, çorak, kupkuru yaylanın örsüne çekiç gibi inen kavurucu güneşin altında, bir serin, gölgeli, anlaşılmaz dünyadır suskun, heybetli varlığıyla "Hıristiyan yüzyıllara" meydan okuyan. Öteki Avrupa ülkelerinden aktararak bellediğimiz "dinibütün", "koyu Katolik" İspanya'dan, Engizisyon İspanyası'ndan, Ortaçağ'dan kalma renkli dinsel yortuların İspanyası'ndan apayrı bir görüntü bu. Ama yine de İspanya'dır, İspanya'nın tarih içindeki serüveninin anlamlı bir yüzü.

Hem de hayli sık beliren bir yüzü; söylenmese de, vurgulanmasa da, tarih boyunca Hıristiyanlık inancına sınıksık sarılmasıyla ün salan

İspanya'nın birçok yeri Hıristiyan olmayan, hatta Hıristiyanlığa karşıt bir kültürün izlerini taşıyor. Günümüzde "İslamın yolları", turizm acentalarının sundukları belli başlı gezilerden biri. Ve Hıristiyanlık'la yarımadayı paylaşmış ve çekişmiş olan o kültürün izleri Hıristiyanlık-öncesi döneminkiler, pagan Roma'ninkiler gibi kazıbilimine mal olmuş değiller, yaşayan, bin bir biçimde varlığını hâlâ sürdüren izler. Hem çevrede görüyorsunuz o izleri, hem insanlarda. Çoğu zaman da yalnızca seziniyorsunuz, İspanya'yı "bir başka Avrupa" yapan şey olarak.

Kuzeyde, Ortaçağ'ın en eski hac yollarının geçtiği dağlık kesim, görkemli katedraliyle Santiago de Compostela'nın yer aldığı yemyeşil, ıpslak, hüzünlü Galicia, yalçın Pireneler katıksız Hıristiyan'dır ama, *meseta* boyunca güneye doğru indikçe yavaş yavaş duyurur kendini Endülüs, hem dinsel savaşın, hem barış içinde birlikteliğin kalıntılarıyla: Kimi bir mimari biçimi, kimi bir süslemeyi tanırınız, çevrede bir yerlerden hatırladığınız ayrıntılar yakalamaya başlarsınız, sesler czigilerde uzayıp gider, bozkırların, çöllerin ağıtlarını seçer kulağınız. Akdeniz'in iki ucunun coğrafyaya inat, kültürde birbirine değecek gibi yaklaştığı, zamanın ve mekânın silinir gibi olduğu noktaları seziniyorsunuz. O ortak noktaların peşisıra dolaşmak öteden beri Akdeniz'in iki ucundan nice gezginin, nice yazarın merak sardığı bir uğraş olmuştur. Ancak hemen söyleyelim, sonuç çıkarırken abartmamak daha doğru: Sonuçta geçmiş geçmiş olarak kalıyor, Batı Batı olarak, Doğu da Doğu. İspanya da bir Avrupa ülkesi olarak kalıyor. Ne var ki, İspanyolları anlayabilmek, onları sıradan Avrupalılar olmaktan çıkarıp, bazan kendilerinin bile akıl erdiremediği tuhaf bir derinlik boyutuna kavuştu- ran şeyi kavrayabilmek açısından büyük anlamı var bu uğraşın.

Córdoba'da bin yıllık Yahudi mahallesinin daracık sokaklarında İbni Rüş'tün heykeliyle burun buruna gelirsiniz, Kurtuba Camii'nin kemerleri altında Avrupa'yı hepten unuttur, Şam'da buluverirsiniz kendinizi.

"Zamanında kiliseye dönüştürmüşler ama adını değiştirmemişler, bu karma haliyle gündelik yaşantımızın bir parçasıdır, yani biz ayinedüğüne hep *Camu'*ye¹ gideriz." diyordu Córdoba'lı Isabel.

Kendi dinsel inancına çoğu kez önceki Avrupalıları şaşkırtan ve ürküten bir tutkuyla sarılan İspanyol insanı, aynı zamanda onlarda bulunmayan bir hoşgörülle, ürkinden bakar ayrı inançlara; yüzlerce yıl sürmüş birlikteliğin verdiği alışkanlık ve rahatlıkla. İber'de doğmak de-

mek, ulusal kültüründen güçlü bir dinsel inancı devralmak olduğu kadar, ona karşı ve onun kadar saltçı başka inançların bilincini özümsemek, hatta kimi durumlarda çekiciliğini duymak demektir. İspanyollara geniş bir bakış açısı sağlayan iyi bir çelişkidir bu.

Levante'de, yani yarımadanın Doğu kıyılarında birçok yerde her yıl "Araplar ve Hıristiyanlar" bayramı şenliklerle kutlanır, halk tarihsel giysilerle eski savaşlardan tablolar canlandırır. Elbette ki sonunda zafer Hıristiyanların olur ama, Valencialı bir ressamın anlattığına göre herkes Arap kılığına girmeyi yeğler. Doğulu giysileri daha gözalıcı, daha esinleyici olduğundanmış. Belki de Don Quijote'nin soydaşları yitirilmiş davaları savunmaya öteden beri eğilimli olduklarından, kimbilir?

Endülüs'te bugün sürüp giden el sanatları bizim için hiç yabancı değil. Dahası var: Doğu motifleri fabrika ürünü seramiklerde bile yineleniyor. Arap sanatının Roman ve Gotik stilleriyle kaynaşmasından doğan *mudéjar* denen karmaşa ise yarımadanın her yanında yaygın ve etkisini şaşılacak kadar yakın zamanlara değin duyurmuş: İber'in Avrupa'ya en açık kesimi olan Katalonya'da, ünlü mimar Gaudí, Barcelona'nın benzersiz kilisesi *Sagrada Familia*'yı yaratırken o çözümsüz *mudéjar* karmaşasından esinlenmiş.

İspanyol kültüründe İslam varlığı bastırılmış, unutturulmuş, yadsınmış da olsa, dolaylı ya da dolaysız, bin bir yoldan duyurmuş kendini. O etkinin oranını ve ayrıntılarını bilimsel olarak hesaplamak herhalde olanaksız artık. Ama İspanyol insanının Avrupa'ya, Doğu'ya ve kendi kendine bakışını değiştirdiği kesin. Eskiden neler vardı o bakışta, şimdi neler var? Karşıtlık, kuşku, tedirginlik, özlem, karışık duygular herhalde. Biraz çözümleyebilmek için ilkin tarihe bir göz atalım, sonra İspanyolların yorumlarına.

ROMALILARIN VE VİZİGOTLARIN İSPANYASI

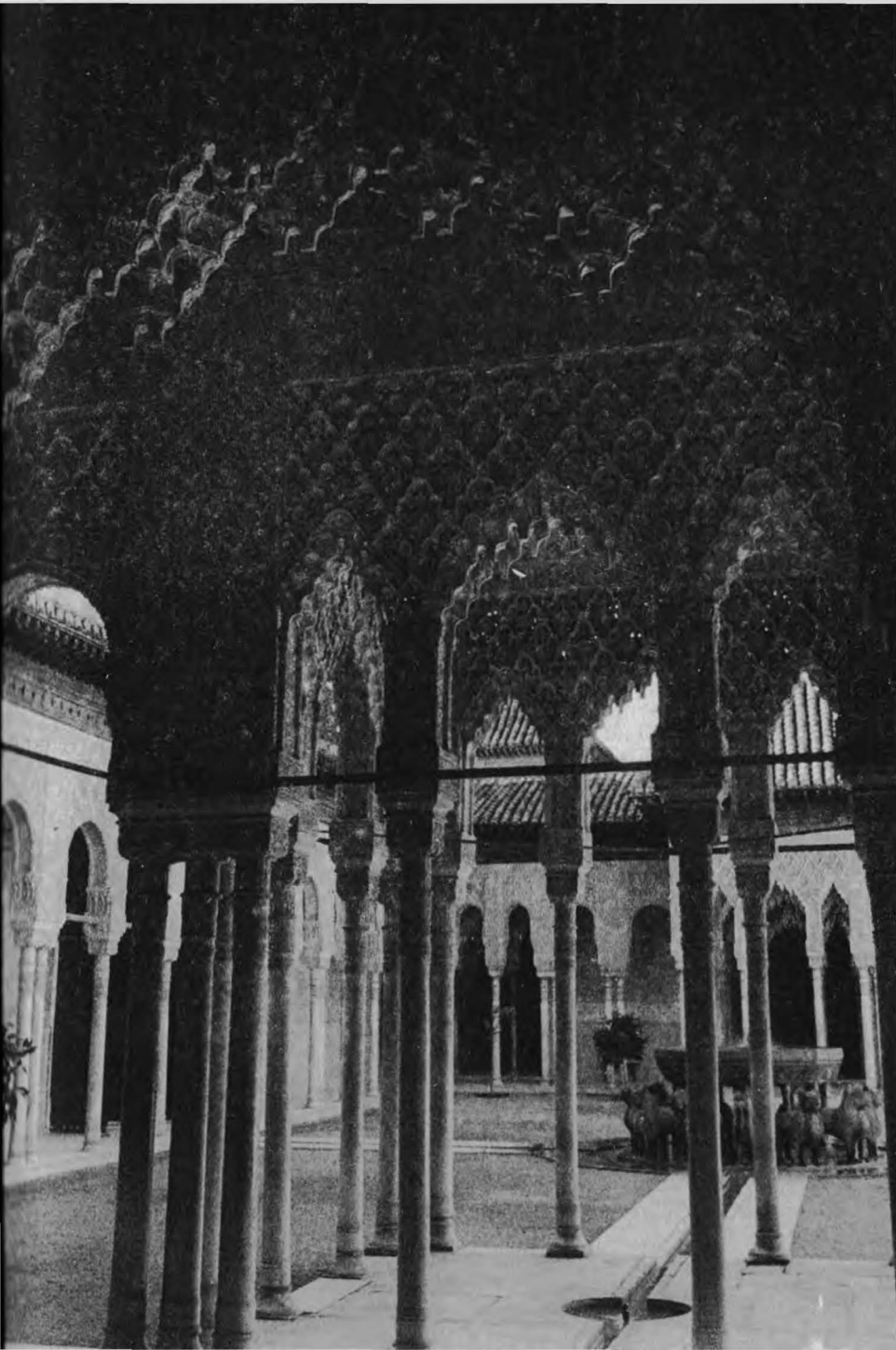
Tarih çağları boyunca güneyden, kuzeyden, doğudan, birbirinden apayrı soydan insan topluluklarının getirdikleri apayrı kültürlerin katmanlaşmasıyla oluşmuş, bin bir yüzlü bir bütündür İspanya.

İlkin, atalarının tarih öncesi çağlarda Afrika'dan geldiği sanılan İberlerin ve Avrupa'dan gelen Keltlerin İspanyası vardı; sonra Akde-

niz'den gelerek koloniler kuran Fenikeliler, Yunanlılar, Kartacalılar kendi İspanyaları'nı yarattılar. Doğu kökenli kültürleri barındırmaya ve diğerleriyle uzlaştırmaya öteden beri alışkın bir toprakta İber yarımadası; İ.Ö. III. yüzyılda çağın iki süper gücü olan Kartacalılar ile Romalılar Akdeniz egemenliği uğruna ölümcül bir savaşa tutuştuklarında önemli tarih olaylarına sahne olmaya başladı. Değişik topluluklar, değişik uygarlıklar arasında birçok kez yinelenen bir çatışmanın başlangıcıydı bu.

Romalılar yarımadayı kolay ele geçiremediler, yerel direniş odaklarının bastırılması ve fethin tamamlanması iki yüzyıl aldı, ama daha sonraki beş yüzyıl boyunca, Roma İmparatorluğu durdukça, İber sorun çıkarmayan "sakin bir eyalet", daha doğrusu bir "eyaletler bütünü" olarak kaldı, Akdeniz havzasındaki evrensel devletin yarattığı dev mozaiğin bir parçası olarak kimliğini buldu: Roma'nın dilini, eğitim ve hukuk sistemini benimsedi, Latinleşti, Romalılaştu. Kentlerin, limanların, karayollarının yapılması, toprakların tarıma, madenlerin işletmeye açılmasıyla İber ekonomisi Akdeniz ekonomisi içindeki yerini aldı, hammadde sağladığı yabancı sömürgecilerin verdiği toplumsal ve kültürel görünümü benimsedi.

Çok geçmeden dinsel inancında da Roma'ya uydu; pagan dönemin İmparatorluk ve Devlet kültü orada kök salmadı ama, I. yüzyıl ortalarından başlayarak Akdeniz yoluyla gelen Hıristiyanlık inancı Romalıların kurduğu kentlerin ileri kültür ortamında benimsenmeye başladı. Bau'nın öteki bölgelerindeki gibi "*Hispania*"da da Hıristiyanlık kırsal yörelerin geleneksel inanışlarıyla çatıştı, sonunda —bezdirici bir yavaşlıkla da olsa— pagan törelerini bastırdı. Zaman içinde kentler kırsal kesime, kenar bölgeler merkeze üstün geldiler; II. yüzyıl sonlarında Hıristiyanlığın yerleşmesiyle İber bir kez daha Doğu'nun yörüngesine girmiş oldu. Latince ve Akdeniz kültürüyle birlikte özümlenen yeni din, aslında Romalılaşma sürecini bütünleyen öge oldu, öyle ki bazı durumlarda, örneğin Roma egemenliğine uzun süre direnen kuzeydeki dağlık kesim halkları arasında, Roma ruhunun ancak o yeni dinsel inanç sayesinde yerleştiği söylenebilir. Böylelikle İber yarımadasında üslenen ve evrensel egemenlik emeli güden güçlere, Kartaca ve Roma'dan sonra Kilise de eklenmiş oldu.

Hispania'nın özgün tarihsel kimliğinin belirmesi yolundaki ilk adımlar ise III. yüzyıldaki bunalımın başgöstermesiyle atıldı. 264-276 yılları arasında yarımada'daki eyaletler Frankların ve Süevlerin akınları sonunda barbarca yıkıma uğratıldı. Ülke o felâketten sonra ağır ağır toparlandı, kendilerini kurtarabilmiş olan kentler çevrelerinde koruyucu surlar yükselttiler. Asıl önemlisi, Hıristiyan piskoposların Kilise'ye Roma modelini izleyen bir düzen vermeleri, dolayısıyla Roma'nın devlet, hiyerarşi ve kültür anlayışını özümsemeleri, İmparatorluğun Hıristiyanlaşmasını ve resmen koruma altına girmeyi kabul etmeleri oldu. Böylelikle İmparatorluk merkezi Roma ile *Hispania* eyaletleri arasında, Kilise ile Devlet arasında yüzyıllar süren kopukluk ve çekişme sona ermiş oluyordu. IV. yüzyılda Kilise, Roma'nın Akdeniz ülkelerine İmparatorluk boyunduruğuyla birlikte zorla benimsettiği otorite ve evrensellik fikirlerinin son sığınağıydı. Bu dünya görüşü ve Barbar akınları sırasında birdenbire kentlerin koruyucusu kesilen piskoposların deneyimleri sayesinde, İmparatorluk, anayurdunda yıkıldıktan sonra da *Hispania*'da varlığını sürdürdü.

İmparatorluk düşününün daha sonraki yüzyıllarda bir mitosa dönüşmesi bundan ileri geldi: Roma'ninkine benzer, onun gibi uzak ülkelere yayılacak, kendi "yurttaş"ını kendi yaratacak bir merkezi güç oluşturma düşü. Aynı çağlarda yerleşen ve bin beş yüz yıl süreyle İspanya tarihine ağır damgasını basan Kilise de geçmişin bir başka değişmezi. Hem artık Kilise eski Roma topraklarına öylesine kök salmıştı ki, ülkeyi daha sonra ele geçiren Vizigotlar bile oralarda tutunabilmek için VI. yüzyılda Arilik'ten vazgeçip Katolikliği benimsemek zorunda kalacaklardı.

Öteki Cermen toplulukları gibi Vizigotlar da Avrupa'nın yarımadaya armağan ettiği ırkların değişmez yolu olan Pireneler'in batı geçitlerinden gelmişlerdi, V-VI. yüzyıllarda *meseta*'nın önemli noktalarını ele geçirerek egemenlik kurdular. İlk hâlâ Roma'nın, ardından Bizans'ın İmparatorluk bütününe bağlı kalan Akdeniz kıyısındaki kenar bölgeler o iktidar değişikliğine karşı direndiler. Bir kez daha merkez ile kenar kesimlerin tutumu ve yazgısı birbirinden ayrıldı, Vizigotlar başkentlerini Akdeniz kesiminde değil, yarımada'nın göbeğinde, Toledo'da kurdular ve böylelikle ilk kez olarak *meseta*, yarımada'nın siyasal mer-

kezi durumuna geçti. Sonuçta iç yaylalarda egemenlik kurmuş bulunan 80-100 000 Vizigot ile Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bulunan 3-4 milyon *Hispanialı* arasındaki ayrılık büsbütün kesinleşti. Kıyıların büyük bölümünde halk Doğu Roma'nın silahlı desteği sayesinde Barbar tehdidine karşı durdu, Akdeniz'in ticaret ve kültür ortamından kopmadı. Merkez kıyıları egemenliği altına aldıktan sonra bile, Vizigotlar iktidarı elde tutan bir oligarşi olmaktan ileri geçemediler; ülkeye yön verenler, yasaları, ekonomiyi, ruhsal yaşamı, kültürü ilerletenler hep ülkenin yerlileri oldu. Sonuçta, Vizigot monarşisi Müslümanlar tarafından yıkılıncaya değin, Kilise'nin ve büyük toprak sahibi soyluların verdiği destekle ayakta kaldı.

Vizigot krallığı siyasal yapı olarak cılızdı, dıştan gelen ufak bir tehlike karşısında kendi içindeki ekonomik, toplumsal, ırksal, dinsel çelişkileri aşamadı, VIII. yüzyıl başlarında devrildi, birçok yerde Araplar'a teslim oldu, ancak kuzeyde, Cantabria dağlarında kalınular bıraktı. Kastilya'da yerleşmiş bulunan Vizigot topluluğu ise yüz yıl sonra kuzeybatıya, Galicia taraflarına çekildi, oranın yerel halkıyla karışarak tarih sahnesinden silindi.

AKDENİZ İKİYE BÖLÜNÜYOR, İSPANYA DA ÖYLE

VII. yüzyılda Akdeniz havzasında yeni bir süper güç belirdi: Yeni bir tektanrılı evrensel dinin bayrağı altında fethe çıkan Müslüman Araplar kuzey Afrika'daki eski Roma topraklarını ele geçirerek yıldırım hızıyla Avrupa'nın güneykapılarına dayandılar.

711 yılında İber yarımadası fevh dalgasıyla sarsıldı. O büyük karışmada neler olup bittiği tam olarak bilinmiyor; İslam egemenliğinin başlangıcı, efsanelerle karmakarışık. Yine de o karışıklıkta seçilen bir ad var: Urbano, Ulyan da ya Julián, iktidar kavgasına tutuşmuş bulunan Vizigot soyluları arasında Araplardan yardım dileyerek onlara yarımadanın kapılarını açan Septe valisi, İspanya'nın ulusalcı tarih geleneklerinin gözüyle "*el gran traidor*", yani "büyük hain".

Yarımadanın yerel halkının birçok yerde Vizigot yöneticilere ve işbirlikçi büyük toprak sahiplerine başkaldırarak Arapların işini kolaylaştırmış olmaları güçlü bir olasılık. Romalıların bin bir zorlukla baş edebildikleri İber bölgeciliğinin o fırsatla hemen canlandığı kesin; bazı

kentler ve bazı yerel yöneticiler Müslümanların koruması altında bir bölgesel özerkliği severek kabullenmiş olmalılar.

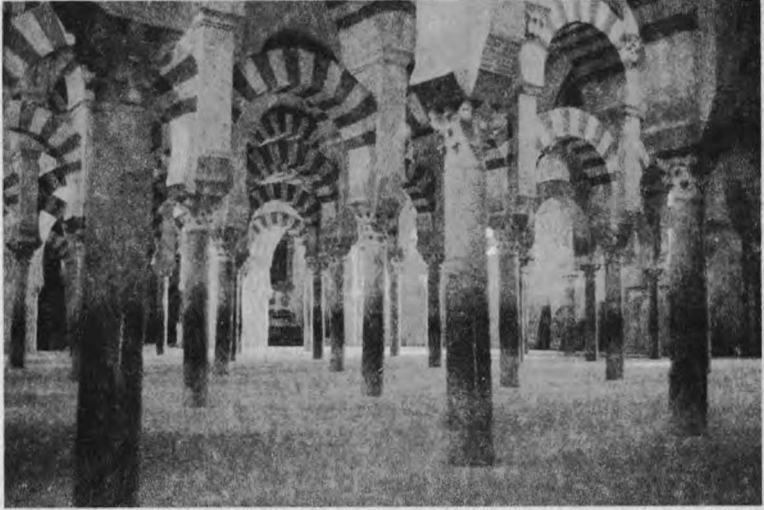
Cebelitarık boğazını geçen Müslümanlar Guadelete çarpışmasını kazandıktan sonra hızla ilerlediler, dört yıl içinde kuzeydeki dağlık kesim dışında her yeri ele geçirdiler, Endülüs adını verdikleri Arap kesiminin başkenti Córdoba (Kurtuba) oldu. VIII. yüzyılın ilk yarısında yarımadaya gelen Müslümanların sayısı bazı kaynaklara göre 60 000, bazı kaynaklara göre daha fazlaydı; fatihlerin, sayıca azınlıkta kalmalarına karşın, dinlerini, dillerini ve kültürlerini hemen yaydıkları ise kesin.

Daha Vizigot döneminde, Devlet ile Kilise arasında sıkı bir dayanışma kurulmuş bulunduğu halde, yarımada halkının en azından bir bölümünün karşıt bir inancı kolayca ve hızla benimsemiş olması dikkat çekicidir. O güne değin İspanya'da görülen bölünmelerin en şiddetlisi oldu bu. Oysa olaya nesnel olarak yaklaşan bazı İspanyol tarihçileri, Müslümanların ülkede yerleşmiş buldukları Hıristiyan ve Musevilere karşı esnek ve hoşgörülü davrandıklarını belirtiyorlar. Hatta herhalde XV. yüzyıl sonlarında, o toprakları geri aldıklarında Hıristiyanların gösterecekleri şiddetle kıyaslayarak, özellikle vurguluyorlar o hoşgörüyü:

O derin toplumsal değişimden Müslüman İspanya doğdu. Ve, XII. yüzyıldan başlayarak ileri sürüldüğü gibi, kendi geleneklerine yabancılaşmış, hasım ve yıkılmayı hak eden bir İspanya değildi bu, özüne tıpkı Vizigot İspanyası kadar bağlı bir toplumdur. İlk fetih ordularını (hep olduğu gibi, küçük ordulardı bunlar) oluşturan Araplar, Suriyeliler ve Berberler ülkeye gönülleriyle yerleştiler ve ilk kuşakta halkın zihinsel yapısını değiştirmeye girişmediler. Asıl kaygıları Vizigotların elinde bulunan kamu topraklarının ve büyük toprak sahiplerinin mülklerinin elden geldince geniş bölümüne sahip çıkmaktı.²

İber yarımadası halkının bu ikircikli diyebileceğimiz tutumu, Avrupa'nın kalan kesimlerinininkinden, örneğin aynı dönemde Fransa topraklarında yerleşmiş bulunan Frankların gösterdiği kesin düşmanlıktan hayli farklı.

Francisco Gutiérrez Contreras Avrupa kavramının ve Avrupalı kimliğinin oluşum sürecini anaçizgileriyle incelediği *Europa: Historia de una idea (Avrupa: Bir Fikrin Tarihi)* başlıklı kitabında o kimliğin Ortaçağ boyunca İslam'a karşı savaşarak belirginleştiğini, Avrupalı ruhu-

İspanya'da İslam'ın simgesi sayılan Cordoba Camii.

nu benliğinde ilk canlandıran topluluğun, Müslümanların ilerleyişi karşısında Hıristiyanlığın savunucusu durumuna geçen Franklar olduğunu belirtiyor:

(V-VIII. yüzyıllarda Romalılık kavramının yerini giderek Hıristiyanlık kavramına bırakmasından sonra) Hıristiyan Latin dünyasının bütünlüğünü güçlendirecek ve o bütünlüğün bilincine varmasını sağlayacak olan bir etmen daha ortaya çıktı: birdenbire tarih sahnesinde beliren İslam. Müslümanlık, yüz yıl içinde, Arabistan çöllerıyla sınırlı bir din olmaktan çıkmış, Bizans İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarını tehdit etmeye başlamış, Afrika'nın kuzeyini ve İber yarımadasının hemen tümünü ele geçirmiş, Frank krallığı topraklarında Charles Martel tarafından Poitiers'de durduruluncaya değin ilerlemişti. İspanyol asıllı bir rahip olan Genç Isidoro o savaşta İslam'ın karşısına dikilen güçleri "Avrupalı" olarak adlandırdı. Dört yüz yıl sonra Haçlı seferlerini yaratan işte o ruhtu. VII. yüzyıldan VIII. yüzyıla geçerken, Muhterem Beda Avrupa kavramını "Hıristiyanlığın Batı kesimi" ile eş tutuyordu. Ona göre en geniş Avrupa toprakları Cermenler ülkesi, Galya ve Hispania idi. Karşıt dinden düşmanın yol açtığı dayanışma Britanyalı rahibi, salt coğrafi sınırları aşan bir Avrupa kavramını ortaya atmaya yöneltmişti. Avrupa fikri Hıristiyanlık temeli üzerinde belirginleşmeye başlamıştı.³

Peki, Avrupa'ya karşıt olan ve Avrupalı kimliğini o karşıtlığın dinamiğinde oluşmaya yönelen İslam'ı, daha sonra sekiz yüzyıl bağrında barındırmış, hatta bir ara neredeyse tüm kültürü o karşıt kültür ortamında gelişmiş olan İspanya, Avrupa'nın neresinde öyleyse?

İspanya'daki ileriye, Avrupa'ya açık kültür odakları da, onların tam tersine, Katolik ve İspanyol geleneklerine sınıksız sarılarak ülkenin benzersiz özgünlüğünü savunanlar da, bu noktada o geçmişini bir yana bırakmak durumunda kalıyorlar. Ama bırakmak da yetmiyor, çünkü sorun yüzeysel bir ideolojik seçim değil, derin ve karmaşık bir kültürel kimlik sorunu: Anlaşıyor ki bir Avrupa ülkesi bile "Avrupalı'yım" demekle kolay kolay Avrupalı olamıyor.

Yüzyıllar geçtikçe İspanyollar da silaha sarılarak eski topraklarını geri alacaklar, ulusal destanlarını savaş alanlarında yazarak "Avrupalılıkları" nı kanıtlayacaklardı. Ama yine de biraz değişik, biraz "melez" Avrupalılar olarak kalacaklardı: Siyasal tarih, savaşları ve barışlarıyla kesin çizgiler sergiler ama, sıra kültür tarihine geldi mi işler arapsaçına döner.

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ikiye bölünmüş olan İspanya, Ortaçağ'da Avrupa'nın başka yerlerine benzemeyen özgün bir evrim geçirdi. Sınırları başlangıçta kuzeydeki Cantabria dağlarına değin varan Müslüman kesimi ya da Endülüs, üç yüzyıl süreyle rakipsiz gelişti, görkemli bir devlete dönüştü. Gerçi dağlarda hayvancılıkla geçinen halk, kendi özvarlığına sınıksız sarılarak İslam egemenliğine direndi ama, bu durum da yarımada'nın tarihsel geleneği sayılırdı ve Endülüs'ün uzun süre "varolabilecek tek İspanya'yı temsil etmesine" engel değildi.

Arapların ilk sorunu yeni topraklarda varlıklarını sağlam biçimde temellendirmek oldu. Endülüs, başlangıçta kuzey Afrika valisine bağlı bir Emirlik'ti. 756'da Arap dünyasına egemen olarak Halifeliği Bağdat'a taşıyan Abbasiler'den kaçan Emevî prensi I. Abdurrahman, yeni devleti, başkenti Kurtuba olan bir krallığa dönüştürdü. Daha sonraki iki yüzyılda İslam, yarımada'da görkemle kök saldı. 929'da tahta çıkan III. Abdurrahman halifeliğini ilan ederek Endülüs'ü mutlakiyetle yönetilen tam bağımsız bir devlete dönüştürdü ve Bağdat Halifeliği'nden örneklenmiş kurumlarla donatarak yeniden yapılandırdı.

X. yüzyıl başlarında Arap egemenliği yarımada'da siyasal, ekonomik

ve kültürel bakımlardan doruğuna ulaştı. Yeni tarım tekniklerinin getirilmesi ve sulama sisteminin geliştirilmesiyle Guadalquivir vadisi, Genil çukurluğu ve Málaga'dan Tortosa'ya kadar uzanan Akdeniz kıyıları hayranlık verici bahçelere, bostanlara dönüşmüştü. Kentlerde, özellikle Kurtuba, Sevilla ve Málaga'da ipek dokumacıları, maden ustaları ve çömlekçiler feodal Avrupa'nın giderek artan isteklerini karşılamaya ancak yetişiyorlardı. Güneyde Almeria Batı'nın en zengin limanlarından biri, Endülüs ile Bağdat Halifeliği arasındaki ticaretin kilit noktasıydı. Başkent Kurtuba'dan bolluk ve incelik yayılıyordu. O darlık döneminde, piyasada önemli miktarda altın dolaşıyordu, Hıristiyan dünyasının sınırlarını aşan Müslüman paraları İspanya'nın İslam kesiminin etkisinin Avrupa'nın uzak köşelerine vardığını gösteriyordu.

O zenginlik Müslüman güçlerin yeni baştan düzenlenmesi için sağlam bir temel oluşturdu. Kurtuba Halifeliği'nin kurucusu III. Abdurrahman, dinsel konularda kendisine tartışılmaz söz hakkı sağlayan yeni yetkesinden yararlandı, ordusunun mevcudunu artırdı, eyaletlerin ayrıntıçılık eğilimini ve aykırı öğelerin başkaldırı heveslerini kırabilmek için ülke birliğine öncelik verdi. Yüzyılın sonlarına değin, Endülüs Avrupa'nın en güçlü devletiydi demek yalan olmaz, parlak görkemiyle Avrupa'nın Cermen kökenli saraylarının gözünü kamaşurduğuna kuşku yok.

"CİHAT" A KARŞI "RECONQUISTA"

Endülüs'ün İspanyol halkının tümü hemen Müslümanlığı benimsemişti. Yeni inancın çekiciliğini duyanların ya da yeni efendilere ayak uydurmanın sağladığı çeşitli olanaklardan yararlanan dönemlerin yanı sıra, her türlü özümseme girişimine karşı direnerek eski inançlarını koruyan "*Mozárabe*"ler de vardı. Çoğu kentlerde oturan o topluluklar artık tarihe karışmış bulunan Roma döneminin kalınusu orta sınıf halktan ve el sanatçılarından oluşuyordu. Üst düzeydeki başlıca temsilcileri, Endülüs'te yaşayan Vizigot Katolik Kilisesi'nce sıkı sıkıya örgütlenmişti.

Mozárabe varlığı İslam egemenliğinin ilk üç yüzyılında gözden kaçırılmaması gereken bir eunen, savaşlar ve siyasal olaylar gibi, Endülüs toplumundaki ruhsal karmaşayı anlayabilmek, iki karşıt dine inananlar arasındaki ilişkileri doğru saptayabilmek açısından önemli bir

olgudur. *Mozárabe* dili, sanatı, kültürü, şiiri yarımada'nın kuzeyinde ve Asturias, Leon, Kastilya, Portekiz, Aragón, hatta Katalonya gibi diğer bazı bölgelerinde yayıldı ve değişik oranlarda benimsendi. Kimi durumlarda o insanlar İslam kesimini Hıristiyan kesiminden ayıran sınırı topluca aşıp kuzeydeki din kardeşlerinin yanına yerleşmeyi yeğlediler. Kendi sarsılmaz dinsel inançlarına, ileri düzeydeki Arap kültür ve tekniğinden pek çok şey eklemiş olan *Mozárabe*'lerin, Cantabria'nın çobanlardan ve savaşçılardan oluşan ilkel toplumunun ortasında nasıl bir kültür işlevi üstlendiklerini kavramak güç değil. Ama yarımada'nın bütünü içindeki değerleri neydi acaba?

İspanya'nın ulusal mitoslarından birini meydana getiren bu olguyu modern tarihçiler daha gerçekçi terimler içinde değerlendirmeyi yeğliyorlar:

Aslında *Mozárabe*'lerin etkinliğini abartmak da doğru olmaz. Fetihden üç yüzyıl sonra *Mozárabe* dünyası tümüyle Araplaşmıştı ve Kurtubalı *Mozárabe*'ler Got kökenlerini ancak kırk yılda bir anımsıyorlardı. Hatta kuzeye geçen el sanatçıları bile neyin temsilcisi olduklarının açık seçik bilincinden yoksundular. Ayrıca, onların teknik düzeydeki başarıları bir ruhsal damga, Hıristiyanlar arasında Roma ya da Vizigot ruhunun kanıtı sayılamaz kesinlikle. Buna karşılık, o üç yüzyıl içinde İslamlık göz kamaştırıcı bir zafere ulaşmıştı: Duero'nun ve Pireneler'in güneyinde yarımada köylüleri Hz. Muhammed'in öğretisini benimsemişlerdi. Kuşku götürmeyen bir olgudur bu: İspanya'nın ilerki çağlardaki sorunları, kırsal kesimin yeniden yerleşime açılması, *Reconquista* ve ardından Mağriplilerin özümsemeyişi sorunları başta olmak üzere, hepsi o olgunun çevresinde geliyecekti.⁴

X. yüzyıl ortalarında İber yarımadası, halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeydi ve Endülüs, dönemin Avrupası'nda henüz benzeri bulunmayan bir kültür ve sanat çağına hazırlanmaktaydı. Ancak, aynı yüzyıl Batı Avrupa genelinde de bir canlanma, kalkınma çağı oldu. İspanya için beş yüzyıl sürecek köklü bir toplumsal, siyasal, kültürel gelişim evresi açılıyordu. Kuzeydeki dağlık bölgelerin halkları, aradan geçen zaman içinde Araplara karşı direnen siyasal odaklara dönüşmüşlerdi. Leon krallığı Endülüs Halifeliği'nin karşısına ikinci bir siyasal güç olarak dikiliyordu. Ama yerel örgütlenmeler arasında önemli ayrılıklar ve kopukluklar görülüyordu. Atlantik'ten Akdeniz'e, Galicia'dan Katalonya'ya değin birbirinden ayrı özellikler taşıyan farklı

İber yarımadasında Mağripli egemenliğinin sonu: Gırnata'nın teslimi (Francisco de Pradilla)

topluluklar, yalnızca direniş olayında birleştiler. Giderek Endülüs'ün karşısında bir "çoğul birlik" oluştu. Başlangıçta "yiğitçe silaha sarılmış" ordular söz konusu değildi, dağlardan inerek kentleri, ekinleri, ulaşım yollarını, Arap ordularının artçı kuvvetlerini tehdit eden başa çıkılmaz çetelerden söz etmek daha yerinde olur. Ne var ki işbirliğini sağlamakta ve geliştirmekte gecikmeyeceklerdi.

Hıristiyan krallıklarının mozaiği içinde ikisi, sonraları yarımadaanın yazgısını çizecek olan Katalonya ile Kastilya, daha o zamandan ortak hareket çerçevesinde özgün bir evrimin yolunu tutular.

Müslümanlara karşı savaşlarıyla destanlara geçen Frank kralı Şarlman, Pireneler'e yaptığı bir sefer sırasında ortaya çıkan Katalan kontluklarını 800 yılında kurduğu imparatorluğuna katmış, o derebeylikler *Marca Hispánica* denilen, sınırları tam olarak belirlenmemiş, varlık ne-

denleri Avrupa'yı Müslümanların yeni akınlarından korumak olan bir siyasal bütüne dönüştürülmüştü. Katalonya bölgesi birinci sınıf stratejik konumundan ötürü, Avrupa'da yeni filizlenen feodal düzenin ayrıcalıklı uygulama alanı oldu. Topraklarının yerleşime ve tarıma açılması, güçlü bir feodal yapının kurulması, güney Fransa'daki manastırların yaydığı kültür ve bu ülkenin Roma'ya olan siyasal bağımlılığı, Katalonya'da İspanya'nın öteki kesimlerindeki farklı bir toplum yarattı. İki yüzyıl süreyle kontlukların nabızı Fransa'nınkiyle bir attı, bu arada halkın her gün şiddetli Müslüman akınlarıyla baş etmek gibi ivedi bir sorunu vardı.

Katalonya özgünlüğünü ve değişik yönelişini daha sonraki yüzyıllarda da sürdürecektir, İspanya'nın dışı, Avrupa'ya ve Akdeniz'e en açık kesimini oluşturacaktı.

Kendine özgü yanlarını daha başlangıçtan ortaya koyan Kastilya ise İspanya'nın politik sahnesinde XI. yüzyılda belirdi. Bask ve Cantabria kanı taşıyan Kastilya halkı açık, dinamik, atılgan bir toplum oluşturmuştu. Aslında her gün ilerleyen bir sınırdaki yer alan tüm toplum yapılarının ortak niteliklerini paylaşıyordu. Çoğu başlı başına önem taşımayan, ama insanların hep aynı yöne zorlayan çarpışmaların ortasında savaşçı karakteri, buyurganlık istemi ve tarih sahnesinde yükselme hırısı demir gibi dövülerek ortaya çıktı. Katı toplumsal sınıfları bulunmayan, bir köylünün kolayca şövalyeliğe, hatta şanslı yaver gidip de ganimete konabilirse zenginliğe erişebildiği devrimci bir ülke olarak doğdu Kastilya: serüvenci, gözüpük, beklenmedik durumlara hazırlıklı, bağrından savaşçılar ve komutanlar yetiştirmeye yatkın bir ülke olarak.

Kuzeyde Hıristiyan odakları Frankların da desteğiyle giderek güçlenen monarşilere dönüşürken, yüzyılın ortalarına doğru bu kez Müslüman kesiminde yöresel güçler canlılık kazandı. Sonun başlangıcı oldu bu. Kurtuba Halifeliği parçalandı, yerinde "Taifa krallıkları" adı verilen ve bir ara sayıları yirmi altıya bulan bağımsız devletçikler kuruldu.

İslam bölgeselciliğinin ortaya çıkışından yararlanan Kastilya'nın kolları Atlantik'ten Akdeniz'e değin yarımada'nın dört bir yanına erişti; 1085'te Endülüs'ün en zengin ve görkemli kentlerinden Toledo artık Leon krallığıyla birleşmiş bulunan Kastilya'nın eline geçti. Kral VI. Alfonso üç cemaatin yaşadığı kentte kendini "üç dinin imparatoru" ilan

etti. "Hıristiyanlığın kılıcı" olarak ün salan Şarلمان ile karşılaştırtılırsa hayli açık görüşlü sayılabilecek olan kralın bu davranışı "Haçlı ruhu"nun o zamanlar yarımada henüz uyanmamış olduğunu kanıtıyor.

Uyanmamıştı ama, uyanması yakındı. O tarihten sonra Afrika'dan yeni akınlar yapıldı: ilkin Murabitlar (1090-1144), ardından Muvahhitler (1147-1224) yerel güçleri toparlayıp Hıristiyan krallıklarla çarpışarak birer imparatorluk kurdularsa da kalıcı yapılar oluşturamadılar.

Hıristiyan krallıklarının güç birliği ederek Endülüs sınırlarını daraltmayı başarmaları ve yarımada yeni Müslüman savaşçıların gelişiyile, XII. yüzyıldan başlayarak "Haçlı ruhu" yavaş yavaş ortaya çıktı; çatışmalarda dinsel öge büyük ağırlık kazandı, *Reconquista* ideali doğdu. Art arda Haçlı ordularının Doğu yollarına düştüğü çağdı bu. Kutsal Yerler'i Müslümanlardan geri almak için mistik bir atılıma kapılmış bulunan Avrupa ülkeleri de İspanyolları durdurmak şöyle dursun, emellerini besledi. O sayede Papalık o dönemden başlayarak İspanya'nın oluşumunda büyük bir yetke kazandı.

Dinsel savaş yarımadaadaki ayrı Hıristiyan güçleri çevresinde bir araya getirebilecek, ulusal birliğin kurulmasını sağlayabilecek bir ideal olarak görüldü: "Kilise'nin yönlendirdiği, dinsel inancın birleştiği güçlü toplum" ilkesinin, o savaşlar sırasında yerleşip pekişeceğini, ta o zamanlar filizlenen "Haçlı ruhu"nun daha düne kadar, 1936-39 İç Savaş'ında bile ülkenin "bağlayıcı dokusu", ulusun bütünlüğünün, devletin birliğinin güvencesi sayılacağını vurgulayalım.

XX. yüzyılda "ülkeyi bölen" Cumhuriyetçi güçlere karşı kendi Milliyetçi güçleriyle zafere ulaşması ve demir gibi bir diktatörlük kurması için Franco'nun pek yaratıcı olması gerekemeyecekti: Tarihten esinlenmesi ve ülkede yedi yüzyıl canlı kalmış, uyandırılması her zaman işe yaraymış olan o eski "Haçlı ruhu"nu yardıma çağırması yeterli olacaktı.

Kutsal savaş ruhunun uyanmasıyla birlikte Müslümanlarla olan sınır bölgelerinde "Askeri Tarikatlar" kuruldu. Kendilerini Kutsal Dava uğruna savaşa adayınların oluşturduğu o dinsel-askeri örgütler *mesta*'nın güneyinde geniş alanlara yayıldılar ve gittikleri yerlere hem Kastilyalıların, hem Müslümanların tarım geleneklerinin tersine, büyük toprak mülkiyetini ve hayvancılık ekonomisini getirdiler. *Reconquista*'yı sonucuna ulaştıran katı dinsel hoşgörüsüzlük de aynı bölgelerde

kemikleŐti.

XI. yzyıl başlarında Arag3n krallığı doğmuştu; Arag3nlularla Katalanların g3çbirliği etmesiyle End3l3s'3n sınırı g3neye doğru itildi. Hıristiyan krallıkları arasındaki dayanışma daha sonraki yzyıllarda da gelişti, 1212'de birleşik orduları Navas de Tolosa çarpışmasında kesin bir zafer elde etti. Topraklarının bu geniŐlemesi Hıristiyan krallıklarının siyasi g3c3n3 ve parasal olanaklarını da artırdı, yarımada bir inancın yıldızı 3tekininkiyle ters oranlı olarak parladı. XIII-XIV. yzyıllarda İspanya'da yaşayan halk toplulukları Ortaçağ'daki en parlak konumlarına ulaŐtılar, kentsoylu sınıflar altın çağlarını yaŐadılar. Bir yandan da M3sl3manlardan geri alınan toprakların yerleşime açılması için b3y3k çabalar gerçekleştiriliyordu.

M3sl3manların gerilemesiyle birlikte, Hıristiyan kesiminde kalan ve yarımada yzyıllardır varlıklarını s3rd3rm3Ő bulunan Musevi topluluklarının durumu da etinleŐmekteydi. HoŐg3r3s3zl3đ3n onlara y3nelmesi için dinsel olmayan nedenler de vardı: 3lkenin birçok yerinde Museviler para piyasasını ellerinde tutuyorlardı. Kapitalist ekonomi hen3z yeterince geliŐmemiŐti; krallar, soylular, Askeri Tarikatlar, dinsel kurumlar, hatta kent meclisleri sık sık faizle borç alma yolunu seçiyorlardı. Ekonominin çarkını eviren varlıklı Museviler o nedenle piskoposların ve soyluların nefretini 3zerlerine ekt3ler. O nefret kent halklarının tabanına aktarıldı ve Musevi topluluklarıyla Hıristiyanların aralarının açılması sonucunu doğurdu. Kuşaklar boyu biriken hıncın onarılmaz bir Şiddetle patlak vermesi için aruk herhangi bir toplumsal bunalımın çıkması yeterli olacaktı.

Kent toplumlarındaki bu duygusal gerilimlere karşın, başlıca k3lt3r odaklarında 3 topluluğun bilge kişileri arasındaki uyum uzun s3re bozulmadan kaldı. O uyumun sonuçları çok derin oldu, Musevilerin bilgeliği, Mağriplilerin k3lt3r ve teknikteki 3st3n d3zeyi, hen3z onlara kıyasla ilkel sayılabilecek Hıristiyan toplumunda k3kl3 etkiler bıraktı. B3ylelikle Kastilya'nın zaferi kazandıktan sonra, ta XVII. yzyıl başlarına değin uđraŐmak zorunda kalacağı en nazik sorun ortaya çıktı: ayrı dinden azınlıkların Hıristiyan k3lt3r3 içinde eritilmesi ya da, direnmeleri durumunda, 3lkeden s3r3lmeleri sorunu.

Kitlelerin ilk tepkisi Musevilere karşı patlak verdi. XIV. yzyıl or-

larında kendini duyuran Musevi düşmanlığı aynı yüzyılın sonunda şiddetli bastırma hareketlerine dönüştü. Bir bölüm Musevi'nin Katolikliği benimsemesi bile gerilimi arttırmaktan başka işe yaramadı, XV. yüzyıl ortalarında Kastilya'da Musevilere karşı Engizisyon başlatıldı, 1492'de topluluk yarımadadan kitle halinde göçe zorlandı.

Müslümanlar ise XIII. yüzyıl ortalarına doğru İber'de bir tehdit oluşturmaktan çıktılar, çünkü o koca Endülü's'ten geriye ancak Gımata Sultanlığı kalmıştı. Kastilya ve Aragón krallıklarının birleşerek açtıkları savaş sonunda 1492'de o da düşecek, böylece *Reconquista* tamamlanmış olacaktı.

Granada'nın alınması İspanya için büyük bir olaydı: Gerçekleşmesi de, sonuçları da, hayli çetin oldu. Hıristiyanlarca geri alınan kesimde Müslümanlarla olan ilişkiler başlangıçta daha saygılı gibiyken çok geçmeden baskılar şiddetlendi, halkın bir bölümü Hıristiyanlığı benimsemeye zorlandı. Dağlardaki silahlı ayaklanmalar o güne değin görülmedik kanlı yöntemlerle bastırıldı, kimi köylerin halkı topluca kılıçtan geçirildi. Sağ kalan ve kendi inançlarında ayak direyenler ise ülkeden göçe zorlandı. Bu arada birkaç bin Arapça yapıt meydanlarda yakıldı. "Üç kültürlü İspanya" böylece alevler arasında, Engizisyon dehşetinde son buldu.

İSPANYOL KİMLİĞİNDE İSLAM ETKİSİ: İSPANYOLLARIN ÇELİŞKİLİ YORUMLARI

Bu olaylarla İspanya'da Ortaçağ sona eriyor, Yeniçağ başlıyordu. Yarımada tarihinde değişik bir sayfa açılıyordu.

Yeniçağ'ın Avrupa sahnesine yepyeni bir güçle, yeni bir yol tutmuş olan ve o yeni çehresiyle ürküten bir İspanya giriyordu. Rönesans, yarımadada Avrupa'nın önceki ülkelerinden hatırı sayılır ayrılıklar gösterecekti. Ortaçağ'da onlardan çok daha hoşgörülü olmuş, daha geniş toplum ve kültür ufkularını sınımış olan İspanya'da, artık Avrupa'da ömrünü doldurmuş bulunan Ortaçağ değerleri, tutkulu inançlar ve bağnazlık, Yeniçağ'ın içinde, Yeniçağ'ın düşünüş biçimleriyle birlikte sürüp gidecekti. Tıpkı bir zamanlar kendi yurdunda ömrünü tamamlayan Romalılığın İber topraklarında varlığını sürdürmesi gibi. İber'in tak-

viminin Avrupa'nınkiyle her zaman bağdaşmadığını söyleyebiliriz.

Ne var ki bu, durumun ancak bir yönü. Ona karşıt ve aynı oranda önemli bir başka yönü ise, İslam —ve Musevi— kültürünün İspanya topraklarında varlığını ve etkisini başka hiçbir Avrupa ülkesinde olmadığı gibi duyurmuş ve daha sonraki yüzyıllarda —en koyu bağnazlık dönemlerinde bile— korumuş olması.

İspanya'nın karmaşık varlığının temel çelişkilerinden biri işte burada görülüyor: İslam varlığının kültürel düzeyde algılanma ve değerlendirilmesinde. Yüzyıllar boyu yerleşip kalan "ulusal tarih" mitosu çerçevesinde Mağripli ya da Müslüman, "geleneksel düşman" olarak görülmüş kuşkusuz; *Reconquista* ise İspanya'nın dinsel inanç ve vatan, Kilise ve Devlet, Tanrı ve İspanya kavramlarının silinmez biçimde zihinlere kazındığı, mitoslaştığı "ulusal destan"ı olup çıkmış.

Ama ya daha derinde, daha geniş açıdan bakıldığında ve o "düşman" ın ulusun kimliğine varlığından çok şey katmış, bir çağ boyunca onu Hıristiyan Avrupa'dan üstün kılmış olduğunu gördüğünde?

İşte o noktada birçok İspanyol'da öteki Avrupalılarda bulunmayan değişik bir anlayış, değişik bir duyarlık biçimi beliriyor. Bilinç düzeyine kimi zaman ulaşan, kimi zaman ulaşmayan bir duyarlık biçimi. İspanyolların "ulusal kimlik" sorununu da derinine ve inatla irdeleyen bir ulus olmaları bundan ileri geliyor herhalde. "Ayrı"lıklarının farkındalar ve onu gururla savunmaya hazırlar. Ancak o ayrılığı hangi etmenlerin yarattığı konusunda görüşleri bir değil.

Sekiz yüzyıllık İslam varlığının ve onun yol açtığı beş yüzyıllık *Reconquista* uğraşının İspanyol kimliğini ve kültürünü etkilemiş olduğuna kimsenin kuşkusuz yok. Ama *ne yönde ve ne oranda* etkilemiş olduğu sorusuna İspanyol aydınları farklı yorumlar getiriyorlar.

Çağımızın ünlü tarihçisi Ramón Menéndez Pidal 1952'de verdiği bir konferansta İspanya'yı "Hıristiyanlık'la İslam'ı birleştiren halka" olarak niteliyor ve şöyle diyordu:

İslamlık döneminde İspanya iki kesime ayrıldı, iki kesimin arasında büyük bir kuvvet eşitsizliği vardı. Kuzey kesimi, Yunan dünyasıyla iletişim kopup yalnız kalınca Batı Roma dünyasının genel çöküntüsüne gömüldü. Buna karşılık, güney topraklarında Mağripli kültürünün, eskiden Yunan İmparatorluğu sınırları içinde kalan, şimdiyse Arap egemenliğine katılmış halklardan ve Indus nehrinin ötelelerindeki ülkelerden edindiği öğeleri işleyerek ulaştığı yüksek düzeyden yararlanılarak parlak bir çağ yaşandı. Nasıl, herkesçe bilindiği gibi, İlkçağ'ın ruhsal etkinliklerinin en büyük, en ünlü ürünleri Yunanlılar tarafından yaratılmışsa,

daha sonraları, VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla değin, düşünce alanındaki büyük ilerlemeleri de Müslümanlara borçluyuz: o dönemde ilerlemenin dili Arapça'dır, XIII. yüzyılda Roger Bacon'un vardığı yargıya göre, aynı yüzyıllarda Batı Avrupa'nın kültür dili olarak varlığını koruyan Latince'nin Arapça ile karşılaştırıldığında hiçbir değeri yoktur.

Arap uygarlığının bu ezici üstünlüğü gözönüne alındığında, kuzey İspanya'ya yaptığı etkinin daha VIII. yüzyılda başladığı anlaşılır; ancak yoğun biçimde kendini göstermesi XII-XIII. yüzyıllarda olmuştur, o etkinin İspanya'dan Latin kültürüne kapanıp kalmış bulunan öteki Avrupa ülkelerine aktarıldığı çağdır bu. Böylelikle tarihin değışmeyen bir olgusu bir kez daha yinelenmiş oluyordu.

Romalılar kırsal kesimin kabasabalığını ancak Yunanistan'ı fethettikleri zaman üstlerinden atabilmişlerdi; Yunanlı, gururlu Romalı fatihleri kültürüyle yenmiş, onlara sanatını benimsetmişti. Aynı olguya Avrupa'nın Batı ucunda da tanık olduk. Uzun yüzyıllar boyunca, kendilerini ilkel kabasabalıklarından kurtarmış bulunan o Yunan uygarlığından kopan Batı Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları, yeniden içine düştükleri gerilik ve yoksulluğun çok iyi bilincindeydiler. Sonra, XI. yüzyılda, İspanya ve Sicilya'da Latinler Müslümanları yendiklerinde, boyun-duruk altına aldıkları insanların üstün kültürüne yenik düştüler, yeni fethettikleri topraklarda hayran kaldıkları bilim ve sanata boyun eğdiler.⁵

Menéndez Pidal İspanyol kültüründe çok eskilere dayanan bir "*Maurofilia*" yani "Mağripli sevgisi"nin varlığını vurguluyordu:

Kuşkusuz, İslamlık Hıristiyan İspanya açısından çok vahim bir tehlike oluşturduğu zamanlarda, Mağripliler ancak savaşılmaları gereken düşmanlar olarak görüyorlardı. Nitekim *Cid Destanı*'nda⁶ da, öteki yiğitlik destanlarında da öyle görünüyorlar; yine de gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var, o da İspanyol destanında Mağriplilerin hiçbir zaman Fransız yiğitlik destanlarında olduğu gibi, nefret edilesi, uzlaşmaz düşmanlar olarak görülmeysi: Mağripliler kendilerine iyi davrandığından ötürü Cid'e hayır duası ediyorlar, Valencia kuşatması sırasında Mağriplilerin açlık çekmesinden ötürü yakınılıyor. Daha sonraları, Hıristiyanlar tartışılmaz bir üstünlüğe erişip de yarımada topraklarında yalnızca Kastilya'ya vergi ödemek zorunda bırakılan ve hiçbir tehdit oluşturmayan Gırnata Sultanlığı kaldığı anda, XIV. ve XV. yüzyıllarda *Reconquista*'nın hızı kesildi. O zaman Kastilyalılar son kalelerine sığınmış kalmış olan Müslümanlara karşı düşmanca duygular beslemek şöyle dursun, o egzotik uygarlığın, giyimlerdeki Doğu zenginliğinin, yapılardaki görkemli süslemelerin, o değışik yaşantının, ata binme, silahlanma ve savaş biçimlerinin, Gırnata topraklarındaki özenli tarımın çekiciliğine kapıldılar. Birçok Kastilyalı şövalye, özellikle de sürgün edilmişler, Gırnata'da yerleştiler; Kastilya'da birçok soylu, saraylarının yapım ve süsleme işlerini Mağripli ustalara verdiler; aralarında zamanın kralı IV. Enrique de olmak üzere birçokları Mağrip göreneklerini, giyimlerini benimsediler. Sonunda *Mağripli sevgisi* moda oldu.

Son Müslüman sultanlığı Gımata'nın fethini anlatan *romance*'ler⁷ XVI. yüzyıl boyunca İspanya'da dilden dile dolaştı. İşin tuhafı o *romance*'lerde Hıristiyanların öylesine önemli bir askeri bölgeyi fethetmiş olmalarından duyulan coşku dile getirilmiyordu, Mağriplilerin uğradıkları kaybın acısı anlatılıyordu. O en eski *romance*'lerde görülen Mağripli sevgisi, soylu düşmana karşı duyulan büyük bir beğeni ve sıcaklıktan, yenilenlere karşı saygı ve acıma duygusundan kaynaklanıyordu. Birçok *romance*'de Mağriplilerin kültürüne duyulan hayranlık açıkça dile getiriliyordu.⁸

Menéndez Pidal, Batı ile Doğu'nun kültürel iltişim noktalarından birinin ezgileştirilmiş şiir olduğunu belirttikten sonra, Provans şiirinde görülen "soylu aşk" kavramının, Endülüs'te XII. yüzyılın ilk yarısında yaygın olan modellerden kaynaklandığını ileri sürüyor. Arapça ezgiler söyleyen sanatçılarla Hıristiyan sanatçıların saraylarda bir arada yaşamış olduklarını hatırlatıyor: "1239'da Kastilya kralı IV. Sanchonun sarayında aylıkla çalışan on iki Hıristiyan şarkıcıya karşılık on üç Arap şarkıcı vardı."⁹

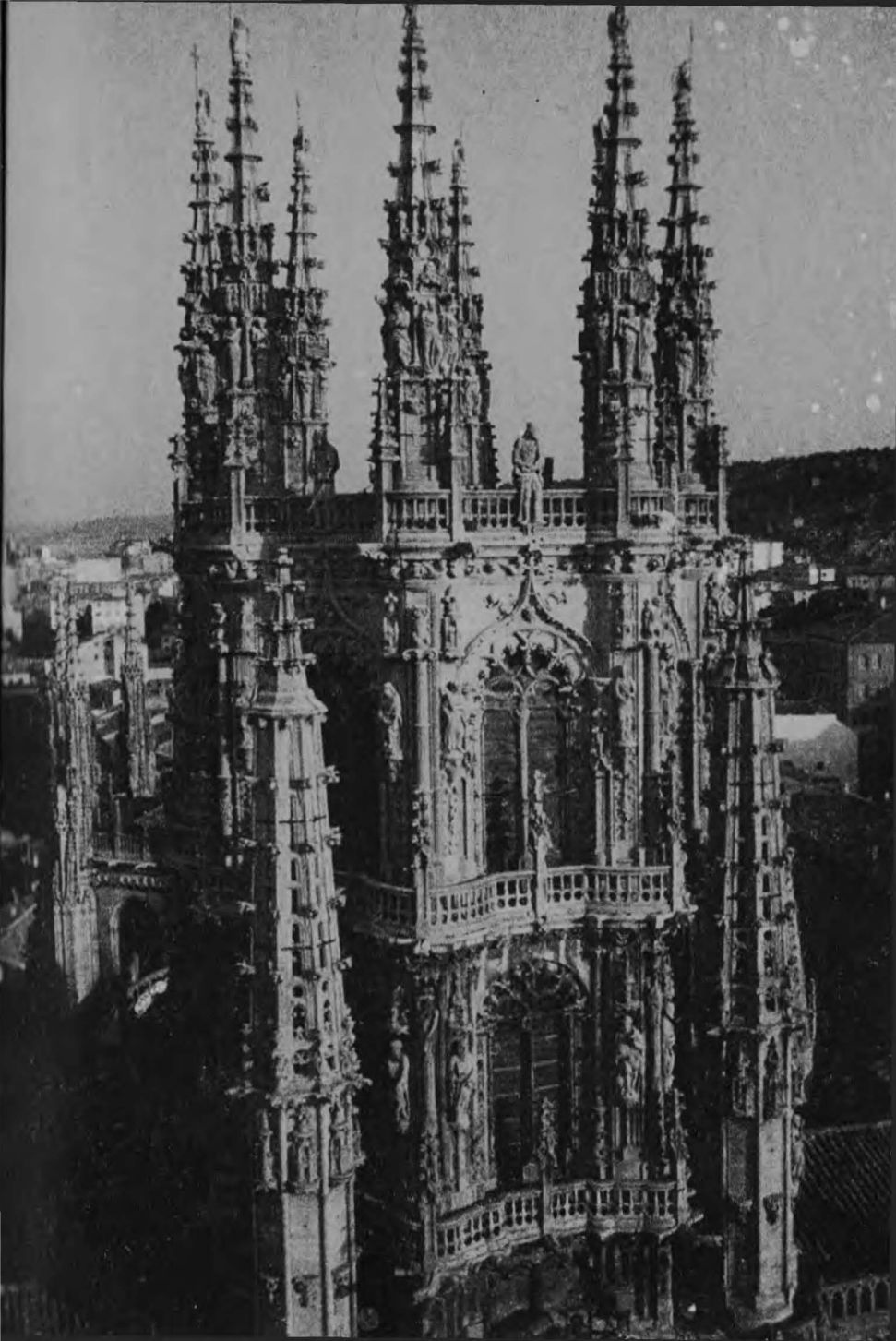
Buna benzer başka birçok bilgi verdikten sonra, araştırmacı, Doğu ile Batı'nın yüzyüze geldikleri başlıca kavşak noktalarından biri olan Toledo kentindeki ünlü "Çevirmenler Okulu"nun Batı'nın düşünce tarihinde oynadığı önemli role değiniyor:

Hem eski Vizigot krallığının, hem bilim ve sanatın parlak bir gelişme gösterdiği en önemli Taifa krallıklarından birinin başkenti olan Toledo, Hıristiyanların eline geçtikten hemen birkaç yıl sonra Arap bilgeliğinin Hıristiyan âlemine aktarıldığı büyük merkez haline geldi, Emevî halifelerinin eski saray çevresi, Endülüs'ün başlıca kültür odağı olan Kurtuba'nın yerine Hıristiyan Avrupa'nın bilge kişilerini kendine çekti.

Kent, Arap kitaplarının toplandığı büyük kitaplıklarıyla ün salmıştı. Hıristiyan fatihler Arap bilimsel hazinelerini o yoldan elde edebildiler. Ayrıca Toledo, o zamanlar üç kalabalık cemaati barındırmasıyla dikkati çekiyordu: Hıristiyanlar, Mağripliler ve Museviler. Bu sonuncuların, yolları giderek ayrılan öteki iki topluluk arasında bağlantıyı sağladıkları ve bütün kültürlü Musevilerin Arap yazınına meraklı oldukları bilinen şeydir.

Musevilerin aracılığıyla, Toledo'da bir Latin-Arap incelemeleri okulu oluşturuldu. İlk başpiskopos Raimundo'nun (1126-1152) desteğiyle başladı; kendisi Arap yazınına meraklı olmamakla birlikte, koşulların zorlamasıyla, doğal olarak destek verdi; daha sonraki piskoposlar da aynı desteği sürdürdüler. Başlıca kültür etkinliklerinin Piskoposluk okullarında gerçekleştirildiği o çağda, yüz yılı

Sağda: İslam'a karşı savaşan Hıristiyan İspanya'nın simgesi: Burgos Katedrali.

çok aşan bir süre Toledo, böylelikle, Avrupa'nın kültür odakları arasında önde gelen bir yer tuttu.

Toledo'da toplanmış bulunan Arap metinleri Batı'ya Latin metinlerinde bulunmayan ne getiriyorlardı acaba? Herşeyden önce Yunan yazarlarının bilgisini getiriyorlardı. Bilim alanında Roma hep Yunan'a bağımlı kalmıştı, ama Batı Roma'nın yıkıntılarında Cermen krallıkları doğduğunda, Doğu'daki Bizans İmparatorluğu'nun düşünsel etkinliklerinden kopmasının sonucunda büyük bir çöküntü başgöstermişti. Batı'nın tüm bilgisi V-VIII. yüzyıllar arasında oluşturulmuş değişik nitelikte birkaç ansiklopedik özete indirgenmişti. Ortaçağ'ın daha ilkeri yüzyıllarında onlardan başka hoca ve rehber bulunmadı, düşünce ürünleri son derece kısıtlı ve yetersiz kaldı, çünkü Helenizm'in etkili olduğu alanlarda ulaşılan düşünsel kazanımlarla olan bağlantılar kopmuştu. Hıristiyanlar Toledo'daki Arap kitaplarında Ptolomeus'un, Aristoteles'in, Euclides'in ve daha başkalarının yapıtlarını tanıdıklarında, bilgi alanlarının sınırsız genişlediğini gördüler. Üstelik o Yunan yazarlarının yapıtlarını Arap yazarlar tarafından yorumlanmış, açıklanmış, zenginleştirilmiş biçimleriyle alımlıyorlardı: Müslüman kültürünün özellikle Abbasi dönemindeki parlak gelişmesinin ve İslam dünyasının, bilimin ve yazının eski Roma'da hiç bilinmeyen gelişmeler gösterdiği Hindistan âlemiyle bağlantısının sonucuydu bu.

Böylece Toledo, zengin Arap kitaplıkları ve gerek Arapça gerekse İbrance bilen bilgelerin bir arada bulunması sayesinde, Hıristiyanlara Latin biliminin rotalarını tümünden değiştiren yepyeni bir düşünce âlemi sundu.

Arap bilimsel kaynaklarının öğrenilmesi Ortaçağ'ın Hıristiyan kafasında şiddetli bir sarsıntıya yol açtı. Salt dinsel açıdan bakıldığında, böylesine derin bir kültüre sahip bulunan Müslümanlara karşı kılıçtan çok, onların bilimleriyle birlikte dinsel inanışlarını da inceleyerek, akılla savaşmak gerektiği düşünüldü, bir sonraki yüzyılda Fransiskan ve Dominiken rahiplerinin misyonlarında gerçekleştirilecekleri girişimler böyle hazırlandı; o günlerdeki düşüncelerinden tam bir dönüş yapan Hıristiyan okulları kendilerine daha güvenli bir yol buldular, başpiskopos Raimundo "büyük bir iyi niyetle" Skolastik öğretilerin saflığını tehlikeye düşürdü. Toledo'da ayrı dinsel inançların, kültürlerin ve çağların bilgeleri arasında kurulan iletişim sayesinde insan ruhu yepyeni bir doğrultuya yöneldi.¹⁰

İber yarımadasındaki İslam varlığının en olumlu yönlerini vurgulayan Menéndez Pidal, İspanya'nın Avrupa kültürü çerçevesindeki konumu da aynı iyimserlikle değerlendiriyor:

Batı, XII-XIII. yüzyıllarda bin bir çabayla edindiği tüm o bilgi hazinelerini, İspanya'nın tarihi boyunca Avrupa ile çeşitli Afrika-Asya kültürleri arasında aktarmacılık işlevini üstlenmiş bulunmasına borçludur. Mağripilerin şaşırtıcı, karşı durulmaz yayılmacılığıyla yüzyüze kalan İspanya, birbirine karşıt, üstelik ikisi de benzersiz özgünlükte iki tavrı birden benimsedi. Önce yarımada halkının

büyük bölümü Müslüman oldu, bu aslında sıradan bir olay sayılabilir, çünkü Bizans İmparatorluğu'nun istila altında kalan tüm eyaletleri İslam'ı benimsemişti; ama İspanyol Müslümanlarının özelliği Arap kültürünü İspanyollaştırmayı ve Arap âleminin kalan kesimlerinde çöküntü başlamışken, o hayranlık verici "İspanyol İslamı çağı"nı yaratmaları oldu. Birincisine zıt olan ikinci tavır ise iyice özgündür: Eski Roma İmparatorluğu'nun İslam devri tarafından çiğnenen onca halkı arasından, yalnız İber insanları kendi ulusal topraklarını geri alabilmek için sekiz yüzyıl süreyle savaş verdi. Ve Araplaşmış topraklarına yeniden kavuşan o yeni İspanya, Latin dünyasının Batı kesimine, onun en büyük gereksinimi olan Doğu-Arap biliminin hazinelerini ve Müslüman Endülüs'ün bilgi kaynaklarını armağan etmeyi bildi.¹¹

Görüldüğü gibi, İspanya'da 50'li yıllarda, yani "Haçlı ruhu"nun canlı tutulmasına çalışıldığı "koyu Katolik" Franco döneminde bile, kültürdeki Arap katkısına sahip çıkılıyor ve ülkenin Doğu ile Batı, "Hıristiyanlık ile İslam arasındaki halka"yı oluşturma işlevi vurgulanıyordu. Aslında İspanya'nın Avrupa'dan koparak kendi içine kapandığı o İç Savaş sonrası dönemde, aydınların "İspanyolluğun özü"nü araştırmayı sürdürmeleri, olumlu ve olumsuz yanlarıyla ulusal kimliği oluşturan etmenleri sorgulamaları şaşırtıcı değil.

Yine aynı dönemde iki ünlü tarih araştırmacısı, Claudio Sánchez Albornoz ile Américo Castro arasında, İspanyol kimliğinde ve kültüründe Mağriplilerin rolü konusunda bugüne değin aşılamayacak olan ünlü tartışmanın açıldığını görüyoruz.

İspanya'yı "bir tarihsel bilmece" olarak niteleyen C. Sánchez Albornoz'un gözünde yarımadanın "Mağripli isülasına uğraması, halkı için "hem dışardan gelen bir felaket, hem bir iç dram" olmuştur. Olay Hıristiyan Batı halkları topluluğu çerçevesinde İber ülkesinin yazgısını kesintiye uğrattığı gibi, İspanyol insanının toplumsal ve bireysel varlığının her zerresini etkilemiştir:

Eğer İslam ortaya çıkmasaydı, İspanya Fransa ile, Almanya, İtalya ve İngiltere ile aynı yolu izleyecekti ve geçen yüzyıllarda İslam etkisine karşın neler başarabilmiş olduğumuza bir bakılırsa, o ülkelerin başında ilerleyecektik diyebiliriz. Ama öyle olmadı, İslam yarımadanın tümünü fethetti, İber ülkesinin yazgısını saptırdı, tarih denilen acıklı güldürüde apayrı bir rol verdi ona, o rol de İspanya'ya pek pahalıya patladı...

İslamın kendisinden çok, Müslümanlara karşı her gün çarpışma zorunluluğu Avrupa İspanyası'nın öteki kardeş Batı halklarınıninkine benzer bir evrim süreci izlemesini trajik biçimde etkilemiştir.

Arap egemenliğinin uğursuz etkisi yalnızca ekonomik yaşam ve siyasal örgütlenmeyle sınırlı kalmadı. İspanyol ruhunun en derin köşelerinde bile acı sonuçlara gebe tepkiler uyandırdı.¹²

Araştırmacıya göre, ülkesinin geçmişi, tarihin ilk çağlarından modern çağa kadar belli bir akış izlemiş, İsa'dan önceki İspanya'nın birçok özellikleri VIII. yüzyıldan sonra da korunmuştur. Dolayısıyla yarımada "Mağripli serüveni ya da —daha doğrusu— bahtsızlığı, İspanyol insanının geleneklerinde trajik bir kopukluk ya da "Seneca'dan Unamuno'ya varan zincirin uğursuz halkası" sayılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında *Reconquista*'nın tarihsel anlamı, kesintiye uğramış ya da hepten yitirilmiş bir yazgıyı yeniden yakalama girişimidir. Sánchez Albomoz'a göre İspanya, Avrupa trenini Mağripliler yüzünden kaçırmıştır: "İspanyol yarımadasında Hıristiyanlar'la Müslümanlar arasındaki yüzlerce yıllık savaş, İspanyolları bölüp normal evrim sürecini kesintiye uğratarak İspanya'nın bugünkü kimliğinin oluşmasına yol açmış ve Avrupa karşısındaki özgün niteliklerini belirginleştirmiştir."¹³

İspanya'nın "tarihsel gerçeği"ni daha yansız bir tavırla inceleyen Américo Castro da aynı olgudan yola çıkar: "Eski İspanya, Hıristiyan Roma dünyasından birdenbire şiddetle koparıldı; din, dil, yaşam biçimleri ve genelde uygarlık bakımından Müslüman Doğu'nun bir uzantısı haline getirildi".¹⁴

Ancak bu araştırmacının varış noktası çok daha olumludur: Mağripli fetihlerinin İspanya'yı kendine özgü bir "olası yazgı"dan alıkoyduğunu düşünmez, daha doğrusu Arap katkısından ayrı bir İspanya düşünmez. Çağdaş İspanyol düşüncesine en çarpıcı yorumlarından birini kazandıran Américo Castro'ya göre İspanyol insanı üç soyun, üç kültürün aynı potada kaynaşmasından doğmuştur; İber kültürünün oluşumunda İslam da, Musevilik de Hıristiyanlık'la eşdeğerli bileşenlerdir: "Eğer yarımada'nın kuzeyindeki halk kendi Vizigot, Romalı ve daha eski geleneklerinin durgun temeli üzerine çöküp kalmış olsaydı, yeni bir İspanyol insanı tipi asla doğmayacaktı. Bütün o temel, *Hispania*'da o çağa değin benzeri görülmedik bir oluşumun tabanını meydana getirdi".¹⁵

"Hıristiyan-Müslüman-Musevi soylarının toplumsal-ekonomik, dinsel-kültürel varlığı gerçek İspanyol varlığının *tarihsel* anahtarıdır," di-

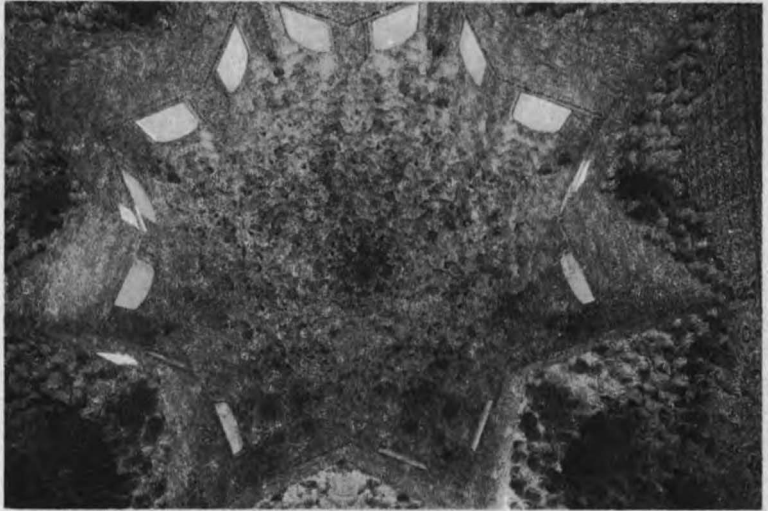
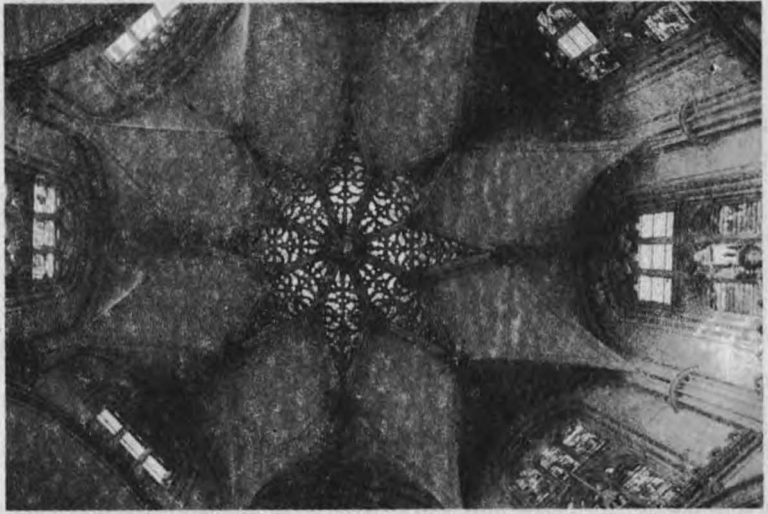
yen düşünür, varsayımsal bir "soyut ve bitimsiz" İspanya yazgısı üzerindeki "yabancı" etkiyi "iyi" ya da "kötü" olarak nitelemek yerine, İspanya'nın tarihsel gerçeğini değer yargılarından uzak kalarak ve salt "çoğul" olarak tanıyarak benimsemeyi önerir. "Az ya da çok, iyi ya da kötü, İslam'ın etkisi olmasaydı, İspanyollar daha iyi olacak değillerdi, tarihsel yazgıları da daha şanlı olacak değildi," der Américo Castro, "yalnızca herşey başka türlü olacaku, o kadar". Ne olabileceği ise bir varsayımdan ileri geçmez ve tarih varsayımlara dayandırılmaz, gerçeklere dayandırılabilir ancak. Özgün bir tarih felsefesinden kaynaklanan bu görüş, tüm İspanyol kültürünün incelenmesi ve yorumlanması açısından yepyeni bir yaklaşım içerdiği gibi, ulusal kimlik açısından da son derece önemli sonuçlar iletmektedir.

"İslam, İspanyol kimliğini oluşturan koşullardan biri" olarak görünmektedir, çünkü "bir insan topluluğunun dilini, dinini ve siyasal-yönetimsel sistemini benimseyen insanlar, atalarının durumu ne olursa olsun, kendileri o topluluğun bir parçası olup çıkarlar". İber halkının büyük bölümünün tarihsel gerçeği bu olmuştur. Sonuçta İspanya Ortaçağ'da iki karşıt kıta, inanç, kültür arasında köprü görevi yapmakla kalmamış, birçok bakımdan "melez" olan çok zengin bir kültür üretmiştir. *İspanya'nın özgünlüğü bireşimciliğidir.*

Ama o bireşim ne oranda ve ne kadar düzenle gerçekleşebilmiştir?

Reconquista'nın sona ermesiyle üç kültürden biri ötekiler üzerinde mutlak bir egemenliğin baskısını kurmuştur. İspanya'da bireşimi yoketme, ayrı kültürlerin izlerini ve anısını silme çabaları daha güçlü çıkmıştır. Öyle ki bireşimin sağladığı kazanımlar, Rönesans döneminde Avrupa'nın öteki ülkelerinde meyvalarını verirken İspanya'da bilinçli olarak kökleri kurutulmuştur.

XVI. yüzyıldan başlayarak İspanya tarihi tekillik ile çoğulluk, merkez ile kenar bölgeler, devlet gücüyle korunan resmi dinsel öğreti ile ona direnen aykırı öğretiler arasında ölümüne bir savaşımdır. O savaşını çağımıza değin hep birinciler kazanmış, ama ilerleme ve yenilik hep ikincilerden gelmiştir. Zaferi kazanmak başka şeydir, duruma tümüyle egemen olmak başka şey. İspanyol kimliğine biçim veren yalnız Américo Castro'nun vurguladığı başlangıçtaki o bireşim değil, aynı zamanda daha sonraki savaşımdır.

İki inancın yükselttiği iki görkemli yapı, iki kubbe: Burgos Katedrali (*üstte*) ve El-hamra Sarayı.

Teksas Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Vicente Cantarino ise *Entre monjes y musulmanes. El conflicto que fue España (Rahiplerle Müslümanlar Arasında. İspanya Denilen Çatışma)* başlıklı kitabında, iki tarihçinin çelişkili görüşlerini inceledikten sonra dinsel savaşların yarımada'nın tarihinde aldığı yaşamsal önemin bir sonucu olarak, İspanya'nın Hıristiyan kültüründe, Avrupa'nın öbür kesimlerinden ayrı biçimde, birçok bakımlardan kavramsal düşünceye karşıt keşiflik geleneklerinin baskın çıktığını ve bunun, İspanya'nın Avrupa karşısındaki kültürel özelliklerini belirleyen etmen olduğunu ileri sürüyor:

İspanya'yı Batı'nın öteki kesimlerinden ayıran özelliklerin trajedisi, Avrupa'da Ortaçağ ruhsallığının yalnızca iğreti bir bölümünü oluşturan bir ruhsallık biçimini zorla benimsemesi, sonra da ona sınıksız sarılmasıyla ve onu Hıristiyanlık anlayışının tek ve değişmez temeline dönüştürmesiyle başladı. Başlangıçtaki coşku yitirdikten sonra, Ortaçağ'ın manastır uygarlığının getirdiği yaşam ve inanç biçimleri yarımada'da yerleşerek sonuna değin savunuldu; koskoca bir ruhsal hareketten geriye acı bir miras kaldı: kâfire ve sapkına karşı —dinsel, siyasal, toplumsal— nefret ve onun zihinsel değerlerini yoksayma yeteneği.

Böylece yüzyıllar boyunca, İspanya'da Avrupa düşüncesiyle gerçek bağı, resmi öğretinin dışına çıkan kimseler temsil ettiler.

İspanya'yı Avrupa'dan ayıran özellikleri yaratan etmen İslam kültürü olmadı, keşiflik ve manastır çizgisinde gelişen Ortaçağ'ın resmi Hıristiyanlık öğretisinin İslam'ın taşıdığı düşünsel değerleri kullanım biçimi oldu.¹⁶

Çağdaş tarihçi José Luis Abellán "üç kültürlü dönem"i İspanya'nın "tarih-öncesi" olarak tanımlar. Günümüzdeki İspanyolların çoğu gibi onun gözünde de ulusal tarih Gırmata'nın düşmesiyle başlar.

Américo Castro'nun savını destekleyen yazar Juan Goytisolo ise ulusal kültür açısından geçerli olanın o "tarih-öncesi" dönem ve onun uzantıları olduğunu söyler, "tarih" dönemini şiddetle yadsır:

Bu herşeye açık, evrensel kültürün katkılarıyla zenginleşen İspanya ile Katalik hükümdarların zorla benimsettikleri İspanya'yı karşılaştıralım: tekdüzeligi, birörnekliliği arayan, ulusun, imparatorluğun, dilin, vb. birliğini tehlikeye sokacak gibi görünen herşeyi dışlayan kapalı bir İspanya.¹⁷

İspanyol kimliğinin oluşumuna gelince:

Olgu açıkça bellidir: İspanyol uygarlığı o zamanlar egemen olan bir kültüre, İslam kültürüne bir karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyan krallıkları kültür

düzleminde kendilerinden çok daha güçlü bir düşmanla karşı karşıyaydılar. Önlerinde başka örnek olmadığından, eksiksiz bir karşıtlıklar dizgesi yaratarak, o çerçeve içinde kendilerini buldular. Bu durumda iki kültür arasında pek büyük bir benzerlik vardı, ama hiç kabul edilmeyen bir benzerlik.¹⁸

Juan Goytisolo'nun bir bölümünü İstanbul'da yazdığı bir romanı vardır: *La reivindicación del conde don Julián* (*Kont don Julián'ın Aklanması*). Öyküde bir İspanyol sürgün —kendisi— Afrika kıyılarından karşıya, ulusal kimliğin yozlaştığı, ulusalcılık adına ulusal değerlerin anlamsızlaştırıldığı, diktatörlük altındaki Franco İspanyası'na bakar. Düşkırıklığıyla, küskünlükle, öfkeyle, hınçla seyrederek o kıyıları her gün. Seyrederken İspanya tarihinin "büyük hain"ini, 711 yılında yarımadanın kapılarını Mağriplilere açmış olan Septe valisi don Julián'ı anar, onunla özdeşleştiğini düşler günden güne: Bir kez daha yarımadanın kapılarını Mağriplilere açabilmeyi, İspanya'yı tüm geleneksel Katolik değerleriyle ezip geçecek yeni bir istilayı başlatmayı hayal eder. Unamuno'nun yücelttiği o soylu Kastilya'nın bütün köyleri, kiliseleri, ağaçlarıyla çiğnenmesini, yerle bir edilmesini diler. Ancak bir İspanyol'un başarabileceği şaşkıncu bir şiddetle anlatır o dileği. Sonra da ortaya apayrı, yepyeni, geleneksel İspanyol imgesine ve ruhsal değerlerine hepten karşıt bir kültürün çıkmasını diler. Ancak böyle kurtulabilecektir İspanya: tarihindeki bir "olası gelişim" in engellendiği noktaya geri dönerek (ne var ki Sánchez Albornoş'un söylediği gibi Mağriplilerin yarımadaya gelişleriyle değil, tersine, sürülüşleriyle engellenmiştir o gelişme).

Böylece, aradan neredeyse bin üç yüz yıl geçtikten sonra, bir romanının kaleminde "aklanır" Don Julián, İspanyol tarihinin "büyük hain"i...

FETİHTEN DOĞAN İMPARATORLUK ÖNLENEMEYEN YÜKSELİŞ KAÇINILMAZ GERİLEME

*"Söz İspanya'nın geçmişinden
açıldı mı herşey benzersiz
ve gariptir"*

A. CASTRO

Granada'da yatıyorlar Katolik Hükümdarlar. Toledo'da, son uykularını uyumak için seçtikleri, duvarları kendi adlarının başharfleriyle bezenmiş küçük, aydınlık San Juan de los Reyes kilisesindeki mezarları boşuna beklemiş Isabel ile Fernando'yu.

Escorial'in gamlı bağrında, tarih sahnesinden gelip geçmiş öteki İspanyol hükümdarlarının yattığı karanlık anıtmezarın mermer gömüt-

lerinde, Şarlken'in ya da II. Felipe'nin yanında da değiller. Kendi başlarındalar.

Yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan Granada'da yatıyorlar. Daracık, eğri büğrü sokaklarıyla eski Arap çarşısının yanibaşındaki debdebeli Katedral'in mahzenindeki özel mezarda. Dövme demirden zarif parmaklıkların ardında, Rönesans sanatının tüm inceliğini sergileyen beyaz mermer lahitlerinde, Kastilya Kraliçesi ile eşi Aragón Kralı yanyanalar. Kendi gömütlerinin üzerine uzanmış doğal büyüklükteki heykelleri orada, yazgılarını doruğa criştirdikleri o kentte, huzurlu bir uykuya dalmış gösteriyor onları: Tarihin ve sanatın dilinde yücelmiş, yine de insan varlıklarından bir şey yitirmemiş gibiler.

Ortaçağ ile Yeniçağ'ın kavşağında, Eski Dünya'nın Yeni Dünya'ya yöneldiği anda İspanya'nın geçmişinin en büyük mitosunu simgeliyor

bu gömütler.

Yaşamın coşkun bir sel olup aktığı bir ışık ülkesidir İspanya, ama ne yapar eder, sonunda hep ölümü düşündürür insana. Ya da anlamını ölümden bulan, ama ölümlerle bitmeyen bir şeyi: olanaksız bir umut, bir çılgın düş, bir meydan okuyuş, bir tutkuya bel bağlayış belki...

Her mezarda durur, çözümlenmeye çalışırsınız onu, İspanya'nın geçmişini yaprak yaprak karıştırıp değişik adlar verirsiniz.

Sonunda bir dizi mezar kalır belleğinizde...

ÇOĞUL İSPANYA'DA ZAHMETLE KURULAN BİRLİK

1492 yılı yarımadanın tarihinde büyük girişimlerin gerçekleştirildiği, "İspanyolluğun şahlandığı", bütün Avrupa için yeni bir ufku açıldığı benzersiz bir yıl oldu. Hepsini, dinibütünlüklerinden ötürü tarihe "Katolik" lakabıyla geçen Isabel ile Fernando'nun bilinçli ve kararlı siyasal ve askeri çabalarının sonucuydu.

Siyaset biliminin kurucusu Machiavelli şöyle tanıtır Katolik Fernando'yu:

Bu kral başlangıçta yoksul ve zayıfken böyle doruğa ulaşmayı bildi; oysa hep yeni kurulmuş devletlere, güvenemeyeceği uyruklara dayanarak savaşa girmesi gerekmişti. Yeni devletleri güçlendirmenin, kararsız ruhiyi pekiştirmenin, coşturmanın, kararlılık vermenin yolu büyük beklentiler yaratmaktır. Bu başarılırsa insanlar hep gözlerini o yeni kararların, yeni girişimlerin sonucuna dikip beklerler. Kral o gereksinimi iyi biliyordu, kendi dilediği yönde kullanmayı da iyi bildi.¹

Girnata'nın geri alınması ve Musevilerin sürülmeleri, İspanya'nın dinsel savaşım yoluyla birlik ve bütünlüğünü sağlaması ve Rönesans Avrupası'nın sahnesinde güçlü bir devlet olarak belirivermesi anlamına geliyordu. Üstelik İtalya'da, Fransa'da, İngiltere'de, Orta Avrupa'da kaynayan kuşkucu, eleştirel, laik düşünce biçimlerine, usçuluk eğilimlerine karşıt, eski ve derin olduğu kadar mutlak bir inancın savunucusu, Avrupa'ya yabancı gelen karmaşık bir kültür birikiminin tutkulu mirasçısı olarak ürküten bir devlet.

Aynı yıl, o zaferin sağladığı atılımla Amerika'nın keşfedilmesi, o genç devlete yoksul Avrupa'nın o zamanlar hayal bile edemeyeceği parasal olanaklar verecek, İspanyollar kıtanın ilk denizaşırı imparator-

luğunu kuracak, benzersiz büyüklük düşleri peşinde, iki kıtada benzersiz serüvenlere girişecek, İspanyolluğun şahlanışını Eski Dünya'nın halkları da, Yeni Dünya'ninkiler de, İtalyanlarla Hollandalılar da, İnkalar'la Aztekler de pahalı ödeyeceklerdi. En çok da "düşünenler" ve düşünceleri Taht'la tam bir uyum içinde bulunan Kilise'nin uygun gördüğü kalıplara ters düşenler.

Tüm bunlar, İspanyolların kendilerinin de tüm varlıklarını seferber edecekleri büyük çabalara ve özverilere malolacak, "büyüklük" ve "güç" tutkusu, hedefine ulaştığı zaman bile, dengeli ve mutlu bir toplum yaratmaya yetmeyecekti. Yeryüzünün birçok yerinde toplum yapılarında, dinde, dilde, kültür ve sanat biçimlerinde silinmez izler bırakan yüz elli yıllık İspanyol *Altın Çağı* göz kamaştırıcı görkemine, parlak yazın ve sanat yapıtlarına karşın, büyük tutkuların ve girişimlerin olduğu kadar büyük baskıların ve acıların çağı olacak, toplum içinde ancak ufak bir azınlık bu çağın ürünlerinden yararlanabilecekti.

"Bana kalırsa sorun herşeyden önce İspanyol insanının kökten-ciliğidir," der Américo Costro ve o tutumu "atalarının yüzyıllar önce üç ayrı dinden üç ayrı cemaatin kaynaşmasıyla oluşmuş bir toplumda doğmuş olmasına" bağlar:

Toplumsal dokuda Sami ırkının varlığı, kendini herşeyden çok İspanyollarda dinsel inancın başka herşeye egemenliğiyle belli eder; İspanyolların Ahiret'e olan büyük inançları ve dinin toplumdaki işlevi Batı Avrupa'nın inanış biçimlerinden çok Müslümanlığı ya da Museviligi aklı getirir.

Bu yıkıcı açıklamalarımın tedirginlik uyandırmasında anlaşılmayacak bir şey yok: Çoğu kişi gölgesinden kaçma çabasındadır.²

Gerçekten de Yükseliş döneminde "Hıristiyanlığın kılıcı" oldu İspanyollar, "Bir yanağına vurana öbür yanağını uzat" buyuran İsa adına yeryüzünün bir kıtasını fethettiler, Tanrı'ya kendi benimsediklerinden başka biçimde tapınan herkesi —dinde reform yapınaya kalkışan din-kardeşlerinden başlamak üzere— ateşte "arıttılar". Özetle, toplu ruh yapısı hangi etmenlerin sonucu olursa olsun, Rönesans İspanyası'nda, Katolik soylularla din adamları dışında herkesin yaşamı çetindi.

Katolik Hükümdarlar'dan önce, Hıristiyan krallıkları arasında ortak düşmana karşı birleşme eğilimi, yüzlerce yıl süren çekişmeler sonunda belirmeye başlamıştı. O çatışmalarda daha XII. yüzyılın ilk yarısında

II. Felipe, Yükseliş Çağı'nın trajik hükümdarı.

Katalonya ile birleşen Aragón ve XIII. yüzyılın ilk yarısında Leon ile birleşen Kastilya krallıkları sivrildiler.

Kastilya, XIII. yüzyılda yarımada'nın kuzeybatısını ve orta kesimlerini ele geçirerek güneye doğru ilerledi; XIV. yüzyıl ortalarında Cebelitarık'ı denetimi altına almayı başardı. İç kesimlerde gelişen kırsal ekonominin ve özellikle hayvancılığın sonucu olarak, yün üretimi ve dokumacılık ilerlemişti. Boğazın egemenliği ise denizcilik ve ticaret açısından büyük önem taşıyordu, Kastilya artık Atlantik rotalarına yönelmedeydi. Daha XV. yüzyıl başlarında Fas açıklarındaki Kanarya Adaları'nı nüfuzu altına aldı, yüzyıl sona erdiğinde Adalar Kastilya Tahu'na bağlanacaklardı.

İki krallık iki denizi aralarında paylaşıyorlardı: daha Kastilya Atlantik'te üs edinmeden önce, XIII. yüzyıl sonlarından başlayarak, Aragón krallığı Akdeniz'de şaşkırtıcı bir yayılma göstermişti. Katalonyalılar öteden beri denizciydiler, etkileri Mayorka adasından Yunanistan ve Bizans'a kadar varmıştı, 1377'de Sicilya, 1443'te Napoli Krallığı Aragón topraklarına katılmıştı.

Yarımada'nın en gelişmiş ticaret bölgesiydi Katalonya; hem öteki Hristiyan krallıklarıyla, hem Batı Avrupa ile ticaret yapıyordu, ama, doğallıkla, asıl etki alanı Akdeniz'in çeşitli bölgeleriydi: Güney Fransa, Sardunya, İtalya, Kuzey Afrika, Bizans, Mısır, Suriye. Böylelikle ilerki yüzyıllarda Osmanlılara karşı Akdeniz egemenliği uğruna verilecek savaşların da temeli hazırlanmış oluyordu.

Ancak bu başarıların ve siyasal yapılanmanın kolayca gerçekleştirildiği düşünülmemeli, XIV-XV. yüzyıllarda Avrupa'nın tümünü etkileyen demografik, ekonomik, toplumsal bunalım İber Yarımadasında da ağır sarsıntılara yol açmadı değil. Bu arada Müslümanlardan yavaş yavaş geri alınan toprakların yerleşime açılmasıyla doğan sorunlar, kendi aralarında değişik gruplaşmalar gösteren soylularla kralların çekişmesi, kırsal kesimde patlak veren şiddetli ayaklanmalar da durumu çetinleştiren etmenler oldu.

O toplumsal-siyasal tabloda birleşme süreci ağır ağır oluştu: Aragón ile Kastilya yaklaşmadaydılar, 1412'den sonra iki krallığın yönetimi aslında aynı hanedandan gelen kralların elindeydi. Aragón kralları aynı zamanda Kastilya'nın güçlü senyörleriydiler ve o ülkede kendi partilerine sahiptiler. 1469'da Aragón tahtının varisi Fernando ile Kastilya

tahtının varisi prenses Isabel'in evlenmeleri kesin birlik yolunda atılan geri dönülmez bir adım oldu.

Birlik Kastilya'nın çevresinde oluştu, çünkü Kastilya yarımadaının en kalabalık nüfuslu (7 milyon, Aragón'unki ise 1 milyon dolaylardaydı), ekonomik bakımdan en güçlü krallığıydı. Aslında Kastilya, Portekiz ile Aragón arasında bir seçim yapabilecek konumdaydı, ama Aragón ile güçlü bağlar oluşmuştu; ayrıca yanlış bir seçim yaptığı da söylenemez, çünkü yüz yıl sonra Portekiz'i nasıl olsa birliğe katacaktı.

1479'da, Aragón kralı II. Juan'ın ölümüyle, Kastilya ve Aragón tek hanedanın ortak yönetimine girdi: İspanyollar Akdeniz'deki dağınık topraklarını elde tutabilecek, kuzeydeki büyük Avrupa gücü Fransa ile başa çıkabilecek, Okyanus'a açılacak güce kavuşmuşlardı artık. Yalnızca güneydeki Gımata Sultanlığı'nın varlığına son vermeleri gerekiyordu, on üç yıl sonra bunu da başaracaklardı.

Fernando ile Isabel yarımadaının birleşmesini ve yeni ufuklara açılmasını sağlayacak temeli birlikte, bilinçle oluşturdular. O amaçla yalnız *Reconquista*'yı tamamlamakla kalmadılar, bir dizi yönetsel, toplumsal, ekonomik reform da gerçekleştirerek, daha modern bir ülke yaratmak için çağın bunalımına değişik çözümler getirdiler. Örneğin güçlü bir devlet yapısı kurabilmek için soyluların haklarında birtakım kısıtlamalar yapular, hatta onların haksızca el koydukları toprakların geri alınmasına çalıştılar; köylüler toprak sahiplerinin ağır boyunduruğundan kurtarıldı, hatta yer yer işledikleri toprağın sahibi olmaları da sağlandı; soylularla köylüler arasında ara katmanlar oluşturularak kemikleşmiş toplum yapısını kırmak için kırsal kesimde varlıklı çiftçiler ve *hidalgo* denilen yoksul soylular desteklendi.

Ancak, krallık yönetiminin orta sınıflara güç kazandırmak amacıyla gerçekleştirdiği bu tür girişimlere karşın, sonuçta Kastilya soyluları siyasal konumlarındaki ve toprak mülkiyetindeki ayrıcalıklarından önemli bir şey yitirmediler. Gerçi kendi bölgelerindeki mutlak bağımsızlıklarından, keyfi yönetimlerinden vazgeçmek zorunda kaldılar, gerçek bir Taht'a boyun eğmeye zorlandılar, hatta gönülleriince el koymuş oldukları topraklardan çekilmeye de razı oldular, ama o dediği dediği monarşi görüntüsünün ardında, onlar yine ülkenin gerçek efendisi olarak kaldılar. Soylulara tanınan haklar ve ayrıcalıklar, özellikle hay-

vancılığın ve yün ticaretinin korunması, Kastilya tarımının gereğince serpilip gelişmesini engelledi. Daha 1502'den başlayarak tahıla vergi kondu, çünkü tarlaların ürünü halkın gereksinimini karşılamaz olmuştu; o günlerden başlayarak açlık korkusu Kastilya'nın yakasını hiç bırakmayacaktı.

Böylesine cılız bir tarımsal yapı üzerine sağlam bir ekonomiyi yapılandırmak olanaksızdı. Katolik Hükümdarlar endüstri ve ticareti, koruma önlemleriyle desteklediler, ama çağın yönelişleri doğrultusunda bir pazar politikası uygulayamadılar. Öte yandan, üretime yatırılacak sermayenin bulunmadığı ülkede buna olanak da yoktu. Amerika topraklarının keşfi, gizli hazinelerinin endüstriyi geliştirme yolunda kullanılmasını düşündürmeyecek kadar yeni bir olaydı. Daha sonraları ise, talihin Kastilya'ya cömertçe bağışladığı altını, savaşlar ve kırsal kesimdeki yoksulluk tüketecekti.

Katolik Hükümdarlar çağı, karmaşık ve ilginç bir oluşum dönemidir, ilk bakışta sanıldığından çok ayrı bir sorunsalı vardır. Dışarıya yönelik atılımlarında, özellikle Amerika'nın keşfi olayında görkemli, iç hedeflerinde ise kararız, sallantılı olmuştur. Bunun da nedeni genç monarşiyi oluşturan değişik krallıklar ile her birinin değişik toplum sınıfları arasında birçok önemli çelişkinin bulunmasıydı. Ama sonuçta, Avrupa'daki ilk kalkınma dalgasının umut verici temposu içinde, ülkenin her yanını etkileyen bir bolluk ve zenginlik havası esti.

O ortam ve yeni kazanılan gücün coşkusu, İspanya'da Hümanizma'nın ve Rönesans'ın temelini oluşturdu. Kral Fernando bir Rönesans çevresinde yetişmişti, Kraliçe Isabel Latince öğrenmişti, çocuklarını da hümanistlere eğtirdiler. Saray çevresinde toplaşan birçok soylu da onlar gibi birer Mesen olup çıktılar, aydınları ve sanatçıları desteklediler. Sonuçta İspanya'nın kentleri birer parlak Hümanist kültür ortamına dönüştü, yazında ve sanat dallarında Avrupa'nın en önemli ürünleri arasında yer alacak olan yapıtlar verildi.

Bir yandan savaşlar, öte yandan ticaret yoluyla Avrupa'ya açılan İspanyollar, özellikle Aragón'un İtalya'da kurduğu egemenlik ve Kastilya'nın Felemenk ile kurduğu ekonomik ilişkiler sonunda, kıtadaki düşünce ve sanat akımlarını tanıdılar, benimsediler ve kendi birikimleri doğrultusunda yorumladılar. İtalyan, Felemenk, Bourgogne'lu, Alman Hümanizmacıları ve sanatçıları İspanya'ya doluştular, İspanyol aydın

ve sanatçıları da öteki ülkeleri, özellikle de Hümanizma ve Rönesans'ın beşiği İtalya'yı yakından tanıdılar.

O bağlamda 1492 yılı, önemli bir olayın daha gerçekleştiği tarih oldu: Salamanca ve Alcalá Üniversiteleri profesörü Antonio de Nebrija ilk *İspanyolca Dilbilgisi*'ni yayımladı: Önsözünde, "Kastilya dilini, İspanya'nın kuracağı umduğu Yeryüzü İmparatorluğu'nun simgesi saydığını" belirtiyordu; aradan yüz yıl geçmeden haklı çıkacaktı.

Yarımadada kültürel gelişim açısından en anlamlı olay ise matbaanın Aragon'dan Kastilya'ya yayılması, ilk kitabın basılmasıdır: 1474'te, yani oldukça erken bir tarihte, Kutsal Engizisyon Mahkemesi'nin kurulmasından bile dört yıl önce.

Hümanizma ve Rönesans İspanyolların kendi geçmişlerini yeni baştan değerlendirmelerine, yalnız Vizigot kökenlerine değil, Roma kökenlerine de sahip çıkmalarına yol açtı. Böylelikle İspanya Avrupa'ya yaklaştı, Roma'nın mirasçılarında biri olarak varlığını öteki ülkelerle ortak bir temele dayandırdı, kendi Rönesansı'nı yaşamaya başladı.

Katolik Hükümdarlar'ın İspanya tarihindeki anlamını çağımızın önde gelen İspanyol düşünürlerinden José Ortega y Gasset'in kaleminde izleyelim:

Kastilya'nın, yarımadanın kenar bölgelerine zorla benimsettiği bütünleşmeyi zihinde canlandırmak, Ebro'dan Tajo'ya kadar uzanan bu çetin yaylada doğmuş biri için dünyanın en duygulandırıcı şeyidir. Daha başından farkedersiniz ki Kastilya buyurmayı iyi bilmektedir. Kendi kendisine buyurmayı nasıl kuvvetle başardığını görmek yeter. Kendi kendisinin hükümdarı olmak başkalarına hükmedebilmenin ilk koşuludur. Yüreğinde taşıdığı, o kırsal kesim insanlarına özgü sınıksız içine kapanma eğilimini de, öteki halklara egemen olan anlık çıkarların daracık görüş açısını da aşmak için savaşım verdi Kastilya. Böylelikle ruhu geniş çaplı işbirliği gerektiren büyük hedeflere yöneltti. Ulusunun sınırlarını aşan dehasının bir başka kanıtı da uluslararası politikada kendine uzun, karmaşık rotalar çizebilen ilk krallık oluşuydu. Büyük uluslar ülke içindeki girişimlerle değil, dış girişimlerle oluşturulmuşlardır; ancak yerinde bir uluslararası politika, büyük girişimlerin politikası, verimli bir iç politikaya zemin hazırlar.

Kastilya'ninkine benzer bir duyarlık yalnız Aragon'da vardı, ama o erdem tam karşıtı bir kusurla engelleniyordu: Kırsal kesimlere özgü onulmaz bir kuşkuculuk, kendi soyuna, kendi geleneklerine körü körüne bağlılık Aragon'un illetiydi. Kastilyalıların "Hilâl" ile, "öbür" uygarlık ile uzun zaman sürdürdükleri sınır

savaşı onları öteki İber krallıklarıyla olan çehre, vurgu, huy, doğal görünüm ayrılıklarının ötesindeki tarihsel benzerliklerini keşfetmeye yöneltti. "Tek İspanya" böylece ilkin Kastilya'nın zihninde doğdu: Bir gerçeğin sezisi olarak değil —çünkü, gerçekte İspanya tek değildi—, *gerçekleşebilecek* bir şeyin ideal şeması, iradeleri harekete geçirebilecek bir tasarım olarak, hedefin oku kendine çektiği, yayı gerdirdiği gibi, bugüne bir çekidüzen verebilecek, yöneltebilecek düşsel bir yarın olarak.

Katolik Fernando'nun açık, kararlı ruhu Kastilya'nın o geleneksel politikasının doğrultusuna girince, herşey birden olanaklılık kazandı. Aragón'un "dâhi tilkisi" anladı ki Kastilya haklıdır, hemşerilerinin yabancığını altedip daha büyük bir İspanya ile bütünleşmekte yarar vardır. Kendi yüce emellerini ancak Kastilya'dan hareketle gerçekleştirebilecekti, çünkü onlar ancak orada doğal bir yankı bulabiliyorlardı. İşte o zaman İspanya'nın birliği sağlandı: Evet, ama niçin? Hangi düşüncenin bayrağı altında toplandılar? Öylece hep bir arada yaşayıp gitmek, kış gecelerinde ocak başında fısıldaşan kocakarılar gibi çöküp kalmak için mi? Tam tersine, o birlik İspanyol coşkusunu dört bir yana saçmak, yeryüzünü sel gibi kaplamak, daha da geniş bir imparatorluk yaratmak için kuruldu. Bunun için, bu nedenle birleşti İspanya. Ancak böylesi girişimlerin hayalidir, uzak ufukların titreşimidir insanları çeken, esin veren, birliğe çağıran, karşıt huyları tek parça bir bütün içinde eriten. Tarihin sesine kulak verenler kesinlikle anlayacaklardır ki İspanyol birliği herşeyden önce ve herşeyin üstünde, o zamanlar yarımada varolan iki geniş ufuklu uluslararası politikanın birleşmesiydi: Kastilya'nın Afrika'ya ve Orta Avrupa'ya, Aragón'un Akdeniz'e yönelik politikaları. Sonuçta, tarihte ilk kez olarak, bir *weltpolitik* (dünya politikası) kavramı oluşturuldu: İşte bunu denemek için oluşturulmuştur İspanyol birliği.³

YENİ BİR KITA, YENİ BİR DÜNYA

Carlos Sanz'ın *La huella de España en el mundo (İspanya'nın Dünyadaki İzi)* başlıklı kitabının sunuşunda şöyle yazar:

"Tanrı dünyayı yoktan yarattı." (Dinsel dogma)

"İspanya onun büyük bölümünü keşfetti, Hıristiyanlaştırdı, uygarlaştırdı." (Kartografya ve Tarih)

Kitap hayli yakın zamanlarda, 1972'de basılmış. İspanya tarihinin başlıca mitoslarından birini bu terimlerle —Tanrı'nın başladığı işi tamamlamış atalardan gelmenin imanı— dile getirişine bakarak "İspanyol dostlarımız hiç de alçaktan uçmuyorlarmış," diyebiliriz. Kuşkusuz, yepyeni, koskocaman bir kıtayı Avrupa'nın ulkuna sunmuş, Katolik âlemine armağan etmiş olma inancı, daha düne kadar İspanyolların tarihe bakışını yönlendirmekteydi. Hatta bugün de İspanya'nın dış

Şariken: Mühlberg'de Protestanlara karşı savaşırken (Tiziano).

politikası, "dünkü vilayetleri" ile olan tarihsel-kültürel bağlarına dünya halinin elverdiğince sahip çıkmak yolunda.

Eski Kastilya'nın bağrında, demir parmaklıklı pencereleriyle bembeyaz, alçacık evleri, kocaman kilisesi, yeşile boyalı ahşap yapılarla çevrili ünlü meydanı, klasik yapıtların sahnelendiği tiyatrosuyla Rönesans çağındaki görünümünü olduğu gibi koruyan minik Almagro ken-tünün orta yerinde, mendil kadar bir parkı, atının üstünden gururla seyreden "Şili fatihi" Don Diego'nun heykeliyle yüzyüze geldiğimde uzun uzun düşündüm bunları. *Meseta*'nın soylu —ya da köylü— evlatlarını taka irisi teknelere doluşup, Okyanus'a meydan okuyarak bilinen dünyanın sınırlarını zorlamaya, cinin bucağında tanımadıkları bir doğayla, dilini anlamadıkları insanlarla, sık sık da birbirleriyle savaşmaya, daha başka bilmedikleri bin bir tehlikeyi göğüslemeye iten, çiftine çubuğuna, çoluğuna çocuğuna sahip çıkmak yerine amansız *conquistador*'lara dönüştüren acaip tutku nasıl bir şeydi acaba? Heykelden tek öğrenebil-diğim, oraya, geçtiğimiz yıllarda "İspanya ve Şili hükümetlerinin ortak girişimiyle" dikildiği oldu.

Ama madalyonun öbür yüzü de var: Son zamanlarda olaya Avrupalıların bakış açısını benimseyenlerin getirdiği yorumlar. İspanyollar Avrupa ile bütünleşirken tarihi yeni baştan, yeni bir gözle yazmak gerektiğinin de bilincine varmışlar. Ya sonuçlar? Eleştirel açıdan umut verici ama, tam olarak ne anlatmalı gelecek kuşaklara? Ataların imanını mı, Avrupalıların yorumunu mu?

"Herşey geceden sabaha değişimde, tüm değer yargılarımız, okul kitaplarımız..." diye yakınıyordu yeryüzünde İspanya'yı temsil ile görevli bir dost: "Tarihte büyük bir varlığımız, dünyada büyük bir izimiz bulunduğuna inanarak yetişürildik, şimdi bir de bakıyoruz ne diyorlar: Meğer hepsi yanlışmış, biz uygarlık taşıyıcıları değil de eli kanlı sö-mürgecilermişiz meğer! İyi de, günahıyla sevabıyla, bunun bir orta yolu yok mu acaba?"

Biz burada olayları elden geldiğince yansız bir yaklaşımla özetleyelim. XV. yüzyıl boyunca Kastilya ile Portekiz, Atlantik rotalarında rekabetteydiler. Ama Kastilya şiddetli iç mücadelelerle uğraşırken, Portekiz zaman yitirmeden ilerlemiş, başa geçmişti; hatta ulusal kimliğini ve öbür krallıklar karşısındaki ayrıcalıklı konumunu Atlantik'teki ve-

rimli ticareti üstüne temellendirmişti. Sonuçta Portekizliler hemen hiç kara ordusu beslemeden, kıyılarıdaki ticaret iskeleleri sayesinde şaşırtıcı bir ticaret imparatorluğu kurmuş bulunuyorlardı.

Akdeniz'deki ticaret yolları ise İtalyanların —özellikle Venediklilerin— ve Türklerin eline geçmişti. Bilinen dünya gittikçe daralmaktaydı ve Kastilya geç kalmıştı. Oysa yeni atılımların, yeni zenginlik kaynaklarının gereksinimini duyuyordu: Kastilyalılar şövalyelik çağından beri yitirmedikleri bir serüvencilik ruhuyla kralları ve Hıristiyanlık inancı için fethedecek yeni topraklar peşindeydiler; para ve şan uğruna dünyanın öbür ucuna gitmeye istekli *hidalgo* orduları hazır bekliyordu. Kuşkusuz bunda, halk arasında dolaşan söylentilerin, denizcilerin anlattıkları öykülerdeki harikalarla, hazinelerle dolu diyarların payı büyüktü. Soyluluk sanına sahip olup da soylulara layık bir yaşam sürmeye yeterli parasal olanaklardan yoksun bulunmanın sıkıntısı, İngilizlerin alev alev dinsel inanışıyla birleşince uzak ülkeler yakın görünmeye başlamıştı.

İşte o sıralar, Endülüs'ün öteden beri denizcilik gelenekleri bulunan Atlantik kıyılarına Cenovalı bir denizci geldi; Portekiz'de yerleşmiş, bir Portekizli kadınla evliydi ve İtalyan bilim adamı Toscanelli'nin bulgularına dayanan ilginç bir öneri getiriyordu: hep Batı'ya giderek Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak. Karşılığında bazı istekleri de vardı: "Okyanus Amirali" sanı, fethedeceği toprakları yönetme hakkı ve sağlayacağı parasal kazancın % 10'u.

Kraliçe Isabel tasarıyla çok ilgilendi, yine de destek vermeden önce Kolomb'u yıllarca bekletti; niyeti ilkin *Reconquista*'yı tamamlamaktı. Sonunda, Ocak ayında Granada düştü, Ağustos başında Kolomb üç gemisiyle Palos limanından dünya tarihini değiştirecek olan upuzun, çetin yolculuğuna çıktı.

12 Ekim günü, şafak sökerken, Bahama Adaları'ndan Guanahanı'ya ulaştı, elinde Kastilya bayrağıyla karaya çıkıp diz çöktü, "*San Salvador*" adını verdiği o topraklara İsa adına el koydu.

Olan olmuştu, artık ne Eski Dünya ne Yeni Dünya bir daha eskisi gibi olacak, ne Kastilya'nın, ne İsa'nın hizmetkârları oralardan bir daha el çekeceklerdi.

Başlangıçta Kolomb da, İspanyollar da umduklarını pek bulamadılar ve çok geçmeden araları açıldı. Kolomb 1505'te, yüce koruyucusu Kra-

Savaş ruhunu Yeni Dünya'ya taşıdılar. Aradıkları altını da buldular, çoğu Peru'daydı: İnkaların imparatorunu öldürüp kentlerini ele geçirmek yetti.

O girişimler Kastilya soylularının XVI. yüzyılın ilk yarısındaki ulusal destanlarına konu oldu. İspanya, okyanus ötesindeki topraklarının verdiği gurur ve parasal gücü Avrupa egemenliği için Fransa krallığı, Akdeniz egemenliği için çağın diğer süper gücü olan Osmanlı İmparatorluğu ile çauşmada kullandı.

Tarih, olayların yenilenler açısından mı yenilenler açısından mı yorumlandığına göre değişir: İspanyolların "fetih destanı" Amerika'nın yerli halkı için tutsaklık, yoksulluk, yıkım getiren bir sömürge düzeninin yerleşmesi anlamına geldi: Ateşli silah nedir bilmeyen, ama birçok bakımlardan gelişmiş uygarlıklar yaratmış bulunan Mayalar, İnkalar, Aztekler eriyip gittiler. Kuzey Amerika'nın bir bölümü, orta ve Güney Amerika'nın hemen tümü Kastilya'nın dilini, dinini, kültürünü benimsemek zorunda kaldı.

Batı'nın yakın tarihinden alışık olduğumuz, salt doğal kaynakların işletilmesine ve pazar açmaya yönelik modern merkantilist sömürgecilikle aynı şey değildi bu: Roma'nın eski cyaleti olan İspanya, Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun canlandırılmak istendiği Rönesans çağında, kendi tarihsel deneyimini Yeni Dünya'ya aktarmak, Roma'nın İber'deki yayılımını orada yinelemek, kendi imparatorluğunun "yurttaş"ını diliyle, diniyle, kültürüyle kendi gönlünce biçimlendirmek üzere yola çıkıyordu. Ne var ki "fatihler"in uygulamaları daha sonra İspanya'nın yüzyıllar boyu peşisıra sürükleyeceği "kara efsanelerin" yayılmasına, Avrupa kamuoyunda ülke hakkında vahim önyargılar oluşmasına yol açtı, İspanyollar "zalim" ve "bağnaz" olarak ün saldılar. Bu da "dünyayı onlara düşman" görmelerine neden oldu, Avrupalılarla aralarındaki mesafeyi biraz daha açtı.

Tuhaftır, "kara efsaneler"in kaynağında yine bir İspanyol adı bulunuyor: Yeni Dünya'yı tanıyan Kilise adamlarının düşüncelerine sözcü olan, ömrünü Amerika'nın yerli halklarının haklarını korumaya adanmış, onların ateşli savunuculuğunu üstlenmiş olan, kendi soydaşlarını ağır bir dille suçlayarak 1542'de yerlilerden yana "Yeni Hint Yasaları"nın çıkarılmasını sağlayan rahip Bartolomeo de Las Casas. Kendisi bundan dört yüz yıl önce, sömürgecilik düzeni daha yeni kuru-

lurken, sömürgecilerin el koydukları topraklardaki zenginliklerin altında oradaki yerli halkların malı olduğunu haykırıyordu. Don Quijote'den önce "yitirilmiş davalar"ı savunmaya hevesli çıkan İspanyollar'dan biri de oydu diyebiliriz.

Aradan yüz yıl geçmeden sömürgecilik yarışına var güçleriyle katılacak olan önceki Avrupa ülkelerinin "kara efsaneler"i besleyişine gelince, İspanya'nın o sıralar Amerika'dan sağladığı altını Avrupa'daki çıkarlarını korumak, İtalya ve Felemenk'i ezerek Fransa'yı çembere almak için kullandığını hatırlatmak yeter. Tüm bunlar, yine aynı dönemde Engizisyon'un saçtığı dehşet ile birleşecekti. İspanyollar Yükseliş çağında hem ruhsal, hem parasal açıdan güçlü oldular, sanatın her dalında hayranlık uyandırdılar, ama sevilmediler; Avrupa ile aralarında, o eski kopukluğun yerine, şiddetli bir etki-tepki ilişkisi gelişti.

Amerika'daki yeni topraklar İspanya için de ağır sorunlar çıkarmadı denemez. Duruma bir de yönetim ve toplumsal düzen açısından bakacak olursak şunları görürüz:

Yeni Dünya yalnızca "Kastilya'nın işi" oldu. Yarımadanın öbür krallıkları, Aragón dahil, savaşlara da, serüvenlere de, sömürgeleştirme çabalarına da, daha sonra elde edilen muazzam zenginliklere de ancak dolaylı olarak, ortak Monarşi aracılığıyla katılabildiler.

Kastilya nüfusunun kalabalık oluşu, buna karşılık Extremadura ve Endülüs gibi geniş bölgelerin yoksulluğu, büyük yığınların —kimi yörelerde halkın çoğunluğunun— Yeni Dünya'ya göç ederek oralarda yerleşmesine neden oldu. Kastilyalılar oralara yöresel dillerini, tipik mimarlık biçimlerini ve şehircilik anlayışlarını, Barok zevkini, özgün dinsel inanışlarını taşıdılar. Yüzyıllar boyunca değişik uygarlıklar arasında, sınır bölgelerinde, Mağriplilerle, Musevilerle bir arada yaşamaya alışkın olduklarından, Amerika'nın yerlileriyle de çabuk kaynaştılar, zaman içinde yeni kıtada yeni, melez bir ırk ortaya çıktı.

XVI. yüzyılda İspanya'yı yöneten krallar Amerika'nın altın ve gümüşünü görkemli saraylar yapımında ve savaşlarda harcadıklarından, gelecek için de başka gelir kaynağına gerek duyulmadığından, endüstri ve ticaret doğru dürüst gelişmedi, ülke o alanlarda rekabet gücü edineemedi, varını yoğunu "İmparatorluk düşü" için, egemenlik ve büyüklük uğruna tüketti.

İSPANYA TAHTINDA "YABANCI" KRALLAR

Katolik Hükümdarlar'dan sonra, karmaşık veraset sorunlarından ötürü İspanya Tahtı Avusturya'nın Habsburg hanedanının eline geçti. Ünlü Şarlken onların torunuydu ve 1520'de Almanya'da İmparatorluk tacını giymeden üç yıl önce, I. Carlos olarak İspanya tacını giydi.

O güne değin Felemenk'te yaşamış olan prens, yanında yabancı soylularla birlikte İspanya'ya geldiğinde ilkin İspanyolların nefretiyle karşılaştı. Kendisine zoraki bağlılık andı içmek üzere toplanmış bulunan Kasülya kentlerinin temsilcileri, yeni kraldan bazı isteklerde bulundular: Kastilya'nın özgün yasalarını benimsemesi, uyruklarıyla anlaşabilmek için tez elden İspanyolca öğrenmesi ve yabancılara görev vermemesi. Yeterli uzlaşma sağlanamamış olmalı ki, hemen ardından ülkenin çeşitli yerlerinde şiddetli başkaldırılar patlak verdi; harekete aralarında Toledo, Salamanca ve Madrid de bulunan kentlerin halkları ve küçük soylular katıldılar.

Tarihçiler aslında bu olayları farklı biçimlerde yorumlamışlardır: Başlangıçta yalnız Felemenk soylularına, yabancı krala karşı Kastilya'nın geleneksel özgürlüklerini savunmayı amaçlar gibi görünen hareket, çok geçmeden bir toplumsal çalkantı havası aldı. Ulusal kent devrimiyken, *meseta* kırılarında soylulara karşı bir köylü ayaklanmasına dönüştü. Sonunda soylular karışıklığı bastırmayı kararlaştırdılar. İber'de bir şeyler değişmedeydi: Katolik Hükümdarlar çağındaki evrensel egemenlik ruhunun sonu gelmiş gibiydi, soylular eski bağımsızlıklarını unutmuş, dar, bağnaz bir ulusalcılığa yöneliyorlardı, bu arada halk sınıfları ile aralarındaki uçurum giderek büyümedeydi.

Başkaldırının ilk kez kanlı biçimde bastırılmasından sonra da Valencia ve Mayorka'da bu kez açıkça soylulara karşı ulusalcılıktan uzak köylü isyanları başgösterdi ve binlerce kurbanı maloldu.

Böylesi tedirginlikler içinde başlayan Avusturya hanedanı çağı, iki yüzyıl sürecek ve İspanya tarihinin en şiddetli grafığının çizildiği, en etkileyici dönemini oluşturacaktı: ilkin Yükseliş, hemen ardından Çöküş.

Ve XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl ortalarına değin İspanya, kültür ve sanatının doruğuna ulaşacak, benzersiz bir kültür birikimin-

den kaynaklanan görkemli bir "Altın Çağ" yaşayacaktı: Avrupa Hümanizması ile İber'in çoğul geleneklerinin karışımı, derin ruhsal gereksinimlerin tedirgin dışavurumu olan bir Barok çağı. İspanya Avrupa'nın karşısında, onun hem ayrılmaz hem özgün bir parçası olarak tüm varlığını ortaya koyuyor, kimliğini belirliyordu artık.

I. Carlos'un 1556'ya değin sürececek olan yönetiminde, İspanya'nın yazgısı tarihinde ilk kez olarak Avrupa'ninkiyile bütünleşti, Avrupa sorunlarında ülke taraf durumuna geçti. Kıtada gelişen ulusal krallıklar özellikle Fransa'ya karşı geleneksel "evrensel imparatorluk" kavramının savunucusu olarak savaş veren Şarlken, Kastilya'yı kendi devletlerinin ve Avrupa politikasının ekonomik ve askeri temeli olarak kullandı. Tarihçi Vicens Vives'in yorumu şöyle:

Evrensel hükümdar I. Carlos İspanyol Monarşisi'ni başka bir doğrultuda yönlendirebilirdi, ama büyük emelleri onu Kastilya'nın zenginliklerinin yağmacısı durumuna soktu. Fransa kralı I. François'ya karşı çarpışırken olanaklarını zorladı, Pavia savaşından sonra İtalya'da İspanyol hegemonyasını kurdu (1525) ve kıtayı Bologna'daki görkemli taç giyme töreninin pırıltılarıyla aydınlattı (1529). Ama bunlar ne Fransa'yı boyunduruk altına almasına, ne Alman Protestanların ırkütmesine, ne Osmanlı Türklerinin hızını kesmesine, hatta ne de Akdeniz kıyılarında Berberilerin küstahlıklarına son vermesine yetti. I. Carlos kendi politikasını uyguluyordu, o da çoğunlukla Bourgogne'un yiğitlik anlayışıyla Erasmus'un liberalizminden kaynaklandığından, İspanyol soylularınca anlaşılıyordu. Sonuçta Kastilya, İmparator'un kolunda görkemle çıktığı Avrupa sahnesinden, Fransa'ya olan düşmanlığı artmış, Hıristiyanlığın resmi öğretilerinden sapanlara olan nefreti yoğunlaşmış, göz kamaştırıcı ama ahlaktan yoksun Avrupa toplumuna karşı muhteşem bir küçümsemeyle yuvasına gerisin geri döndü.⁴

Kastilya I. Carlos'un emellerini pahalı ödedi; ilkin kendi kısıtlı olanaklarıyla, sonra Yeni Dünya'ninkilerle: 1521'den 1544'e değin Avrupa'ya 90 ton gümüş getirildi, bu miktar 1581-1600 arasında 419 tona yükseldi. Derken Yeni Dünya'nın olanakları da yetmez oldu, Kastilya'nın doğal kaynakları ipotek altına girdi.

Yine de Kastilya'nın sömürüldüğü düşünülmemeli; başlangıçtaki çatışmalar atlattıldıktan sonra İspanyollar I. Carlos ile iyi anlaştilar, çünkü ortak yüce ülkeleri vardı: Din ve İmparatorluk.

Şarlken Ortaçağ'ın sona ermiş bulunduğunu anlamak istemiyordu: Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak, tüm Avrupa'yı Hıristiyanlık çerçevesinde, Karşı-Reform ruhuna uygun olarak Papa-

İmparator ikilisinin buyruğunda birleştirmektir emeli. Rönesans Avrupası'nın taze güçleriye o çağdışı emele boyun eğmeyi istemiyorlardı elbette; gerek kendi bağımsızlıklarına alışmış Alman prensleri, gerekse yeni doğan ulusal Monarşiler şiddetle karşı çıktılar. Ayrıca Hıristiyanlık da öyle yekpare bir bütün olmaktan çıkmıştı: Protestanlık orta Avrupa'da hem kırsal kesimdeki yığınlara, hem Alman prenslerine çekici geliyordu. İmparatorun karşısına dikilen bir başka büyük güç de kuzeyde Tuna vadisinde, güneyde Akdeniz'de ilerleyerek, onun hem Avusturya'daki, hem İtalya'daki, hem kuzey Afrika, hatta İber'deki topraklarını tehdit eden Türkler'di.

Avrupa'nın kalan tüm kesimleri direnirlerken, imparatora ilk tacını veren Kastilya ile önceki İber krallıkları onu ve emellerini benimsediler. O da bir bakıma "İspanyollaşu", *Reconquista* döneminde biçimlenmiş bulunan İspanyol anlayışı kendisinininkilere pek uygundu çünkü.

İspanya, Rönesans çağının düşünsel kazanımlarıyla modernleşmekte olan bir Avrupa'nın karşısına, Protestanlığın ve Türk ilerleyişinin alevlendirdiği, tipik Ortaçağ işi bir Din ve Devlet kavramıyla çıkıyordu; İmparatorluk'la İspanya giderek özdeşleştiler.

Ama İmparatorluğun ağırlığı Şarlık'ın bile uzun süre taşıyamayacağı bir yükü: Ömrünü savaş alanlarında, din kavgalarında geçirmiş, erkenden tükenmişti, üstelik onca zenginliğe karşın, Maliyesi de çıkmaza girmişti. 1556'da, Almanya'daki topraklarını kardeşine, kalan tüm topraklarını oğlu Felipe'ye bırakarak tahttan çekildi, Extremadura'daki Yuste manastırına kapandı, iki yıl sonra orada öldü.

İspanya tarihinin en güçlü dönemine mührünü basan II. Felipe, Avusturya hanedanından gelmekle birlikte, tahta bir "yabancı" değildi, tam bir İspanyol'du. Emelleri de babasınıninkilerden çok daha yalındı: İspanya'yı Avrupa'nın, hatta iki dünyanın efendisi görmek istiyordu, o kadar. "İspanyolluğu" ve içine kapanık karakteri daha genç yaşındayken çevresinde kaygı uyandırıyor. Onu vasihten İspanya sarayında tanıyan Venedik elçisi Marino Cavalli hakkında şöyle bir rapor hazırlamıştı:

Majesteleri yirmi dört yaşında, narin yapılı, kusursuz bir şövalye; açık düşünceliymiş gibi görünüyor ama bundan çok geçmeden bıkaçağa benzer. Vaktini başkalarıyla birlikte geçirdiği pek ender; sevdiği üç-beş dostuyla kendi

dairesine çekilip sohbetten zevk alıyor. İmparator yanına çağırıldığında gitmiyor, özür dileyip kendi âleminin huzuruna dalmayı tercih ediyor. Kıyafeti debdebeli ve zarif. Çevresindekilerden saygı görmekten pek hoşlanıyor, herkese babasından daha kuşkulu davranıyor; İspanyol olmayan uyrukları bu tavrından hoşnut değiller, olmamakta da çok haklılar. Babası değişik göreneklere ve her çeşit insana pek güzel ayak uydurabilen biri, doğası gereği Felemenkilere ve Bourgogne'lulara eğilimli; oğlu ise İspanyollardan başkasına güvenmiyor. Babasının yerine geçtiğinde çevresinde yalnızca İspanyol Bakanlar bulunduracağı söyleniyor ki, bu da değişik soydan topluluklara hükmedecek biri için doğru olmayacaktır.

II. Felipe babasından devraldığı topraklara 1581'de Portekiz'i de ekleyecekti, tabii dünyanın her yanına saçılmış sömürgeleriyle birlikte. Hepsi bir arada yeryüzünün "topraklarında güneş batmayan" ilk imparatorluğunu oluşturacaklardı.

Ömrünü inandığı iki şeye adadı: Tanrı'ya ve Devlet'e. Her ikisi de cziciydi. Yeryüzünde savaşabileceği herkesle savaştı, Müslümanlara, Protestanlara, hatta Katoliklere karşı kazanabileceği tüm zaferleri kazandı. Ama zaferlerin sonsuz olmadığını görecektir kadar uzun yaşadı. XVI. yüzyılın bütün ikinci yarısını kapladı "II. Felipe çağı". Orduları Avrupa'da, donanması Akdeniz ve Atlantik'te Katoliklik uğruna vuruşur, *conquistador*'ları Amerika'da onun ancak düşlerinde canlandırabileceği topraklarda ilerlerken, Batı'nın gözünde Madrid "dünyanın merkezi" idi. En uzak köşelerde bile taş gibi ağırlığını duyuran, ama dünyadan kopuk bir merkez: dev bir bürokrasi çarkının döndürüldüğü, fermanların salındığı yer. "Ağının ortasında bir örümcek gibi" diyorlardı II. Felipe için.

Hükümdarlığına 1557'de Fransızlara karşı Saint Quentin meydan savaşında zafer kazanarak parlak bir başlangıç yaptı, ama o zaferden umduğu yarar sağlayamadı. O zamanlar İngiltere Kraliçesi Mary Tudor ile evliydi, ancak eşinin ertesini yıl ölmesi İngiltere'yi Katolikleştirme çabalarına veda etmesi ve İngilizlerin sonuna değin düşmanlığını kazanması anlamına geldi.

Yine de 1559'da imzalanan Catéau-Cambressis anlaşmasıyla Avrupa'nın hâkimi durumuna geçti ve Fransa'nın içişlerine karışacak gücü elde etti. Isabel de Valois ile evlendi; sağladığı siyasal ve ekonomik destek ülkede Katoliklerin Protestanlardan baskın çıkmasında ve iktidarı elde tutmasında başlıca etken oldu. Böylelikle İngiltere'de başarı-

madığını Fransa'da başardı. Niyeti Fransa tahtına ilerde kendi kızını oturtmaktı ama bunu başaramadı, taht yine Bourbon hanedanına geçti. Kendisi o zaman hayalinden bile geçirmezdi ama, aslında yüz elli yıl sonra İspanya tahtını da aynı gelecek bekliyordu, Avrupa'nın iki köklü hanedanı arasında kanlı çekişmelerden sonra, o da Bourbonlara kalacaktı.

O dönemde Felemenk ve Hollanda ağır dış sorunlardan birini oluşturdu: Yöre halkı tüm kamu görevlerine İspanyolları getiren bir yabancı kralı istemiyordu, üstelik Hollanda'nın Kalvinizm'i benimsemiş olması 1566'dan başlayarak otuz yıl süreyle din etmeninin ağır bastığı bir çatışmaya yol açtı. Kavgaya giderek alevlendi, II. Felipe'nin merkeziyetçi ve buyurgan politikasından hoşnut olmayan Katolikler de katıldılar. 1597'de Hollandalılar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Zaten o tarihte İspanya'nın talihi çoktan tersine dönmüştü.

Yarımadadaki son Müslüman topluluklarını 1569'da ortadan kaldıran II. Felipe, 1571'de Osmanlılara karşı İnebahu zaferini kazandı. Ama o başarının somut sonuçları yalnızca Venedik'e yarayacaktı. "Geçmiş çağların ve yaşanan çağın tanıklık ettikleri en büyük olay olan ve tarihin bir daha benzerini göremeyeceği" o savaştan bir kolunu yitirecek dönen, ardından da Engizisyon'un hışmına uğrayan Miguel de Cervantes daha sonraları (1605-1615) ünlü yapıtını, belki de bütün çağların en içli trajikomik romanı *Don Quijote*'yi yazarak, eski zaman şövalyelerinin destanlarını okuya okuya aklını bozan ve çevresindeki gerçekleri göremez olan bir Kastilyalı soylunun öyküsünü anlatacaktı.

İspanya öteki denizde de dehşetli bir düşmanla boy ölçüştü: II. Felipe'nin Katoliklere verdiği destekten ve Avrupa'daki boyunduruğundan tedirgin olan İngiltere, Hollandalıların direnişini destekliyor, Amerika'dan altın akışını engellemeye çalışıyordu. İspanya'nın Manş denizini aşp İngiltere'yi istila etme planı 1588'de "Yenilmez Armada"sının görkemli bozgunuyla noktalandı.

Onyıllar süren o savaşlar gibi, yeryüzünün önemli bir bölümünü tek merkezden yönetebilmek ve İspanya'nın çeşitli bölgelerindeki ayaklanmalarla başedebilmek için kurulan karmaşık bürokrasi düzeni de devlet maliyesinin kaldıramayacağı kadar ağır bir yük oldu. Sonuçta II. Felipe 1558'den başlayarak birkaç kez iflasını ilan etmek zorunda

Solda: Altın Çağ'ın soyluları Orgaz kontunun cenaze töreninde (El Greco).

kaldı. Bu arada halktan toplanan vergiler de durmadan arttırılıyordu. Görünürdeki debdebeye, sarayları kadetralleri tıklım tıklım dolduran çeşitli uluslardan sanatçıların ürettiği paha biçilmez sanat yapıtlarına karşın, yoksulluk İspanya kırlarının müzmin derdi olarak kaldı.

İç politikada iki belirgin hedef vardı: Şarklen'in başlattığı Karşı-Reform ortamında sapkın dinsel görüşlere —özellikle Erasmus düşüncesine— karşı Katolikliğin savunulması ve yarımada topraklarının birlik içinde, merkezîyetçilik esaslarına uygun biçimde yönetilmesi. O hedefler sert önlemler gerektirdi, hatta sertlik 1580'lerden sonra büsbütün arttı. II. Felipe, ileri yaşlarında Engizisyon'un koruyucusu kesildi; Engizisyon da giderek büsbütün güçlendi, yargı alanını genişletti, terör havası estirmeye başladı. İspanya giderek dış etkilere kapılarını kapadı, kitaplara sıkı bir sansür uygulanmaya başlandı, hatta İspanyol gençlerinin yabancı üniversitelere —İspanyol denetimindeki Bologna dışında— öğrenime gitmeleri bile yasaklandı. Şarklen'in imparatorluğunu Avrupa'da onulmaz biçimde bölmüş olan Protestanlığın yarımada yayılarak öteden beri varolan ayrılıkları körüklemesi ve ülkeyi parçalaması işte böylesine korkutan bir olasılıktı. Ulusal kimliğini ve birliğini dinsel savaş yoluyla kazandığına inanan İspanya için o konuda verilecek en ufak ödün, bölücülüğe kapı açmak anlamına geliyordu.

Aslında o "içe kapanış" olgusu İspanya için bir tarihsel dönemecin belirtisidir, XVI. yüzyılın son çeyreği *Altın Çağ* içinde gerilemenin başlangıcıdır. Tantana sürüp gider. İktidar bir demir pençeyken, kaçınılmaz çöküşün ilk çatırtıları duyulmaya başlamıştır:

1580'den günümüze değin İspanya'da olup biten herşey çöküntü ve parçalanmadır. Genişleme süreci II. Felipe'ye kadar artan bir ivme ile kendini duyurdu. Onun hükümdarlığının yirminci yılı yarımada'nın talihinde dönüm noktası sayılabilir. O doruğa kadar, İspanya'nın tarihi yükselişe ve birikime yöneliktir; o tarihten günümüze kadar, İspanya'nın tarihi çöküşe ve dağılmaya yöneliktir. Dağılma süreci çevreden merkeze doğru hayli belirgin bir hat izler: ilkin Hollanda ve Felemenk ile Milano bölgesi, ardından Napoli kopar imparatorluktan,

der Ortega. Pedro Laín Entralgo da aynı görüştedir:

Yenilmez Armada'nın hazin serüveninden sonra, tarihsel yazqımız tersine dönmeye başlar. Duyarlı bir İspanyol için durum acıdır: Halkına varlık ve şan vermiş olan o gözüpek, o hırslı coşkunun sonu böyle mi olacaktır? Dışa karşı

ülke hâlâ tek bir bedendir; ama sancılanmaya başlayan bir beden, çünkü ruhunun derininde bulunan ve kendi varlığında somutlaştırdığı o inançta güvensizliğin, hatta bunalımın çatlağı belirmiştir; ya da ince bir alayla seyredilebilmektedir o inanç; alttan alta da olsa, o görüntüde bir abartı, bir iğretlilik sezilmektedir artık. Her neyse. İsterse bunalımla ya da ince bir alayla bakılsın, o eski umut hâlâ yine de gerçekleşebilir diye düşünür herkes.

İspanya'nın işleri iyi gitmemektedir, Protestan Reformu iyice yerleşmiştir, Fransa ile İngiltere giderek güçlenmektedirler. O hareketi, dünya nimetlerine dört elle sarılmış, o giderek büyüyen Avrupa'nın akli ve tekniği İspanyolların Tanrı aşkına gösterdikleri yiğitliklerden baskın çıkmaktadır; modern dünyanın silahları ve icatları karşısında düşünceler almıştır İspanyol *hidalgo*'sunu; "İçime bir kuşku düşüyor," der kendi kendine, "Yoksa barutla demir benim şan almama engelleyecek mi?". Yine de o zamanlar dava henüz kaybedilmiş sayılmazdı.⁵

Vicens Vives'in yorumu da aynı doğrultuda, ancak daha somut siyasal ve ekonomik nedenlere dayanıyor:

Krallıklarını böyle tüketici bir tempoya zorlayan yüce kral aldığı sonuçları somut uygulamalara dönüştüremeden ölünce (1598), İspanya Krallığı birden çökmedi, çünkü o tedirgin kavga döneminden sonra Batı büyük bir barış özeğine kapılmıştı. Aslında yanlışları düzeltmek, sistemde değişiklikler yapmak için elverişli bir ortamdı bu. Gelgelelim, alışılmış bürokrasi geleneğinin çarkından çıkamayan yönetici kurullar sonuçta beceriksiz III. Felipe'nin⁶ ve saray soylularının görüşlerini benimsediler.

XVII. yüzyılın ilk on yılında İspanya Krallığı'nda çok vahim bir bunalımın belirtileri göze çarpar. O zamana değin çok parlak giden Amerika ile ticaret dahil, ekonomik etkinlikler her yanda gerilemektedir. Kentler tenhalaşmakta, dokuma tezgâhlarının sesi kesilmektedir; yalnız Madrid serserilerin ve yoksulların akın etmesiyle devleşmektedir. Güneyden açlık, kuzeyden veba gelmekte, ikisi el ele verip, kaderin amansız silleleriyle perişan olmuş insanları çıldırtmaktadır. Edebiyatta Hümanizma'nın temkinli sesi işitilmez olur; *Don Quijote*'nin ortaya çıkışı, yazarın bilincinin, güncel gerçekle geçmişin tantanalı lafları arasında parçalanışın belirtisidir. O felaket karşısında hükümet devalüasyon gibi vahim bir önleme başvurur, onun da faturası millete çıkarılır. Böylelikle 1680'de Maliye'nin çökmesiyle sonuçlanacak olan bir parasal serüvenler yüzyılı açılır. O ufku gözleyen ve Kastilya'nın yarımada'daki girişimlerine katılmış olan güçler gide gide nerelere varmış bulduklarını, o konumu ondan sonra da sürdürme olanağının bulunup bulunmadığını kendilerine sormaya başlarlar.⁷

Gerçekten de XVII. yüzyıl sona ererken İspanyol ekonomisi öylesine felce uğramıştır ki, daha dün Avrupa'nın hâkimi olan Krallık şimdi öbür Avrupa güçlerinin sömürgesi durumuna düşmektedir. Tüm

Avrupa'da artık geçerlik kazanmış bulunan merkantilist kuramları bilinçle ve kararlılıkla uygulayamamış olmanın bedelini ödemektedir İspanya.

Ekonomik çöküntü topluma da yansımaktadır; soylular yönetici sınıf olarak iflas etmişlerdir. Daha XVI. yüzyıl sonlarında dikkati çeken rahip, başıbozuk asker, aylak bolluğu giderek şaşırtıcı boyutlara varmıştır. Kırsal kesimde eşkıyalık almış yürümüştür.

Rahiplik toplumdaki tek güvenceli uğraşa dönüştüğünden, ruhban sınıfı da inanılmayacak kadar genişlemiş, o durum din adamlarının niteliklerinin iyiden iyiye düşmesine, dinsel duyguların çığrından çıkarak abartılı, garip biçimler almasına yol açmış, yozlaşmaya Papalık bile çare bulamamıştır.

Yine de Barok sanatın coşkuyla harikalar yarattığı bir dünyadır bu: İnsanlar gerçeklerden kaçıp, gerçekdışı bir düşler dünyasında, gözleri kamaşarak yaşamaktan bıkmamışlardır. Özellikle tiyatro parmak ısırtıcı gösterileriyle dikkati çeker: fırtınalar, alevler, havada beliriveren tılsımlı şatolar, daha neler, neler. *Fiesta*'lar, boğa güreşleri ve bin bir çeşit görkemli eğlence, gururlu İspanyollar için özellikle yabancıların önünde kendini güçlü duymanın bir yoludur hâlâ.

Ortega der ki:

Iber yayılmasının ilk çekirdeği olan Kastilya, kendi bölgesel kimliğini aşmayı başarmış ve yarımadadaki öbür halkları dev boyutlu bir yaşam tasarımına katılmaya çağırmıştı. Coşku verici büyük girişimlere atılmıştı Kastilya, yüce adalet, ahlak, din ülkülerine vermişti kendini; esinleyici bir toplumsal düzen tasarlamıştı. Bütün o emeller, kurallar, alışkanlıklar bir süre canlılığını korudu. İnsanlar o güçlü etkiyle cesaret buldular, o değerlere inandılar, saygı ya da korkuyla ayak uydurdular. Ama III. Felipe'nin İspanyası'na bir göz atacak olursak, korkunç bir değişiklik karşılıyoruz. İlk bakışta hiçbir şey değişmemiştir, yine de herşey tenekelenmiş, sahteleşmiştir sanki. Eskiden kalma coşkulu sözler hâlâ söylenmektedir ama, artık yüreklerde bir yankı bulmuyorlardır. Bir zamanlar coşturan fikirler kalıplaşmış kalmıştır. Artık hiçbir yenilik yapılmamaktadır, ne politikada, ne bilimde, ne ahlaksal görüşlerde. Yapılan herşey yalnızca "hiçbir şey yapmamak", geçmiş —kurumları ve katı kurallarıyla— değiştirmemek, her yeni girişimi, filizlenen her yeniliği boğmak içindir. Kastilya kendi kendisinin tam karşıtı olup çıkmıştır artık: kuşkucu, dar görüşlü, karamsardır. Artık öteki bölgelerin yaşamını desteklemekle ilgili değildir, onları kıskanarak kendi hallerine bırakmış, oralarda olup bitenle uğraşmaktan vazgeçmiştir.⁸

Yabancıları, yani İspanyol tehdidinin uzaklaşmasıyla endüstrileşme

yoluna giren Avrupa'nın ileri merkantilist güçlerini kandırmanın yolu yoktu artık. 1665'te IV. Felipe'nin ölümü üzerine, taht dört yaşındaki oğlu II. Carlos'a kaldı; küçük kral ileride de bedensel ve zihinsel yetersizliğinden ötürü doğru dürüst hükümdarlık edemeyecek, yönetim annesine ve onun seçtiği, aralarında aile rahibi de bulunan saray adamlarına kalacaktı. Fransa ile art arda savaşlar sonunda İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarından yeni parçalar kopup gidecekti.

Kralın durumu kötüleşiyor, sağlığı büsbütün bozuluyor, Avrupa güçleri hastanın mirasını paylaşmayı dört gözle bekliyorlardı. İki rakip hanedan çoktan hazırıldı: Habsburgların adayı Arşidük Karl, Bourbonlarınki XIV. Louis'nin torunu Philippe d'Anjou idi.

Bin bir saray entrikasının ortasında, 1700 yılında ölüm döşeğindeki II. Carlos bunlardan ikincisini kendine varis seçti: Herhalde Bourbonları daha güçlü görmüş, İspanya Krallığı'nı daha fazla parçalanmaktan koruyacaklarını düşünmüştü. Haksız da çıkmadı, üstelik Bourbon hanedanı ülkeye yeni bir soluk da getirdi. Ancak, bu gerçekleşinceye kadar, iki hanedanın giriştikleri Veraset savaşları on dört yıl süreyle ortalığı kana buladı.

"Acaba II. Carlos'un zamanında, birazcık kararsız ya da bunalımlı bir inançla da olsa, bir zamanlar babalarıyla büyükbabalarını dünyanın yollarına düşürmüş bulunan o büyük umudun gerçekleşebileceğine kanmak olanağı var mıydı hâlâ?" diye sorar Pedro Laín Entralgo. Yanıtı olumsuzdur:

Hayır, artık yoktu. İspanya'nın biraz gecikmeyle de olsa, modern aklın ve bilimin eğitimine yönelmesini, daha ileride kullanılacak olan terimle "Avrupatılılaşması"ni dileyen iyi niyetli, uyanık, alçakgönüllü bir avuç insan öyle istiyordu, XVII. yüzyılın sonlarındaki o gayretli *Yenilikçiler*'di bunlar. Ama Kastilyalılaştırmış İspanyolların çoğu "eski tarz" yaşamı sürdürmekten yanaydı; içte, fosilleşmiş bir inanca, dünün şanlı zaferlerinin kısır anısına, "Avrupa'daki yenilikler"e karşı gizli bir hınca dönüşmekte olan bir varoluş biçimine bağlı kalıyordu; dışta ise giderek çağdışı bir kalıntı olup çıkan bir maske, Engizisyon, soyun saflığına iman, deneysel bilimi ve endüstri sanatlarını gururla küçümseyiş, kaskatı Skolastik düşünce, kendi kimliğini kibirle savunma, özgür düşünceden korku, "insanın kendi kendisi olabilmesi için" bürünmek zorunda olduğu bir kılıfa dönüşmekteydiler hızla.⁹

ESCORIAL'DEKİ HAYALET

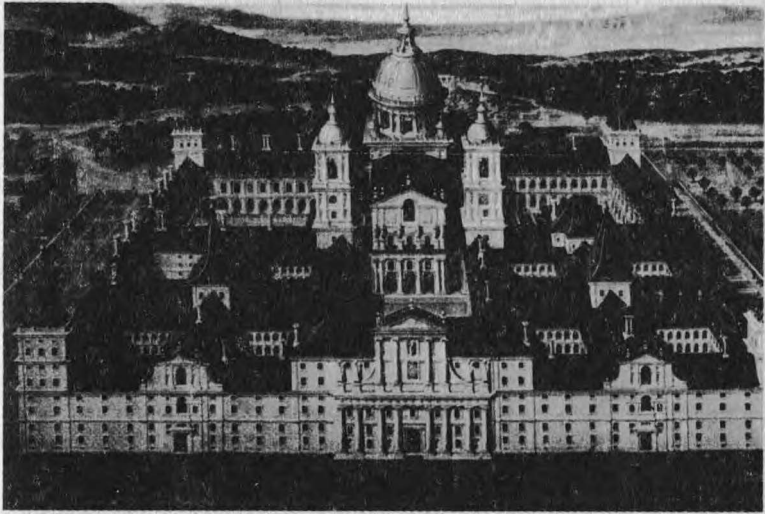
İdealleri ve değerleriyle II. Felipe çağını, İspanya'nın Avrupa'nın dört bir yanında kendini duyurmuş olan heybetli ve ürkütücü varlığını kavrayabilmek için, o çağın somut simgesine dönüşmüş olan Escorial Saray'ını görmek, duymak gerekir. Ancak orada, Madrid'e 60 km uzaklıkta, sırtını dağlara vermiş o görkemli, gamlı, karanlık, gizemli yapıda durup düşündüğünüzde, Yükseliş döneminin ezici gücünü, derin ama tedirginlik veren kültürünü anlar, İspanya için, Avrupa için, yeryüzü için ne anlama gelmiş olduklarını sezinersiniz. Tarihsel-kültürel birikimin yoğunluğunu soluduğunuz havada duyar, sözlere aktarmamın olanaksızlığını farkedersiniz.

Masif, heybetli, sert çizgili sade yapısı, kapalı, geniş avluları, yüksek, kalın duvarları, loş salonları, paha biçilmez elyazması kitaplar, ağır mobilyalar, kalın perdeler, değerli sanat yapılarıyla tıklım tıklım dolu kuytu köşeleriyle durup düşünmeye, tarihin derinliklerinde bir şeyler araştırmaya, tarihi sorgulamaya çeker insanı, hatta zorlar Escorial. Yalnızca bir saray değildir, bir kültür ve sanat merkezi, bir dev Rönesans kitaplığı, bir tapınak, bir manastırdır aynı zamanda; ve orta yeri kaplayan muazzam kilisenin altında gelmiş geçmiş İspanya krallarının yattığı bir anıt mezar bulunur.

II. Felipe genç yaşında, Saint Quentin zaferinin anısına yükselttilmesini buyurmuştur Escorial'in, 1563'te başlayıp yirmi yıl süren yapım çalışmalarını kendisi izlemiş, denetlemiştir. Yalnızlığa eğilimli, ruhsal derinliklere dalmaya yatkın, gücünü koyu Katolik inancından alan sahibinin kişiliğini tam anlamıyla yansıtır *Escorial*.

Sivri çatılı kulelerinden birinin tepesinde bir altın kiremit vardır. Derler ki II. Felipe Devlet Maliyesi'nin o sarayın yükünü kaldırmayacağını ileri sürenlere inat koydurmuş onu: "İşte sarayım tamamlandı, taşlar tükendi ama altınım tükenmedi" dercesine.

II. Felipe saray mimarlarının ve sanatçılarının onun için yarattıkları o "küçük evren"den dışarıya çıkmadan yeryüzüne saçılmış imparatorluğunun "büyük evren"ine hükmetmişti yıllar yılı. Süslemelerin en aza indirildiği o ürperti veren som ve sade granit bütün içinde, kendisine yalnızca birkaç ufak odadan oluşan daireyi ayırtmış, zamanının ço-

Escorial Sarayı: görkemli, karanlık, gizemli bir yapı.

ğunu hemen alttaki kilisenin mihrabına açılmış oyuklardan gelen ayin seslerini dinleyerek geçirmişti.

İspanya'ya son yolculuğumun son gününde Escorial'e artık gelenek-selleştirdiğim ziyaretimi yaptım: Belki bu kez olanaksız düşünüm ger-çekleşir de II. Felipe'nin hayaletiyle konuşabilirim diye. Eğer hayaleti varsa kendi özel manastır-sarayından başka yerde olamazdı; kendi gamlı görkemli İspanyol cehennemini herhangi bir cennete yeğlemiş ola-cağına kuşku yoktu.

Yaklaşan kışı haber veren bir ileri güz akşamında hava cam say-damlığındaydı, Guadarrama'nın buz gibi yeli sarayın önündeki meydan-da, Rönesans bahçelerinin yollarında kızıl yapraklar sürüklüyordu. İpince bir yağmur ıslatıyordu II. Felipe'nin öldüğü odanın camlarını. Neredeyse dört yüz yıl geçmişti üzerinden: O güçlü, acımasız İspanyol, yüreğinin olanca imanıyla yöneldiği Tanrısı'na kavuşmayı düşleyerek, hazırlatıp yanına koydurduğu kendi tabutunu seyrederek, aşağıdan arasız gelen dua seslerini dinleyerek, işte bu pencerenin ardında dağların mavi silüetine bakarak yaşamıştı haftalarca. Sonunda ardından otuz bin ayin yapılmasını buyurarak göçüp gitmişti dünyadan.

Neler düşünmüştü acaba o zamanlar yüce Felipe, nasıl canlandırıyordu dünyayı gözünde?

Dört hanedan evliliği sonunda, peşpeşe ölüp gitmiş, ayrı uluslardan dört eş, ruhsal dengesi bozuk bir evlat; kara kadifeden dul giysileriyle, o beş yasin ağırlığıyla ezilmiş gezindiği manastır-sarayında, bedeni gut illetinden ötürü koltuğuna çivilenmiş olarak geçirmişti son demlerini. Ne düşünmüştü acaba? Kendi bedeninin çöküntüsünü yaşarken İmparatorluğunun çöküntüsünü sezinlemiş miydi?

Bir süre, kuşkusuz ona kısacık gibi gelen bir süre avuçlarında tutar gibi olmuştu dünyayı, Engizisyon dehşetiyle titreyen, insandan meşalelerin parıltısıyla ışıldayan o dünyayı. Orduları onun bilmediği, görmediği yerlerde ilerlemiş, kalyonları limanlarına hiç durmadan altın ve gümüş taşımışlardı. Yine de asıl umduğunu bulamamıştı; Katolik ve İspanyol olmamıştı dünya: Portekizliler, İngilizler, Hollandalılar direnmişlerdi, Osmanlılar hâlâ meydan okuyorlardı. Kulenin tepesindeki o biricik kiremitin saçtığı pırıltı yabancı bankerlerin eline düşmekte olan Devlet Maliyesi'ni kurtarmaya yetmiyordu. Babasından sonra, İspanyol İmparatorluğunun ağırlığı altında ezilen ikinci hükümdardı kendisi.

Ne düşünürdü, ne duyardı acaba yüce Felipe, bilmeyi öyle isterdim ki... Ve birden farkettim, oradaydı hayalet. Gelmişti sonunda. Belki her zaman oradaydı da ben ilk kez işitiyordum sesini: Escorial'in bitimsiz granit avlularında, rüzgârın boğuk uğultusunda duyulur duyulmaz bir soluk gibi.

Hiçbir şey sormadım, kendiliğinden söyledi herşeyi, yapayalnız bir söyleşiyi sürdürür gibi. Neyleyim ki eski Kastilya dilinde konuşuyordu ve çığlık çığlığa turist şamatası arasında ben yakalayamadan uçup gitti sözcükleri. Bir tek şeyi seçebildim, kesinlikle: İncil'den alınma, Latince bir deyişi:

"Boştur dünya nimetleri ve herşey sonsuz boşluktur."

AYDINLANMA YÜZEYDE ORTAÇAĞ SESSİZ VE DERİNDE

*O çağın aydınları birer gezegendiler,
kendi ışığını saçan yıldızlar değil.*

AMÉRICO CASTRO

Aragónlu sinema yönetmeni Luis Buñuel doğduğu köy olan Calanda'da Ortaçağ'ın, Birinci Dünya Savaşı'na değin sürdüğünü söyler¹: kırsal kesimde sınıflar arasındaki ayrılıklar, emekçilerin büyük toprak sahiplerine ve soylulara duyduğu derin bağımlılık ve saygı; ölümün, yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak varlığını hep duyurması; Katolik Kilisesi'ne karşı yıllarca yıldır süregelen, saplantıya

varan köklü bağıllık... Sessiz ve derinde varlığını koruyan toplum yapıları ve kültür değerleridir hepsi.

Oysa Aydınlanma Çağı ondan yüz elli yıl önce baştan başa aydınlatmıştır İspanya'yı.

Madrid'in geniş, ağaçlıklı bulvarlarında, serah, kocaman parklarında, Bourbon hanedanı krallarının yeni konutu Palacio de Oriente'nin apak cephelerinde, Aranjuez, La Granja gibi Versailles'dan örneklenmiş zarif, süslü püslü yazlık saraylarda, şirin av köşklerinde, Prado Müzesi gibi Yeni-Klasik yapıların sade bir büyüklük esinleyen düz yüzeylerinde, Alcalá Kapısı'nda, Cibeles çeşmesinde somutlaşmıştır o aydınlık. Şhirciliğiyle, mimarisiyle, süslemeleriyle, tarihsel çevrenin birdenbire çarpıcı bir değişim geçirdiğini farkedersiniz. Hem o değişim öyle bir anlayış ayrılığının ürünüdür ki, eskiyle hiçbir uzlaşma olanağı yok gibidir; gri-kırmızı cepheleri, Escorial'den örneklenmiş sivri kule-

lerinin, eğik çatılarının sert geometrisi, yer yer ağır Barok süslemeleriyle durgun, loş bir tantana izlenimi veren "Avusturyalıların Madridi" bir yana itilmiştir; Engizisyon infazlarının ölümcül bir tiyatro gösterimiyle yerine getirildiği eski merkez Plaza Mayor'un bir adım ötesinde, yeni merkezden çevreye doğru, Paris'ten ömекlenmiş, İtalyan elinden çıkma bir "Işıklar kenti Madrid" yayılmıştır.

Avrupa'ya birden açılıveren pencereden dolan aydınlıkla içiniz açılır, rahat bir soluk alır gibi olursunuz. Şarıkен'den kalma Pardo'nun, hatta Escorial'in kocaman, gamlı salonlarından bazıları da birden şenlenivermiştir: Eskisinin tersine, dünya nimetlerinin hiç de küçümsenmediği, rahata, lüks zevklere düşkün bir yaşantının belirtileri her yandan sarar ziyaretçiyi. Işıl ışıl La Granja kristalleri, pırıl pırıl Talavera ipeklileri, cıvıl cıvıl Retiro porselenleri, renk renk Capodimonte seramikleri dikkatinizi çekmek için birbirleriyle yarışır; taş duvarlar zarif goblenlerle örtölmüş, avizeler, abajurlar, sehpalар, çerçeveler, aynalar, vazolar, şekerlikler, biblolar, gündelik yaşama sıcaklık ve güzellik katmak için tasarlanmış Rokoko stili bir alay şirin ıvır zıvır ortalığı doldurmuştur.

İspanya bir kez daha eski çağlarınınkine hiç benzemeyen bir yüzöyle şaşırtır sizi: Kendinizi Avrupa'nın herhangi bir yerindeki bir XVIII. yüzyıl mekânında duyarsınız, inceliklerle büyülenirsiniz ama, yoğunluğu yitirmişsinizdir; zevkli, ferah bir ortamdır ama... gerçekten İspanya mıdır?

Resim sanatında İspanyol Aydınlanması'nın temsilcisi Francisco Goya'dır: Tuvallerinde, desenlerini çizdiği duvar halılarında şık soylular pastel renkli gözalcı giysileriyle bahçelerde köpekleriyle gezintiye çıkar, çayırlarda şenlik yaparlar; köylüler de onlardan geri kalmazlar, düğün demek, bağbozumu hasat derken, hep aynı zarif, şenlikli hava eser. "Çıplak Maja" soylu bedeninin olanca güzelliğini Engizisyon'a inat, cömertçe sergiler; gerçi bir de "giyinik" olanı vardır ama, pek farketmez: Giyinikken de çıplaktır Maja.

Ama Goya yalnız bu değildir: Kurşuna dizilirken yüzleri ölümlün dehşetiyle gerilmiş yurtseverler de onundur, "Evlatlarını yiyen Satürn" de, çökmüş avurtları, dişsiz ağızlarıyla "Çorba için kocakarılar"ın yer aldığı "Kara resimler" de onun. Aydınlanma'yı olduğu kadar karanlığı da, aydınlanamayanı da, hiçbir "yararlı" çözüme kavuşamayan kördüğü-

mü de görüntüler Goya; ileri yaşının bilinciyle Romantizm çağının da ressamıdır:

"Aklın uykusu," der, "canavarlar yaratır".

FRANSA'DAN GELEN AYDINLIK

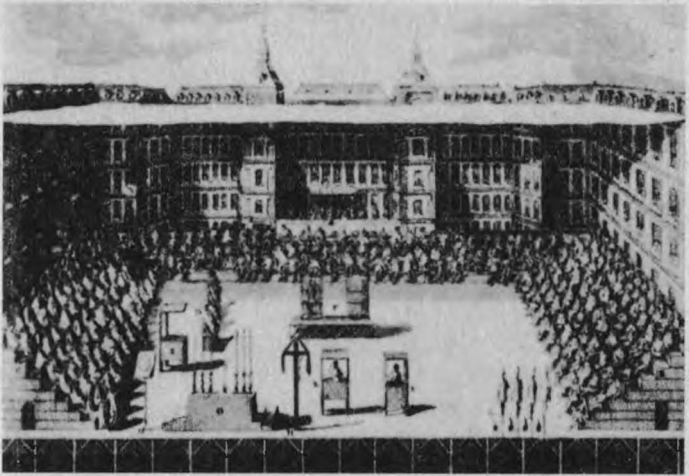
Bir yandan geleneklere sınımsız bağlılık, öte yandan Avrupa'ya yetişme telaşıyla ileri atılım: İspanya'nın yakın tarihine değin sürecek ve İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce uzun ve kanlı bir İç Savaş'a yol açacak olan çelişkilerin anahtarı XVIII. yüzyıldadır.

Biri yenilikçi ve Avrupa yanlısı, öbürü tutucu ve ulusalcı, iki İspanya, iki yüzyıl önce bir bilinçlenmeden doğdular: Daha doğrusu, ülkenin, Avrupa'da bilimsel düşüncenin gelişmesiyle açılan modern çağın gerisinde kaldığının bilincine vararak atılıma geçen bir kesim, öteden beri varolan öteki kesimi karşısında buldu.

XVIII. yüzyılı Avrupa'ya ayak uydurma çabasıyla geçiren, aydınlanıp yenilenen, "deri değiştiren" İspanya'nın daha sonraki iki yüzyıllık tarihi o çelişkinin getirdiği sarsıntularla çizilecek, onlara bir de Avrupa'nın geçirdiği sarsıntuların yansıması eklenecekti. Şafakla açılan Aydınlanma Çağı ise İspanya'da, komşu Fransa'da olduğu gibi Devrim ateşiyle değil, alacakaranlıkla kapandı.

Hümanizma'nın, Rönesans'ın, dolayısıyla dinde Reform'un kazanımı olan laik, eleştirel düşünce ve bilim felsefesi XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak özellikle İngiltere ve Fransa'da gelişmişti ve giderek Batı toplumlarını yeni bir evreye zorlamaktaydı. Yerel özelliklerinin ve karmaşık benliğinin sonuçlarını tüm öteki Avrupa ülkelerinden daha yoğun yaşayan İspanya ise şiddetli iniş-çıkışlar, rota değişiklikleri, ileri atılımlarla geri dönüşler arasında bocaladı. Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle yavaş yavaş, ara sıra duraksayarak da olsa, bir uçtan öbürüne aydınlandı. Ve XVIII. yüzyılın sonunda, kendini "sevgili Ortaçağ"ının karanlığıyla Fransız Devrimi'nin alevleri arasında buldu.

Aydınlanma-Devrim-Restorasyon dönemlerinin ülkeye yansımasını genel çizgileriyle izleyecek olursak, herkesin, her kesimin konumunun ne denli karmaşık olduğunu ortaya koyan bir çelişkiler zinciriyle karşı karşıya geliriz:

Madrid'de, Plaza Mayor'da, tiyatro sahnesini andıran bir Engizisyon mahkemesi oturumu (Juan Rizzi).

Fransa'nın hemen güneyindeki komşusuydu İspanya, Aydınlanma sürecinden yararlanması açısından konumu bundan daha elverişli olamazdı;

Ama en güçlü döneminde, Avusturya hanedanı yönetiminde, Fransa ile savaşa baş koymuştu;

Ama yüzyılın ilk yılında taht Avusturya hanedanından Fransız hanedanına geçti (14 yıllık Veraset savaşlarında Katalonyalılar, Kastilyalılara inat, Habsburgların adayını desteklediler, taht kavgası tarihsel ayrılıkları hortlatan, merkezizetçiliğe karşı bölgesel özerklik özlemlerini yeniden ortaya çıkaran bir İç Savaş'a dönüştü). İspanya böylelikle kendini —en azından yönetim katında— Avrupa'nın ilerici ortamına çekilivermiş buldu;

Ana İspanya öteden beri metafizik özlemlerin, büyük düşlerin, tutkulu inançların ülkesiydi; varlığını dinsel savaşla bulmuş, yüzlerce yıldır Katolik Kilisesi'ne sınıksız sarılmış, onu Engizisyon'la korumuş, kanını da parasını da dünyada onun zaferi için akıtmıştı. Ayrıca XVI. yüzyıldan beri tüccarların ve sanayicilerin, Avrupa'dakinin tersine, önemsizleştiği ülkeydi İspanya; soyluları Avrupa'nın en kibirli

ve kendine güvenli soylularıydı, topraklarından hiç ödün vermeksizin saltanat sürmeye alışmışlardı. Tüm bunlardan İspanya'nın pencerelerini Aydınlanma'ya sımsıkı kapaması beklenebilirdi;

Ama 1700 yılında, ülkenin en gelecekçi kesimi olan Kastilya, kapısını "aydın despotlar"a açtı, başkenti Madrid'den başlayarak Avrupa, özellikle de Fransa etkisine girdi, aydın rahipler ve soylular, "alafranga" devlet adamları yetiştirdi;

Ama Fransa'da Devrim patlak verdiğinde kapılarını kapadı, idam edilen kralın akrabasının yönetiminde, Fransa'ya bir kez daha savaş açtı;

Ama bir sonraki yüzyılda, Devrim'in ilkelerini benimseyen, insan Hakları Bildirgesi'nden esinlenmiş ilk liberal anayasayı çıkardı;

Ama o anayasayı uygulaması, çıkarmasından çok daha zor olacaktı.

Tüm bu "ama"lar, Kilise-Devlet, tutucu-ilerici gibi kolay değer yargıları içeren kesin ayrımlarla yetinmeden, durumu daha derinine, İspanya'nın özgün bağlamı içinde incelemek gereğini ortaya koyuyor.

Avusturya hanedanının son dönemlerinde, İspanyol imparatorluğunun görüntüsüyle gerçeği arasındaki ayrılık bir uçuruma dönüşmüştü. Muazzam genişlikteki topraklarının her yerde hazır ve nazır, üstelik muzaffer ordularının görüntülediği heybetli cephesinin gerisinde, gelir kaynakları yabancı kapitalin denetimine geçmiş, ekonomisi giderek iflasa sürüklenen bir ülke gizliydi. Hem de bunlar İspanyol toplumunun başlangıçtaki çıkarlarına yabancı kalan bir imparatorluğu ayakta tutmak için yapılmıştı. Amerika'dan akan değerli madenler ülkenin ekonomik-toplumsal yapısını değiştirmek için kullanılabilirken, çok geçmeden Avrupalı bankerlerin cebine akmışlar, geride kala kala pırlıtlı bir iz kalmıştı. Buna karşılık Kastilya'da varlığını duyuran bir kentsoylu sınıf oluşmamıştı; soylulara gelince, onlar katedrallere yatırım yapmak, debdebeli eğlencilerine uygun, göz kamaştırıcı saraylar yaptırmak derdindeydiler; halk dileniyor ya da ancak sürünerek yaşıyordu. Manastırların çevresi sadakayla geçinen yoksul yığınlarıyla sarılıydı. Nüfusun %80-90'ı yoksul köylülerden, küçük el sanatçılarından, uşaklardan, hizmetçilerden oluşuyordu. Soylular ülkenin gelir kaynaklarını ellerinde tutuyorlardı; bu arada, avlanına ve balıkçılık, fırınlardan, yeldeğirmenlerinden, sulardan, dağlardan yararlanma gibi hakları tekellerine almışlardı. Özetle, toplumda Ortaçağ yapıları değişmemişti,

büyük senyörler çok geniş alanlara egemendiler, muazzam zenginliklerin ve toprakların sahibiydiler. Bu arada, emeğiyle yaşamayı ve ticareti hor görmeleri, onlardan örneklenen bir burjuva sınıfının gelişmesini de engelliyordu. Bu yoldaki kurallar Avrupa'nın kalan kesimlerinde çoktan kaldırılmış ya da unutulmuştu, İspanya'da 1682 tarihli fermanla her mesleğin onurlu olduğu ve soyluluk sanıyla bağdaşabileceği bildirilmişti gerçi, ama toplum o anlayıştan çok uzaktı ve XVIII. yüzyılın tüm reform çabalarına karşın da uzak kalacaktı.

Kilisenin ağırlığı daha da vahimdi: Din adamı olmak toplumda yükselmenin, nüfuz, zenginlik, güç, hatta kültür edinmenin doğrudan yoluydu. Kilisenin saflarında soylularla halk kaynaşıyordu; bu nedenlerden —ve kuşkusuz halkın dinsel yaşama olan alışkanlığından— ötürü, XVIII. yüzyıl başlarında ülkedeki din adamlarının sayısı 250 000'i bulmuştu, toplam 6.5 milyon nüfus içinde çok yüksek bir orandı bu. Kilisenin akıl almaz ayrıcalıkları ve zenginlikleri vardı; işlenebilir toprakların tamamının %25'ini elinde tuttuğunu belirtmek yeter. O güce ulaşmasının bir nedeni güçsüz hükümdarların bıraktığı iktidar boşluğuysa, bir nedeni de ulusal değil, uluslararası bir kurum oluşuydu. Güçlü hükümdarlar, Fernando ve Isabel, I. Carlos, II. Felipe, topraklarındaki Kilise malları üzerinde kendi iradelerini yürütebilmiş, haklarını soylulara olduğu gibi Roma Kilisesi'ne de kabul ettirebilmişlerdi. Ama II. Carlos'un talihsiz krallığı sırasında Papalık, Evrensel Kilisesi'nin İspanya'daki uzantısı üzerindeki nüfuzunu iyice artırmıştı. Artık Kilise ile çatışmak çok tehlikeli bir iş haline gelmişti, çünkü kral kendi topraklarındaki İspanyol din adamlarıyla değil, doğrudan doğruya İtalya'daki Papalık'la ve onun tüm uluslararası uzantılarıyla karşı karşıya geliyordu. Kilise'nin nüfuzunu krala karşı savunan ve kralın otoritesini engelleyen başlıca iki dinsel kuruluş, özellikle eğitimi elinde tutan Cizvit Tarikatı ile 1478'den beri "Katolik inancının saflığını koruyabilmek için" söz, hatta düşünce özgürlüğünü şiddetle kısıtlayan, vicdanları biçimlendirip toplumsal yaşantıyı koşullandıran Engizisyon'du. Aslında artık iki kuruluş da aynı kapıya çıkıyordu, çünkü II. Carlos zamanından beri Engizisyon'un denetimi de artık Cizvitlerin eline geçmişti.

İspanya'ya gerçekten egemen olabilmenin tek yolu, Kilise ile başa çıkabilmektir; bu da halkın rahiplere olan körü körüne inancından ötürü

son derece güçlü. Her türlü özgür düşüncüyü doğrudan doğruya kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılayan Kilise, XVIII. yüzyılda Bourbon krallannın alacakları tüm merkeziyetçi önlemlere karşı, mutlak monarşinin otoritesine kafa tutabilen tek kurum olacak, Aydınlanma kavgası çoğu zaman Kilise'nin saltçılığına ve alt kesimdeki din adamlarının bağınazlığına karşı savaşıma dönüşecekti.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bile İspanyol toplumundaki en büyük güç hâlâ Katolik inancıydı, ama o inancın yol açmış olduğu gerilik, özellikle Kastilya'da Kilise'nin büyük zenginlikleriyle halkın çoğunluğunun içinde yüzdüğü yoksulluk, ayrıca o zenginliklerin kötüye kullanılışı, bazı din adamlarının aydınlar safına geçmelerine karşın, büyük çoğunluğunun cahil oluşu, aydın despotların başta gelen sorununu oluşturdu. Aydınlanma Çağı'nın ateşli savunucusu Jovellanos son iki yüzyılda İspanya'nın genelde yoksullaştığını, yalnız Kilise'nin serpilip geliştiğini belirtiyordu:

O eski zaferlerden geriye, bir zamanlar kalabalıklarla, imalathanelerle, dükkânlarla, depolarla dolu kentlerin iskeletinden başka ne kaldı? Şimdi oralar da kendi yarattıkları yoksulluğun ortasında yaşayıp giden kiliseler ve manastırlardan başka şey yok artık.²

Aslında, Kilise'nin halk üstündeki nüfuzu bir yana, kralların konumu da ikircikliydi; reformcu olabilirlerdi ama devrimci olmaları beklenemezdi. Gerçekten de ilk iki Bourbon kralı çekişmeleri uzlaşmayla noktalamak zorunda kaldılar: Ne denli güçlü olurlarsa olsunlar, aynı zamanda Roma Kilisesi'nin buyruğuna bağlı birer Katolik'iler. Durumun çözümlenebilmesi için Kilise'nin içinde, en azından bazı din adamlarının düzeyinde de bir evrim, bir Aydınlanma gerekiyordu. Ama zamanla bu da başarılacak, üst düzeydeki Kilise temsilcileri arasından ünlü aydınlar, hatta doğal bilim uzmanları çıkacaktı.

İSPANYA AVRUPA'YA AÇILIYOR

Tahtta hanedan değişikliği, II. Felipe çağından başlayarak, içine kapanmış olan İspanya'nın Avrupa'ya açılması ve yönetimini, kentlerinin, kültürünün, eğitiminin düzenlenmesini yeniden "yabancılar"a — özellikle Fransızlara ve İtalyanlara— bırakması anlamına geldi.

Bourbonlar akılcı, laik, merkeziyetçi bir yönetimle devleti güçlendirerek hem soyluların, hem Kilise'nin ağırlığını azaltmayı amaçladılar. Önemli sonuçlar da elde ettiler: Soyluları saray çevresine toplayarak Aydınlanma hareketine katılmalarını ve destek vermelerini sağladılar; yüzyıl sona ererken de ülkedeki din adamı sayısı yarıya inmişti. Ama bu yeniliklerin hiçbirinin gerçekleşmesi kolay olmadı.

Fransa kralı XIV. Louis'nin torunu V. Felipe (1700-1746) ve İspanya tahtında onu izleyen iki oğlu, VI. Fernando (1746-1759) ile III. Carlos (1759-1788) ülkenin ilerlemesi yolunda içten bir hevesle çalıştılar: İspanya onları gerçekleştirdikleri reformlar sonunda, ekonomisinde, toplum yaşamında ve kültüründe önemli değişimler geçirerek gelişti, nüfusu çoğaldı, özellikle kıyı bölgelerinde burjuva sınıfı genişledi, endüstri canlandı, ülke uluslararası politikada yeniden ağırlık kazandı.

Daha Veraset savaşları sürüyorken, V. Felipe'nin tahta çıkışının hemen ertesinde Fransa'dan ithal ettiği Maliye Bakanı Jean Orry, Bourbonların yeni krallığının ekonomisine çekidüzen vermeye çalıştı. 1705'te Fransa büyükelçisinin de desteklemesiyle, bir yabancı teknisyen ekibinin yürüttüğü reform hareketi iyice hız kazandı. Temel amaçlar vergi toplama yöntemlerinin basitleştirilmesi, eski kralların devlet maliyesine getirmiş oldukları ağır yükün hafifletilmesi, Amerika'dan kişilere gelen hazinelerden yüksek vergiler alınmasıydı. Ne var ki Orry'nin önerdiği reformlar ancak 1715'e değin uygulanabildi, Kilise'nin mallarını vergilendirmeyi önerir önermez görevinden alındı. Benzeri olaylar yüzyıl boyunca yinelenecekti.

Daha önceleri (1735-1759) Napoli tahtında oturan III. Carlos, Bourbonların en güçlüsü oldu ve İspanya tahtını devraldıktan sonra otuz yıla yakın süreyle ülkeyi Aydınlanma ilkeleri doğrultusunda tipik bir "aydın despot" olarak yönetti.

Yüzyılın o kritik ikinci yarısında, Devrim'e doğru giderek artan bir ivme ile ilerleyen Fransa'nın bitişiğinde, Aydınlanma'nın tüm ürünlerinin alındığı, son derece yapıcı ama karmaşık bir otuz yıl oldu bu.

Vicens Vives yabancı kralların açtıkları reform çağını başarılı ve başarısız yanlarıyla şöyle yargılıyor:

Yüzyıl boyunca, 1700'den 1808'e değin, Bourbon hanedanından gelen krallar bir dizi köklü reformu gerçekleştirdiler. Bunlardan bazılarını Avusturya rejiminin

tasfiyesi zorunlu kılınmıştı, bazıları ise Aydın Despotluk döneminde Avrupa örneğini izleyen bakanların girişimlerinin ürünü oldu; çoğu —nüfusun artışından, ticaret ve el sanatlarında görülen büyük gelişmeden anlaşıldığı gibi— İspanya'nın canlanmasından doğan ivedi yerel sorunların çözülmesine yönelikti. Bourbon reformculuğu bütünüyle İspanya'nın Avrupa ve Amerika'daki potansiyelini işlerliğe geçirdiği oranda başarılı oldu; ancak devleti İspanyol geleneklerinin tarihsel anlamına zıt, katı bir akılcılığın doğrultusunda ilerletti. Öte yandan, yapılan reformlar da bir bakıma yeni sorunlara yol açtı: yeni pazarlara yönelmek isteyen kıyı burjuvazisinin ve iç kesimlerde işleyecek toprağa hasret kalmış köylülerin sorunlarına.³

İspanya'daki ayrı halk topluluklarının bütünlleştirilmesinde II. Felipe döneminden beri getirilen tüm yasal önlemlerden daha başarılı sonuçlar alındı. Yine de, Saray, herşeyi kendi hak ve konumlarını kiskançlıkla koruyan bir yönetim açısından görmekte ısrar etti; yerel yönetimler ve onların devlet kuruluşlarındaki uzantıları sayesinde, Endülüs ve Extremadura soylularının çıkarları da özenle korundu. Ancak III. Carlos döneminde tüm İspanyollara fırsat eşitliği sağlandı. Ne var ki o da üzücü bir zorunlulukla koşullandırılmıştı: İspanyolların kendi benliklerinin bazı güzel yanlarını devletin kutsal tekdüzelik ilkesine kurban etmeleri isteniyordu. Halk, soyluların kendilerine pek yaraşan o yüzeysel ve soğuk ruhsallık anlayışı karşısında bölgelere göre değişik tepkiler gösterdi; genelde, benliğinin en canlı öğelerini bulup folklor kalıplarına döktü: İki dünyayı birbirinden ayıran engeli zorlamanın olanaksızlığı karşısında, İspanyol *casticismo'sunu*⁴ yarattı. Son Avusturya kralları dönemindeki boşluktan yola çıkarak, "görenekçi İspanya'yı yaratmış bulunan halk akımı, XVIII. yüzyıl ortalarından başlayarak zafere ulaştı; o İspanya'nın damgası en başta boğa güreşleri, yanibaşında *flamenco* ve çingene kültürü ile *majismo'dur*.⁵

Buna karşılık, yüce makamlar Fransız düşüncesinin polemiklerine dalıp gittiler. Aydınlanma felsefesi İspanya'ya, ülkeyi ekonomi, bilim ve teknik alanlarında öteki ulusların düzeyine ulaştıracak bir eğitimsel ve toplumsal reformun gerektiği inancını getirdi; bu arada, Batı'nın, Katolik Kilisesi'nde somutlaşmış bulunan dinsel mirasına karşı eleştirci tutumu da unutmamalıyız. Art arda dört aydın kuşağına aktarılan o fikirler, soylulardan, *hidalgo'lardan*, din adamlarından, aydınlardan ve üniversite öğrencilerinden oluşan bir azınlık tarafından giderek benimsendi. Burjuvaların desteği ise pek sınırlı kaldı, çünkü aslında İspanya'da toplumsal sınıf olarak varlıklarından henüz söz edilemezdi.⁶

Günümüzün İspanyası'nda ise o reformlar çağı, ülke tarihinin öncelikli dönemi olarak ele alınıyor. 1988'de, Fransızlar Devrim'in 200. yılına hazırlanırken, İspanyollar da iki yüzüncü ölüm yıldönümü nedeniyle "III. Carlos ve Aydınlanma Çağı"nı andılar. Avrupa Topluluğu'na katılımın hemen ardından, hayli anlamlı bir "anma yılı" oldu bu: Çeşitli bilimsel ve kültürel etkinliklerle, yeni sanat yapıtları, sergiler,

III. Carlos: Avrupa'nın aydın despotlarının en iyi örneği.

gösterilerle, İspanya'nın Avrupa ile olan tarihsel ilişkileri yeniden gündeme getirildi, bütünleşme sürecinin iki yüzyıl önceki kökenleri incelendi. 1992'de kutlanması planlanan, İspanya'nın yeryüzündeki konum ve işlevini vurgulamaya, ulusal tarihin *Altın Çağ*'ını anmaya yönelik "Amerika'nın Keşfi'nin 500. yılı" törenlerinden önce, ilkin İspanya'nın Avrupa'nın ışıklarıyla aydınlanmasını ve kendi kıtasıyla bütünleşmesini, çağdaş bir Avrupa ülkesi olarak doğuşunu uluslararası kültür etkinlikleriyle anmak, kuşkusuz günümüz İspanyası'nın akılcı kültür politikasının ürünüydü. İspanyollar böylelikle asıl "Topluluk Tarihi" ne öncelik verdiklerini göstermiş oldular; ulusal tarih destanlarına kapılarak, özgünlüklerini vurgulayarak, yalnızlıklarını bir kıvanç nedeni sayarak geçirdikleri kırk yıldan sonra, kültürlerinin Avrupa ile ortak olan yanlarına ağırlık verdiler.

Kral Don Juan Carlos 1987 Nisanı'nda anma etkinliklerini şu sözlerle açıyordu:

III. Carlos'un ölümünün iki yüzüncü yılında, İspanya'da Aydınlanma ile özdeşleşmiş bir krallık döneminin ne denli verimli olmuş olduğunu hatırlamak yerinde olur.

Selefim Kral Carlos'un modernleşme doğrultusundaki atılımları toplumsal etkinliğin tüm alanlarına yayılmıştı: eğitim, endüstrileşme, tarım, ticaret, ordu, bilimsel ve edebi kurumlar.

Hiçbir alan tahtın reformcu girişimlerinin dışında kalmadı. Aydınlanma Çağı gericiğin ve cahilliğin karşısında büyük bir atılım oldu ve daha mutlu bir toplum yaratmayı hedefledi.

III. Carlos zamanında gelişerek doruğa erişen *Aydın*'ların çabaları, gerçekten de bütün alanları etkiledi: Ekonomi yeni baştan düzenlendi; tarım, ticaret, endüstri canlandırıldı; *Yurtsever Ekonomi Dernekleri* oluşturuldu; bilim ve teknik tutkusu yayıldı; öğretim yöntemleri yenilendi; yeni şehircilik ve mimarlık kavramları oluşturuldu; Akademiler kuruldu. Bütünöyle ele alındığında, Aydınlanma hareketinin tüm yaratıcılığını ulusun mutluluğuna, devletin akılcı doğrultuda modernleştirilmesine yönelttiği söylenebilir.

Aydınlanma aynı zamanda ışıklar Avrupası ile seçkin azınlıkların diyalog kurmasına olanak sağladı. Bu nedenle, Avrupa ile bütünleşme çabalarımızın ön plana çıktığı günümüzde, *III. Carlos ve Aydınlanma Çağı*'nın anılışı ülkemizde Avrupa'daki Aydınlanma Çağı düşüncesiyle oluşan kültür bağlarını vurgulayabilmemiz için iyi bir fırsat oluyor.⁷

Çağın havasını daha yakından tanıyabilmek için, III. Carlos'un erdemlerini bir de ilginç bir belgeden, İspanya'nın önde gelen aydınların-

dan Gaspar Melchor Jovellanos'un kralın ölümünden bir ay önce, *Madrid Krallık Derneği*'nde okuduğu "III. Carlos'a Övgü"sünden izleyelim:

Kral Carlos şunu daha başından farketmişti ki, ilkin ulusunu reformları benimsemeye hazırlamazsa, ona kalkınma ve istikrarının temelini dayanacağı ruhu aşılamazsa, onun hayrına hiçbir şey yapmasına olanak yoktu.

Ulusta eksik olan o ruhun ne olduğunu hepimiz biliyorsunuz; yararlı bilimler, ekonomi ilkeleri, genel Aydınlanma ruhu: İşte İspanya'nın III. Carlos'un hükümdarlığına borçlu olduğu şeyler bunlardır.

Eğer bir devletin mutluluğunun bunlara bağlı olduğundan kuşkunuz varsa, İspanya'nın kendini boş inanışlara ve cahilliğe teslim etmiş olarak yaşadığı o acı devirlere dönüp bir bakınız: Gökyüzünden insanoğlunu aydınlatsın ve avutsun diye indirilmiş olan din, çıkarıcıların elinde insanoğlunu aldatmış, üzüntü kaynağına dönüşmüş; toplumsal düzenin yerini anarşi almış; Devlet Başkanı ya bir tiran ya da soyluların kurbanı durumunda; halk yığınları koyun sürülerinden farksız, senyörlerin emellerine terkedilmiş; kamu görevlerinin kötüye kullanılmasından ötürü yoksulluk iki katına çıkmış; yasalara açıkça karşı geliniyor ya da hukuk saygısızca çiğnenmede; devlet hor görülüyor; geleneklerin dizginleri boşalmış.⁸

Jovellanos'un görüşleri Fransız etkisindeki tipik bir aydının, tarihi bir "yanlışlıklar dizisi" sayan anlayışını yansıtmaktadır ve o çağda — daha sonra o çağdan esinlenen başka çağlarda da— İspanya'ya yöneltilen buna benzer çeşitli eleştirilerde yansiyacaktır. Ama bu arada yine de ülkesinin geleneklerine kökten karşı çıkmaksızın, eleştirel bir tutumla, ulusal tarihin parlak dönemlerini aklama çabası dikkati çekiyor:

İspanya o uçurumdan çıkmakta birkaç yüzyıl gecikti; ancak XVI. yüzyılın şafağında, Krallık artık otoritesini sağlamış, soyluların ayrıcalıkları kısıtlanmış, halkın meclislerde temsili garantilenmişti; mahkemeler yasaların sesini duyuruyor, adaleti yerine getiriyorlardı; tarım, endüstri, ticaret korunarak, düzenle gelişmedeydi. Eğer gerçek Aydınlanma ruhu İspanya'ya öyle çabucak elde ettiği kazanımları tutmayı öğretmiş olsaydı, onu o zamanlar eriştiği yüce doruklardan indirmeye hangi faninin gücü yeterdi?

İspanya edebiyata sırt çevirmedi, hayır: Bir zamanlar o alanda da şan aldı. Ama ne yazık ki şöyle diyoruz: Bilgelerinin emeğinin ürünlerinden hangi *yararlı gerçekleri* elde edebildi acaba? Neye yaradı? Kilise eğitimi? Neye yaradı o bir yandan yasaların sayısını çoğaltmakta ayak direyen, öte yanda anlamlarını keyfi yoruma bırakan hukuk bilimi? Yalnızca astroloji ve kimyanın kötüye kullanımıyla tanınan doğal bilimler neye yaradı? Ya salt spekülasyon biçiminde sürdürülen, insanların yararına kullanılmayan matematiğe ne demeli?

Aristoteles'in düşüncesi uzun yüzyıllar boyunca edebiyatı zorbalıkla yönet-

mişti ve Avrupa'nın her yanından küçümsenerek kovulmuşken, bizim okullarımızda baş tacı edilmekteydi hâlâ.⁹

Düşüncenin, edebiyatın her şeyden önce *yararlı* sonuçlar vermesini dileyen Jovellanos, Aydınlanma ilkeleri adına, İslam'ın bazı katkılarına da karşı çıkıyordu:

Herşeyi spekülasyona bıraktığı, deneyime hiçbir şey bırakmadığı için başlı başına pek yararı olmayan ve Avrupa'ya böylesine uğursuz bir armağanı getiren Arapların çevirilerinde çarpıtılmış bulunan Aristoteles felsefesi, sonunda yorumcuların bilgisizliği ölçüsünde yozlaşmıştı.

İnsanoğlu yüzyıllar boyu zihnini kısır bir uğraş olarak işgal eden metafizik araştırmaların karanlığında yitip gitmekten bıktı sonunda, kendi özüne döndü, Doğa'yı gözlemledi, onu inceleyen bilimleri icat etti, varlığını genişletti, kendi ruhunun tüm gücünü tanıdı, mutluluğu kendi iradesine bağımlı kıldı.

Böylesi bir canlanma olgusunu kendi krallığında yaratmak isteyen III. Carlos ilk iş olarak pozitif bilimlerin öğretilmesine önyak oldu; deneyime ve hesaba dayanan fizik çalışmalarının ilerlemesini sağladı; onunla birlikte, aynı alana giren öteki bilimler doğdu: kimya, mineraloji, metalürji, doğa tarihi, botanik.

Ama *yararlı* sonuçlar almak için gerekli olan bir bilim daha vardı ki, hedefi o bilgilere sahip çıkmak, onları *yararlı* biçimde yaymak, herkesin *yararlanacağı* nesnelere yöneltmek, kısacası, kesin ve kalıcı ilkelerle halkın yönetimine uygulamaktı. Gerçek devlet bilimiydi bu, kamu yönetimi bilimiydi, Kral Carlos onu gerçekleştirmeyi amaçladı ve egemen olduğu topraklarda Kamu İktisadi'nin doğmasına yol açtı. En yüce çıkarlar ve en önemli sorunlar Ekonomi biliminin şaşmaz ilkelerine uygun biçimde ortaya konuldu, aydınlatıldı, karara bağlandı. Tarım, nüfuslanma, hayvancılık, endüstri, ticaret, öğretim, herşey o ilkeler uyarınca incelendi, iyileştirildi; o önemli tartışmalar sayesinde ışık yayıldı, krallığın tüm siyasal kurumlarını aydınlattı, tüm sınıflara ulaştı, ülke genelinde reformun yolunu açtı.¹⁰

Jovellanos'un, III. Carlos'un hükümdarlığının son günlerinde söylediği bu sözlerde abartma yoktu; gerçekten de, ülkeyi baştan başa her bakımdan etkileyen reformların uygulamaya konduğu parlak bir dönem söz konusuydu. Ve en önemlisi, başta José Cadalso olmak üzere, çağın birçok aydınında şaşırtıcı bir eleştiri ruhu uyandırılmıştı.

III. Carlos seçlelerinin başaramadığı bir işi başardı, Kilise'de reform uyguladı, eğitim yoluyla üst düzeydeki din adamlarının niteliklerini yükseltti. Dilencilige son vermek için sanat okulları açtırarak, iş görebilecek güçteki kimselerin dinsel hayır kuruluşlarının sadakasıyla ge-

çinmesini önledi; Kilise artık hayır işlerinde bile Krallık otoritesinin ağırlığını farkediyordu. Piskoposluk topraklarının sınırları daraltıldı; din adamlarına Aydınlanma Çağı ilkelerine uygun bir öğrenim verildi, kendilerine matematik, ekonomi politik, medeni hukuk, doğal bilimler öğretildi ki, onlar da halka öğretebilsinler, bilgisiz yığınların boş inançlarını beslemek yerine giderebilsinler. O önemli yeniliğin sonuçları çok geçmeden kendini gösterdi.

Aslında yerel Kilise'nin konumu da ikircikliydi: İspanyol din adamlarının da ne tümü Roma'ya körü körüne bağımlı, ne tümü bağımsız ve bilgisizdi; giderek aralarında din ve toplum olgularını açık düşünüşle ele alanlar çıktığı gibi, rahip oldukları kadar İspanyol olduklarını hatırlayanlar da çıktı ve İspanyol Kilisesi'nin içinde yavaş yavaş Cizvitlere karşı kararlı davranacak bir krala destek vermeye hazır, ilerici bir grup meydana geldi.

Taht Cizvitlerle kavgasını kazandı, tarikat üyeleri 1767'de İspanya'dan kovuldular, Roma'da Papalığa sığındılar. Bu olay eğitimde ve kültürde yeni köklü reformlar yapılmasına olanak verdi, ayrıca din adamlarının dışa bağımlı olan kesimi de ortadan kaldırılmış oldu. İspanya ile Avrupa arasındaki son duvar da böylece yıkılıyordu.

Yüzyılın ortalarından başlayarak Taht bilimsel çalışmaları resmen destekledi, yabancı bilim adamları çeşitli bilimsel projeleri yürütmek üzere çağrıldılar, ayrıca İspanyol ve yabancı araştırmacılar incelemelerde bulunmak üzere kralın sağladığı mali yardımlarla Yeni Dünya'ya gönderildiler; yetenekli İspanyol gençleri devlet hesabına Avrupa ülkelerine öğrenime yollandı; üç gözlemevi kuruldu; Madrid'in en seçkin yerinde bir botanik bahçesi açıldı, yenilikler başkentten taşraya yayıldı. Bir Doğa Tarihi Enstitüsü kuran III. Carlos kendisi de koleksiyonlar satın alarak katkıda bulundu. Madrid'de fizik, kimya, mineraloji profesörleri halka açık konferanslar verdiler (ancak pek ilgi gördükleri söylenemez); doktorluk mesleğinin geliştirilmesi devletçe desteklendi, yeni keşfedilen çiçek aşısının yaygınlaştırılması için kampanyayı kral kendisi başlattı (ne var ki bilgisiz halk yığınları, din adamlarının tutucu kesimi, hatta hanedanın bazı üyeleri bundan hiç hoşlanmadılar).

İspanyollar ekonomi bilimiyle ilgilenmeye başlayınca esin kaynakları, aslında kendi geleneksel düzenlerine tümüyle aykırı düşen, Col-

bert'in Merkantilist düşüncesi oldu. III. Carlos zamanında ekonomistler Amerika'dan gelen altına bel bağlamaktan vazgeçip, kralın yönlendireceği güçlü bir tarım ve ticaret ekonomisi uygulamayı önerdiler; bu sayede ülke, yapılmış madde gereksiniminin yarısını dışarıdan satın almaktan kurtulacaktı.

Merkantilist düşünce özümsemeye çalışılırken, ona yüzyıl ortalarından başlayarak yeni düşünceler, özellikle de Fransa'da, doğal hukukun ekonomi politiğe egemen olması gerektiğini ileri süren Fizyokratların görüşleri eklendi. Adam Smith'ten etkilenenler de oldu. İspanya dışarıya birdenbire açıldığından, Avrupa'da değişik zamanlarda ortaya atılmış fikirleri aynı zamanda algılamının kargaşasını yaşadı.

Modern düşünüş biçimlerini yaymak bakımından en önemli işlevi yine III. Carlos çağında kurulan *Sociedades Económicas de Amigos del País* (Yurtsever Ekonomi Dernekleri) yerine getirdi. Aydın devlet adamlarından Campomanes o kuruluşları Madrid'deki ilk örneği izleyerek ülkenin dört bir yanına yaydı. Derneklerin kuruluş amacı sorunları yerinde inceleyerek özgün çözümler önermektir: Soylular, rahipler, el sanatçıları, askerler, aydınlar o çevrelerde buluşup değişik görüş açılarını dinliyor, kendi düşüncelerini dile getirebiliyorlardı; toplumdaki katı sınıf ayrımlarının aşılması açısından da önemli bir adım oldu bu. Dernekler pek dar bir çerçevede kalsalar da demokratik ortamlardı ve en azından 1789'a değin öyle kaldılar. Böylelikle yetişkinlere yeni düşünce ve teknikler tanıtıldı, çocuklar için ilköğretimin yaygınlaştırılmasına çalışıldı, çok sayıda yeni okul açıldı. 1784'te Zaragoza'da ilk ekonomi kursu düzenlendi; ayrıca el sanatlarında ve endüstride Avrupa'dan getirilen yeni yöntemlerin benimsetilmesine çalışıldı.

Gelgelelim o çabaların çoğu eninde sonunda ülkenin çeşitli yerlerinde çeşitli kesimlerin direnişiyle karşılaştı, kimi zaman halk yığınlarının bilgisizliği yüzünden, kimi zaman da yeni düşünceleri ve dışarıdan gelen kitapları en azından sakıncalı bulan Engizisyon tarafından engellendi. Zaten Engizisyon "Kutsal Kitaplar'da insanoğluna bildirilmiş bulunan gerçekler"nin dışına çıkan herşeye kuşkuyla bakıyordu, *Yurtsever Ekonomi Dernekleri*'nin de Ansiklopedicilerin tehlikeli düşüncelerini yayarak yandaşlar toplayan Mason Locaları olduğunu ileri sürüyordu; Masonluk ise 1751 tarihli bir fermanla yasaklanmıştı.

Aydınlanma Çağı, uygulamalar açısından da ekonomide büyük yeni-

liklere tanık oldu: tarımın çeşitli sorunlarına çözüm arandı, küçük toprak sahiplerinin sayısı artırıldı, ıssız bölgeler yerleşime açıldı, sulama kanalları yapıldı, ürünler çeşitlendirildi, üretim serbestleştirildi, pamuk gibi endüstri bitkilerinin üretimine başlandı. Birçok yeni fabrika (ipekli ve yünlü dokuma, cam, halı, porselen) açıldı, dermeklerin ve kişilerin endüstriyel etkinlikleri özendirildi; endüstri ve ticarete destek verecek kuruluşlar oluşturuldu, becerikli Fransız banker Cabarrus *San Carlos* bankasını kurmakla görevlendirildi. O zamana değin devletçe ihmal edilmiş olan kenar bölgelerin kentlerinde (Valencia, Málaga, Cádiz, La Coruña, Santander, Bilbao) gerçek bir endüstri devrimi başladı, hatta yeni yeni merkezler doğdu; 1760'ta kıyı bölgeleri nüfus, gelir ve yaşam düzeyi bakımından iç kesimleri, İspanya'nın geleneksel merkezini oluşturan Kastilya ve eski Aragón'u geride bıraktılar. 1775-1785 arasında dışsatım %1000 artarak yeni yatırımlara geniş olanaklar sağladı.

Kalkınma bu kadarla da kalmadı: Ülke içindeki gümrük duvarları kaldırıldı, yol ağı geliştirildi, yalnız 1780-1788 yılları arasında 1000 km.lik karayolu, 325 köprü, birçok liman yapıldı; tarım ve endüstri ürünlerinin kıyı ile iç kesimleri arasında taşınması kolaylaştırıldı, posta hizmetlerinde de etkinlik sağlandı. İspanya Avrupa'da gelişen endüstri çağını karşılayabilmek için iyi bir konuma ulaşmış görünüyordu artık.

UZLAŞMACI AYDINLANMANIN SONU: HAÇLI SEFERİ

III. Carlos "aydın despot" nitelemesini tam anlamıyla hak eden, mutlakiyetçi bir kral oldu. Yine de daha başlangıçtan güçlükler ve tepkilerle karşılaştı. Aydınlanma'nın önde gelen kişileri için de aynı şey söylenebilir; ülkenin sorunlarını irdelemekle, ulusal sorunlara uluslararası standartlara uygun çözümler getirmekle uğraşırken, bir yandan da içte ve dışta tutucu tepkilerle hesaplaşmak zorunda kaldılar. Ve bu tepkiler kimi zaman ürkütücü şiddette oldu.

Özellikle krallığının başlangıcında III. Carlos zor günler geçirdi: O da I. Carlos gibi uzaklardan gelmişti, geldiğinde Kastilya dilini rahat konuşamıyordu bile; Napoli'deki deneyiminden ötürü, çevresine İtalyan bakanlar topladı, bir Bourbon olarak da Fransızlara kapıyı açtı.

Bourbon hanedanı krallarının yeni sarayı Palacio de Oriente.

Bir kez daha yabancıları iktidarda görmek İspanyolların hoşuna gitmedi. Bu arada, özellikle İtalyanlar, gösterişli yenilikler yapıyorlardı, Madrid mimar Sabatini'nin elinde yepyeni bir görünüm kazanmaktaydı (başkenti baştan başa ışıklarla donatan, sokakların günde iki kez sulanıp süpürülmesini sağlayan kral, ileride "Madrid'in en iyi Belediye Başkanı" diye anılacaktı). Ama en fazla göze batan kişi Savaş, Ticaret, Donanma ve Maliye Bakanlıkları'nın hepsini birden üstlenen Sicilyalı Esquilache markisiydi; gerçekleştirdiği yeniliklerin faturasını halka ödettiği söyleniyordu. 1765-66 kışında tarımı koruma amacıyla alınan önlemler sonunda fiyatların birden yükselmesi, kentsel halk arasında huzursuzluğu arttırdı. Bardağı taşıran damla ise ilginçtir: Esquilache'nin aklına nereden estiyse esti, İspanyolların geleneksel kıyafetlerini değiştirmeye kalkıştı, yerlere kadar inen gösterişli pelerinlerin kısıtlanmasını, yüzü gizleyen geniş kenarlı kocaman şapkaların biçimlerinin değiştirilmesini buyurdu. İşte o zaman kıyametler koptu, hayat pahalılığı neyse neydi ama, Madridliler pelerinleriyle şapkalarından vazgeçmeye niyetli değildiler. Başkentte şiddetli bir başkaldırı patlak

verdi, Esquilache'nin evi yağmalandı, çeşitli zorbalıklardan sonra, isyancılar krala ültimatom verdiler: Yabancı bakanlarını görevlerinden uzaklaştıracak, kendilerine de diledikleri kılıkta gezme hakkını tanıyacaktı, yoksa sarayı yakacaklardı. Kral kenti bırakıp kaçmak zorunda kaldı, isteklere boyun eğmeden de geri dönemedi.

Ancak o karışıklıklar uzun vadede iki olumlu sonuç verdi: Herşeyden önce aydın İspanyol devlet adamları yetiştiler ve iküdarada yerlerini aldılar (önemli bayındırlık işleri gerçekleştiren ve ticarete hız veren Floridablanca kontu, parlak diplomat Aranda kontu, tarih ve ekonomi uzmanı Campomanes ve daha birçokları); öte yandan, huzursuzluk ve ayaklanmadan Cizvit Tarikatı sorumlu tutularak Bourbonların egemenliğindeki diğer ülkelerde olduğu gibi İspanya'da da bu tarikatın varlığına son verilmesi için yeterli neden bulunmuş oldu.

Böylelikle Taht, ülkede hâlâ sıkı bir sansür uygulayan Engizisyon karşısında güç kazandı ve bazı yetkilerini kendi eline alabildi, örneğin 1761'de basın üzerindeki sansürün denetimini tümüyle kral üstlendi. Öte yandan, belki daha da önemlisi, eğitim kuruluşlarında, özellikle de üniversitelerde modern, bilimsel bir dünya görüşünü hedef alan laik reformlar gerçekleştirilebildi; buna göre, öğrenim programlarında deneysel fizik, doğal hukuk, bir de "modern bilimin ışığında, skolastik tartışmalara girilmeksizin öğretilmesi koşuluyla" mantık yerliyordu. Ama bu da kolay olmadı.

İlk örnek, tarikatın elinde bulunan *Colegio Imperial de Madrid*'in (Madrid İmparatorluk Koleji), *Reales Estudios de San Isidro* (San Isidro Kraliyet Yüksek Okulu) adıyla yeniden öğrenime açılmasıyla verildi; rahip öğrencilere kapılar kapandı, kürsüler de zamanla sayıları artacak olan laik hocalara açıldı. Profesörlüğe kabul edilen rahipler de modern bilime yaraşır dersler veriyorlardı, bu arada Kopernik sisteminin kanıtlanmış bir olgu olarak sunulduğunu belirtmek gerek.

Sevilla'da Cizvitlere ait yapılar yenilenen üniversitelere aktarıldı. Aydın devlet adamlarından Olavide felsefe öğretiminin yenilenmesini ve matematik öğretiminin başlamasını öngören raporunda Descartes'i göklere çıkarıyor, "O ışığın İspanyol üniversitelerine sızmamış olmasına" hayıflanıyordu. Bu arada değişik görüşteki dinbilimcilerin sonu gelmez çekişmeleri de yasaklanıyordu.

1770'te tüm üniversitelerin çağın bilimsel düzeyine karşılık verecek

yeni programlar hazırlamaları, ahlak felsefesi, matematik ve deneysel fizik kürsüleri kurmaları istendi. Tepeden gelen aydınlığa, sayıları yirmiye bulan üniversiteler farklı tepkiler gösterdiler: Bazıları gayretle uyum sağlayarak başarılı sonuçlar elde ettiler, bazıları daha ağırdan aldılar; bir numaralı üniversite Salamanca ise düpedüz karşı çıktı, Edebiyat Fakültesi öğrenim programlarında değişiklik yapmanın yararını görmediğini bildirdi. Direnişi ancak on yılda, içeriye Aydınlanma felsefesini benimsemiş hocaların sızdırılmasıyla kırılabilirdi.

İspanya'da Aydınlanma sürecinin gelişmesinin tam olarak anlaşılabilmesi için *Yurtsever Ekonomi Dernekleri*'nin ve üniversitelerin yanı sıra süreli yayınları da dikkate almamız gerekiyor.

Ünlü *Diario histórico, El Mercurio* ve *Gazeta de Madrid*'den başka birçok gazete ve derginin yüzyıl boyunca az çok kısa yaşamları oldu. III. Carlos'un ilk yıllarında hukuk dergileri 'bollaştı, ama ilgi bulamadıklarından batular. İçlerinden en önemlisi ilerici aydınlardan José Clavijo y Fajardo'nun *El Pensador*'uydu, 1761-1767 yılları arasında bu dergi asalak soylularla cahil din adamlarına acı eleştiriler yöneltti, kendi bilgisizliklerini örünck için yeni düşünceleri savunanları sapkınlık ya da dinsizlikle suçlayan İspanyollara verdi, veriştürdü.

Basının toplum yaşantısındaki işlevine kavuşması ise 1770'li yılların sonlarında gerçekleşti. 1781'de bir başka ünlü dergi ortaya çıktı: katıksız bir akılcılığı ilke edinerek ülkenin iki ayrıcalıklı sınıfı olan soylularla rahipleri şiddetle yeren *El Censor*. Çağının en iyi deneme yazarlarından olan sahibi Luis Canuelo sonunda kendini Engizisyon'un karşısında buldu, derginin yaşamı da hövlece sona erdi.

Aslında Engizisyon'un konumu da, tutumu da ikircikliydi ve İspanya'nın parlak ama "yetersiz" Aydınlanması'nın somut göstergesi olarak alınabilirdi.

Genelde aydınlar diledikleri yeni fikirleri, yasaklanmış kitaplarda da bulunsalar, özgürce okuyabiliyor, hatta yayımlayabiliyorlardı. Baş Engizitör'ün kendisi 1782'de Kilise sansürünün artık "neredeyse ürkütücü olmaktan çıktığını" itiraf etmişti; bunun nedeni Engizisyon'un aldığı kararlardı. Artık kimseyi yasak kitap okuduğundan ötürü tutuklamıyorlardı, suçluya "nakdi kefaret" denilen bir para cezası veriliyor ve "halif sapkın" damgası vuruluyordu, ama eğer suçun muzır düşünceleri benimsemiş olmaktan değil de, yalnızca meraktan ötürü işlendiğine i-

Aydınlanma Çağı ressamı Goya'nın tuvalinde bir dinsel tören.

nandıracak nedenler varsa, o da tahakkuk etirilmiyordu.

Görüldüğü gibi, kurunun yanı sıra yaşın da yanmasını istemeyen, "babacan bir yaklaşım"dı Engizisyon'ununki! Ve, nasıl yaklaşırsa yaklaşsın, her zaman oradaydı, düşünme cesaretini gösterenlerin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyor, Aydınlanma'nın dozu fazlaya kaçtı mı uykusundan uyanıyor, Aydınlanma ruhuna meydan okuyor, özenle seçtiği bir kurbanı, benzerlerine ibret olacak bir ceza veriyordu.

Tüm bunlar, komşu Fransa'da devrimi getiren Aydınlanma Çağı'nın İspanya'da herşeye karşın, toplumun çeşitli güçleri, monarşi, soylular, çeşitli kuruluşlarıyla Kilise, kentsoylular ve halk yığınları arasında sonuçta bir denge ve uzlaşma çağı olduğunu gösteriyor. Bu da, İber yarımadası için oldukça ender bir durumdu.

Bunda, kuşkusuz dinsel inancın halk yığınları arasında çok derin kökler salmış olmasının büyük payı vardı: Aslında aydınların birçoğu, belirttiğimiz gibi, soylular ya da Kilise adamları arasından çıkmıştı; elbette ki içlerinden pek azı ülkeyi Katolikliğin zincirinden kurtarmayı düşünebilecek Radikaller'di; III. Carlos ve danışmanları da o inancın halkı bölgesel ayrılık eğilimlerine karşın bir arada tutan başlıca güç

olduğunu erkenden farketmiş olmalıydılar ki, dinsel kurumlarda iyi niyetli bir reformun ötesine geçmekten, vicdanlara egemen olan Kili-se'yi olanca ruhsal yetkesiyle karşılarında alacak girişimlere el atmaktan kaçındılar. Düşünceleriyle o hedefi bulanlar da "düşünce suçu işlemiş" sayıldılar.

Aslında o dengenin iğreti, uzlaşmanın ise yüzeysel olduğu çok geçmeden ortaya dökülecekti. III. Carlos'un ölümü bir çağın sonu, bir belirsizlik ve kavga döneminin başlangıcı oldu. İspanyollar bir yandan dış savaşa sürüklendiler, bir yandan kendi aralarında doldurulmaz uçurumlar açıldı. IV. Carlos'un yönetimi (1788-1808) halkı hoşnut etmedi ama, yine de bunalımın nedeni içeride değil, dışarıdaydı.

Fransız Devrimi İspanya'nın ılımlı reformcularını ürküttü: İktidarın kral ile bakanlarından başkasının eline geçmesi, aydın devlet adamlarının başında gelen Floridablanca'nın bile içine sindiremeyeceği şeydi; 1789'da (aylardan Temmuz olmalı) şöyle yazıyordu bir mektubunda:

Aydınlanma Çağı insanlara haklarını öğretti, deniyor. Ama aynı zamanda onlardan gerçek mutluluklarını, kendilerinin ve ailelerinin huzurunu, güvenini çaldı. Biz burada o kadar fazla aydınlık da istemiyoruz, sonuçlarını da: yasal iktidara karşı saygısızca davranışları, sözleri, yazıları.¹¹

Floridablanca daha aylar öncesinden, İspanyolları Fransa'da olup bitenleri öğrenmekten "korumayı" kararlaştırarak, Devrim'e ilişkin her türlü habere sıkı bir sansür koymuş, hatta Engizisyon'dan da yardım istemişti. Başarılı olduğu da söylenebilirdi: Aynı yılın Eylülünde IV. Carlos'un taç giyme şenlikleri sekiz gün sürdü, Madrid'e akın eden yetmiş beş bin ziyaretçi gönüllerince eğlendiler; kalabalığın disiplinli, saygılı tutumu yabancı konukları şaşkına çevirdi. İspanya'da şiddetin yalnızca İspanyolların bildiği nedenlerle, yalnızca İspanyolların bildiği anlarda patlak verdiği gerçeği böylece bir kez daha kanıtlanmış oldu.

Devrimle birlikte Fransızlara olan duygular da, Aydınlanma'ya olan inanç da değişti. "Tanrı'nın isteğiyle Kral'ın kurduğu düzen" için tehlike çanları çalıyordu. Ve İspanya yetiştirdiği en değerli evlatlarını kurban etmeye başladı: Tutuklanmalar, sürgünler derken, Aydınlanma inancına bağlı olanlar devlet yönetiminden teker teker uzaklaştırıldılar, *Ekonomi Dernekleri*'nin etkinlikleri kısıtlandı, 1791'de kişilere ait ga-

zetelerin hepsi kapatıldı, Engizisyon İspanyol basınına savaş açtı.

Fransa'da Kral ve Kraliçe'nin idarından sonra, 1793 Martı'nda, Konvansiyon yönetimi Bourbonların hâlâ egemen olduğu İspanya'ya savaş ilan etti; İspanyol rahipleri kiliselerde halkı "Din, Kral ve Vatan uğruna" çarpışmaya özendirdiler. Halk böyle bir "Haçlı Seferi"ne katılmayı kutsal görev bildi. Aslında o coşkuyu paylaşmayanlar, hatta Devrim'e sempatiyle bakanlar da vardı, ama onlar da zamanla Devrim'in şiddeti karşısında gerilediler.

İspanya 1795'te o savaşı yenilgiyle kapadı. Barış yapılmıştı ama, bunalım sona ermemişti; Bourbonların aydın despotizminin halkın Katolik inancıyla uzlaşması sonucunda ülkeye yerleştirilen birlik ve bolluk havası dağılmış gitmiş, monarşiye olan güven kökünden sarsılmıştı. Soylular, kentsoylular, aydınlar, hatta din adamları, her biri kendince nedenlerle tedirgindi, varlığını tehdit altında görüyordu, halk yenilgiyle sonuçlanan savaşın acısını yaşıyordu. Ve daha o acıyı unutamadan, kendini doğrudan doğruya Fransız işgalinde bulacak, bu kez İspanya tahtına ağabeyi Joseph'i oturtan Napolyon'a karşı kurtuluş savaşı vermek için silaha sarılacaktı.

ANAYASALAR DİZİSİ: BİR İLERİ - BİR GERİ

XIX. yüzyıl başlarında, bu savaş İspanya'yı kana bularken, kavram karışıklıklarına ve uzlaşmalara da son verdi, birçok durumun ve konunun berraklaşmasına yol açtı.

1809'da, soyluların ve din adamlarının seçkin kesimi Madrid'de kurulan Napolyon hükümetine boyun eğdiler. Ama taşradaki soyluların büyük bölümü, aydınlar ve halk direndiler. Güçlü Fransız orduları, İspanyolların —İngilizlerin büyük desteğiyle— sürdürdükleri direniş ve gerilla savaşı karşısında 1813'te ülkeden ayrılmak zorunda kalacaklardı.

Bu arada ortaya çıkan bir gerçek de şuydu: Aydınlanma Çağı bulanık ve dramatik biçimde son bulmuştu ama, boşa gitmiş değildi: Ülkenin bir kesimine, hem de önemli bir kesimine kalıcı kültürel kazanımlar sağlamıştı; ilerici, akılcı, laik, liberal düşünüş biçimlerini yerleştirmişti; Aydınlanma ideolojisini benimsemiş aydın kuşaklar yetiştirmişti. Liberal gelenekler, zaman içinde, olayların etkisiyle olgunlaşarak, Fransız taklitçiliğiyle değil, ulusal sorunlara ulusal çözümler arayarak,

Mantesquieu'nün yapılarının yanı sıra ulusal tarihin de incelenmesinden esinlenerek oluşturulmuştu.

Halk bağımsızlık savaşı verirken, kral ailesi Napolyon'a tutsak düşmüş, bir iktidar boşluğu açılmıştı. Ve 1810'da, yarımadanın güneybatı kıyısında, kuşatma altındaki Cádiz kentinde Ulusal Meclisler toplandı ve etkisini günümüze değin koruyacak olan bir süreci başlatıldı. Ülkenin çeşitli yerlerinden "az çok seçimle" belirlenerek gelen milletvekillerinin arasında avukatlar, yazarlar, hatta ilerici din adamları vardı, ilk kez olarak sömürgelerin temsilcilerine de yer veriliyordu. Bu üyeler, gerilla savaşı veren halkla hiçbir bağlantıları olmadan, İspanya'nın ilk anayasasını ortaya çıkardılar (1812). Yasaları koyan politikacıların halktan kopuklukları da İspanya'nın yakın tarihine değin sürececek bir özelliği oldu.

Mecliste ilerici aydınlar, mutlak monarşiyi geri getirmek isteyen soylularla rahiplerden baskın çıktılar, Fransız Devrimi'nden esinlenmiş bir ilerici anayasa oluşturuldu.

Böylelikle mutlak monarşi bir kalemde ortadan kalktı, Bourbonlara bağlılık andı ortadan kaldırıldı, egemenlik ulusa bırakıldı, her türlü sansür kaldırılarak basın özgürlüğü getirildi, soyluların ayrıcalıkları iptal edildi, kralın görevleri belirlendi, hükümet Meclis önünde sorumlu tutuldu, askerlik hizmeti ve vergi yükümlülüğü karşısında bütün yurttaşlar eşit sayıldı, yurdun her yanında birörnek bir eğitim verilmesi, tüm köylerde ilkokul açılması karara bağlanmış oldu. Birkaç ay sonra yine çok önemli bir adım daha atılarak Engizisyon kaldırıldı.

İspanyol toplumunda kansız bir devrim yapmayı amaçlayan modern bir anayasaydı bu; derhal sınır dışında, Portekiz'de, İtalya'da, Amerika'daki sömürgelerde örnek alındı.

XVIII. yüzyılın tüm hukuksal kazanımlarını İspanyol toplumuna bir çırpıda armağan etmeyi amaçlayan idealist bir anayasaydı bu, ama tarihçilerin belirttikleri gibi, bir tek kusuru vardı: O günkü İspanyol toplumuna uygun değildi, fazla ilerici kalıyordu. Gerçi Katolikliği tek dinsel inanış biçimi olarak kabul ediyordu, gerçi Engizisyon kaldırıldıktan bir ay sonra "dinsel inancı korumakla görevli" mahkemeler oluşturuldu ama, yine de fazla ilericiydi. İspanya'da aydın sınıfla, yurttaşlık ve politika bilinci gelişmemiş, Kilise tarafından güdülen halk yığınları arasındaki uçurumun tanıklığı oldu ve günümüze değin uza-

İspanyol halk bayramlarından Goya'nın sunduğu bir kesit.

nacak olan bir "Anayasal diyalaktığı" başlattı.

Avrupa'da Restorasyon ile geri dönen VII. Fernando, kral olarak yeni konumuna uyum sağlamak istemedi, böylelikle bir çalkantı dönemi açıldı; liberal anayasa 1837'ye değin ancak altı yıl süreyle, o da aralıklarla uygulanabildi.

1834'te kral, Restorasyon ruhuna uygun bir tutucu "Karşı-Anayasa" çıkardı. Ondan sonra da, İspanya'da hep birbirinin karşıtı görüşlerin ürünü olan tepki anayasaları birbirini izleyecekti: 1837'de ilerici, 1845'te tutucu, 1869'da ilerici, 1876'da tutucu, 1931'de ilerici, 1938'de şiddetle tutucu eğilimde temel nitelikli yasalar getirildi.

1978'de çıkarılan kesinlikle ilerici anayasa ile İspanya sarkacı dur-

durmuş, artık kesin seçimini yapmış görünüyor. Biri ilerici-laik, öteki tutucu-Katolik "iki İspanya" arasındaki iki yüz yıllık trajik çatışma da böylece noktalanmış oluyor.

Ama, iki yüzyıl boyunca, İspanya'nın her kesimi, hatta her bireyi, bilerek ya da —çoğunlukla— bilmeyerek, o bölünmeden ve çatışmadan payını aldı, bu arada uzlaşamayan karşıt uçlar, dolmak yerine giderek derinleşen uçurumun iki kıyısında, patlak verecekleri anı hınçla ve sabırla bekleyerek ömürlerini tükettiler. O bekleyişte ilerici aydınlarla düşen sabır payı da, öbür tarafa düşenin kat kat fazlası oldu.

"98 KUŞAĞI" İSPANYA'NIN TRAJİK BİLİNCİ

*Dünyaya gelen İspanyol bebek
Tanrı yardımcın olsun.
İki İspanya'dan biri mutlak
yüreğini donduracak.*

A. MACHADO

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, José Cadalso kendi toplumunu geri kalmışlıklar ve ileri atılımlarıyla, geçmiş ve bu günüyle, zehir gibi bir eleştirinin süzgecinden geçirirken şu yargıya varıyordu:

"Zaten II. Carlos öldüğünde, İspanya'dan geriye kala kala bir devin iskeleti kalmıştı artık".¹

Aydınlanma Çağı'nın İspanya'da belki de en olumlu ve kalıcı sonucu böyle büyüklük özlemlerinden ve metafizik kaygılardan irak, geçmişin ve günün gerçeğini görebilen, özgürce düşünebilen, merakla irdeleyebilen, öfkeyle eleştirebilen, çarpık ve yoz yanlarını topluma yüzleyebilen, çığ bir ışık yakıp, amansız bir ayna tutabilen aydınlar yetiştirmesi oldu. O gelenek günümüze değin sürüp gidecek, peşpeşe gelen felaketlerin ortasında ülkenin gerçek umudunu, gerçek büyüklüğünü ve zenginliğini oluşturacaktı. Onların sayesinde İspanyollar — yenilmek bilmeyen gururlarının da verdiği güçle— kendi yıkıntılarını göğüsleme yiğitliğini gösterebilecekler, bunalımdan çözüm üretebileceklerdi.

Cadalso'dan neredeyse yüz elli yıl sonra, José Ortega y Gasset belki de onun yukarıdaki sözlerinden yola çıkarak, daha da trajik bir yargıya varacaktı: "İspanya dağılıyor, darmadağın olup gidiyor bugün. Bir ulus olmaktan çok, büyük bir ulus tarihin büyük yolundan dörtlüna geçip gittiğinde, arkasında bıraktığı tozdu artık o."

Aradan geçen yüz elli yıl gibi, ardından gelecek elli yıl da, İspan-

Sol üstte: Don Miguel Unamuno, *sol alta:* Don Ramón María, *alta sağda:* Don Antonio Machado.

ya'ya Aydınlanma Çağı'nın dűşlediđi "Toplumsal mutluluğu" getirmeyecekti; bu yüzden Ortega y Gasset'in sözlerinin acı bir gözlem olduğu kadar, müthiő bir kehanet olduğunu da söyleyebiliriz.

O sözler, o nitelikleriyle, tıpkı Cadalso'nunkiler gibi, Larra'ninkiler gibi, Machado'nunkiler gibi, kuşaklar boyunca İspanyolların zihninde çınlayacak, zaman içinde trajik bir ulusal bilincin oluşmasına yarayacaktı. "Biz İspanyollar böyleyiz işte," diyeceklerdi ve aynadaki o sevmedikleri görüntüyü değiştirmek için vargüçleriyle uğraşacaklardı. Yine zaman içinde, Avrupa'dan kopup, bir ada gibi kendi yalnızlıklarına gömülerek yaşayacaklar, kendi kusurlarını kendi görebilmenin ve düzeltmenin gururuyla avunacaklardı. Ama bu karmaşık ve acılı sürecin de çok ağır bir bedeli olacaktı: yoksulluk, karışıklıklar, çatışmalar, sürgünler, tutuklamalar, ölümler, ölümler, sonu gelmeyen ölümler...

Şimdi birlikte izleyelim o iki yüz yılı, tarihsel olayları ve aydınları.

TOPLUM VE AYDINLARI

Aydınlar geri kalmışlığın nedenlerini çoğu kez İspanyol soyunun kendine özgü ruh yapısına yüklediler. José Cadalso bize hiç de yabancı gelmeyen şu sözlerle yakınıyordu:

Çağımızda İspanya'nın bilimden yana yaya kalmasının, bilimi öğreten hocaların korumasız kalmalarından ileri geldiğinden kuşkusuz olan var mı? Madrid'de dünyanın parasını kıran arabacılar, evlatlarına zengin miraslar bırakan ahçılar var ama, kendini bilime adayınların açlıktan ölmeye hükümlü olduğunu bilmeyen yoktur.

O yola sapan tek tük kişi, orduların gönüllü neferleri gibidir, hem ücret almaz, hem de tehlikeye daha çok hedef olur. Hiç tanınmadan yaşar, yaşadığı gibi ölüp gider.

Bir yanda kendi içine kapanmış, geleneksel yaşantısına gömülerek dünyanın çağdaş gelişiminin dışında kalmış geniş halk yığınları, öte yanda yüzcysel "alafrangalıklara" kapılmış azınlıklar görür Cadalso. Yine de artılarla eksileri gerçekçi gözle değerlendirmeye yatkındır:

İspanya'nın iç kesimlerindeki iller, bundan üç yüz yıl öncekilere eş, kusurları da erdemleri de atalarınınkinin tıpkısı olan insanlar çıkarıyor. Eğer İspanyol karakterinin genel bileşenleri bir yanda dinsel inanç, yiğitlik, kralına karşı sevgi, öte yanda kibir, emeği küçümseyiş (yabancıların tembellik saydığı şey) ve sev-

gide aşırılık eğilimiye, eğer bu iyi ve kötü nitelikler bundan beş yüzyıl önceki İspanyolların ulusal karakterini oluşturuyorduyorsa, bugünkü İspanyollarınkini de oluşturuyor denebilir. Berberinin ya da terzisinin fetvasına göre moda ya ayak uyduran iki dirhem bir çekirdek her beyzadeye karşılık, babadan gördüğü kıyafetini milim değiştirmemiş olan yüz bin İspanyol var. Din konusunda biraz ağırdan alan her İspanyol'a karşı o konulara dil uzatıldığını duyar duymaz kılıcına sarılmaya hazır bir milyon İspanyol çıkar. Bir teknik uğraşa el atan bir kişiye karşılık, dükkânının kepengini indirip bir soyluluk sanı kovalamaya hazır sayısız kimse bulursunuz. Ulusal karakterin görünürdeki bu çöküntüsüne karşılık, ara sıra eski erdemlerin bazı belirtileri de seziliyor; başka türlü de olamaz ki: Bir ulusun kendine özgü erdemlerini korumasını, ama kendi kusurlarından sıyrılıp onların yerine yabancıların erdemlerini edinmesini beklemek Platon'un düşlediği Devlet'i gerçekte varmış gibi göstermek anlamına gelir.

Daha o çağda Cadalso gerçek yurtseverliğin boş böbürlenmelerle değil, ciddi eleştirilerle temellendirilmesi gerektiğini vurgular: "Yanlıştan anlaşılmalı bir yurtseverlik erdem olmaktan çıkar, gülünç bir kusura dönüşür, yurt için de çoğu zaman zararlı olur."

Cadalso'nun bu sözleri de geçerliğini uzun süre koruyacak ve kehanet değeri alacaktı.

XIX. yüzyıl, Avrupa genelinde ilkin liberallerin ve ulusalcıların, ardından endüstri devriminin yarattığı işçi yığınlarının çetin savaşlar verdikleri, önemli kazançlar elde ettikleri sarsıntılı, ama umutlu, ileriye dönük bir "yeniden yapılanma" çağıdır. İspanya'ya da yansdı bu, ama çoğu kez ileriye değil, geriye dönük, yaratıcı değil, kısır bir uğraşla geçti yüzyıl, hatta daha sonraki yüzyılın ilk kırk yılı.

Hep bir adım ileri, bir hatta iki adım geri. Gerçi İspanya bu dönemde endüstrileşme sürecine kendince, hiç değilse yer yer ayak uydurdu, ama sömürgelerini yitirmekle o kazanımın kat kat üstünde, kaldıramayacağı kadar ağır bir darbe aldı; gerçi laik yönelişli Cumhuriyet'i ilan etti, hem de bir değil, iki kez, ama sonuçta bir milyon ölüye malolan kırk yıllık bir Diktayla noktalandı kavga.

Hep "iki İspanya" vardı ve Kilise, Juan Luis Cebrián'ın deyişiyle "Ülkenin tüm kurumları üstünde ağırlığını çeki taşı gibi duyuran"², vicdanların mutlak hâkimi Kilise, hep iki taraftan birindeydi, hep taraftı, hep bir sonraki aşamada kesin zaferi kazanmaya oynuyordu. İspanya'ya barış ancak o bunu sağladığında gelip yerleşecekti, taş gibi

ağır bir barış, durum bir daha hiç değişmesin diye.

O güne değin, o savaşım boyunca, kopukluk sürüp gidecekti: aydınlar, politikacılar, ordu, halk yığınları, Kastilya, Katalonya, merkezi hükümet, bölgesel güçler, her biri kendi yolunda, kendi yazgısını izleyecekti. Her güç, karşısına dikileni, İspanya'nın o geleneksel şiddetiyle ezmeye kararlıydı.

Şimdi hepsi tarihe karıştıktan sonra, geriye dönüp baktığında insana öyle geliyor ki, sanki tüm o süre boyunca herşey giderek turmanan bir gerilime elinden geldiğince katkıda bulunarak bir amansız çatışmayı yavaş yavaş hazırlamış gibi.

1813'te Fransızlara karşı savaş sona erdiğinde, Anayasa'yı yapan Meclis üyeleri Madrid'de ant içmesi için kralı beklerken, kral Valencia'dan Anayasa'nın kaldırılması, mutlakiyet rejiminin yeniden kurulması, en köktenci liberal milletvekillerinin tutuklanmasını buyurdu. Ve sokağa dökülüp "Kahrolsun özgürlük!", "Engizisyon isteriz!" diye bağırarak halkın sevinç gösterileri arasında başkente mutlak hükümdar olarak girerek İspanya'yı 1808 öncesine döndürdü: Engizisyon Mahkemesi yine oluşturuldu, dinsel tarikatlar yeniden toparlandılar, Cizvitler de geri gelip eski mallarına sahip çıktılar. Liberaller dört ilâ sekiz yıla varan hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldılar, bazıları ölüme hüküm giydi. Memurların Fransızca öğrenmeleri, Pireneler'in öte yanındaki yakınlarıyla mektuplaşmaları bile yasaklandı.

Oysa Liberalleri saf dışı etmek en seçkin politikacıları kaybetmek anlamına geliyordu, bunun da bedelini yine ülke ödedi. Sürgüne gönderilmeyen Liberaller ise yeraltına çekilerek gizli örgütler oluşturdular. Çevresi görevlerini kötüye kullanan bir avuç saray adamıyla sarılmış bulunan VII. Fernando'nun mutlakiyetçi yönetimi ne ülke için, ne kendisi için kolay olmadı.

Bu arada Yeni Dünya'da önemli gelişmeler oluyordu: İspanyol egemenliğindeki topraklarda özgürlük hareketleri geliyor, liberal yönelişli anayasalar hazırlanıyor, sömürgeler peşpeşe bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. Gelişmeler hem ekonomik açıdan, hem de halkın ruhsal durumu açısından büyük bir şok yarattı ve ülkenin konumunun yeniden gözden geçirilmesini gerektirdi. Ekonomide bazı önlemler alındı ve Florida'nın da yitirilmesinden sonra elde kalmış bulunan Antiller ve Filipinler'de şeker ve tütün tarımına ağırlık verildi, ülke içinde endüstri

geliştirildi, özellikle Katalonya'da buharlı makinelerin kullanıldığı dokuma endüstrisi hayli ilerledi.

Ne var ki sömürgelerin kaybının yarattığı hoşnutsuzluk VII. Fernando'nun baskıcı yönetiminin yol açtığı tepkilerle birleşince, toplumsal çalkantıların ardı kesilmedi. Sömürgelerin verdikleri bağımsızlık savaşları ise çoğu kez kendi gerçeği içinde değerlendirilmek yerine, anayurttaki liberalizm savaşımının bir yansıması gibi görüldü.

Sonunda, yer yer patlak veren gerilla eylemlerinden ve birkaç başarısız darbe girişiminden sonra, yine Cádiz'de, Amerika'daki özgürlük hareketlerini bastırmak üzere toplanan ordunun, komutanları Riego'nun buyruğuyla ayaklanması ve ayaklanmanın öteki askeri liderlerce desteklenmesi üzerine korkuya kapılan kral, Anayasa'ya bağlılık andı içti.

Ve şaşkına dönen Avrupa ile kayıtsız halk yığınlarının gözleri önünde, Liberallerin iktidarı başladı. Sürgüne gidenler geri döndü, her yerde ulusalci kulüp ve dernekler açıldı, gazinolarda ve kahvelerde ateşli politik tartışmalar yapılmaya başlandı; çok geçmeden ülke bir barut fıçısına dönüştü.

Aslında Liberaller arasında da birlik yoktu, *Exaltados* (Taşkınlık) olarak adlandırılan genç kuşaktan Liberaller, *Doceañistas* (1812'ciler) olarak adlandırılan eski kuşak Liberallerden kopmuşlardı.

Siyasal etkinlik, Parlamento söylevlerinden öteye geçmiyordu. Bütçe açığı ise ayyuka çıkmıştı. Gerilla eylemleri bu kez sağ yandan başladı, hatta "Kralın Liberallerin elinde tutsak olduğu" ileri sürülerek Seo de Urgel'de ülkeyi yönetmek üzere bir "*Regencia*" (Naiplik) oluşturuldu.

Liberal iktidar üçüncü yılına varmışken, Avrupa'da Restorasyon ile yeniden yerleştirilmiş bulunan eski rejimi korumayı üstlenmiş olan dış güçler, Rusya, Prusya, Fransa ve Avusturya'nın oluşturdukları Kutusal İttifak duruma el koydu; VII. Fernando'nun isteği üzerine Pireneleri aşan Fransız ordusu Cádiz'e değin çiğneyip geçti İspanya'yı; mutlakiyet yeniden kuruldu.

1820'de bastırılmış olan güçler bu kez öçlerini aldılar; canlarını kurtarabilen *Exaltados* topluca Avrupa'ya (Fransa'ya, özellikle de İngiltere'ye) sürgüne gittiler. Kral durumu kurtarabilmek umudunu yitirmiş olmalı ki, yine de hükümetinde Mutlakiyet yanlılarıyla birlikte birçok eski "Alafranga"ya ve ılımlı Liberal'e yer vererek toplumsal ba-

rışı sağlamayı denedi; gelgelelim sonuçta iki uçtan hiçbirini memnun edemedi.

Liberaller cylemlerini sürdürdüler ve bunu yaşamlarıyla ödediler. İdam edilenlerin arasında 1823'ün isyancı komutanı Riego da vardı. Mutlakiyetçiler ise ılımlı Liberallere gösterilen hoşgörüden, Engizisyon'un yeniden kurulmamasından, Naipliği kuran subayların orduya sokulmamasından hoşnutsuzdular; giderek krala karşı cephe aldılar ve kardeşi Don Carlos'un çevresinde toplandılar. *Apostólicos* (Dinciler) olarak anılan bu grup, kralın dul, çocuksuz ve sağlıksız olduğunu hesaba katarak kısa sürede iktidarı ele geçirmeyi umuyordu.

Ama o zamana değin sürprizleriyle birkaç kez herkesi şaşırtmış olan VII. Fernando beklenmedik bir iş daha yaptı: 1829'da María Cristina adlı bir Napolili dilberle evlendi. O evlilikten ertesini yıl bir kız çocuğu dünyaya geldi: geleceğin, hem de inanılmayacak kadar yakın geleceğin kraliçesi II. Isabel.

Liberaller prenses María Cristina'nın çevresinde toplandılar; tabii yine görüş birliğine varmaları söz konusu değildi: "İlericiler" bir yandı, "İlumlular" öte yandı. Kraliçenin özgürlükle falan ilgisi yoktu, ama Liberallerden başka desteği de yoktu, onlara dört elle sarılmak zorunda kaldı. Don Carlos Portekiz'e sürüldü, taht üzerindeki emellerini orada sürdürecekti.

1833'te Kral ölünce 3 yaşındaki Isabel "tahta çıktı", ülkeyi yönetmek ise Naiplere kaldı: İlk yedi yıl boyunca ılımlı Liberallerin yönlendirdiği "zoraki liberal" María Cristina'ya, ardından yönetime el koyan ilerici general Espartero'ya.

Ancak, María Cristina'nın 1837'de çıkarttığı Anayasa gibi, Espartero'nun demir gibi yönetimi de kimseyi mutlu etmedi; sonunda prensesin 13 yaşında yetişkin ilan edilmesiyle XIX. yüzyılın önemli bölümünü kaplayacak, toplumu ve kültürü derinden etkileyecek olan "Isabel dönemi" açıldı.

Isabel döneminin ilk on yılı "İlumlular"ın iktidarıyla geçti, bir anayasa daha hazırlandı, ünlü *Guardia Civil* (Jandarma Alayı) kuruldu, Papalık ile anlaşma yapıldı; hem kentlerde hem kırsal kesimde halk yığınlarıyla, ayaklanma girişimlerinin ardı arkası kesilinceyken askerlerle, İlericilerle ve ilericilikten yola çıkıp daha köktenci konumlara yönelen (ve bu arada saflarında ilk Cumhuriyetçilik kıvılcımlarının parıldadığı)

siyasal partilerle çarpışıldı.

Boyutları giderek karmaşıklaşan sorunları ılımlıların çözümleyemeyecekleri anlaşılınca, askerlerle politikacıların elbirliği ettikleri bir hareketle İlericiler iktidara geri döndüler; ama yalnızca iki yıl için. Sonra yine iki yıllığına ılımlılar geldi; ardından 1868'de, siyasal, ideolojik, ekonomik ve toplumsal gerilimin dayanılmaz bir düzeye varması sonunda patlak veren devrim II. Isabel'i tahtundan uzaklaştırdı; onu izleyen çalkantılı olaylar sırasında İspanyollar, tahtı bu kez İtalya'dan ithal ettikleri bir krala, Savoia hanedanından I. Amadeo'ya sundular. Ama beklenmedik kısmetin hevesiyle Madrid'e gelen yeni kral İspanya'nın ne denli kargaşalı, İspanyolların ne denli çetin huylu olduklarını görünce, Engels'in deyişiyle "Tarihin greve giden ilk kralı oldu", o dikenli tahta oturmaktan vazgeçti.

Ardından ilk Cumhuriyet denemesinin de başarısızlıkla sona ermesinden sonra, 1874'te yeni bir Restorasyon döneminde karar kılındı: 6 yıl önce halkın "Gebersin Bourbonlar!" çığlıklarıyla kovulmuş olan Bourbonlar, İspanya'nın rahatsız tahtına yeniden oturdular.

Isabel döneminin başta gelen belirgin özelliği devleti düzenleyen yasarlarla İspanyol toplumu arasındaki ayrılık, politikacılarla halk yığınları arasındaki kopukluktu. Bu özellik Isabel'in devrilmesiyle de değişmedi ve İspanyollar o çağda "yönetilmesi olanaksız ulus" olarak ün saldılar.

Devlet kaunda anlattığımız, daha doğrusu kısaca özetlediğimiz değişiklikler olup biterken, toplumda iç karışıklıkların sonu gelmiyordu ve yöneticiler tedirgin yığınların istek ve gereksinimlerine karşılık vermekten uzaktılar.

1830'da, öğrenci eylemleriyle bir türlü baş edilemeyince, çare üniversitelerin iki yıla yakın bir süre kapatılmasında bulundu. Ama yüksek öğrenimde açılan boşluğu kapamak, gençlerin sağlıklı geleneksel uğraşlardan sapmamalarını sağlamak için olmalı, Sevilla'da bir "Boğa Güreşi Okulu" açıldı. Tabii gençlik yığınları arasındaki karışıklığın sonunu getirmeye yetmedi bu.

Çağın aydınlarından romancı ve gazeteci Mariano José de Larra olayı şu sözlerle özetler:

Calomarde'nin bakanlık dönemi "Boğma politikası" diye adlandırabileceğimiz sistemin ilk örneği oldu, çünkü tek amacı zekâyı, bilimi, sanatı, insan soyuna umut kaynağı olan herşeyi boğmak, söndürmekti. Üniversiteleri kapatıp onların

yerine bir Boğa Güreşi Okulu açtı, sistemin tüm özünü nitelemeye yetecek bir kanlı olay, zehir gibi acı bir siyasal nükteydi bu.³

İspanya'nın ünlü Romantiklerinden olan Larra, Cadalso'dan 98 *Kuşağı*'na doğru gelişen aydınlar zincirinin en önemli halkalarından birini oluşturuyordu. Kısacık yaşamında devrinin toplumunu ustaca çizgilerle sergiledi, kusurlarını acı bir dille yüzüne vurdu. Toplumuyla bütünleşmek isteyip de her yolu denediği halde başaramadı, sarsmak, uyarmak isteyip onu da başaramayınca umutlarını yitirdi.

Larra 1809'da Fransız yanlısı ya da "alafranga" bir doktorun oğlu olarak dünyaya gelmiş, çocukluğu Fransa'da sürgünde geçmişti. Gazeteciliğin yanı sıra, romanlarında ülkesinin göreneklerini inceledi, İspanyolların özgün yaşam biçimlerini ve ruh yapılarını irdeledi. İspanya dışında yetişmiş oluşu ona kendi toplumuna "dışarıdan bakma" olanağını sağlamıştı. Tutuculuğa karşı savaştı, toplumu köstekleyen yönetimleri ve görenekleri eleştirdi, reformlar yaparak Avrupa'ya açılmanın gereğini savundu, milletvekili olarak parlamentoya girdi. Sonra da otuz yaşını bulmadan kendini öldürdü.

Juan Goytisolo 1960'lı yıllarda, Fransa'da gönüllü sürgündeyken, "Larra'nın Güncelliği" başlıklı denemesinde şöyle diyecekti:

İntiharından yüz yirmi altı yıl sonra, Mariano José de Larra kültür yaşamımızın genel görünümü çerçevesinde, İspanyol yazarlarının en canlısı, en sıcak ve güncel olanı, çünkü yediği toplum, hiç değilse genel çizgileriyle, 1960'ta hâlâ 1836'dakinin aynı. Şöyle yazmıştı Larra: İspanya'mızı durup düşündüğümde, zihnimde ona uzun bir aradan sonra karşılaşan kimselerin birbirlerine yönelttikleri şu alışılmış iltifatı yöneltiyorum hep: "Hiç değişmemişsiniz, sizin için zaman hiç geçmiyor sanki!" Sahiden de, yurdumuz hiç mi hiç değişmiyor, sanki zaman onun için hiç geçmiyor gibi, aslında hiçbir şey onun için geçmiyor gibi, tersine, geçip giden kendisi.

Gerçekten bir ileri-bir geri atılan adımlarıyla —Avrupa gelişedurun— zaman yitirişiyle, bir anayasa yapıktan sonra ezilen, üç yıllık iktidardan sonra sürülen, on yıllık mutlakiyetten sonra geri dönen Liberalleriyle, umutları ve umutsuzluklarıyla o dönemi en derinine yaşayan, en iyi anlatan kişidir Larra. O koşullar ve durumlar güncelliğini korudukça, onun yazıları da geçerliğini ve güncelliğini korudu. Çünkü herşey yineleniyordu İspanya'da: İki Restorasyon, iki Naiplik, iki İç

Savaş, iki Cumhuriyet, iki Dikta yönetimi.

1834'te María Cristina'nın çaresizlikten boyun eğdiği yeni liberalleşme döneminde, 1812'nin ve 1820'nin adamları yeniden sahnede görününce Larra gençliğinin olanca coşkusuyla —ve Aydınlanma Çağı'ndan kalma bir iyimserlikle— ilerici politikayı savundu: "İspanya herşeye karşın temelde demokratik bir ülkedir. Halkın egemenliğine ters düşmek ancak tekellilik ve şiddet doğurabilir."

Ama Larra düşkırıklığına uğradı: 1820'lerin adamları 1835'in sorunlarının üstesinden gelemediler. Larra, halkın papazlara karşı şiddetli tepkisini, İspanya'nın yazgısına egemen olanların körükörüne bastırmadan önce kulak verinleri gereken bir uyarı olarak görüyordu: "İspanya, bir ayağı hâlâ geçmişte, öteki ayağı gelecekte, büyük adımı atmak üzere, kritik geçiş anını yaşıyor. O geçiş ne kadar çok istenmiş ve ne kadar çok gecikmiş olursa o kadar sert olabilir."

Karşılıklı şiddet tırmandığında Larra öfkelenir: "İlle de cinayet işlenecekse, ben yine de halkın işlediklerini yeğlerim."

"Çektiğim kahrı," diyordu Larra, "ancak benim yaşadığım koşullar altında yaşayan bir İspanyol liberali anlayabilir".

Juan Goytisolo'nun yorumu da şöyle:

Aydınlanmış azınlık ile halk arasında neredeyse bir uçurum bulunduğu o dönemde, Larra, halkın gerçek kültüründen kaynaklanacak bir ulusal kültür geliştirmek için çırpındı: Ülkemizde yazının ithal edildiği bir dönemdi, geleneklere sert eleştiriler yöneltti, ama hayatta kalabilmemiz ve varlığımızı sürdürebilmemiz için izlememiz gereken yolu da yine onlarda aradı. "Biz yalnızca genç İspanya'ya daha geniş bir ufuk açmak istiyoruz," diye yazıyordu, "Tek dileğimiz günün birinde İspanya'nın Avrupa yazınında hak ettiği yeri fethedebilmesi, bir ulusal yazın düzeyine ulaşabilmesi.

Larra herşeyi sil baştan ederek, sıfırdan ele almak gereğine inanıyordu:

Atalarımızın, umursamaz ayaklarımızla çiğnediğimiz kemiklerinin tozundan başka bizim olan hiçbir şey kalmıyor elimizde: Şanlı geçmişin anıları ve bugünün hiçliği açısından bakılırsa ikinci bir Roma sayılırız; nereye gidersek gidelim, tarihteki büyüklüğümüzün izleriyle, muhteşem yıkıntılarla yüzyüze geliyoruz; bir halka, yıkıntılar ne kadar şan verebilirse artık...

Herşeyin, umutlarının ve yaşamının sonuna yaklaştığı zamanlarda şöyle yazmıştı Larra:

Madrid'de yazmak, bizim yazdığımız gibi yazmak, yapayalnız, umut kırıcı bir monolog yapmak oluyor. Madrid'de yazmak, ağlamak: Ağlamak ve şiddetiyle insanı boğan bir karabasandıymış gibi, bağırma çabalayıp da ses çıkaramamak demek.

Ve İç Savaş'ın patlak vermesinden tam yüz yıl önce, ünlü "1836, Ölüler Günü" yazısında:

Hani, nerede mezarlık? Dışarıda mı, yoksa içeride mi? Madrid'in ortası mezarlık. Madrid'in kendisi mezarlık. Koskoca bir mezarlık ama, her ev bir ailenin gömütü, her sokak bir olayın gömütü, her yürekte bir umudun, bir dileğin külleri gizli. Yoldan gelip geçenlere bakıyordum da "Gafiller," diyordum, "Gafiller, kalkmış da ölüleri mi görmeye gidiyorsunuz? Aynanız yok mu sizin? Akılsızlar, kendi yüzünüze bakın, mezar taşınızın yazıtı alnınızda kazılı." O tüyler ürpertici mezarlıktan çıkabilmeyi istedim var gücümle. Beni kendi yüreğime sığınayım dedim. Al sana bir mezarlık daha. Mezardan başka bir şey değildi yüreğim.

Bu satırları yazdıktan üç ay sonra, Larra kendini öldürdü. (Bardağı taşıran görünürdeki damlanın kişisel ve duygusal olması hiçbir şeyi de-ğiştirmiyor elbette.)

1963'te Juan Goytisolo, benzeri siyasal baskı ve sarsıntılar içinde Larra ile zihninde söyleşiyor ve şöyle noktalıyordu yazısını:

O günden bugüne yüz yirmi altı yıl geçti; Larra'nın sözleri kulaklarımızda hâlâ yankılanmada, gönlümüzde tutkular uyandırmada, ve, çelişkili ama, geleceğin ve umudun kapısını aralamada bize. Birisi demişti ki elde etmeyi bilecek kadar büyük bir güçle istemediğimiz şeylere ütopya adını verirmişiz. Öyleyse bugün için olanaksız görünse bile, büyük bir güçle istemeyi bilelim, çünkü günün birinde olasılığa dönüşmesi için, daha önceden, henüz ütopya iken istemeyi bil-meliyiz. Larra'nın "daha iyi İspanya" dileğine katılalım ve bir zamanlar onun yazdığı gibi "Eğer bu mücadelede onurlu bir ölüm bekliyorsak bizi, bizi bekleyen yüce ülküyü gerçekleştirmek uğruna, yiğitçe boyun eğelim ölüme".

Juan Goytisolo "daha iyi İspanya"nın gerçekleştiğini bu satırları yazdıktan on beş yıl kadar sonra görebilecekti. Mariano José de Larra ise, hayır: ne o, ne de yüz elli yıl boyunca onu izleyen yazar, çizer, düşünür kuşakları. Onların görüp göreceği dışlanma, yalnızlık, kan ve gözyaşı olacaktır.

İÇ SAVAŞIN GELENEKSELLEŞMESİ

İki İç Savaş demişük, aslında onların ilki de bir değil, üç kez yinlendi: Kişiler değişiyordu, krallar komutanlar değişiyordu, ama siyasal-toplumsal ortamda bir türlü değişemeyen bir şeyler, iyileşmeyen bir illet vardı.

VII. Fernando'nun sürgündeki kardeşi Don Carlos 1833'te ağabeyinin ölümü üzerine halkın dinibütün kesimini Liberallerin desteklediği Naipliğe karşı mücadeleye çağırdı. Haçlı ruhunu tarihsel birikiminden alan inanç sahibi halk, daha önce Fransızlara karşı yaptığı gibi, yine din uğruna savaşmaya koştu; bu kez de görüşleri-duyuşları karşı yönde olan İspanyol kardeşlerine karşı. Bir İspanya ötekine karşı silahlandı, 1876'ya kadar üç aşamada ülkeyi kana bulayacak olan bir dizi iç savaş başladı. "Carlos savaşları" diye anılan o amansız kardeş kavgası hiçbir yana kesin zaferi getirmedi; buna şaşmamalıyız, ne de olsa iki cephede de hep o aynı dövüşken ve inatçı İspanyollar vardı. Don Carlos 1837'de Madrid'i kuşatuktan sonra, kente girmeden geri çekilmek zorunda kaldı. İspanya açısından alınan tek somut sonuç ülkede uzlaşmazlıkların körüklenmesi, barışçı çözüm yollarının tıkanması, "iç savaş durumu" nun müzminleşmesi oldu.

Öyle ki aradan yüz yıl geçtikten sonra Afrika kolordusunun, general Franco'nun liderliğinde ayaklanması ve üç uzun yıl boyunca süren İç Savaş, hatta dış güçlerin işe karışarak çarpışan iki İspanya'dan birini desteklemeleri, bir geleneğin yinelenmesinden başka bir şey olmayacaktu artık.

Carlos savaşları, genelde ufak gerilla gruplarınca yürütülen, disiplini kıt çarpışmalarla gelişti. İç savaşların tümünde görüldüğü gibi, kahramanlıkta ve acımasızlıkta doruğa varıldı. Ancak kişisel ve yöresel kıskançlıkların, savaşın temelindeki ideolojik çauşmadan daha büyük önem kazandığı durumlar da görüldü.

Dinci Carlos yanlıları Liberalleri "sapkın" olarak niteliyorlardı, ellerine geçirdikleri Isabel yanlısı tutsakları bu nedenle kurşuna dizerek "cezalandırdılar". Kentlerde kendilerine karşı oluşturulan milis kuvvetlerinden kimi yakalarlarsa derhal idam ediyorlardı; hatta çoğu durumlar da tutsakların aileleri de aynı kinin kurbanı oluyordu. Kraliçenin kuv-

vetleri de acımasızlıkta düşmanlarından geri kalmadılar, aynı şiddetle, aynı nefretle karşılık verdiler. Kavga giderek kesin, kaba çizgiler izleyen bir ayrıma dönüştü: bir yanda Kilise'den yana olanlar, öte yanda Kilise'ye karşı olanlar.

Oysa Carlosçular da tekdüze, tutarlı bir bütün oluşturmuyorlardı; *Carlismo* yani Carlosçuluk'ta aslında değişik düşünüş biçimleri ve çıkarlar bir araya gelmişti: dinsel coşkuya kapılanların yanı sıra tahtın "yasal varis"ini savunanlar, hatta ayrılıkçılar da vardı... Ele geçirilen topraklarda eksiksiz bir hükümet kuruldu, Liberalleri vergiye bağlayan maliyesi, Fransa sınırında gümrüğü ile tam bir "öbür İspanya".

Dış güçler ise tüm çatışmalara karşın hızlı bir kapitalistleşme ve endüstrileşme sürecinde bulunan ülke üzerindeki çıkarlarını koruyabilmek için taraflardan birini ya da ötekini destekleyerek İspanya'ya sızdılar: İngiltere ve Fransa Isabel'i, Avusturya Carlos'u tuttu.

Savaşın gelişimi ülkenin öteki sorunlarını da etkiliyordu. 1840'ta ilk Carlos savaşının ilercici general Espartero'nun zaferiyle sona ermesi üzerine, eski rejimin önemli bir siyasal cephesi de ortadan kalkmış oldu. Ardından Kilise mallarına el konuldu. Ülkeyi modernleştirme yolunda hatırı sayılır bir adımdı bu, tabii spekülasyona ve yabancı sermayeye açılış yolunda da. Hepsinin de sonuçları çok geçmeden kendini gösterecekti.

Liberaller endüstrileşme ve kapitalistleşme sürecindeki İspanya'da turmanmakta olan burjuvazinin temsilcileriydiler, dolayısıyla feodal toplum yapısını koruyan ve inatla savunan güçlerle aralarında kesin bir çıkar çatışması vardı. Ve o süreç ne denli gecikir, ne denli engellenirse çatışma o denli şiddet kazanıyordu. Kilise ile, gün geçtikçe güçlenen burjuvazinin ilişkileri giderek gerginleşti: Burjuvalar toplum yaşantısındaki tüm köstekleyici öğeleri ortadan kaldırmak istiyorlardı, Kilise'yi Ortaçağ'dan kalma bir gericilik otağı olarak görmekteydiler. Kilise ise "tartışma denilen yeniliğin" tehlikeli olduğu görüşündeydi, hatta "okumamak" sevap sayılıyordu. Kırsal kesimdeki manastırlar eğitim ve tekniğin kentlere getirdiği yeni yaşam biçimlerine düşmandılar. Ellerinde biriktirmiş oldukları muazzam mal varlıkları ise toplumun öteki sınıflarına çok çekici geliyordu: Çoğalan köylü nüfusun işleyecek toprağı yokken, Kilise'nin toprakları öylece işlenmeden duruyordu;

çalışkan ve işbilir burjuvalar ise o ölü mal varlığını sahiplerinden çok daha yararlı biçimde değerlendirebilecekleri kanısındaydılar. Manastır topraklarının kent surları içinde geniş yerler tuttuğu, hızla gelişen Barcelona'da bu durum, fabrikalarını genişletme çabasındaki sanayicilerin özellikle gözüne batmaktaydı.

Bu arada Kilise'nin politikaya karışması, özellikle 1821'den sonraki üç yıllık "Liberal dönem" sırasında rahiplerin muhalefette etkin olmaları, genelde din adamlarının her ileri adıma karşı direnmeleri, onları yıpratmış, halk üzerindeki nüfuzlarını azaltmıştı. İktidarın Muhafazakârlarla İlericiler arasında sürekli el değiştirmesi, Roma'daki Papalık Devleti ile ilişkilerin bir yumuşayıp bir gerginleşmesi, sonuçta Kilise'ye olan bağlılığı ve dinsel inancı iyiden iyiye zayıflattı. Halkın geniş kesiminin gözünde Katoliklik "Kurulu düzeni savunan partinin iktidarı", gelenekçilik, zorbalık ve parasal güçle eş anlama gelmeye başladı. Zamanın Kilise'sini yönetenler, neredeyse kendileri de farkına varmaksızın, dinibütün Hıristiyanlar'dan da daha tutucu davrandılar, varlıklı sınıfın çıkarlarını koruyarak, halk sınıflarından uzaklaştılar.

Böylelikle, "koyu Katolik" İspanya'da, Kilise'ye ve din adamlarına karşı şiddetli bir tepki oluştu. Alıştığımız İspanya imgesine ters düşen bu tutum aslında kolayca açıklanabilir: Burjuva hükümetlerin ve geniş halk yığınlarının açıkça ortaya döktükleri hınç, gerçekte insanların inançlarını yitirmiş oldukları anlamında değerlendirilmemeli, çünkü metafizik değerlere olan eğilim bu ülkede çok derinlere kök salmıştı. Daha çok, halk yığınlarının dinsel inanca sahip çıkan —ya da el koyan— kurumlardan koptuğunun belirtisiydi o tutum. Dinsel inanç halkın kendi kendine, kendi görenekleri ve anlayışı doğrultusunda hep yaşattığı bir şeydi, bir ruhsal güç kaynağı olarak varlığını koruyordu. Denebilir ki, kendine göre bir tür laikleşme süreciydi başlayan: İspanyollara özgü bir biçimde, inanç ile gündelik politikanın yolları, halkın zihninde birbirinden ayrılıyordu artık.

Bunu belirtmek, ilk bakışta çelişkili gibi görünen bazı olayları, örneğin o yıllarda dinsel kuruluşlara yöneltilen şiddetli saldırıları, kiliselerin ateşe verilmesini, rahiplerin boğazlanışını açıklıyor. Kilise'nin iktidardaki güçlü ve baskıcı yönetimlerin destekçisi gibi görülmesi halk yığınlarında bir bilinçlenmeye yol açarak bir bakıma vicdan özgürlüğünün de başlangıcı oldu.

İlk işçi hareketleri de o iç savaş ortamı içinde, endüstrileşme ve kentleşme sürecine bağlı olarak, 1842'lerden başlayarak, şiddetle patlak verdi. Hükümet kuvvetleri Barcelona'dan kovuldu, ordu öteden beri ayrılıkçılık eğilimleri gösteren Katalonya'nın başkentini kuşattı. Kentin içinde iktidar durmadan el değiştiriyor, kargaşanın sonu gelmiyordu. Bu arada İspanya'daki ilk başarısız Cumhuriyet denemesi gerçekleştirildi ve girişim bir kan gölünde boğuldu. Barcelona düştü, ama bu kez de başka kentler peşpeşe ayaklandılar.

Liberalizm yolunda önemli adımlar atılmıyor değildi, ama Taht'ın yasaları yine ciddiye almayı, köklü bir liberalizmin gereklerini içtenlikle benimsemeyişi art arda *pronunciamento*'lara, yani askeri ayaklanmalara yol açtı; siyasal görüşü kabul ettirebilmenin başka yordamı yoktu çünkü. 1833'ten sonra, otuz beş yılda ülkede ortalama ömürleri altı ayı geçmeyen 62 ayrı hükümet kuruldu.

Bu açıdan bakıldığında, bu dönemin tarihi ardı arkası kesilmeyen başarısız devrim ve darbe girişimleri olarak görünür. XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk otuz beş yılında siyasal rejim durmadan değişikliğe uğradı İspanya'da. Her yeni hükümetle birlikte bakanlar da değişiyor, kısa süreli yeni kadrolar oluşuyordu. Özetle, bu çöküntü döneminde, İspanya'nın devlet düzeni ancak belli aralıklarla yinelenen *pronunciamento*'ların dizginleyebildiği yozlaşmış bir mutlakiyet olarak nitelenebilir.

Böylesine çelişkili eğilimlerin kendilerini şiddetle duyurduğu bir ülkede ordu, sağlam bir merkezi kuvvet olarak büyük bir önem kazanıyordu. Yalnız Taht'ı desteklemekle kalmıyor, iktidar sınıfları arasındaki hiziplerin hoşnutsuzluğunu, hepsinden önce de toplumsal grup olarak kendi hoşnutsuzluğunu dile getiriyordu. Devletin elindeki olanaklar, ne yönde kullanılırlarsa kullanılınsınlar tüm toplumsal grupları tatmin etmeye yetmediği için de, gelişmelerin dışında kalan grup hangisiyse harekete geçme sırası ona geliyordu; o direniş odaklarında "ülkeyi kurtarmaya baş koymuş" kararlı ve gözüpek devrimci gruplar oluştuğu da görüldü.

Ayakanmaya kimi zaman küçük rütbeli subaylar önyak oluyordular. Aslında ordu içinde de vahim bölünmeler vardı. Bunlara bir de bölgesel ayrılıkların etkisi ekleniyor, askeri cuntalar arasında rekabet doğuyordu. Çünkü temelde başkaldırıları yöneten belli bir sınıf yoktu,

hareketler ülke yüzeyine yayılmadan, dar bir çerçevede kalıyordu. Sonuçta her zaman Taht baskın çıkıyor, ama çok geçmeden ortalık yine kanşiyordu; çünkü temelde doğru dürüst tanı konulamayan, tanı konulsa bile çözüm bulunamayan, bulunsa bile uygulanamayan bir illet vardı. Zaten tanı koyup çözüm önerenler de eninde sonunda sürülüyordu.

Birbirini izleyen rejimlerden hiçbiri sorunların derinine inemedi; Devlet, girdilerinin kıtlığından kaynaklanan günlük sorunlarla boğuşarak yıprandı. Gereken köklü reformları gerçekleştirecek kaynaklar da hiç yaratılmadı. Tersine, girdilerin yüzyıllardır en büyük kaynağı olan sömürge toprakları bir bir elden gidiyor, "dünkü vilayetler" ileri ve güçlü ülkelerin alkışları arasında bir bir bağımsız ulusal devlet olma yolunu tutuyorlardı.

Sonuçta İspanya'nın tüm hükümet darbeleri azınlıklara karşı azınlıkların eseri oldu. Sahici bir devrim hiçbir zaman gerçekleştirilmedi; yalnızca bütün sınırlarında gerilemekte bulunan köhnemiş bir imparatorluğun müzminleşen çalkantılarıyla ortalığı kana bulayan. Ölünmaz bir kusuru vardı İspanya Tahtı'nın: Tek tek sınıfların hepsinden güçlüydü ama, ülkenin gereksinimleri karşısında tam anlamıyla güçsüz, çaresiz kalıyordu. Bölgeler karşısında merkezi hükümetin konumu ayniydi.

Ekonomik koşulların kötülüğü, kapkara yoksulluk, hatta açlık, XIX. yüzyıl İspanyası'nda ayaklanma olgusunu siyasal ve toplumsal yaşantının bir parçası olan gündelik olaylara dönüştürmüştü. Endülüs'te çiftlikler ateşe veriliyor, kâhyalar, bekçiler, hatta askeri komutanlar öldürülüyor, topraklara el konulup paylaşıyordu. Bu tür dar çerçeveli yöresel patlamalar çoğunlukla birkaç gün içinde bastırılıyordu, ancak 1856, 1861 ve 1873'te daha şiddetli eylemler de görüldü.

Kentlerde ise barikatların kurulduğu, fabrikaların ve manastırların ateşe verildiği, makinelerin tahrip edildiği ayaklanmalar, daha işçi dernekleri kurulmadan başlamıştı; bu dernekler yüzyılın ortalarında sendikalara dönüştü. 1827, 1835, 1840, 1841, 1842, 1871, 1872 ve 1873'te önemli başkaldırı eylemleri görüldü. 1830'dan sonra kişilere yönelik suikastlar başladı. Ve 1842'de Barcelona'da ayrılıkçı ayaklanmalar ortaya çıktı.

1868'de Kraliçe II. Isabel'i tahtından uzaklaştıran karışıklık, yüz-

yılın tüm çalkantıları arasında Devrim adını hak eden tek hareket oldu. Öteki *pronunciamento*'lar büyük kentlerdeki ayaklanmalarla kendilerini göstermişlerdi ama, toplum yapısını derinine etkilememişlerdi. "Eylül ayaklanması" ise İspanyol toplumunu temelinden sarsan sahici bir devrim oldu, ardından gelen sarsıntılarla kurumlar, hükümet biçimleri, toplum yapısı değişti. 1868'den başlayarak ilk kez gerçek bir kamuoyu şekillenmeye başladı, politika dar çevrelerin etkinliği, kişisel emellerin sonucu olmaktan çıktı. Bu arada üniversitelerde idealist bir gençlik yetişmiş, toplumsal ve dinsel kaygıları yansıtan coşkulu düşünce biçimleri gelişmişti. Uzun yıllar boyunca sürüp giden aşırı tutucu, gerici iktidarların baskısına sert bir tepki hazırlanmıştı.

Ancak toplumdaki uyanış da, düşünce yaşamının zenginliği de sarsıntuların bir yerde karar kılmasını sağlamadı. İspanya'nın ilk cumhuriyetinin ömrü 11 ayı bulmadı; ne olması, nasıl olması gerektiği konusunda onu kurup zorla benimseten Cumhuriyetçi azınlık bile anlaşamadı: Kimi federal, kimi muhafazakâr, kimi radikal ama birleşik, kimiye otoriter ve askeri bir Cumhuriyet istiyordu; bu arada tabii Katalonyalıların düşlediği rejim Kastilyalılarınkinden ayrıydı.

Carlos savaşının acıları arasında başlayan *Restorasyon* dönemi de bir "mutlu son" olmadı, ne var ki iktidara sırayla geçecek bir Muhafazakâr Parti ile bir Liberal Parti oluşturuldu, bu da ülkeye bir oranda barış ve sükûnet getirdi, bir soluk alma fırsatı verdi.

Jorge Ventura o dönemi şöyle değerlendiriyor:

İspanya'da, Avrupalıların anladığı anlamda, üst düzeyde politika yapılmıyordu. Politika denilen şey, kişilerin kendilerine bir makam edinmek için ülke çıkarlarını özür olarak öne sürdükleri çeşitli entrikalardan ibaretti. Politika demek kariyer demektir. O zamanlar İspanya'da politika yapmanın iki yolu vardı diyebiliriz: ya —bazılarının yaptığı gibi— politikayı küçümsemek, ama bir yandan da o durumu değiştirmek için çaba harcamak, ya da —çoğunluğun yaptığı gibi— o durumdan çıkar sağlamak. Siyasal partiler birtakım ülkülere ya da bir fikir birliğine değil, liderlere bağlılığa dayanan bir hiyerarşi oluşturuyorlardı. Kendi iktidarını herkese zorla benimsetmek için gerekli olan tüm araçlar liderin eline veriliyordu: kurullar, Belediye yönetimleri, Jandarma kuruluşu, vb. Baş eğmeyenlere baş eğdirilinceye değin uğraşılıyordu. Çok geçmeden herkes suspus oluyor, liderden koruma isteyecek duruma geliyordu. Sayıları zaten az olan politikacılar ya muhafazakârdılar ya da liberal; aslında daha çok falanın ya da tilanın yandaşı, partisinin neferiydiler, "*Caciquismo*" denen olguydu bu.⁴

Restorasyon İspanyası'nda büyük önem kazanan "*cacique*" denen

kimseler, ancak o döneminki gibi kırsal temele dayalı, kırsal niteliklerini henüz koruyan bir toplumda görülebilirdi: Küçük kentlerden gelmiş taşralı senatördü *cacique*, nüfuzlu bir ailenin çocuğuydu, kasaba eşrafındandı, bazen soylu bir toprak sahibi ya da onun topraklarının yöneticisiydi. Halkın geçimi onun elindeydi; rahip, köy öğretmeni ve Jandarma komutanı onun dolaylı, bazen de dolaysız yardımcısıydı. Madrid'de muhafazakâr ya da liberal eğilimli olabilirdi *cacique*, bunun pek de önemi yoktu, asıl önemlisi yöresinde kendi topraklarının ağası olmasıydı.

Miguel de Unamuno toplumunun genel görünümünü gözden geçirirken yukarıda özetlediğimiz durumu şöyle tanımlayacaktı: "Keyfilik İspanyol halkının doğal düzenidir; o düzeni ise tepeden askeri ayaklanma, tabandan da anarşist ayaklanma biçimlendirir".

KÜLTÜRDE KÖKLÜ YENİLENMELER: ÖZELEŞTİRİ VE LAİK EĞİTİM

Unamuno "98 Kuşağının devi" olarak nitelenen büyük bir düşünür ve yazardı. Yüzyıl sonu Avrupası'nın ve İspanyası'nın tarihsel ve metafizik bunalımlarını yaşamış, ülkesinin 1898'den 1936'ya değin tüm çöküntüsüne ve çırpınışlarına tanık olmuş, tüm kavgalarına katılmış bir aydıydı; bunun ağır bedelini ileride ödeyecekti.

José Mariano de Larra'dan esinlenen 98 Kuşağı yazarları bir yandan da daha sonraki yazar kuşaklarının, burada —kimi zaman kendi aralarında çelişen— görüşlerine sık sık yer verdiğimiz Américo Castro'nun, Claudio Sánchez Albornoz'un, José Ortega y Gasset'in esin kaynağını ve XX. yüzyıl İspanyol düşüncesinin temelini oluşturacak, İspanya'nın içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal-kültürel koşulların trajik bilincini onlara devredecekti.

Aslında geri kalmışlık sorunu da, onunla yakından bağlantılı olan Avrupa ile ilişkiler sorunu da aydınların artık gelenekleşmiş sorunlardı ve her kuşak kendi duyarlılığı ve eğilimleri doğrultusunda onu irdeliyor, kendince katkılar getiriyor, bu böyle kesintisiz sürüp gidiyordu.

Daha 1823'te Barcelona'da *El Europeo* gazetesi yayımlanmaya başlanmıştı: Anlamlı bir addı bu, endüstrileşmiş, dışa açık Katalonya'nın belli kesimlerinin, Avrupa'da dolaşan düşünce akımlarıyla bağlantı ku-

rabilmiş olduklarını kanıtlıyordu. Ama o yeni "Bilim, Sanat ve Yazın" dergisinin bir Katalonyalı, bir İngiliz ve bir İtalyan tarafından yönetilmesi bir rastlantı değildi elbette.

Romantizm mevsimi İspanya'da, Avrupa genlinde olduğundan daha kısa sürdü ve daha zorlu geçti; aydının kendi kendisi olabilme hakkı, topluma kafa tutuşu, önyargılara ve basmakalıp davranışlara karşı çıkışı üzerinde, örneğin İngiltere, Fransa, Almanya'dakinden daha fazla duruldu. *Don Quijote*'nin ülkesi için hiç de şaşırtıcı değildi bu. Güçlü, ezici, baskıcı bir toplumun yerleşik değerlerine karşı kalemiyle savaşan yazar, yapıtıyla özdeşleşiyordu; toplumdan yapıtı için dilediği özgürlük, aslında düşünen birey olarak kendi varlığı için dilediği özgürlüktü.

Yüzyılın son çeyreğinde, *Restorasyon* dönemi gerçekçilik akımıyla birlikte gelişti. Yazında 1868 Kuşağı yazarları o ortamı büyük başarıyla yansıtır, romanlarında İspanyol yaşantısından unutulmaz kesitler sunarlarken, ülkede kültür yaşamının canlandırılması, yeni bir soluk getirilmesi için övgüye değer çabalar da gerçekleştiriliyordu. Başka bir deyişle, gerçekçilik yalnızca yazın ve sanat alanlarıyla sınırlı kalmadı, İspanyol aydınlarının yaşama bakış açılarında da kendini duyurdu.

Restorasyon'la birlikte, ülkenin yönetimindeki aydınlar kültür alanında nelerin yapılmış, nelerin yapılmamış olduğunun bilançosunu çıkardılar. İspanya bitkin durumdaydı, yöneticileri kendilerini fazla hayale kaptırmıyorlardı. Ülkeye bir çeki düzen verdiler, idareyi işlerliğe kavuşturdular; ama birçokları gibi, onlar da "İspanya acaba kültür alanında neyi gerçekleştirmiştir?" sorusunu açık seçik soruyorlardı; bunun yanı sıra İspanya'da bilimsel gelişme sorunu da ortaya dökülüyordu:

Yazında ve sanatta evrensel çapta adlar öne sürebildiğimize kuşku yoktu. Ama ya bilimde? Bu sorun birçok tartışmalara konu oldu; İspanyol bilimi üstüne bir kitap yazıp, olağanüstü düzeyde bir bilimin yaratıcısı olduğumuzu iddia eden Ulusalçı Katolik Menéndez y Pelayo'dan, Revilla gibi, "Menéndez y Pelayo'nun anlattığı şey bilimin tarih-öncesiydi" diye yanıtlayanlara değin çeşitli kimseler değişik konumlarda yer aldılar. Ülkenin Avrupa'nın öteki ülkelerine kıyasla geri kalmış olduğu kuşku götürmüyordu. Bundan da bilim yapmamış olduğumuz sonucu ve ardından "Acaba bilim yapacak yeteneğimiz var mı?" sorusu doğuyordu. Bilimin iki katmanı vardır: kuram ve uygulama. Araştırma, insanın kendisini tümüyle adamasını gerektiren bir şeydir. Ve İspanyol insanı, Unamuno'nun dedi-

ği gibi, ulaşabileceği bilginin, ona adanacak zamana değeceğini inandırmış değildi.

Tartışmalar uzadı, gitti. Artık ne yapmış olduğumuzu değil, ne yapabileceğimizi tartışıyorduk. Böyle böyle, bazı incelemeciler yurtdışına gittiler, kendilerine büyük kitaplıklar kurdular: Özetle, başka ülkelerin geliştirmiş oldukları bilimi ellerinden geldiğince özümsemeye çalıştılar.

Araştırma öteden beri yatırım gerektirmiştir, İspanyol hükümeti ise yatırıma gönüllü değildi. Öte yandan bilim, yeni şeyler keşfetmenin vazgeçilmez koşulu olan özgür düşünme alışkanlığını gerektirir. Hepsini bir yana, sıradan İspanyol'un kafası önyargılarla doluydu, bu nedenle, kendini bilime ve bilimsel konuların öğretimine adanmak tükenmez bir yiğitlik gerektiriyordu.⁵

Başka bir deyişle, durum yüz yılda, Cadalso'dan beri değişmiş değildi. Yine de, iktidara ulaşan ya da ulaşamayan aydınlar ellerinden gelen her atılımı gerçekleştirerek, yüzyılın ortalarında ülkelerinde düşünüş ve eğitim biçimlerini yenilemeyi başardılar. "Avrupa'ya gidip" orada bir süre kalan ve kendi geleneksel kültür biçimlerini yeni baştan, yeni bir gözle değerlendirmiş olan çok sayıda İspanyol aydınının başansı oldu bu.

Bunlardan biri de Alman düşünürü Christian Friedrich Krause'nin fikirlerini Heidelberg Üniversitesi'nden ülkesine taşıyan Madridli profesör Julián Sanz del Río (1814-1869) idi. "Krause'cilik" o yılların başlıca felsefe akımına dönüştü ve ilerici Liberalleri birleştiren, Clarín ve Galdos gibi önde gelen yazarları etkileyen etkin bir düşünce ortamı yarattı.

Aslında Krause felsefesinin İspanya'da bu denli tutulmasının başlıca nedeni belli dinsel inanışları akılcılığın en temel ilkeleriyle bağdaşturmaya olanak sağlaması, yani uzlaşmacı doğrultuda oluşuydu. Ancak, eğitim ve öğretimde en kalıcı ve parlak sonuçlar, ilk ciddi laik öğretim girişimi de yine Krause'ci düşün çevrelerinden geldi.

Sanz del Río'nun kitaplarında açıkladığı bu yeni düşünce biçimini "çetrefil bir metafizik" olarak tanımlayan Angel del Río yüzyıl ortalarındaki bu gelişimi şöyle yorumluyor:

Krause'ci felsefenin, özellikle onun İspanya'daki sunuluş biçiminin kuramsal kısırlılığıyla, İspanyol eğitim ortamındaki ve düşünce yaşamındaki muazzam etkinliği arasındaki çelişki şaşırtıcıdır.

Kısmen akılcı olan, ama mistik yönelimli vb. sonuçlar veren, ancak özellikle İspanya gibi katı ahlak gelenekleri bulunan bir ülkede kök salmaya elverişli de-

rin bir ahlaksal anlamı içeren o sistem, kuramsal önemini çok geçmeden yitirdi, ülkeye egemen olan doyumsuzluk ve örtülü protesto ortamının da özendirme-siyle, güçlü bir eğitimcilik eylemine dönüştü.⁶

O eğitimi alan öğrencilerden bazıları, başta Francisco Giner de los Ríos (1839-1915) olmak üzere, İspanya'nın Aydınlanma Çağı'ndan sonraki en önemli eğitim reformunu gerçekleştirdiler. Bu amaçla laiklik kavgası vermek, tüm Eski Rejim döneminde, hatta daha sonraları da eğitimi tekeline almış bulunan Kilise'ye karşı, dinsel hedeflerinden sıyrılmış bir eğitim için savaşmak zorunda kaldılar. O çağın İspanya-sında hiç de kolay iş değildi doğrusu.

Ancak 1868 Devrimi bunun için gerekli ortamın hazırlanmasında etkili oldu, resmi öğretim dinsel etkiden hızla arındırıldı. Öğrenciler, yüzyıllar boyu dinsel kuruluşların okullarında verilenden tümüyle ayrı bir eğitimle, bambaşka bir anlayışla yetiştiler.

Gelgelelim *Restorasyon*'la birlikte, ilk iş eskiye, Vatikan ile yapı-lan anlaşmada öngörülene uygun, Katolik damgalı eğitime geri dön-mek oldu. Hocalara gelince, onlardan resmi öğretiyeye ve Kral'a bağlılık andı içmeleri istendi. Boyun eğenler çoğunlukta idi ama eğmeyenlerin sayısı da kabarık oldu; kimi istifa etti, kimi istifa etmediği için işin-den atıldı.

Giner de los Ríos da üniversitedeki kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı; 1876'da, görüşlerini paylaşan meslektaşları ve öğrencileriyle bir-likte *Institución Libre de Enseñanza*'yı (Özgür Öğretim Kurumu) kur-du: İspanya'nın ne Devlet'e, ne Kilise'ye bağlı olmayan ilk eğitim ku-ruluşu. Verilen eğitimde İngiliz etkisi açıktı: Britanya'da geleceğin ay-dınlarının ve yönetici sınıflarının yetiştiği Oxford ya da Cambridge Üniversiteleri model olarak alınmıştı. Bu nedenle, sınıfları İspanya'nın liberal kentsoylularının çocukları doldurdu.

Laik eğitimciler yaşam karşısında köklü bir ahlaksal tavır koyma gereğine inanmışlardı. Verilen eğitimin öğrencide yaşam boyu sürece-ğine, onun iyi bir yurttaş, toplumun yararlı bir üyesi olmasını sağla-yacağına inanmışlardı. Öğrencilerini büyük bir zihinsel özgürlük, ama bunun yanı sıra, tarihe ve yaşama aynı oranda büyük bir saygı, ciddi-yet ve sorumluluk duyacak şekilde eğitiler; onların meslek edinmeleri kadar, hatta ondan önce, insan olmaları, bir ideale bağlanmaları, ya-şamalarını topluma faydalı, uyumlu biçimde yönetebilmeleri için uğraş-

tılar.

Özgür Öğretim Kurumu başlangıçta yalnız yükseköğretimi kapsıyordu; ama kısa sürede öylesine büyük bir başarı kazandı ki, çok geçmeden orta ve ilköğretimi de kapsayacak biçimde genişletildi. Aslında, yıllar geçtikçe, o ilk sivri eleştireliliğini yitirerek, daha ılımlı bir yol tuttu, ama gelişimini sürdürmekten geri kalmadı; XX. yüzyılın ve 98 *Kuşağı'nın* belli başlı aydınları ve yöneticileri hep o ortamın etkisiyle yetiştiler. Böylelikle, *Restorasyon* çağına bile, İspanya'da resmi ve dinsel kökenli eğitim ve öğretimin karşısında laik, ilerici bir seçenek yaratılmış oldu, üstelik izleyicileri sayesinde, zaman içinde, herşeye karşın ötekenden baskın çıkmayı başardı.

Bu arada, Krause'den esinlenen düşünce ortamında Alman yazın ve kültür modellerinin egemen olduğunu belirmeden geçmeyelim; bu durum, Aydınlanma Çağı'ndan beri Fransa'ya karşı duyulan aşırı hayranlığı dengeledi, aydınlar arasında "çok-boyutlu" bir Avrupa imgesinin oluşmasını sağladı. Avrupa'dan yansıyan bilinçle İspanya'nın özgün kültürü, tarihsel kentleri, sanatsal varlığı, halk sanatları da yeni baştan, Avrupa kültürü ile uyum içinde değerlendirildi.

İspanya'da Krause'ciliğin, bütünüyle ele alındığında, bir felsefe olmaktan çok, kökü Aydınlanma Çağı'nın "mutlu toplum yaratmak" düşüne uzanan bir yaşam biçimi olduğu söylenmiştir; Krause'cilerin çağdaş İspanya'yı hazırlayan eğitüciler oldukları vurgulanmıştır. Bunlar doğru değerlendirmeler, kuşkusuz. Ancak ülkede durumun daha sonraki gelişimi bizi başka bir gözleme de zorluyor: "Özgür öğretmciler" belki gerçekçilik çağına yetişmiş, akılcılık ilkelerini benimsemiş kimselelerdi, ama sonuçta idealistler ve Aydınlanma Çağı'nın ilkelerine öylesine sınımsız sarılmışlardı ki, tıpkı 1812 Anayasası'nın mimarları gibi onlar da gerçeğe gözlerini yumdular. Eğitim alanında çok başarılı oldukları gerçi, ama İspanya'yı, gençlerinin elinden tutarak geleceğin aydınlık ufkuna doğru adım adım ilerletmenin o denli basit olmadığını görmediler; Katolik geleneklerinin bazı yanlarının İspanyolların varlığına ve ruhuna ne derin kökler salmış bulunduğunu kavrayamadılar.

Görmediler, ya da görmek istemediler; kavramadılar, ya da kavramak istemediler, kimbilir.

1898: "ULUSAL FELAKET" YILI

Derken 1898 yılı geldi, kıyamet koptu.

Ülke tarihine "ulusal felaket" olarak geçen olaylar sonunda, İspanya "ulusal gurur" yüzünden, ABD gibi "yeniyetme" bir ülkeyle eşitsiz, Don Kişot'ça bir savaşa sürüklendi; Florida yakınlarındaki bir deniz çarpışmasında ömründe gördüğü en ağır yenilgilerden birini aldı ve Yeni Dünya'daki son sömürgeleri olan Küba, Filipinler ve Porto Riko'yu da yitirdi. Avrupa tarihinin ilk denizaşırı sömürge imparatorluğunun kurucusu olmuştu, şimdi de sömürgelerini elden çıkarmakta başı çekiyordu.

Gerçi İspanya daha XVI. yüzyıl sonlarında duraklamaya girmişti, aydınları, yüz yılı aşkın süredir, öteki uluslar ilerlerken onun neden geri kaldığını araştırıyorlardı; gerçi sömürgeler zaten bir bir bağımsızlıklarına kavuşmadaydılar ama, ne yöneticiler, ne ordu, ne aydınlar, ne de kamuoyu imparatorluğa bu kadar da beklenmedik bir yenilgiyle veda etmeye hazırlıklıydı. İmparatorluk mitosu müzmin bunalımlarda İspanyolların sımsıkı sarıldıkları can simidi olmuştu, zihinsel yapıları dört yüz yıldır imparatorluk bilinci, daha doğrusu mitosu üstüne kuruluydu:

O çağın gençleri İmparatorluk İspanyası'nın şanlı gelenekleriyle yoğrulmuşlardı, İmparatorluğun nüfuzu köhnemiş de olsa, yerine başka bir şey konulmadığından, hâlâ sürüyordu. Gerçeğin acılığı, ülkenin çaresiz güçsüzlüğü ve düşkünlüğü karşısında şiddetli bir şoka uğradılar İspanyol gençleri. Bir karabandan uyanıyorlardı sanki. Daha çocukluklarında dinledikleri yiğitlik destanlarının etkisi altındaydılar, o öykülerin ne denli abartılı olduğunu, ne büyük bir böbürlenme payı içerdiğini zamanında farketmemişlerdi. İspanyolların düşlerindeki geminin yelkenlerini kahramanlık gelenekleri şişirmişti, hepsi de o geminin gururlu tayfalarıydılar.⁷

Ortega y Gasset de *Omar gasız İspanya*'sında diyeccekti ki:

Yarımadamızın geçmişini değerlendirelim derken kantarın topuzunu öyle bir kaçırmışız ki, günümüz üstüne vardığımız yargıların çarpık olması kaçınılmaz şey. Düşgücünün garip cilvesiyle herşey tersyüz olmuş, İspanyollar geleceklere üstüne hayale kapılmak yerine (keşke öyle yapsalardı, daha verimli olurdu), geçmişleri üstüne hayale kapılmışlardır. Geçmişin bu zararlı etkisi hiçbir yerde

düşünce ürünlerinde olduğu kadar açık seçik ortaya çıkmaz. Geçmişte örnek alınacak bir kültürümüz bulunduğu, o kültürün geleneklerinin ve kalıplarının son-
suza değin yinelenmesi gerektiği düşüncesi ne kadar çok kösteklemiştir bizi;
bugün de, en azından güncel bilim ve sanat yapmamızı hâlâ ne kadar köstek-
lemeye.

Ve "İspanya'da, ülkenin durumunu, olayları gerçek boyutlarıyla gös-
teren bir tablosunu oluşturabilecek kimselerin azlığından" yakındıktan
sonra şu sonuca varıyordu: "İlkin sıradan İspanyol'un ülke gerçeklerini
yerli yerince görmesini engelleyen o göz bozukluğu düzeltilmedikçe,
ulusça yazgımızda hiçbir iyileşme umut edemeyiz."⁸

1898 savaşının ve son sömürgelerin kaybının yarattığı sarsıntı
ekonomik açıdan aslında o denli ağır olmadı; en azından birkaç yıl, bir-
takım önlemlerle onarılabilir bir sarsıntıydı. Ancak, Katalonya'da ve
Bask Ülkesi'nde ayrılıkçılık eğilimleri, merkezi hükümetin zayıfladığı
zamanlarda olduğu gibi, bir kez daha su yüzüne çıktı. İç politikada bu
sorunlar, endüstrileşmenin yarattığı işçi yığınlarınıninkilerle birlikte
büyüyecek, ayrılıkçı eğilimlerle sınıfsal çatışmalar giderek ülkede
onulmaz parçalanmaların zeminini hazırlayacaktı, "iki İspanya" ara-
sındaki uçurum daha da derinleşecekti. Reform denemeleri de, I. Dünya
Savaşı'nın cehennemine sürüklenmemeyi başarması da, İspanya'da par-
lamenter rejimi kurtaramayacaktı.

İşte o dönemde, yani XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın ilk çeyre-
ğinde İspanya'nın tarihiyle güncel durumu, kültür mirasıyla ekonomik-
teknolojik alandaki geriliği arasındaki trajik çelişki ortaya döküldü.

Yüz yıldır benzer biçimlerde yinelenen iç çatışmalar ağırlaşarak sü-
rer, ülke o kaçınılmaz sona doğru adım adım kayarken, yazında ve dü-
şüncece, tam tersine, parlak bir dönem, İmparatorluğun heybetli za-
manlarındaki Altın Çağ'ı hatırlatan bir Gümüş Çağ yaşandı: bu kez za-
ferden değil, yenilgiden doğan, trajik bir bilinç çağı.

Avrupa'nın yüzyıl sonu bunalımını kendi ulusal bunalımlarının
büyütecinde yaşayan aydın kuşakları ülkelerini hem eleştirdiler, hem
değerlendirdiler; denebilir ki, İspanya'nın kötü yazgısına direnişini dile
getirdiler:

XX. yüzyılın ilk yarısında, derin bir bunalımla sarsıldı İspanya. Gerçi bu Avru-

pa genelindeki bir bunalımın bölgesel yansımasıydı ama, tümüyle kendine özgü yanları da vardı.

Herşeyden önce şunu belirtmek gerekir, İspanya'da huzursuzluk Avrupa'dakinden çok erken, tam *yüzyıl sonu* olarak anılan o yaldızlı, ama şiirsellikten yoksun dönemin ortasında belirdi. Derin bir ruhsal değişimin habercisi olan birçok belirti seziliyordu ama, o değişim 1898'de İspanya'nın ABD karşısında uğradığı bozgunun çevresinde saydamlaştı. İşi hafife alan resmi kaynakların iyimserliği, sokaktaki adamın kolay yurtseverliği, yerini yaygın bir kedere bıraktı. O duygu bazı kimseleri ilkin bir aşığılanma ve utanç izlenimine, ardından ister çılgınca bir ulusalcılık, ister uluslararası devrimcilik yoluyla olsun, olayların gidişini değiştireceğine ant içmeye yöneltti. Her iki grup da bir noktada birleşiyorlardı: Bu durum —hükümet, toplum, o anlamsız, aptalca yaşantı, o aldatmaca, alışıl gelmiş o çark, uyusukluk— öylece sürüp giderse İspanya'nın yokolacağı kesindi. Orası öyleydi de, acaba neydi İspanya? Bu soruya çok çeşitli yanıtlar verildi: İspanya Kastilya'dır dendi, İspanya Afrika'dır dendi, İspanya soyut bir ülküdür dendi, İspanya Katolik Kral ve Kraliçe zamanındaki bölgelerin toplamıdır dendi, vb. Tüm bunlar bir yana, o kuşağın gençleri, hep bir ağızdan iki kesin bildiride bulundular: İspanya'yı o haliyle beğenmiyorlardı ve onun, ne pahasına olursa olsun, Avrupalılaşması gerektiğine inanıyorlardı. Gelecekte İspanya'ya vermeyi diledikleri biçim üzerinde görüşler değişti: Kenar bölgelerdekiler, özellikle Katalonyalılar iyimser, yapıcı, burjuva işi, tarihçi bir çözüme yöneldiler; buna karşılık, Kastilyalılar karamsarlıklarıyla, geçmişleriyle böbürlenme alışkanlıklarıyla, soyluluk tutkuları ve soyutlama eğilimleriyle dikkati çekiyorlardı. Her iki grup da varlık nedenlerini ateşli bir yurtseverlikte buluyordu, ara durakları yakarak İspanya'yı eski büyüklüğüne yeniden kavuşturmak için çırpınıyorlardı. Eğer bu olamayacaktıysa, eğer İspanya ölmüşse, Katalonyalılar, Basklar, Galicialılar artık Kastilya'nın yükünü taşımaya razı değildiler. Bütün sorun burada yatıyordu. Bu tedirgin zihniyetin İspanyol halkında yaptığı şok etkisi düşüncede ve yazında birdenbire parlak bir gelişmeye yol açtı ve bu daha sonraki yirmi-otuz yıl boyunca sürüp gitti. Ama içerdiği fikirler —tüm ülkeyi paramparça edecek güçte patlayıcı fikirler— politikaya ancak 1917'ye doğru, felsefe ve tarih açısından hak etikleri biçimde işlendikten sonra aktarıldılar.⁹

Ulusal felakete tepkiden doğan *98 Kuşağı* —ve daha sonraki yıllarda, ta İç Savaş arifesine değin— onu izleyecek olan yazar kuşakları, tarihsel bilinçlenme olgusundan kaynaklanan iki önemli öğeyi bir araya getiriyorlardı: tutku derecesinde bir yurt sevgisini ve önyargısız bir irdelemeye istemini. O çağın ve o kuşağın yazarlarının yapıtlarında hep İspanya'nın özünün, geleneksel mitoslarının araştırıldığına, yeniden değerlendirildiğine tanık oluruz. Hepsinin de ortak hedefi şöyle özetlenebilir: Avrupa karşısında geri kalmış bulunan İspanya'yı "yeniden yaratmak".

Evet, onulmaz dertlere düşmüş, çaresiz bir çöküntüye sürüklenmiş görünen İspanya'yı, *kendi özündeki güce dayanarak* "yeni baştan yaratmak"tı gereken, yoksa hiçbir dar çerçeveli, kısa vadeli çözüm yeterli olamayacaktı. Peki, nasıl yapılmalıydı bu?

Bu noktada önerilen çözümler farklı oldu, çünkü *98 Kuşağı* adı altında, belli bir tarihsel olaya tepkide birleşen değişik görüşte ve yaşta yazarlar söz konusuydu. Genel yönelişleriyle ele alındıklarında, geçmişte gerçekleştirilmiş bulunan olumlu işleri yadsımadıkları görülüyor. Çoğu kenar bölgelerdendi: Unamuno ve Baroja Basklı, Valle-Inclán Galicialı, Azorin yarımadaının doğu kıyısındandı. Ve... "İspanyolluğun özünü" araştırırken, Kastilya'yı keşfettiler hepsi. Bir estetik bakışının yanı sıra, temelde hep "incinen ulusal gurur"un şahlanışı vardı, hepsi de Romantizm'in evlatlarıydılar. Tutumları —Avrupa kaynaklarına en yakın olan Ortega y Gasset'inki bile— soğukkanlılıkla tanı koyabilecek eylem adamlarının değil, sezilerine ve güçlü kalemlerine güvenen edebiyatçılarındı. Tartışmalar Avrupa-İspanya ikilemi, daha doğrusu "Yeniden doğabilmek için Avrupalılaşmak mı gerekir, yoksa özümüze dönerek İspanyollaşmak mı?" sorusunun çevresinde yoğunlaştı. Avrupa'nın bilimsel düşüncesinin ve onun yarattığı dünyanın ezici üstünlüğü konusunda görüşler ayrı değildi ama, "Avrupalılaşma"nın İspanya için bir çözüm mü yoksa bir yoksullaşma mı olacağı konusunda görüşler ayrılıyordu.

Ulusal kahraman "Cid'in mezarına üst üste yedi kilit vurup" dünyaya açılmaktan söz ediliyordu ama, gönüller hep İspanya'nın özgün varlığını değerlendirmekten yanaydı. Unamuno ise "İspanyolluğun dehlizlerinde" bir hayli dönüp dolaştıktan sonra şöyle yazıyordu:

Modern Avrupa kültürünün değişik alanlarında yıllarca gezindikten sonra kendime dönüyor, vicdanımla baş başa kalıyor, şu soruyu soruyorum ona: "Avrupalı mıyım ben? Modern miyim?" Vicdanım yanıtlıyor: "Hayır, Avrupalı değilsin, Avrupalı dedikleri kimselerden değilsin; modern değilsin, modern dedikleri şey değilsin..." Acaba biz İspanyolların özümüzde Avrupalılaşmamız ve modernleşmemiz olanaksız mı? Peki, modern Avrupa yaşantısının dışında başka yaşantı yok mu sanki?¹⁰

Gidercek, asıl gerçeğin "Avrupa'yı İspanyollaştırmak" olduğu sonucuna varıyordu Unamuno, çünkü İspanya'nın özünde Avrupa'da eksik olan şey vardı: ruhsal güç ve inanç. Ona göre:

Aydınların ve yönetici sınıfların görevi şimdi her zamandan fazla, halkı hemen hep *Jakoben* doğrultuda, şu ya da bu plana göre, dıştan biçimlendirmek değil, içinden incelemek, ruhunun köklerini keşfetmeye çalışmaktır.¹¹

98 *Kuşağı* yazarlarının dikkati genelde siyasal rejim ve toplumsal yapılanmanın bozuklukları üzerinde değil, ulusal psikoloji üzerinde yoğunlaşıyordu. İspanyol halkının özgün ruh yapısı her aksaklığın temeli olarak görünüyordu. Ne demişti Joaquín Costa:

Kendi kendimizi tanımalıyız, toplu psikolojimizi, İspanyol halkının ruh yapısını tanımalıyız... Bu sağlanmadıkça, İspanyol politikası nesnel, bilimsel bir temele oturamaz. Ancak ulusal ruhu böyle irdelemekle kendimize olan güvenimizi yeniden kazanabiliriz, ya da tersine, aldanmalarımızdan kurtulabiliriz.¹²

Bunu belki de en güzel dile getiren *İspanyolluğun savunması*'ni yapan Macztu oldu:

İspanyolluk bir ruhtur, İspanyolluğun özgün bir ruhu vardır; insanlık için değerli olan bu ruh bizim için eşsizdir; ve biz onu neredeyse elden bırakmışız, oysa o gelecek için gerekli bize, o ruhu olduğu gibi, yeni baştan elde edebiliriz.

Ramón Valle-Inclán ise başka açıdan, tam tersinden bakıyordu: "İspanya Avrupa uygarlığının acaip, çarpıtılmış bir biçimidir," diyordu ve "İspanyol yaşamının trajik anlamının ancak düzenli olarak çarpıtılmış bir estetikle verilebileceği"ni ileri sürüyordu: "Bizim trajedimiz trajikli değil, *'esperpento'*dur".

Esperpento, yani acaip, çarpık bir görüntü.

Esperpentismo'yu Goya icat etmişti. Klasik çağ kahramanları çukur aynaların karşısında durunca oluşan görüntü *esperpento*'dur; en güzel görüntüler bile çukur aynalara yansıdığında zırvalaşır.¹³

Avrupalılaşmak bir zorunluk olarak kendini duyurduğu anda bile İber insanı Avrupa'da kendini bulamıyordu. En azından, karşılıklı bir takım eksiklikler, ya da bir çarpıklık bulunduğu izlenimine kapılıyor, kuşkuya düşüyor, yalnızlığı, daha doğrusu yalnızlık eğilimi ağır basıyordu.

Ganivet, Unamuno, Azorín, Maeztu, hepsi giderek Avrupalılaşma idealinden ve pratik reformlar tasarlamaktan vazgeçtiler, özledikleri di-

rilişi İspanyollara düşledikleri "çelik bilekli cerrahın" armağan edemeyeceği, hareketin halkın kendi içinden, doğrudan doğruya "İspanyol ruhu"ndan kaynaklanması gerektiği sonucuna vardılar, ruhsallığa öncelik tanıdılar, İspanyolluğu neredeyse misuk bir havaya bürüdüler.

Ama yine de 98 Kuşağı çağdaş İspanyol düşüncesinin ve yazınının üretken, esinleyici temelini oluşturdu; yıllar ilerledikçe o yazarları 1913 ve 1927 kuşakları izledi ve sonuçta sorunlara daha gerçekçi, daha somut yaklaşımlar da denendi.

"KABİL'İN TEDİRGİN GÖLGESİ"

98 Kuşağı'na en derin lirik anlatımını kazandıran kimse ise şair Antonio Machado oldu. Bir kuramcı, incelemeci ya da deneme yazarı değildi Machado, çözüm önermiyordu, yalnızca duyuyor, duyduğunu haykırıyor, çoğu zaman da alçak sesle ama kararlılıkla ve gururla açıklıyordu.

Sevilla'lıydı Machado, Endülüs'ten gelip Kastilya'ya vurulmuştu:

*"Çocukluğum, Sevilla'da bir avluda anılar,
Gençliğim yirmi yıldır Kastilya toprağında,
Öyküm, anmayı istemediğim bazı olaylar"*

"Damarlarımda birkaç damla Jakoben kanı dolaşıyor," diyordu, ardından hemen ekliyordu:

"Ama dizelerim dingin bir pınardan fışkırıyor", ve;

"Bir gün Tanrı ile söyleşmeyi umuyorum", diye tamamlıyordu.

Kendini anlatırken, öfkeyle, coşkuyla yola çıktıktan sonra, toplumdaki sınıfsal ilişkileri kökünden değiştirmeye değil, bir türlü belirginlik kazanamayan ruhsal hedeflere yönelen 98 Kuşağı'nı görüntülemekteydi.

Kastilya mitosunu da ateşli dizeleriyle en güzel biçimde sunan şairdir Machado:

*"Kaderi küçümseyen Kastilya, ey
çilenin ve savaşın Kastilyası,
ölümsüz toprak, ey Kastilyası ölümün!"*

Ama asıl güçlü yanı, düşlerinde yücelterek sevdiği yurdunun acı gerçeğini, çağdışı kalışını ve kuru gururunu da aynı güçle dile getirebilmesidir:

"Acınası Kastilya, dün dünyaların hâkimi, bugün çullarına sarınmış, bilmediği şeyleri küçümsüyor. Bekliyor mu, uykuda mı, düşte mi yoksa? Kılıcının ateşiyle yandığında dökülen kanları mu anıyor?"

"Hâlâ geziniyor topraklarında, Tanrı adına savaşmış bir ulusun hayaleti."

Bir zamanlar dünyayı fetheden yiğitler yetiştirmiş olan Kastilya'da şimdi:

"Manastır çorbasıyla beslenen filozoflar hiç tınmadan gökkubbeyi seyrediyorlar."

Machado İspanya'nın yapısal ikilemini en iyi özetleyendir: "Borazanlı-tefli, sımsıkı kapalı, dinibütün İspanya"ya, "dua edip esneyen, ihtiyar, gamlı İspanya"ya karşılık, "bir başka İspanya"yı, "soyunun sağlam geçmişinden doğan amansız, kurtarıcı bir İspanya"yı, "elinde baltası, öç almaya kalkmış, şafak gibi doğan bir İspanya"yı, "öfkenin ve fikrin İspanyası"nı müjdeler.

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Avrupa büyük gerilimi yaşarken, o, kendi ülkesinde geçmişle geleceğin savaşımını sezinler:

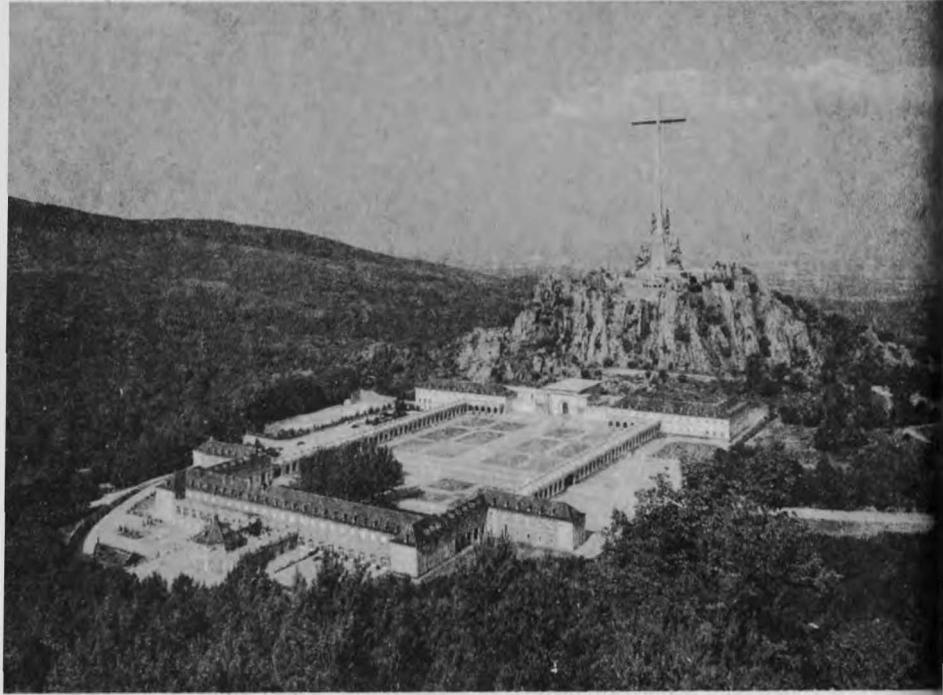
*"..... İspanya doğmak,
filizlenmek istiyor, dopdolu bir İspanya başlıyor!
O can çekişen İspanya'da donup kalsın, olur mu?
Boğulup kalsın olur mu hiç o esneyen İspanya'da?"*

Ve coşkuyla düşlediği o yeni, güçlü İspanya'nın doğuşunu selamlarken bile kendini hayale kaptırmıyordu Machado, çünkü halkını iyi tanıyordu, "öteki İspanya"nın ne anlama geldiğini, o doğuşun bedelinin ne olacağını sezinleyebiliyordu yüreği. İspanya topraklarını anlattırken "Bu toprakların Tanrısı kandökücüdür, yırucıdır" diyor

*"Savaş alanlarıdır gördüğünüz keşiflere uygun çorak yerler
—Tevrat'ın yazdığı bahçe bu civarda değildir—;
kartallar içindir bu toprak, yeryüzünün bu yerinde
tedirgin dolaşan Kabil'in gölgesidir."*

Kehanet gibiydi dizeleri.

Şehitler Vadisi: kardeş kavgasına dikilmiş dev bir anıt.

İSPANYA İSPANYA'YA KARŞI

*"Burada İspanya'nın yarısı yatıyor:
öbür yarısının kurbanı oldu."*

MARIANO JOSÉ DE LARRA

Haç, yükseklerde, bir tepenin üstünde, sırtını Guadarrama'nın mavi silsilesine yaslamış, ovaya egemen.

Haç, devasa: 150 metre boyu var, granitten yapılmış, 200 000 kg ağırlığında, ovanın neresinden baksanız görüyorsunuz. İspanyollar nereden bakarlarsa baksınlar, mutlaka görsünler onu ve İspanya topraklarını sulayan kardeş

kanını hatırlasınlar diye öyle yapılmış, oraya yerleştirilmiş. Guladalaraja'yı, Jarama'yı, Guernica'yı asla unutmasınlar, unutamasınlar diye.

Haç, İspanya'nın son "Haçlı Seferi"ni noktalamış.

"Şhitler Vadisi"nde, bir tepenin üstünde Haç: Tam altındaki, kaya kütlesinin bağrına oyulmuş 300 metre derinliğindeki kilisenin, yine kayanın içinde kalan kubbesinin üstünde yükseliyor.

Altında dev bir anıt-mezar var, kardeş kavgasına dikilmiş en büyük anıtı dünyanın. Haçın altında, o kilisede, İç Savaş'ın karşıt cepheleden 50 000 şehidinin kemikleri gömülü. İspanya'nın dört bir yanına saçılmış bir milyon savaş kurbanını temsil eden ufak bir ölümler topluluğu.

General Franco da orada yatıyor, tasarımına bizzat katıldığı, açılışını 1960'ta kendi eliyle yaptığı, heybetiyle firavun mezarlarını akla getiren o anıtta, Haç'ın tam altında, Falanjist Parti'nin kurucusu José Antonio'nun mezarının karşısında, mermer döşemeyle hemzemin, gösterişsiz bir gömüde. Üstünde sade, ufak bir beyaz çelenk. O çelengi oraya hangi eller, hangi duygularla yerleştirmiş acaba? Bin bir anının, bin bir düşüncenin yanıtlayamadığı bir soru bu. Suskun, Franco'nun mezarı; ancak bir mezarın olabileceği kadar suskun.

İç Savaş, ya da kazanan tarafın yakıştırdığı adla "Kutsal Haçlı Seferi"

ri" işte burada, Şhitler Vadisi'nde noktalanmış, II. Felipe'nin manastır-sarayı El Escorial'in, İspanya krallarının ünlü Pantheon'unun yakınında. Baştan başa simgesel anlamlara göre kurulu bir topografik düzen bu, hiçbir şey rastlantıya bırakılmamış ve herşey İspanyolların tarihsel büyüklük tutkusuna uygun. Haçlı seferlerinin sonuncusunun İspanya tarihinde alması istenen yer o düzende somutlaştırılmış.

Bir zamanlar "¡No Pasarán!"ın¹ cınladığı Madrid'den kuzeybatıya, alçak sisli dağlara doğru güzel bir yol ilçerler villalar, bahçeler, koruluklar arasından. Başlangıcında, daha kenuten çıkmadan, üniversite kampüsünün orada General Franco'nun kan kardeşlerine ve din kardeşlerine karşı kazandığı Haçlı seferinin anısına yükseltilmiş bir zafer takı yer alır. Madrid'in seçkin banliyöleri uzanır ardından: bugün kral ailesinin oturduğu Zarzuela sarayı, I. Carlos'un yaptırdığı, III. Carlos'un süslediği, son olarak da otuz beş yıl süreyle Franco'nun saltanat sürdüğü ve birçokları için karabasani andıran upuzun ömrünü tamamladığı ünlü El Pardo sarayı, tarihsel av köşkleri, zarif villalardan oluşan, yeni, lüks sayfiye mahalleleri sıralanır peşpeşe. Kentte, Sosyalistlerin an kovanından farksız binalarından sonra bambaşka, dingin, görkemli, varlıklı, özenli bir Avrupa havası eser buralarda.

Arazi yumuşak tepelerle, yavaş yavaş engelenir; ama Madrid'den 50 km kadar uzaklaşıp, dağlara vardığınızda, doğal görünüm sinsice ve tümüyle değişmiştir artık, daha çok Avusturya'yı andırır, sıcak, şen "Akdeniz Ülkesi" geride kalıvermiştir.

Şhitler Vadisi'ne ilk gidişim uzun süre etkisinden kurtulamadığım bir şoka uğratmıştı beni. Garip rastlantı, İspanya'nın dört bir yanında, gezmekle, tanışmakla, uzun söyleşiler yapmakla geçen, bitimsiz gibi görünen yaz günlerinden sonra birden bastırıveren sonbaharın ilk günüydü; yol boyunca, ağaçların ben farkına varmadan ne kadar da sararmış olduklarını düşünmüştüm.

Giderek alçalan, gamlı, gri gökyüzünün altında yol kıvrılıp bükülüyor, daralıyordu. O güne değin hevesle, heyecanla, kitaplıklarda, yayınevlerinde, sokaklarda, meydanlarda, insanlarda, hep "demokrasiye geçiş" in getirdiği hızlı değişimin belirtilerini yakalama peşindeydim. Ve işte birden, o ilk inceleme gezimi tamamlamama bir gün kala bir başka yüzüyle karşılaşıyordum İspanya'nın: Çok uzun zamandır değişmemiş, hiç değişmeyecekmiş izlenimi veren bir doğal çevre görün-

tüsünü, korulukta yalnız başına, elindeki kara kaplı dua kitabını okuyarak dolaşan bir kara cüppeli rahip görüntüsü tamamladı.

Yol Haç'ın dibinde, onu destekleyen dört İncilci Havari heykelinin ayakları altında bitti. Granitin olanca ağırlığını yüreğimde duyarak ilerledim; kayanın içine, loş kilise-mezara, iki İspanya'nın sonsuza değin aynı mekânda birleşmiş ölülerinin arasına adım atduğumda kanım dondu sanki. Bunu beklemiyordum, şimdiye dek kimse, hiçbir İspanyol dostum söz etmemişi bundan.

İç Savaş üstüne okuduğum ve dinlediğim onca şeyin hepsi birden fırtına gibi esiyordu belleğimde. Hiçbirini açıkça seçemiyordum, Machado'nun dizeleri dışında:

*"İki İspanya'dan biri mutlak
yüreğini donduracak."*

İşte orada, o gün anladım "Öbür İspanya"yı, kimi İspanyol dostlarının o bir çift sözcüğü neden hâlâ öyle hınçla, basurılmış ama ekilmemiş bir inatçı öfkeyle söylediklerini.

Ayaklarımın dibinde bir uçurum açılır gibi oldu, daha doğrusu öteden beri varolan bir uçurumu yeni farkettim. İber yarımadasının şiddet dolu tarihindeki gizli düzeneği, yüzyıllar boyu nice kez kardeşleri boğaz boğaza getiren, yüzyıllar boyu insan topluluklarının kaynaşmadan birlikte yaşamalarına yol açan, Engizisyon ateşlerini tutuşturan, Kastilya köylerinin yoksul *hidalgo*'larını ta Ateş İli'ne yönelten, Peru'nun ya da Şili'nin amansız *conquistador*'larına dönüştüren karanlık, ürkütücü tutkuyu sezindim. Anlayamadan sezindim İspanya'nın ikili gerçeğini, tedirginlikle kalakaldım.

SEÇENEKSİZ İKTİDARIN SIRRI: İÇ SAVAŞ'IN HAYALETİ

Bu satırları yazabilmek için bir kez daha döndüğümde, Şchitler Vadisi beni o kadar şaşırtmadı: Hazırlıklıydım, aradan geçen uzun zaman sürecinde birçok tarihsel soruna bilimsel terimler içinde açıklamalar bulmuştum. Yine de tedirginliğim bir öncckinden aşağı kalmadı.

Ancak, kilise-mezardan dışarı çıktığımda önümde serili ovaya baktım ve o Haç'ı otuz yıldır orada görmenin İç Savaşı yaşamış ya da ana-

babalarından dinlemiş İspanyollarda nasıl bir duygu, nasıl bir sessiz bilinç uyandırmış olabileceğini düşündüm. O anıt, Franco'nun amaçladığı gibi, son Haçlı seferinin karanlık, ıstıraplı zaferi sayesinde savuşturulmuş olan "büyük tehlike"yi simgelemiyordu herhalde, daha çok, kardeş kavgasının hep orada, öylece duran karanlık tehdidi gibi, geçmişin dehşet verici hayaleti gibi algılanıyordu. Diktatörlüğe otuz beş yıl sabretmede, sonra demokrasiye kansız, hatta sarsıntısız, çalkantısız ve hızla geçmede, acaba payı olmamış mıydı bunun?

Milliyetçilerin zaferleriyle açılan Franco döneminin yalın ve etkin ideolojisinin eksiksiz bir görüntüsü olmuştu bu anıt. Diktatöre kırk yıl süreyle seçeneksiz bir iktidar sağlayan o ideolojinin: İspanyollar için ya Franco'dan yana olmak, "Tanrı'nın inayetiyle", Kilise'nin ezici ağırlığının altında barış içinde yaşamak vardı, ya da Franco'ya karşı, yani "kızıl" ve "anarşist" öteki İspanya'dan yana olmak. Herşey bu denli basite indirgenmişti, ötesini araştırmak yasaklanmıştı. Franco'dan yana olmayanlar ona karşı sayılıyorlardı ve toplum içinde yer yoktu onlara: Sonuçta, yandaşlık ya da karşıtlık çoğu kişi için kolay bir seçim olmuştu.

Bu seçeneksizliği sağlayabilmek için kırk yıl boyunca canlı tutulmuştu İç Savaş'ın hayaleti. Rejimin sürekliliğinin temelinde, Franco sahnedeki çekildiği gün İspanyolların kendi görüşlerini geçerli kılmak için yeniden birbirine karşı silaha sarılacakları inancı vardı. Kilise'nin gölgesinde Diktatörün yürütülebilmesi, o taşınmaz ağırlığın halka taşınabilmesi için İç Savaş'ın hayaletinin hep ortalıkta boy göstermesi, giderek yetişen yeni kuşakların bilinçaltına yerleştirilmesi gerekiyordu.

İç Savaş'ın yaralarının gerçekten kapanması, acıların unutulması, yenilerek bir kenara itilenlerin toplumsal yaşama kazandırılması için hiçbir şey yapılmadı onca yıl. Tersine, bir tarafın, İspanya'nın bir yarısının mutlak zaferi kutlandı durdu. Bir "Ölümlere Tapınma" dönemi açıldı, yirmi yıl boyunca, İspanyol radyosu her gece "Tanrı yolunda, İspanya uğruna şehit düşenler"i andı. Madrid halkının 800 gün süreyle Faşizm'e direndiği Üniversite Mahallesi'ne dikilen zafer anıtından başlayan yol, özenle yapılandırılan bu "Ölüm Vadisi"ne ulaştı.

Bir tarafın gazileri ve şehitleri yüceltilirken, İspanyollarda alttan alta hep o uğursuz bilinç besleniyordu: "Biz sorunlarımızı şiddete başvur-

madan çözümleyemeyen, birbirini sevmeyen bir toplumuz. Kabil'in soyuyuz biz". Suçluluk duygusu içinde, dünyadan kopmuş, kendi içine kapanmış, yapayalnız, buruk, seçeneksiz kuşaklar yetişiyordu böylece.

İç Savaş sonrasında karanlık ve ezici ruhunu başarıyla yansıtan o benzersiz anıt, İspanya'nın en yoksul yıllarında büyük özverilerle yükseltilmişti. Yapımında, bir İspanyol rahibin, çağın Alman ve İtalyan çalışma kamplarından esinlenerek kurduğu düzenle, hükümlülerden yararlanılmıştı. Yapım çalışmaları sırasında birkaç bin hükümlü ölmüştü, ama ne gam, işgücünün ucuza çıktığı söylenebilir. Aslında o dev anıtın malzemesine yapılan büyük yatırımlarla savaş sonrasında nice yaralan sarılabilirdi. Ama o zaman İspanyollar unutulabilirlerdi, oysa hatırlamaları gerekiyordu.

Olayı bir de bir İspanyol'dan, İç Savaş'a Franco'nun yanında katılan generallerden birinin oğlu olan ve 1937'den beri Arjantin'de yaşayan Guillermo Cabanellas'dan dinleyelim:

Şehitler Vadisi yüzyıllar boyunca İspanya'da gerçekleştirilmiş yapıtların en heybetlilerinden biri ve en yararsızdır. Savaştan tükenmiş, yoksullaşmış, aç bir ülke, kardeş kavgasının kurbanlarını ölümden birleştirmek için beyhude bir anıt dikti. Yalnız İspanya'da akla gelebilecek acı bir alaydı bu: insanları birbirine karşı kıskırttıktan sonra, kardeş olduklarını hatırlatmak için bir arada gömmek.

Şehitler Vadisi'ndeki haç bir barış simgesi değil, savaştan zaferle çıkan İspanya'nın simgesi olarak yükseldi. O vadi 1939 ilkbaharı başlarken sona eren kavgadan daha fazla bir şeyler anlatıyor bize, yenilenlerin payına düşen çileyi, yenilginin ağır bedelini temsil ediyor. Tıpkı piramitler gibi, geleceği ipotek altına almaya yönelik bir zaferin büyüklüğünü yansıtıyor, gelecekte hepimizin toz olup gideceğimizi hiç düşünmeksizin.²

Çağdaş tarihçi Javier Tussell de o anıtta somutlaşan İç Savaş sonrası İspanyası'nı şu sözlerle anlatır:

1939 Nisanı İspanyası, zafer havasına kaptırmıştı kendini, Franco'nun yanında çarpışarak o zafere ulaşanların içten bir coşku duydukları da söylenebilir; ancak, bunun bir barış İspanyası olduğu söylenemez.

Soyluluk ve bağışlayıcılık, savaş sonrasında eksikliği en çok duyulan şeyler oldu. Çatışmalar sona erdikten sonra bile on binlerce kişi idam edildi, yüz binlerce kişi tutuklandı, yönetici kadrolar arasında, 1945 Batı Avrupası'nda benzeri görülmedik bir temizleme harekâtına girildi. Şimdi, öteki taraf da kazansaydı aynı şeyi yapardı demek hiç de geçerli bir özür değil, aslında bastırma hareketinin sorumluluğunu birkaç kişiye yüklemek de özür sayılmaz, çünkü öyle zaman-

lar oldu ki, toplum yetkililerden bile daha katı davrandı. Bağışlayıcılık eksikliğine bir de etkinlik eksikliğini eklememiz gerekiyor: Kapkara bir yoksulluğa düştü İspanya, toparlanması —örneğin İtalya gibi, İkinci Dünya Savaşı'nda çok daha ağır zararlar görmüş olan bir ülkeye kıyasla bile— çok daha uzun zaman aldı.³

"NO QUIERO ACORDARME" (HATIRLAMAK İSTEMİYORUM)

İspanyol yazınının, belki de dünya yazınının en güzel romanı *Don Quijote* bir unutmaya dileğinin belirtilmesiyle açılır: "La Mancha'nın adını anmak istemediğim bir yerinde..." diye söze başlar Cervantes. İspanyolların dilinde özdeyişe dönüşmüştür bu başlangıç.

Antonio Machado da yaşamını dizelerine şöyle aktarır:

*Gençliğim, Kastilya toprağında yirmi yıl,
Öyküm, anmayı istemediğim bazı olaylar.*

Kişinin benimseyemediği, yaşamış olmayı gururuna yediremediği olayları belleğinden silmeye, daha doğrusu derinlere, kolayca su yüzüne çıkıp da acı veremeyecekleri bir yerlere gömmeye yönelmesi, en azından üstlerine bir sessizlik duvarı örmesi, o taş gibi ağır suskunluk, İspanya'da bugün bile hayli yaygın bir tutum.

İç Savaş ve Franco dönemi de genelde sessizlikle geçirilen konular arasında. İspanyollar yakın geçmişlerinden yabancıların bekledikleri ferahlama duygusuyla, rahatça konuşmuyorlar, örneğin Mussolini dönemini gürültülü tarafından bol bol çekiştiren İtalyanlara alışkın birine tuhaf geliyor bu. Gerçi, özellikle halk arasında güvenle "Bizim Kutsal Haçlı Seferimiz..." diye söze tuntuaklı bir giriş yapanlar eksik değil, ama İç Savaş'ı örneğin Dünya Savaşı gibi günümüzde artık aşılmış bir tarihsel olay sayıp uluorta ağzına alan yabancı kendini birden İspanyollara özgü nazik ve soğuk bir sessizliğin ortasında buluveriyor, çevresinden katılım görmek şöyle dursun, tedirginlik belirtileriyle karşılaşılıyor. Araştırmaya, soruşturmaya kalkışınca da, —çoğu nitelikli— tarih yapıları dışında, pek ileri gidemiyor: Kimse savaşta nerede olduğunu, neler yaptığını anlatmaya gönüllü çıkmıyor. Üstelik o ani suskunlaşmanın ötesinde neyin bulunduğunu sezinlemek de güç: yalnızca bezginlik mi, esef mi, yoksa bastırılmış, küllenmiş bir hınç mı?

1986 yazında, patlak verişinin 50. yılında İspanyollar resmen, top-

luca andılar kardeş kavgasını. İktidarda "Öteki İspanya" vardı artık; sağıcısı solcusu, çeşitli görüşteki gazeteler 18 Temmuz günü aynı manşetle çıktılar: "*Nunca más*" (Bir daha asla). Hepsi aynı görüşü, aynı güveni dile getiriyordu: Artık İspanya'da bir daha hiç kimse kendi inancısını kardeşlerine silah zoruyla benimsetmeye kalkışmayacaktı.⁴

Yapılan anketlere göre, İspanyolların %73 gibi büyük bir çoğunluğu yarım yüzyıl sonra o olayları ülke tarihinin utanç verici, anılmaması gereken bir sayfası olarak görüyordu. Yarım yüzyıl sonra insanlar, kendilerini eksiksiz bir demokrasi içinde duymanın mutluluğunu, ömürlerinin kırk yılını Diktatörlük altında yitirmiş olmanın burukluğuyla birlikte yaşıyorlardı.

"İç Savaş topluca işlediğimiz bir günahı ve kefareti ancak 1977 Haziranı'nda sona eren upuzun bir Araf döneminde ödeyebildik," diye yazıyordu Javier Tussell.

Ve bir köşede anlamlı bir karikatür yer alıyordu: "A, şu işe bak," diyordu iki kişiden biri ötekine, "unutalım gitsin dediğimiz şeyin üstünden tam elli yıl geçmiş!"

Çağdaş romancı Julio Llamazares ise bu yakınlarda bir dergide çıkan söyleşide şöyle yorumluyordu: "İç Savaş İspanya'da nazik konudur. Öyle bir ülkede yaşıyoruz ki, kanun kuvvetinde karamame ile belleğimizi yoketmek gerektiğine hükmedilmiş."

Özetle, geçmişe gömülmüş bir olay İç Savaş, ama aşılmış değil. Yaşanmış ya da başkalarından dinlenmiş şiddetin anısı, kuşaklar boyu İspanyolların belleğine bir tortu gibi çökmüş.

Hem sonra, o inatçı suskunluk, o söylemekten, anmaktan kaçınış, belki de onyıllar boyu insanları hatırlamaya zorlayan baskının karşısında artık doğallaşmış, farkedilmez olmuş bir tepki, sıradan bir pasif direniş biçimi olup çıkmıştır, kimbilir?

İç Savaş'ı anlamak, nedenlerini ve izlerini İspanyolların sözlerinde, yazılarında, davranışlarında insancıl boyutlarıyla yakalamak isteyen bir yabancı olarak, ben ters yönde ilerledim: Anımsatmayı, irdelemeyi denedim. Ve çoğu kez o suskunluk sayfalar dolusu yazıdan daha anlamlı oldu gözümde.

Konuyu hangi açıdan ele alırsam alayım, ilk ortaya çıkan gerçek şu

oluyordu: 1936-1939 çatışması dışarıdan bakıldığında ve başka ülkelerin gözüyle yaklaşıldığında görüldüğünden çok daha karmaşık, kökleri tarihin içinde çok daha derinlere uzanan bir patlamaydı. İspanya o ölümcül kavgaya ne bir günde, ne de tek bir olayın sonucunda varmıştı: İber toplumunda yüzyıllar boyunca oluşan çarpık sınıfsal yapılanmanın, Avrupa toplumlarının tarihsel evrimi çerçevesinde, İber insanının ödün vermek bilmeyen ruh yapısıyla bir araya gelmesi sonucunda varmıştı. İç Savaş ve upuzun Diktatörlük, İber yarımadasının çözümsüz sorunlarına İber insanının getirdiği şiddet ve baskı çözümü olmuştu. Bedeli çok ağır olan o acı çözüm, General Franco'nun putlaştırılan diktatör kişiliğinde somutlaşmıştı; ama tarihsel süreç içinde aslında Franco da bir olgudan başka bir şey değildi, diktatör o olmasaydı, İç Savaş'ın bir başka generali olacaktı, belki de başlangıçta ondan daha güçlü olan ve rastlantısal ölümün sahnedeki sildiği komutanlardan biri.

Francro resmi kaynaklarca yüceltildiği oranda nefretleri üzerine çekmişti, ama bu arada asıl önemli oyuncu gözden geçiriliyordu, toplumun kendisi yani. XIX. yüzyıldan başlayarak kendini yenileyemeyen, sınıfsal çıkar çatışmalarını parlamento etkinliği çerçevesinde sağlıklı uzlaşmalar yoluyla gideremeyen toplum, gereksinimlerine karşılık vermeyen hükümetleri, hatta o hükümetleri çıkararak anayasal düzeni alaşağı ederek rejim bunalımlarına kapı açıyordu. Durumu gören, felaketi sezen, gerekli uyarıyı zamanında yapan sağduyulu aydınlar her dönemde çıktı İspanya'dan, ülkenin yüzünü ağartan da onlar oldular. Ama yakın zamanlara değin, her dönemde zafer yalnızca acımasız ve güçlü olanlara güldü.

Birbirini izleyen askeri ayaklanmaların her biri İç Savaş'a götüren bir adım oldu. Askeri Savunma Cuntaları'nın kuruluşu, Fas savaşı, Primo de Rivera'nın 1923'teki hükümet darbesi, onu izleyen yedi yıllık ilk Dikta da öyle. Buna bütünüyle ordunun yakın tarihte "İspanya'yı kurtarma" görevini üstlenmesi ya da İspanya'nın ancak "ordu marifetiyle" "kurtarılabilmesi" demek belki daha doğru olur.

Bugün, aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra, tarihe eleştirel, yansız ve uzlaşmacı gözle bakmayı ilke edinen İspanyol tarihçileri, o zamanlar manastırları ateşe verip din adamlarını öldürerek koyu Katolik bir ülkede uzlaşma yollarını tıkayanları da suçluyorlar. Haklı olabilirler;

Katolik oldukları ise kuşku götürmüyor. Ama o insanların da kendilerince geçerli nedenleri vardı ve o nedenleri en iyi bilenler de Kilise adamlarıydı elbette.

Şimdi İspanya'da yüzyılımızın ilk yarısında gelişen tabloyu gözden geçirebiliriz aruk.

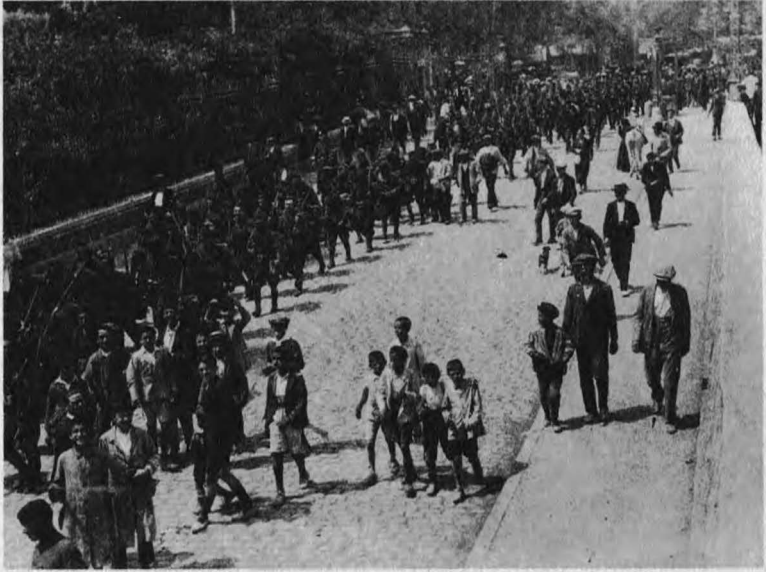
Kardeş kavgasını "Haçlı seferi" diye kutsayan ve Dikta'ya sarsılmaz bir destek veren Kilise, siyasal kavganın içine kurum olarak daha o kargaşalı 1868-1874 döneminde çekilmişti. O zamanlar Katoliklik'e Avrupa genelinde yöneltilen ağır eleştiriler İspanya'yı da etkiledi; din karşıtı propaganda İspanya denen eski yekpare Katolik blokta, özellikle de Katalonya gibi, işçi yığınlarının yoğunlaştığı ileri endüstri bölgelerinde geniş gedikler açtı.

Ne var ki 1874'te Bourbonlar tahta geri dönüp de ikinci *Restorasyon*'u başlatınca, Devlet Kilise'yi ve dinsel kuruluşları kanadının altına aldı; kenar bölgelerde, en çok da soylular ve kentlerdeki orta sınıf arasında dinsel coşku tazelendi.

Buna karşılık, 1901'de Fransa ve Portekiz'den, bu durumla tam bir çelişki yaratan Kilise'ye karşı düşünce ve eylemler yansıdı, özellikle işçi yığınlarını etkiledi ve onların Kilise'den kopmalarına yol açacak zemini hazırladı: Kilise, burjuvazinin ve mülk sahiplerinin aleti olmakla, emekçilerin haklarını almalarını engellemekle suçlanıyordu. Halk yığınlarındaki bu ezilmişlik, haksızlığa kurban gitme duygusu, İspanya'nın yakın tarihinde sık görülen patlamaları, özellikle 1909'da Barcelona'da "trajik hafta" boyunca yoğunlaşan, Kilise ve din adamlarına yönelik şiddetli saldırıları açıklar.

Gelgelelim bu olayların ve eylemlerin hiçbiri Kilise'yi kendine çizdiği ve doğru bellediği yolda duraksatmadı: Eğitim savaşını kazanarak, uzun vadede toplumu yeniden avucuna almayı amaçlıyordu o. Uğradığı saldırıları da kendi maksadına kullanmayı başarıyordu; mücadeleyi sokaklarda değil, inanç sahiplerinin vicdanlarında sürdürüyordu çünkü. Kendi adına silahlı savaşım verecek birisini ise günün birinde nasıl olsa bulacaktı.

Görüldüğü gibi, geçen yüzyıldan yüzyılımıza, şiddetle kutuplaşmakta olan bir toplumun ağır mirasını devralmıştı İspanya. 1936'ya değin, o toplumu köstekleyen sorunların çözülmesi için üç ayrı yol de-

Fas için seferberlik: rejimi kemiren savaş.

nen di.

İlkin, XIII. Alfonso'nun krallığı (1902-1931) sırasında, Meşrutiyet rejiminin olanakları sınıandı. *Restorasyon*'la yerleşen düzen uyarınca, iktidar Muhafazakârlarla Liberaller arasında el değıştiriyordu; temeli o hiç değışmeyen *caciquismo* olgusuna dayanan bu yönetimde, seçim sonuçları hiçbir gerçek yenilik getirmedi, 98 felaketinin maddi ve manevi şokunu yaşayan ülkeyi toparlayıp canlandırarak köklü çözümler uygulanamadı. Bunun nedenleri zaman zaman iktidar makamlarına yükselen kişilerin iyi niyet eksikliğinden çok, toplumun bir türlü değışemeyen yapısında aranmalıdır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, yönetici konumunda bulunan, üstelik pek büyük bir siyasal ve ekonomik gücü elde tutan üst sınıf, aşağı yukarı 250 000 kişilik bir azınlıktı ve sırtını büyük toprak mülkiyetine dayamış eski soylularla iş adamlarından oluşuyordu. Soylular, krallık rejimini ayakta tuttuklarından, sarayda büyük nüfuz sahibiydiler. Ülkenin hızla endüstrileşerek ileri Avrupa ülkeleriyle arasındaki

boşluğu kapatma çabasının yarattığı büyük patronlar, Madrid, Bask Ülkesi ve Katalonya'da odaklanmışlardı. Siyasal görüşleri ödünsüz bir tutuculuk olarak nitelenebilirdi ve, *caciquismo* sayesinde, seçim sandığından ne çıkarsa çıksın, Parlamenter düzen içinde iktidarı elden bırakmamanın yolunu bulmuşlardı. Oyunu sürdürebilmeleri bir yandan da ordu ve Kilise'yle olan sıkı ilişkilerine bağlıydı: Ordu kamu düzenini sağlıyor, Kilise varolan toplumsal yapıyı korumaya yönelik ideolojik araçları geliştireyordu.

Orta sınıf önemli bir yer tutuyordu kuşkusuz, ama toplumsal konumu da, kimliği de tam belirlenmiş değildi. Memurlardan, tüccarlardan, serbest meslek sahiplerinden, varlıklı çiftçilerden, tutunmuş el sanatçılarından oluşan bu kesimin ancak %10'unun "yöneticiler"e yakın olduğu hesaplanıyor. Çoğunluğu ise çok uzaktı, ne var ki alt kesime de yakın değildi ve giderek "proleterleşme" korkusu içinde yaşıyordu. Bu sınıfın siyasal tutumu da çeşitlilik gösteriyordu, ancak genelde reformlardan yana olduğu söylenebilir. Cumhuriyetçi aydınların çoğunluğu, hatta işçi partülerinin kimi yöneticileri bu sınıftan çıktılar. Bu arada alt sınıflar dış dünyadaki olayların da etkisiyle hızla bilinçlenmede, toplumun "lanetlenmişler"i olma yazgısına karşı çıkmadaydılar.

Kırsal kesimde geçmişten ağır bir miras devralınmıştı: Ya çok geniş ya da ufacık parçalara bölünmüştü topraklar, her ikisi de kırsal kesim halkının büyük çoğunluğunun zararındaydı. Bir milyon dolayında topraksız köylü vardı, tarla denecek kadar küçük topraklarında çaresiz kalmış olanların sayısı da bir o kadardı. Ancak toprağını başkasına işletebilenin durumu rahatı.

Kentlerde, fabrikalarda ya da hizmet kesiminde çalışan yığınların yaşam koşulları da hayli çetindi, aylıkları fiyat artışlarının gerisinde kalmaya hükümlü görünüyordu. İşçiler giderek güçlü sendikalar çevresinde toplandılar: XIX. yüzyıl sonlarında kurularak, kuzeyde ve Madrid'deki endüstriyel işletmelerde odaklanan sosyalist yönelişli UGT (*Unión General de Trabajadores- Emekçiler Genel Birliği*), 1910'da devreye girerek Katalonya'da odaklanan ve Endülüs'te de yayılan anarşist eğilimli CNT (*Confederación Nacional del Trabajo- Ulusal Emek Konfederasyonu*). "Sola kayan" durumu dengeleme çabaları içinde, 1906'dan başlayarak sürdürülen çalışmalar sonunda 1912'de ötekilere katılan (*Federación Nacional de Sindicatos Católicos- Katolik Sendika-*

lar *Ulusal Federasyonu*) ise hiçbir zaman onlarla boy ölçüşecek güce ulaşamadı.

Sendikalar 1915'ten başlayarak, üst sınıfları telaşa veren bir gelişme gösterdiler; sekiz yıl sonra ilk Dikta ile dizginlenecek, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yitirdikleri zamanı yeniden kazanacaklardı.

Durumu karmaşıklaştıran, ülkeyi iyi niyetli devlet adamlarınca bile yönetilemez hale sokan başka etmenler de eksik değildi.

Herşeyden önce, Katalonya ve Bask Ülkesi'nde bölgecilik eğilimlerinin şiddetli ayrılıkçılık akımlarına dönüşmesi. İspanyol imparatorluğundaki çözülme —Ortega'nın koyduğu tanıya göre— dış kesimlerden içerilere, sömürgelerden anayurda doğru giderek küçülen daireler halinde ilerliyordu. Kendi yöresel kültür ve dillerine sahip olan bu bölgeler iflas eden bir Kastilya'da kendilerini bulamıyorlar, merkezin yükünü taşımak istemiyorlardı artık.

XIX. yüzyıl sonlarında, endüstrileşmiş ve varlıklı Katalonya'da Enrique Prat de la Riba'nın *Liga Regionalista'sı* (Bölgeselci Birlik) doğmuştu: Halk arasında tutulan kimseleri bir araya getiren bu parti, Katalonya politikasında olduğu gibi, genelde İspanyol politikasında da köklü bir değişikliğe yol açacak, hiçbir hükümet onun isteklerini ya da en azından, varlığını gözardı edemeyecekti artık. Nitekim, merkezi hükümet 1914'te Katalonya bölgesini oluşturan dört ilin —yalnız idari sorunlarda yetkili— bir ortak yönetim çerçevesinde toplanmasını benimsemek zorunda kaldı. *Mancomunidad* adı verilen bu kuruluş kısa sürede eğitim, endüstri, tarım ve sağlık kesimlerinde başarılı ve kalıcı işler gerçekleştirdi. Hepsini 1923'e, yani Dikta kurulana değin sürdürdü.

1902'de Bask Ülkesi'nde de *Partido Nacionalista* (Milliyetçi Parti) kuruldu; ideolojisi —bölgeselcilik dışında— pek belirgin değildi, küçük burjuvalardan oluşmuştu, yerel özerklik adına hem ilerici hem gerici öğeleri saflarında birleştiriyordu. İlk yöneldiği hedef Bask dilinin öğretilmesi ve geliştirilmesi oldu. İşçiler de Katolik sendikacılık ortamında dolaşan *Solidaridad de Obreros Vascos*'da (Bask İşçileri Dayanışması) örgütlendiler.

Sınıfsal çıkar çatışmalarıyla bölgesel özerklik emellerinin girift olduğu bu tabloya bir de İspanya'yı Avrupa'nın modern sömürgeci-

leriyle, İngiltere, Fransa, Almanya ile karşı karşıya getiren, ülke içinde gereksiz tedirginliğe ve kan kaybına yol açan Fas savaşı eklendi.

Uğursuz bir işti bu: Son bozguna donanmasını yitirmiş olan İspanya ilkin bin bir özveriyle ve skandallar arasında yeni bir donanma inşa etmek zorunda kaldı. 1909'da ordu Rif madenlerindeki Avrupalı çıkarlarını korumak üzere harekete geçti ve yenilgiler birbirini kovaladı. Yeni Dünya'daki sömürgelerin kaybının üstünden topu topu on iki yıl geçmişti, aslında çoğu kimse yeni bir sömürge serüvenine atılmaya karşıydı.

Hayli ölçülü bir tarihçi olan Ballesteros Baretta "O çetin toprakta ille de tutunabilmek için neden İspanyol kanı akıttığımız anlaşılacak şey değil, Faslılar da orayı elbette savunurlar, çünkü orası onların yabancı istilasına uğramış anayurdudur," diye yazıyordu.

Sosyalist Parti kurucusu Pablo Iglesias da açık konuştu: "İspanyol halkının düşmanı Faslılar değil, hükümettir. Askerler aşağıya doğru değil, yukarıya doğru nişan alsınlar. İşçiler gerekirse genel greve gitmeli, hükümcün tepkilerini önemsememeliler."

Madrid'de kadınlar, askeri konvoyların hareketini durdurmak için kendilerini rayların üzerine atıyorlar, Barcelona'da halk birliklerin gemilere bindirilmesini engelliyordu. İspanyollar bu kez savaşmak istemiyorlardı, ama Afrika cephesi kırk bin er daha bekliyordu.

Katalonya'nın gergin ortamında bundan ötürü patlak veren olaylar "trajik hafta" diye anılır: genel grev, askeri ayaklanma, kiliselere ve din adamlarına karşı şiddetli saldırılar... Sonuç: tutuklamalar, savaş mahkemeleri, ölüm cezaları. Afrika'ya asker sevkiyatına ise hız verildi.

Tek olumlu gelişme hükümetin düşmesi, başbakanlığa ilerici reformcu José Canalejas'ın getirilmesi oldu. Canalejas cesur girişimlerle kısa sürede gerek sınıf çatışmalarını yatıştırmak, gerekse bölgesel gerginlikleri gidermek yolunda önemli adımlar attı, ama ilkin Kilise ile, ardından grevci işçilerle ters düştü. Ve 1912'de bir anarşist tarafından öldürüldü. Bir "barışçı çözüm" olanağı daha böylece yitirilmiş oldu. Zaten çok geçmeden I. Dünya Savaşı patlak verecek, kimsede reform düşünecek hal kalmayacaktı.

Afrika savaşına gelince, o 1927'ye değin büyük kan kaybına yol açacak, 1921'de İspanyolların uğrayacağı bozgun Parlamento düzeni çökerten cimenlerden birini oluşturacaktı.

"OMURGASIZ İSPANYA"

Dünyayı saran savaşta İspanya yansız kaldı: Kendi uygun gördüğü savaşlara, kendi bildiği zamanlarda girmeyi yeğliyordu.

Yine de savaşın olumsuz etkilerinden korunamadı elbette: Gerçi savaş Avrupası'nın gereksinimlerini karşılamak ekonomisine canlılık getirdi ama, bu yine dar bir kesimin işine yaradı; kıtlıklar, yokluklar, fiyat artışları geniş yığınları büsbütün tedirgin etti. Ayrıca, İspanyollar savaşın tarafların birinden ya da ötekinden yana çıkarak kendi içlerinde bir kez daha kutuplaştılar. Her yerde XIX. yüzyıl toplumlarının sonunu getiren savaş, İspanya'daki mücadeleyi ve değişim sürecini hızlandırdı, karşıt saflar arasındaki uçurumu derinleştirdi.

1916'da ordu içinde gizlice "Savunma Cuntaları" oluşturuldu: Siyasete daha doğrudan ve etkin biçimde katılmanın açık hazırlığıydı bu. Gerçekten de, çok geçmeden art arda hükümetler askerlerle hesaplaşmak zorunda kaldılar. Sonuçta yalnız hükümetler değil, onları ayakta tutan ilkeler de yıpranıyordu. Uzun vadede ordu da öyle.

Ertesi yıl patlak veren genel grev askeri birliklerce bastırıldı. Ama daha sonraki yıllarda kanlı ayaklanmalar Endülüs kırlarına yayıldı: 1918-1920 arasındaki dönem "Bolşevik üç yıl" olarak anılacaktı. Savaş zenginlerinin çılgın eğlentilerde su gibi para akıttıkları Barcelona da anarşik olaylarla çalkalanıyordu.

"1917 bunalımının bedeli birkaç yıl süren öfke ve umutsuzluk oldu," diye özetliyor Vives:

Tutucu sınıfların işçi istekleri karşısındaki tutumu İspanya'da öteki Batı ülkelerindekinden daha kırıcı oldu, bunun nedeni taşkın ve yıkıcı bir anarşist hareketin varlığıydı. Anarşizm ile İspanyol işverenlerinin miyopluğu ve katılımından hangisinin ötekinin tepkisi ya da sonucu olduğu bugün de anlaşılmış değil. Sendikacılar, kuramcı anarşistler, profesyonel teröristler 1920'lerde Barcelona sokaklarında çarpıştılar; I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış Avrupa toplumlarının en şiddetli yıkıcı gruplarını oluşturmuyorlardı.⁵

Bütünüyle bakıldığında genel bir yılgınlık ve kaygı havası esiyordu, herkes ayrı bir şeyin peşindeydi, herkesin paylaştığı bir tek düşünce vardı: başka bir şey, yepyeni bir siyasal çözüm gerekiyordu.

Ortega y Gasset 1921'de *España invertebrada (Omurgasız İspanya)*

adlı deneme yapıtında şu tanıyı koyuyordu:

Bir ulus, toplumu oluşturan sınıf ve grupların her biri kendini bir bütünün ayrılmaz parçası olarak duyduğu oranda sağlıklı sayılır. Hepsinin dilek ve düşüncelerinin birbirinin tıpkısı olması gerekmez aslında, gerekli ve önemli olan şey, her birinin öbürlerinin dilek ve düşüncelerini bilmesi ve bir oranda paylaşmasıdır. Sınıfların birbirinden kopuk olarak kendi çıkarlarını savunmaları ülkede etnik ve bölgesel ayrılıkçılık hareketlerinden çok daha vahim bir parçalanmanın belirtisidir.

Şimdi İspanya'nın toplumsal yaşamı bu amansız parçalanmanın en ileri örneğini sergiliyor. İspanya bugün bir ulus olmaktan çok, bir su geçirmez bölmeler bütünüdür artık.

Diyorlar ki politikacılar ülkenin geri kalanıyla ilgilenmiyorlarmış. Gerçekliğine diyecek yok, ama hakça bir gözlem sayılmaz, umursamazlığı yalnız politikacıları yüklüyor çünkü. Oysa, eğer politikacılar ülkenin kalanını yok sayıyorlarsa, ülkenin kalanı politikacıları hiç yok sayıyor. Her öbek kendi içine sımsıkı kapanmış, yaşayıp gidiyor. Başkalarının alanında olup bitenlere karşı en ufak bir merak duymuyor. Kendi yörüngelerini izleyen gezegenler gibi, birbirlerinin çevresinde, birbirlerini hiç tanımadan dönüp duruyorlar. Herkes kendi grubunun basmakalıp düşüncelerine saplanmış kalmış, komşu grubun gönlünde yatanlardan habersiz. Toplumun bir noktasında harcanan dev boyutlu bir çaba birkaç metre ötesine bile aktarılamıyor, doğduğu yerde ölüp gidiyor. Esneklikten bizimkinden daha yoksun bir toplum düşünmek güçtür, dolayısıyla toplum niteliğinden bizimkinden daha uzak bir insan topluluğu düşünmek güçtür.⁶

Her kesimi kendi sorumluluğunu üstlenmeye çağırırken umutsuzca yakınıyordu Ortega:

İspanyol politikasında nasıl düzen kurulabilir, söyleşilerde bile bir düzen yokken? Omurgasız, sürüklenip gidiyor İspanya, hem artık yalnız politikasında değil, politikadan daha derin bir temelde, toplumun ortak yaşamında belkemiği kalmamış.

Ve korkunç bir kehanette bulunuyordu:

Ortak yaşantının çarkını çeviren düzeneklerden hiçbirini bu gidişle çalıştıramayacak. Bugün bir kurum duracak, yarın bir başka kurum, sonunda onulmaz tarihsel felç durumuyla yüzyüze kalacağız.⁷

O kehanetin gerçekleştiğini görmek için çok beklemek gerekmedi. Herkesin beklediği yeni çözüm çoğu kimsenin düşündüğünden farklı biçimde çıkageldi, böylece İç Savaş öncesindeki ikinci rejim denemesi

gerçekleştirildi.

1923 sonbaharında, Katalonya bölge komutanı olan Estella markisi Miguel Primo de Rivera y Orbancja, savaş alanlarında yararlıklar göstererek yükselmiş bir general, krala muhura vererek politikacıları iktidardan uzaklaştırmasını istedi. Kral "çözüm"ü uygun buldu, hükümet istifa etti, ilk Dikta dönemi başladı. Üç ay için kurulmuştu, yedi yıl sürcekti.

Primo de Rivera görevine parlak bir yıldız altında başladı denebilir: Kral, ordu, sağ kesimdeki politikacılar ve ekonomik oligarşi tarafından destekleniyordu. Karmaşık bir insan değildi kendisi: Duygusal bir yurtseverliğin ötesinde bir politik planı yoktu, babacan despot, Tanrı'nın İspanya'nın imdadına yolladığı kaya gibi sert kurtarıcı görüntüsünü benimsedi. Politikadan ve politikacılardan nefret ediyordu. Parlamenteoya olan karşıtlığını İspanya'daki ilk "tek parti" denemesini oluşturan *Unión Patriótica*'da (Yurtsever Birlik) somutlaştırdı. Kuruluşun dayandığı temel gerçekler önem sırasıyla "Ulus, Kilise ve Kral" olarak belirtiliyordu, egemenlik kavramı "özerk toplumsal öbeklerin kaynaşması" olarak anlaşılıyordu. O durumuyla, aynı yıllarda İtalya'da uygulamaya konulan Faşizm rejiminden çok, daha sonraki yıllarda Fransa'da denenecek olan Korporativizm'e yakındı.

Ama bu arada XIII. Alfonso, İtalya kralına "Bu da benim Mussolini'm" diye iftiharla tanıtıyordu diktatörünü, totaliter rejimleri desteklemede ondan geri kalmadığını kanıtlamak için. Ve bu arada, Primo de Rivera Diktası'nın "iç savaşa açılan kapı" olduğunun farkına varmadığı gibi, o otoriter ve antiliberal politikanın kendi tahtının temellerini sarstığının da farkına varmıyordu. Dünya Savaşı ertesinde Avrupa'da yaygınlaşmakta olan "güçlü rejim" dalgasına ayak uydurduğuna, çetin sorunlara gereken çözümü getirdiğine inanıyor olmalıydı.

Dikta gerçekten de iki savaş arası Avrupası'na bazı bakımlardan uygun düşüyordu, gerçekten de ilk elde önemli başarılar elde etti: Sendikalara indirilen darbe ile toplumsal çalkantılar bir süre duraladı, 1925'te yeni bir hükümet kurularak askeri dikta sivil diktaya dönüştürüldü ve Korporativizm resmen benimsendi. 1925'te diktatörün kendisinin yönettiği bir harekât sonunda Fas'ta önemli bir zafer sağlandı ve 1927 yılında barış yapıldı; böylece ülkeyi on altı yıldır tedirgin eden durum ulusal çıkarlar doğrultusunda çözümlenmiş oluyordu. Ekonomide de

yadsınamaz iyileşmeler görüldü. Gelgelelim ekonomi büyük ölçüde dışa bağımlıydı ve ne toprak ne vergi konusunda hiçbir şey yapılmadığından, toplumsal eşitsizlikler eskisi gibi sürüyordu, ülkede gerçek bir kalkınmadan söz etmek güçtü.

Bu arada diktatör, önemli kesimleri giderek karşısına almaktaydı: başlangıçta kendilerine verdiği sözleri çabucak unuttuğu Katalonyalıları —aralarında kralcılar da olmak üzere— politikacıların geniş bir bölümünü, emekçileri, üniversiteleri, hatta ordunun ileri gelenlerini. Sonunda dünyada ekonomik konjonktürün bunalıma girmesiyle Primo de Rivera'nın da yıldızı sönecekti.

Aslında onun da, ona alkış tutanların da uyarılmadıkları söylene-
mez, hem de daha yolun başındayken; ama aydınlardan nefret ediyordu o, belki politikacılardan nefret ettiğinden de fazla. Üniversiteleri uzun süre kapatmak zorunda kaldı. Diktatörün hışımına uğrayanlar arasında Unamuno da vardı, ülke dışına sürüldü.

Ölke ve umutsuzlukla Fransa'da kaleme aldığı sürgün şiirlerinde şöyle haykırır Unamuno:

*Eğer burada ölürsem, tatlı Fransa'nın
ılık, yemyeşil, yumuşak toprağında ölürsem,
bedenimi anayurduma götürün,
yalçın, çorak yaylama, gökkubbenin kardeşi.*

*Alçaltılmış vatanımı lanetlerken
kutsayan, İspanya'mın uçurumundan
yükselen ateşleri püskürten şu ağzımı
dilerim, onun toprağı örtün.*

Ama ölmedi Unamuno —en azından o diktatörlük döneminde ölmedi—, Primo de Rivera'nın devrildiğini gördü ve ülkesine —bu arada diktatöre onursal doktorluk sanı vermiş olan— Salamanca Üniversite-si'ne bir özgürlük kahramanı gibi döndü.

Ne var ki o yedi yıl içinde kötü tohumlar aulmuş, ordu içinde vahim bölünmeler olmuş, bu arada yasaları çiğnemeye, emeği horgörmeye, çalışmaya boşvermeye talimli, zekâyı küçümseyen, kaba kuvvetten başka bir şey tanımayan bir kuşak yetişmişti.

Yine de Primo de Rivera'nın çökilişi geceden sabaha, kansız, nere-

deyse sessiz oldu: Herkesi karşısına aldığı için bilincine varan diktatör, 1930 yılının Ocak ayında silah arkadaşlarının da desteğini yitirdiğini anlayınca tüm bakanlarıyla birlikte iktidardan apar topar ayrıldı, ardında gelecek rejim için hiçbir temel bırakmaksızın. İspanya tarihi böyle beklenmedik garipliklerle doludur.

Kral bir süre durumu başka generallerle idare etmeye çalıştı ama zamanında yasal olmayan bir yönetimi destekleyerek onulmaz bir yara almıştı, artık tüm saldırıların boy hedefi durumundaydı; sendikalar çarçabuk toparlanmada, Cumhuriyet yanlıları, saflarını sıklaştırmadaydılar. Eylül ayında, Madrid'de boğa güreşlerinin yapıldığı arenada toplanan binlerce kişiye şöyle seslendi Cumhuriyetçi Manuel Azaña:

Cumhuriyet rejiminde hepimize yer var, hiç kimse düşüncelerinden ötürü kovuşturmayla uğramayacak; ama Cumhuriyet Cumhuriyetçilerin olacak, yani eski ve yeni kuşaktan Cumhuriyetçiler onu nasıl tasarlar, nasıl yönetirlerse öyle olacak. Hepsi devletin düşünce özgürlüğüne, yasalar karşısında eşitliğe, serbest tartışmaya, çoğunluğun serbestçe dile getirilen iradesine dayanmasından yanalar. Cumhuriyet ya demokratik olacak, ya da hiç olmayacak. İspanya'nın iyi bir yönetime kavuşması yolunda son umuduz biz.

Manuel Azaña İspanya'nın ikinci Cumhuriyeti'nin ilkin başbakanı, sonra cumhurbaşkanı olacaktı.

Cumhuriyetin kuruluşu da yine o kanlı tarihin, o gergin ortamın umdurmadığı bir olgunluk ve sükûnet içinde gerçekleşti: 19 Şubat 1931'de yapılan genel seçimlerde Cumhuriyetçilerin ezici bir çoğunluk elde etmesiyle.

XIII. Alfonso şu bildiriye yayımladı:

Seçim sonuçlarından şu husus açıkça anlaşıldı ki, halkım beni sevmiyor. En kritik durumlarda bile tek kaygım İspanya'ya hizmet etmektir. Krallar yanılabilir, demek ben de hata etmişim. Ben tüm İspanyolların kraliyim ama, aynı zamanda bir İspanyol'um. Krallık haklarımı savunacak araçları kolayca bulabilirim ama, yurttaşları birbirine düşürecek bir kardeş kavgasına yol açmaktansa sahneden çekiliyorum.

Madrid halkı sokaklara dökülüp bayram etti, "O gitmedi, biz kovduk!" diye haykırdı.

Ve kral, iktidarı yasal sahibine devredip sürgün yolunu tuttu. İspanya'nın ünlü sürgünlerinin ne ilkiydi, ne sonuncusu olacaktı. 1934'te

Roma'da öldü, tarih son sözlerinin yarım kalan bir tümce olduğunu yazıyor: "İspanya için..."

Şaşırtıcı seçim sonuçları ülkenin hazırlıklı bulunduğu bir rejim değişikliğinden çok, bir duygusal tepkiyi ve bir özlemi yansıtıyordu. "Öç almak isteyen ve genelde herhangi bir şey isteyen herkes, krallığın kalkması yolunda oy kullanmıştı, aralarında çok sayıda rahip, asker ve soylu da vardı. Gece Kralcı yatan İspanya, sabaha Cumhuriyetçi kalkmıştı". Aslında Monarşi'ye dayalı Dikta'dan serbest genel seçime dayalı Cumhuriyet'e sıçramak ancak Don Quijote'nin yurdunda görülebilecek bir düştü ve toplumun o günkü yapısı, o demokrasi deneyimsizliğiyle bu düşü gerçekleştirmeye hazırlıklı olduğunu söylemek çok iyimserlik isterdi.

Gerçekten de büyük beklentilerle, en iyinin özlemiyle yapılan o üçüncü rejim denemesi ancak beş yıl sürecek, acısız doğan Cumhuriyet bir kan ve gözyaşı selinde boğulacaktı.

İlk Cumhuriyet hükümetini oluşturan on iki kişiden onu, sürgünde ölecekti. İçlerinden yalnız —tutukevinden hemen doğrudan doğruya cumhurbaşkanlığı makamına ulaşan— Niceto Alcalá Zamora yönetim deneyimine sahipti; o da 1936'da görevinden alınacak, yurdundan ayrılmak zorunda kalacak, 441 gün süren zahmetli bir yolculuktan sonra "Kimseye yük olmak istemeyen bir göçmen işçi olarak" Arjantin'e sığınacak, 1949'da Buenos Aires'de öldüğünde İspanya hükümeti ailesinden bir başsağlığını bile esirgeyecekti.

CUMHURİYET "KİLİSE'YE TOSLUYOR"

İspanyollar aşılmaz bir engelle karşılaştıklarında "Kilise'ye tosladık" derler, tarihsel deneyimden kaynaklanan anlamlı bir özdeyiştir bu. Yedi yıllık Dikta'dan sonra ülkeyi saran coşku ve umut fırtınası içinde, ikinci Cumhuriyet de tam gereğine inandığı köklü reformlara girişiyordu ki... Kilise'ye tosladı. Hem de simgesel değil, gerçek anlamda.

Kültürel birikimlerinde metafizik arayışların büyük yer tuttuğu, ruhsal gereksinimlerinin karşılığını ancak dinsel inançta bulan İspanyolların trajedisi, dinsel kuruluşun her dönemde siyasal rejim sorunlarıyla girift olmasıydı. Kilise öteden beri Taht'ı, son zamanlarda da Dikta'yı desteklemişti, Cumhuriyet'ten sıcak bir yaklaşım bekleyemezdi

elbette. En yetkili din adamlarının tutumu da düpedüz düşmanca oldu. Cumhuriyet'i daha ilk günlerinden sarsan ve sonunu hazırlayan başlıca etmenlerden olan "Kardinal Segura olayı"na değinelim:

Daha Cumhuriyet'in ilanından bir ay bile geçmemişti ki, Madrid'den başlayarak dinsel kuruluşlara şiddetli saldırılar gerçekleştirildi, tüm ülkede yüzü aşkın manastır ve kilise ateşe verildi, özellikle güneyde, Malaga'da yakılmadık tapınak kalmadı.

Gregorio Maranon, Ortega y Gasset, Ramon Perez de Ayala gibi sözü geçen aydınlar durumun ağırlığını vurgulamayı uygun gördüler: "Manastır ve kilise yakma eylemleri gerçek Cumhuriyetçilik coşkusunun ya da ilericiiliğin kanıtı değildir. Bu iğrenç olay Cumhuriyet'in yüzyüze bulunduğu tek gerçek ve büyük tehlikeyi haber vermektedir".

Her ne kadar kilise yakmak, hatta rahip öldürmek İspanya'da XIX. yüzyıl gelenekleri arasında yer almışsa da, olaylar Cumhuriyet'in ilanınin yol açtığı bir "Kilise karşıtlığı"ndan doğmuş değildi, aslında Kilise'nin "Cumhuriyet karşıtlığı"ndan doğmuştu. Bunu daha iyi anlayabilmek için birkaç hafta geriye gitmekte yarar var.

Kilise'nin Cumhuriyet'e olan duyguları o sıralar İspanyol Kilisesi'nin başkanı bulunan Toledo başpiskoposu Don Pedro Segura'nın kişiliğinde somutlaşmıştı. Kutsal coşkusu Vatikan elçisine bile abartılı görünen bu din adamı, ülkesinin içinde bulunduğu tarihsel koşulların bilincinden çok uzaktı, tek kaygısı "İspanya tarihinin ve Kilise'nin dokunulmaz mirası" saydığı bazı değerleri Haçlı ruhuyla savunmaktı. İçişleri Bakanı Miguel Maura, kardinalin "Cumhuriyet rejimine olan nefretiyle en çok dikkati çeken kimse olduğunu, Toledo katedralindeki kürsüsünden Cumhuriyet'i ve Cumhuriyetçileri suçladığını, "Eğer Cumhuriyet rejimi yerleşip kalırsa Tanrı'nın İspanya'yı lanetleyeceğini" bildirdiğini söylüyordu. Toledo başpiskoposu ile Vitoria piskoposu için şöyle diyordu: "Bir XIX. yüzyıl tablosundan fırlamış figürler bunlar. Aslında ait oldukları çağda, yani bundan yüz yıl önce doğmuş olsalardı, tül'ek omuzda, dere tepe dolaşıp María Cristina'cılarının kulaklarını keser, Liberallerin bağirsaklarını deşerlerdi".

Boğalarla güreşmeye alışkın bir ulusun yetkili ağzından bu renkli ve şiddetli yorumları duymak bizi şaşırtmamalı. Yorumun ne oranda doğru olduğunu bilmediğimiz gibi, bilmenin de büyük bir önemi yok. Önemli olan, yoruma yol açılmış ve yorumun yapılmış olması, çünkü

bize iki Dikta arasında iki İspanya'nın konum ve tutumunu çok iyi anlatıyor.

İşte o kardinal Segura, 1 Mayıs'ta bölgesindeki din adamlarına ve dindarlara yönelik bir bildiri yayınlamıştı. Devrik rejime olan özlemini dile getiriyor, kralı minnetle anıyor, İspanya'nın Tanrı'nın sevgili ülkesi olduğunu hatırlattıktan sonra, yaşanan tarihsel anın siyasal, ahlakasal, toplumsal ve dinsel açılarından vahimliğini vurguluyor, "Çetin bir siyasal mücadelenin eşiğinde buldukları" inancını belirtiyor, hükümetin Kilise'ye karşı aldığı ve alması beklenen bazı önlemler karşısında "Katoliklere Kilise ve Tanrı huzurunda kaçınamayacakları bazı görevler ve zorunluluklar düşmektedir," diyordu. Bu zorunluluklar herşeyden önce ve herşeyden fazla, dua cumektir:

Ağır günahlarımızdan ötürü nedamet getirmeyi bilmedik. Hayırlı davanın zafere ulaşmasını diliyorsak, davranışlarımızı düzeltmeliyiz. Kendimizi Doğalcılık ruhuna kaptırdık, oysa derterimizin devasını Tanrı'da aramalıydık.

İspanya'nın "sevgili Ortaçağ"ına tutkun kardinal, ülkenin selameti için, bireysel dualarla yetinmeyip topluca ayinler düzenlenmesini diliyordu. Dinsel görevlerinin ardından Katoliklerin siyasal görevlerini de belirlemeyi unutmuyordu, çünkü "İsa'nın düşmanları kararlı adımlar atarken Katolikler ellerini kavuşturup oturamazlardı". Ne demişti Papa: Din ve kamu düzeni tehlikeye düştüğünde kimsenin hareketsiz kalmaya hakkı yoktu. "Katolikler yönetimi düşmanlarının ellerine bırakmamalıydılar. Kurucu Meclisler oluşturulurken, Kilise, Katolikler ve tüm ulus için son derece vahim kararların alınması yakinken, o bunalmış kararsızlık anında her Katolik kendi sorumluluğunu tartmak, görevini cesaretle yerine getirmek zorundadır. Siyasal parti ayrımı gözetmeksizin, tüm Katolikler sımsıkı bir cephe oluşturmalıdırlar. Dinin hakları tehlikeye girdiğinde herkesin mutlak görevi onu elbirliğiyle savunmak ve kurtarmaktır". Bu partiler üstü nitelikteki ilk ortak görev, ne olursa olsun, Kurucu Meclislere, Kilise'nin haklarını ve düzeni koruyacakları kesin olan adayları sokmaktır. Aslında bu garantiyi veren aday, Kralcı olabileceği gibi, Cumhuriyetçi de olabilirdi.

Böylelikle İspanyollar siyasal rejimin üstünde, "Kilise'yi savunan Katolikler" ile "ötekiler" olarak, ikiye ayrılıyordu.

Kardinal Segura'nın devlet işlerine ve günlük politikaya doğrudan

karıştığı bu bildiri büyük sorun yarattı. Çünkü dinsel makam "karşı saf"ın adına değil, daha üst düzeyden, Tanrı adına işe el koymak ve vicdanlara hükmetmek peşindeydi. Cumhuriyet hükümeti, çareyi kardinali yurtdışında bir göreve atayarak İspanya'dan uzaklaştırmakta buldu; ne var ki Segura olayı, uzadı gitti, herkesi yıprattı.

Uyuyan Haçlı ruhu yeniden uyanmıştı bir kez. Karşı tarafın aşırı uçlarının buna şiddetli tepkisi de kiliseleri ateşe vermek oldu. Sonra daha birçok şey oldu ama, ikinci Cumhuriyet'in yazgısı o günden çizilmişti denilebilir.

Kiliseler ateşe verildiğinde Savaş Bakanı Manuel Azaña'nın yorumu şu oldu: "Bir tek Cumhuriyetçi'nin yaşamı Madrid'in tüm manasurlarından daha değerlidir."

Ekim ayında başbakanlığa getirildiğinde de büyük yankılar yapan — ve şiddetli tepkilere yol açan— ünlü söylevini verdi Azaña:

İspanya Katolik olmaktan çıktı. Dolayısıyla siyasal sorun devleti, İspanyol halkının ulaştığı bu yeni tarihsel aşamaya uygun düşecek biçimde düzenlenektir.

İspanya'da milyonlarca dindar bulunduğunu tartışmıyorum; ama bir ülkeyi, bir halkı, bir toplumu dindar kılan şey dindarların ya da dinsel inanışların sayısal toplamı değildir, o insanların zihinsel ürünlerinin biçimidir, kültürlerinin izlediği doğrultudur. Bu yüzden, İspanya'nın bugün Katolik olmaktan çıktığını söylememe yol açan nedenler, eski İspanya hakkında bunun tersini söylemem için geçerlidir. XVI. yüzyılda İspanya Katolik'ti, oysa ülkede başka inançlar besleyen çok sayıda ve önemli kimseler vardı —ki bunların bazıları İspanyol yazınının yüce doruklarını oluşturmuştur—, şimdiyse milyonlar ve milyonlarca dinibütün Katolik İspanyol'un varlığına karşın, İspanya artık Katolik bir ülke olmaktan çıkmıştır.⁸

İki ay sonra hazırlanan yeni anayasa aynı doğrultuydu: Kilise ile Devlet birbirinden kesin olarak ayrılıyor, inanç özgürlüğü güvence altına alınıyor, Cizvit tarikatı dağıtılıyor, boşanmaya izin veriliyor, dinsel temele dayalı eğitim kaldırılıyordu. Bunlar ve Kilise'nin gücünü dizginlemeye yönelik daha başka maddeler öylesine bir şok yarattı ki, ikinci Cumhuriyet'in kendi içindeki hükümet bunalımı bile güç atlatılabildi. Yine de yeni anayasa benimsendi, Azaña'nın *Accion Republicana* (Cumhuriyetçi Eylem) Partisi'yle, *Partido Socialista Obrero Español*'un (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi) birlikte yürütecekleri iki yıllık "Reform dönemi" açıldı.

"İspanya, özgürlük ve eşitlik ilkelerine göre düzenlenmiş bir demokratik emekçiler cumhuriyetidir" diyen anayasaya dayanarak her alanda yapısal yenilikler getirildi: soyluluk sanları kaldırıldı, ordu mevcudu azaltıldı, bölgelere kendi özerklik statülerini isteme hakkı verildi, böylece Katalonya *Generalitat* adı verilen özerk yönetimine kavuştu, eğitim geliştirildi ve çağcılaştırıldı. Toprak reformunda önemli adımlar atıldıysa da istenilen oranda etkin sonuçların alındığı söylene-
mez.

Sonuçlara gelince... Azaña hükümeti olanca iyi niyet ve kararlılığına karşın halk yığınlarını mutlu edemediği gibi, burjuvaların da güvenini kazanamadı; sağ kesimi kendisine düşman ettiği gibi, sol kesimi de karşısına aldı, giderek her iki yandan da saldırılara hedef oldu.

1932'de General Sanjurjo bir darbe girişiminde bulduysa da başarısız kaldı. 1933'te kırsal kesime yayılan anarşik eylemler ve kanlı ayaklanmalar yine kanlı biçimde bastırıldı; hükümet durumu denetleyebilmek için kendi çıkarmış bulunduğu "Cumhuriyet'i koruma yasası"ndan yararlandı, kendi kurduğu özel timleri kullandı, tüyler ürpertici şiddet olayları yaşandı.

İkinci Cumhuriyet'in umutlu atılım dönemi de böylelikle sona erdi. Yıpranan Azaña hükümeti çekildi, 1933 seçimlerini sağcılar kazandı ve iki yıllık bir "Restorasyon dönemi" açıldı: Başlatılan tüm reformlar durduruldu, atılan adımlar geri alındı, toprak reformu uygulamasına sessizce son verildi, darbeci general Sanjurjo ve arkadaşlarına af çıkarıldı, dinsel eğitimin laik eğitime dönüştürülmesi ertelendi, dinsel tarikatlar eski eğitim merkezlerine yeniden kavuştular.

Sağcı güçler bir yandan Parlamento dışında da hızla örgütlenmedeydiler. Doğrusu dönemin Avrupası'nda da totaliter rejim örneklerinin eksikliği çekilmiyordu.

Çoğunluktaki CEDA'nın başkanı José María Gil Robles aslında demokrasi yanlısı değildi, Krallığı geri getirmeyi daha çekici buluyordu ve ülkede ilk faşist örgütlenmeyi başlatan kişi oldu. 1934 Nisanı'nda El Escorial manastırının duvarları dibinde, *Accion Popular* (Halk Eylemi) kuruluşunda örgütlenmiş 50 000 yandaşı kendisini özgün marşları, törenleri, üniformaları, sloganlarıyla disiplinli ve ürkütücü bir topluluk olarak selanladılar.

İspanya'da Faşizm modasının ilk belirtisi değildi bu, sonuncusu da

olmayacaku; çünkü asıl tutunan ve kök salan örgüt Diktatör Primo de Rivera'nın *Falange Española*'sı olacak ve öteki benzeri örgütleri kendi çevresinde toplayacaku. Toplumda şu ya da bu nedenlerle ezilmiş, aylak, öfke dolu, eğitimi yetersiz —ve korkunç bir vurucu güç potansiyeli oluşturan— birçok gence, çekici şeyler sunuyordu örgüt: etkileyici, parlak sloganlarda dile getirilen kolay, kesin yargılar ve istekler, şiddet ve ölüm lirizmi. Ölümü yücelten, ama güçlü, coşturucu, hızlı tempolu marşlar, zaferle dalgalanan bayraklar, kaçınılmaz sayılan bir kavgaya hazırlık, "vatan uğruna" can verme dileği; tüm bunlar İspanyol kültüründe yüzyıllardır baş köşeyi tutan mistik eğilimlerle, ölümde gerçeği bulma, ölümle yücelme kavramlarıyla kolayca uyum sağlıyordu.

Bu tırmanışa 1934 sonbaharında Katalonya ve kuzeyde Asturias bölgelerinde bir devrim dalgası karşılık verdi. Büyük bir şiddetle başlayan olaylar ordu tarafından daha büyük bir şiddetle bastırıldı. 1935 yazında sol kesimdeki çeşitli güçler *Frente Popular*'da (Halk Cephesi) toplandı. Yeni seçimlerin zorunlu olduğu 1936 yılı başlarken iki yandan da savaş çığlıkları yükseliyordu, herkes en kötü olasılığı düşünür olmuştu. Unamuno uyarıyordu: "Bir gün gelecek, çamurdan bir put ya da taştan bir haç uğruna biz Habil ile Kabil gibi birbirimizi boğazlayacağız".

İspanyolların bakış açılarını aktarırken, ilginç bir noktaya değinmeden geçmeyelim: kendi kavgalarında yan tutarak destek veren Avrupa güçlerine karşı sonradan beliren bir tür hınca. Örneğin Vicent Vives olayları özetlerken suçlayıcı bir tavır takınıyor:

İspanya denen boğa postunun derin çatlaklarına merhem sürmek için şiddeti hoş göstermekten başka çare bulunamadı: Hitler Almanyası'ndan, Mussolini İtalyası'ndan, Dollfuss Avusturyası'ndan, Stalin Rusyası'ndan, hatta 1934 Şubatı'nın Fransası'ndan öğrenilen şiddeti. Avrupa İspanya'nın üstüne çullandı, gözlerini bulandırdı, hem sağın hem solun devrimci bir zihniyetle çıkacağı korkunç 1934 bunalımına itti onu. Böylelikle, tıpkı bin bir su damlasının toplanıp sele dönüşmesi gibi, İspanyollar 1936 Temmuz'unun dramatik fırtınasına doğru sürüklendiler.

Ben olayları, Batı Avrupa'daki toplumsal ve siyasal hareketlerin, henüz feodal eğilimlerinin büyük bölümünü koruyan, az gelişmiş bir ülkeye yansımaları olarak nitelemeyi yeğliyorum. Nasıl I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki sarsıntısı Rus devriminde billurlaştıysa, büyük ekonomik bunalımın sarsıntıları da dertli İspanya'da, yalnızca sağlam toplumsal ve yönetsel yapıların eksikliğiyle

açıklanabilen tutku fırtınaları yarattı. İspanya'nın uğursuz yazgısını hazırlayan —hazırlamasa bile suç ortaklığı eden— Avrupa iken, sorumluluğun yükünü İspanyol halkının omuzlarına bindirmek, bizimki gibi yüce coşkularla dolu bir tarihi, bir alçaklık damgası vurarak kapatmak olur gibi geliyor bana.⁹

Guillermo Cabanellas'ın görüş açısı da ondan pek farklı değil:

İspanyol İç Savaşı, bir İspanyol savaşının, bir İspanyol çatışmasının patlak veriydi, Avrupa onun doğuşuna da, gelişimine de ancak olumsuz bir katkı yapmıştır. Bunun bir nedeni ülkenin perişan durumu, bir nedeni de İspanyol liderlerinin üstüste yaptıkları hatalardı, çünkü onlar Avrupa'da sorunlarına bir çözüm aramıyorlar, kendi görüş ayrılıklarını ve düşmanlıklarını büsbütün derinleştirmenin yollarını arıyorlardı. Bir nedeni de, 1936'nın çalkantılı İspanyası'nda kendi sorunlarını çözmek ve yeni savaş silahlarını denemek için enfes bir çatışma alanı bulan Avrupa'nın bilinçsiz ve gözü kanlı bencilliği idi.¹⁰

Şubat ayında seçimler yapıldı ve denge yeniden beklenmedik biçimde değişti: Halk Cephesi iktidara geldi, Manuel Azaña cumhurbaşkanlığına yükseldi.

Ama anarşi, azalmak şöyle dursun, doruğa tırmandı, kavga sokakları sardı. "Trajik ilkbahar" diye anılan üç aylık dönemde kamuya ve kişilere ait binalara, evlere, kiliselere saldırıldı, yüzlerce suikast yapıldı, 74 kişi öldürüldü. Yirmi beş milyon İspanyol, eli kolu bağlı, bir tür kadedercilikle İç Savaş'ı bekliyordu artık. Yine de İç Savaş kolay kavranır şey değildi.

Rafael Abelle Bermejo o günleri şöyle anlatır:

İspanyolların, ülkenin bir iç savaşın dehşetine gömülmüş bulunduğu bilincine tam olarak ne zaman vardıklarını belirlemek güçtür. O günlerde siyasal kavgalar basite indirgenmişti, kavramlar ilkelleşmiş, yalnız *dost- düşman* ikilemi ile *karşıt* olmanın rahat konumu kalmıştı. İnsanların önermeden çok yadsımada birleştikleri zamanlarda olduğu gibi, "Faşizm'e karşıt" ya da "Marksizm'e karşıt" damgası kolaylıkla vurulabiliyordu. "İspanya" ile "Karşı-İspanya"nın yüzyüze bulunuşu evrensel sayılan ya da ulusça paylaşılan bazı değerlere olan tüm duyarlılığın yitirilmesine yetmişti. Dış gözlemcilere göre, biz İspanyollar köktenci bir karşıtlık konumuna girmiştik artık. Bana kalırsa yine de İç Savaş kaçınılmaz değildi.¹¹

VE TOPLU ÇILGINLIK PATLAK VERİYOR

13 Temmuz'da muhalif lider Calvo Sotelo öldürüldü.

17 Temmuz'da Afrika ordusu Cumhuriyet'e karşı ayaklandı. Ertesi gün General Franco, İspanyollara harekatin anlamını ve amacını açıklayan bir radyo mesajı verdi.

Cumhuriyet hükümeti olayı şiddetle kınarken, durumun ağırlığını farketmiyor ya da farketmemiş görünüyordu.

Bu arada ordu birlikleri yarımadanın birçok yerinde, Leon, Galicia, Eski Kastilya, Navarra ve Aragón'un bir bölümünde isyancılara katılarak kendi çevrelerinde durumu denetim altına aldılar. Buna karşılık Madrid, Barcelona, Bilbao, Valencia gibi büyük endüstri merkezlerinde başarılı olamadılar ve duruma Cumhuriyetçiler egemen oldu.

İki taraf arasındaki söz düellosu, tutumların sertleşmesi, çatışmanın patlak vermesi için zemin hazırlıyordu. Cumhuriyet hükümeti şaşılacak bir gafletle o çatışmayı daha çıkmadan bastırabileceğini umuyordu; isyancılar da ondan geri kalmayan bir gafletle, birkaç gün içinde zafere ulaşabileceklerine inanıyorlardı, hükümet merkezini ele geçireceklerdi, olup bitecekti! Böylece son dakikadaki ödün ve barış olanakları bile bile harcandı, İspanyol toplumu bir toplu çılgınlığa tutulmuş gibiydi.

Ayaklanmayı izleyen ilk üç günde çarpışmalar ülke açısından en kötü sonucu verdi: Ayaklanma başarısız olmuştu, ama tümüyle bastırılmamıştı. Hükümet ilk denemeyi atlatmıştı, ama duruma tümüyle egemen olamamıştı. 28 Temmuz tarihli bir milliyetçi Burgos gazetesi, "Birliklerimiz Madrid'e bir günlük mesafede" diye müjdeliyordu.

Mücadelenin kısa süreceği düşüncesi, iki tarafta da Temmuz'un son haftasında ve Ağustos'un ilk günlerinde öylece sürdü. Boğa postunun parçalanması gelip geçici bir olaymış gibi görünüyordu, gecikmesi olanaksız bir kararla herşey yine eski durumuna dönecekti herhalde. Ancak, o parçalanma olayına alışmadıkları yerlerde yakalananlar, ya da kendi yerlerinde bulunmakla birlikte, düşüncelerinden ötürü kendilerini tehlikede duyanlar işlerin kötüye gittiğini sezinlediler, yer değiştirmeye baktılar: Henüz sınırlar belirlenmiş, siperler kazılmış değildi. Huelva ya da La Coruñalı balıkçılar tekneleriyle Málaga'ya, Asturias'a gidip, düşünceleri kendininkilere benzer kimselerin yanına sığındılar; ailesi "öte yanda" kalanlar ailelerinin yanına koştular.

Günler geçtikçe iki tarafın haberleşme ağında kopukluklar duyulmaya başladı; demiryolları, telgraf telleri kesiliyordu. Ve acı bir bilinç yavaş yavaş yer etti: İspanya birken iki olmaktaydı, Sevilla'dakiler Málaga ile, Madrid'dekiler Zaragoza ile konuşamaz olmuşlardı. Çatışmanın ilk günlerinde tüm İspanyollar aynı rad-

yo mesajlarını dinleyerek olayları gerçek yüzüyle izleyebildiler. Çok geçmeden "karşı tarafın radyosunu dinlemek" ağır bir suçla dönüşecekti.

İsyancıların hükümet tarafından dinledikleri son radyo mesajı, Indalecio Prieto'nun şu sözleri oldu:

Bu ayaklanmayı başlatan ve yönetenlerin içine düştükleri korkunç yanlış, gerçekleri değerlendirmeyi becerememekten ileri geliyor. Ben soruna bir de onların, isyancıların bakış açısından yaklaşmayı deneyeceğim. Diyelim hiçbir kişisel hırsları yok da, Cumhuriyet rejiminin yanlış yollara saptığına, ülkeye zarar verdiğine inanıyorlar. Ama acaba hiç düşünüyorlar mı ki, kendi verdikleri zarar onun bin katı, bu parçalanmış vatanın bağrında açtıkları korkunç yaranın, sinesimizi dünyanın gözleri önüne seren o muazzam uçurumun yanında o zarar hiç kalır.

Düşmana derim ki: Şimdiden yenik düşmüş sayılırsın. Sorumluluğunu düşün bir kez. Kendi yüreğini yokla, gönlünde seni bu mücadeleyi sürdürmeye özendirecek bir şeye rastlayabilir misin acaba? Mücadeleye devam diyorum, çünkü teslim olacağımızı hiç umma. Cesetler geçecek eline, tutsaklar değil.

Çok geçmeden herkes kendi radyosuna sahip çıktı: Milliyetçilerin tarafında yalnız Sevilla ya da Burgos radyosu, Cumhuriyetçilerin tarafında yalnız Barcelona ya da Madrid radyosu dinlenebiliyordu.

Ne gariptir, savaşın ilk ayında İspanyollar birbirlerini öldürmeye aynı bayrak altında, aynı marşı söyleyerek gittiler, ulus ikiye bölünmüştü ama Devlet, en azından simgeleri açısından, hâlâ birdi. Ancak bu da uzun sürmedi, Milliyetçiler yeri göğü değişik bir marşla titretmeye başladılar, Cumhuriyetçilerle hiçbir ortak yanları kalmamış diye yeni bir bayrak da edindiler kendilerine.

Bu arada, iki tarafın sözlüğünde "cephe" ve "cephe gerisi" birbirinden ayrıldı. Cephe meydan savaşlarının verildiği yerd. İkiye bölünmüş İspanyol halkı atalarından kalma bir ateşe tutulmuştu, toplumsal zıtlıkların atalardan kalma birikimiyle sarsıldı, atalarından kalma çılgınca coşkusu, öfkeli tutkusu ve zalimliği canlandı. Yine de ilk zamanlarda "cepheye gidiyorum" derken bir ulusal davayı silah zoruyla çözmeye gittiklerini düşünüyorlardı. Dağınık cephelelerdeki o ilk çarpışmalar sokak çatışmalarının geniş bir alana yayılmış biçimiydi. Başlangıçta kimse "savaşa gidiyorum" demiyordu; o sözler ancak daha sonraları, İç Savaş durumu zihinlerde berraklaşmış gönüllü savaşçıların sayısı çatışmayı sürdürmeye yetmez olunca ağza alınacaktı.

Cephe gerisinde ise durum daha belirsiz, bu yüzden de daha korkunçtu: "Düşman" içerideydi, kaçamayacağı bir çembere sıkışmış kalmıştı. O düşman bir yanda "Faşist"ti, öte yanda "Solcu". Birinciler renklerden maviyi seçtiler, ötekiler kırmızıyı: böylelikle "dost"u "düşman"dan ayırt etmek daha kolaylaşmış

oldu. Düne kadar dost denenlerden selam esirgenmeye başlandı; derken "temizlik" gereği ortaya çıktı ve Temmuz ayının ortasında sınırın yanlış yanında kalmış olanlar bunu canlarıyla ödediler. İç Savaş'ın vahşeti cepheden çok cephe gerisinde yaşandı. Kimileri, canını ya da malını tehlikede görünce kendini kurtarmak için muhbir oldu, kimileri meslek hayatındaki, aşktaki, kariyerdeki rakiplerini ortadan kaldırmak için bu yola saptı. Acımasızlık, hatta sadizm her düzeyde, alt sınıflar arasında olduğu gibi doruklarda da gösterdi kendini. Kimileri cephede ölmekteyse cephe gerisinde kalıp öldürmeyi yeğlediler: Temizlik hareketini da birilerinin yürütmesi gerekiyordu nasıl olsa. "Halk"ın ya da "Tanrı"nın düşmanlarını yeryüzünden silmekten başka da çare görülüyordu.

Ağustos ortalarına gelindiğinde, Cumhuriyet yöneticileri isyanı bastırma umutlarının suya düştüğünü kabullenmek zorunda kaldılar. Pek ileri görüşlü değillerdi; isyancıların, umutları kırılınca, yalnızca İspanya'yı ilgilendiren bir olayı çözmek için yabancılardan yardım isteyebilecekleri olasılığını hiç hesaba katmamışlardı.

Oysa Faşizm'in kol gezdiği 1936 Avrupası'nda hiç de güç değildi bu. Çok geçmeden "Milliyetçi" diye anılmaya başlanan bölgede, Sevilla'da, Salamanca'da, Avila'da Alman ve İtalyan uçakları görülmeye başladı. *Deutschland* zırhlısı gelip Galicia'nın La Coruña limanına demirledi, ziyaretinin tek amacı nezaket değildi. Birkaç gün sonra General Millan Astray Belediye Sarayı'nın balkonunda söylev verdi, iki yanında iki Alman deniz subayı, ülkelerinin isyancılara verdiği kayıtsız şartsız desteği temsil ediyorlardı.

Milliyetçi tarafa yardım amacıyla yapılan yabancı müdahalesi üzerine, ayaklanma savaşa dönüşmüş oldu. Gariptir, İç Savaş'ın gerçek yüzü ilk anından başlayarak yabancılardan işe karışmasıyla ortaya çıktı: Biri olmasa öbürü de olmayacaktı. "Yabancı istilası" Cumhuriyetçilerin direnme gücünü arttırdığı gibi, gücü yetersiz kalan Milliyetçilerin teslim olacak yerde açıkça savaşa girmesine olanak verdi. Böylece Avrupa'da totaliter rejimlerle demokrasiler arasında süren kavga İber yarımadasına sıçradı, askerlere verilen Alman ve İtalyan yardımı ileride onların benimseyecekleri siyasal modeli de belirlemiş oldu.

Bir daha birleşmemek üzere parçalanmış olan, alevler içindeki o İspanya'nın iki ayrı görünümü vardı : Birinde herşey yüceltiliyordu, insanların soylu ideolojik davaları uğruna ölüme gittikleri bir ülkeydi orası. Dünyada hayranlık uyandırdı bu görüntü, öteki ülkeler de ilkel bir algılamayla "Faşizm'e karşı halktan yana" çıkararak, ya da "Hıristiyanlığı savunmak üzere açılan Haçlı seferine katılarak" tavrı koydular; çünkü yüzeysel gözlemlere böyle görünüyordu İspanya'daki savaş. Gerçek ise çok daha karmaşıktı. Ne olduysa oldu, savaşımız dünyada "büyük ideolojik savaşların sonuncusu" olarak yankılandı.

Öbür görünümünde ise, zafere ulaşmanın tek çaresinin bazı düşünceleri, onları besleyen kişileri ortadan kaldırarak yoketmek olduğu inancı baskın çıktı. Kimileri suç ortaklığı etti, kimileri korkup sindi, kıyım bir tarafta hesaplı bir plan çerçevesinde, öte tarafta güçsüzlük ve kargaşa içinde sürdürüldü. Alçaklığın

Solda: İç Savaş sırasındaki yüzlerce kıyımdan yalnızca biri.

böyle dehşet verici bir biçimde benimsendiği o ortamda, vicdanının buyruğuna uyarak sesini yükselten bir yetkili de çıkmadı değil. Ama o ses "çölde feryat" olarak kaldı. 8 Ağustos gecesi radyodan şu mesajı verdi Indalecio Prieto:

"Dünya demokrasilerinin haklı olarak kınadıkları otoriter rejimler İspanya'da kurulmak istenen vahşet rejiminin yanında kendi halinde, babacan hükümet biçimleri olarak kalırlar. Ama düşmanlarımızın elindeki topraklarda olup biten korkunç şeylerin trajik öyküleri ne denli inandırıcı olursa olsun, siz onları taklit etmeyin. Onları ahlaksal tutumunuzla, gönlünüzün genişliğiyle yenin. Savaş için güçlü göğüsler istiyorum, çelik göğüsler, evet, ama içlerinde insanların acıları karşısında titreyebilen duyarlı yürekler çarpsın".

Ne yazık ki bu sözler ne yankı yaptı, ne karşılık buldu. İspanyollar ortak bir İspanyolluk kavramı çevresinde toplanma şansını yitirmişlerdi artık. Cephelelerde ve cephe gerisinde halkın yaşantısında ve ölümünde savaş iyice yer etti: dehşet, kan, gözyaşı dolu bin gün bekliyordu İspanyolları.¹²

Ayaklanmadan önce birkaç bin olan Falanjist sayısı yıl sonunda milyona ulaştı, hepsi de "tehdit alundaki" geleneksel değerleri, dini, kamu düzenini savunma iddiasındaydılar.

İşin asıl ilginç yanı, ayaklananların da başlangıçta Cumhuriyet'i savunma iddiasında olmalarıydı. Franco açıkça bildirmişti, "İspanya Cumhuriyetçi'dir ve öyle kalacaktır" diye. Emeli Cumhuriyet çerçevesinde bir diktaydı. Ama Cumhuriyet yönetimi direnip İç Savaş kızışınca planlarında değişiklik yapıp, uzlaşma görüntüsünden vazgeçti, Milliyetçi tarafta gerici, gericilikçi, Kilise yanlısı eğilim baskın çıktı.

16 Eylül'de General Queipo de Llano Sevilla radyosundan "Ordunun uzun bir süre için iktidarı devraldığını ve belki çeyrek yüzyıl elinden bırakmayacağını" ilan etti.

Derken bazı din adamları hareketi "Haçlı Seferi" olarak vaftiz ettiler, Kilise de açıkça cephede yerini aldı. Artık Milliyetçilerin safları arasında ayine giderken tüfeğini, fişekliğini çıkarıp cüppesini giyen rahiplere sık rastlanır olmuştu.

Cabanellas Milliyetçilerin Kilise desteğinden hemen yararlanmanın yolunu bulduklarını, böylece ayaklanmadan kısa süre sonra bir idolojik rota değişikliği görüldüğünü anlatıyor:

Askeri ayaklanmanın sorumluları olarak ortaya çıkan kişilerde daha önce bulunmayan bir dinsel yönelim belirdi, yaşanan drama tanrısal bir yanıt aramanın yolu bu.

Ayaklanan generallerden hiçbiri daha önce dinciliğiyle dikkati çekmiş değildi.

Savaş başladıktan sonradır ki Kilise'ye bir tür yığınsal yöneliş görüldü, dinsel inançlarını sergilemeye o güne değin hiç de gerek duymamış olan ordu mensupları da o dalgaya kapıldılar. Franco bunu özellikle gösterişli bir biçimde gerçekleştirdi, yanında ruhsal danışmanlığını yapan bir rahiple gezmeye başladı. Aslında o generallerden hiçbiri ne geleneklerin katı buyruklarını, ne *Falange*'nin kabadayınca çığlıklarını, ne keşişlere yakışır dinsel duyguları yüreklerinde barındırıyorlardı. Ama ayinlere katılmakta, gelenekleri göklere çıkarmakta, kollarını havaya dikip *Falange* selamı vermekte gecikmediler.

Dinin sancağını Milliyetçiler açmıştı, Franco fırsatçılık edip devraldı. Dinibütünlüğü ancak devlet başkanlığına yüceltildiğinde ortaya çıktı, hemen paraların üstüne yazıldığı gibi: "Tanrının inayetiyle". Mutlak iktidara doğru adım adım ilerleyerek düşmanlarını ezer, rakiplerini geride bırakırken, dinsel inancı da giderek arttı, ruhunun ta derinliklerinden yükseliyormuş izlenimi veren sofuluk gösterilerine verdi kendini.¹³

Dinsel inancın yığınlarda böyle yeni bir dalgayla kabarması ona mutlak iktidarını ta Katolik Kral ve Kraliçe'ye dayandırarak, İspanyol imparatorluğunun sürdürücüsü olarak sahneye çıkma olanağını sağlayacaktı.

Gerçekten de, yine aynı yılın Ekim ayından başlayarak, Milliyetçi kesimde dönemin totaliter Avrupası'nda geçerli olan "kişiye tapınma" olgusunun İspanyol örneği başlatıldı. Franco "Hıristiyan uygarlığının yıkılmasını önleyen lider, Batı dünyasının savunucusu" olarak yüceltildi. Artık o inancın verdiği güçle hiçbir uzlaşmaya, hiçbir ateşkese yanaşmadan, kayıtsız şartsız teslimden başka hiçbir çözüme boyun eğmeden, "ezici ve kesin zafer için" savaşacak, yendiği düşmanına acımak nedir bilmeyecekti.

O mücadelede en çok yıpranan kurumlardan biri İspanyol ordusu olacak, ele geçirilen bölgelerde ayaklanmaya katılmayı reddeden askerler kurşuna dizilecekti, kimi zaman savaş mahkemesine bile gitmeksizin. Cumhuriyetçiler de aynı sertlikle karşılık vereceklerdi. İki taraftan İç Savaş kurbanı generallerin sayısı —aralarında ihtiyar emekliler de olmak üzere— kırk biri bulacaktı: hepsi "İspanya için..."

DÜŞÜNEN KAFAYA DUYULAN NEFRET

İspanya için İç Savaş'ta ölen, yaralanan, tutuklanan, sürgüne yollanan, mallarına el konanların tüm sayısını bilmek olanaksız, ama ülke

nüfusunun %15-20'sine vardıkları hesaplanıyor. Aralarında İspanya'nın yetiştirdiği en değerli aydınlar göze çarpıyor.

İç Savaş patlak vermek üzereyken, hâlâ kendi kurduğu gezgin tiyatrosuyla İspanya'nın tozlu yollarını arşınlayıp Altın Çağ'ın klasik yapıtlarını tanıtmak sevdasında olan ve 19 Ağustos'ta Falanjistler'ce kurşuna dizilen Endülüslü şair Federico García Lorca'nın ölümü belki de en çok bilinendir. Bir kuramcı anarşist ya da bir solcu militan falan değildi Lorca, çok tanınan ve sevilen bir Cumhuriyetçi, genelde bir aydın olmakta bağışlanamayan suçu.

Burada, idam mangası önünde gerçekleşmeyen ve Lorca'ninkinden çok daha az bilinen bir ölümü, Miguel de Unamuno'nunkini aktarmak anlamlı olur sanıyorum. İspanya'nın geleneksel değerlerine sınımsız bağlı, metafizik gereksinimlerle sarsılan, büyük çelişkilerin adamı Unamuno, Cumhuriyetçi ve Sosyalist olmasına, Diktatör Primo de Rivera'nın hışmına uğramış bulunmasına karşın, başlangıçta Hıristiyanlığın ve ulusal bağımsızlığın savunucusu gibi gördüğü Milliyetçileri içtenlikle desteklemişti. Hatta bu nedenle Cumhuriyet hükümeti onu tarihsel Salamanca Üniversitesi'ndeki rektörlük görevinden almıştı. Ama Salamanca kenti Milliyetçilerin elindeydi, onlar da rektörü yeniden makamına oturtular. Ne var ki Unamuno'nun, Milliyetçi Cephe'nin gerçek yüzünü görmesine üç ay yetti: "*Falange*'nin İtalyan Faşizmi'nin berbat bir kopyası olduğunun, ülkeyi dört bir yanından saran dehşet ve vahşet dalgası içinde ulusal toprakların uluslararası bir savaşa sunulduğunun," bilincine vardı.

12 Ekim ulusal bayramında, Salamanca Üniversitesi'nin büyük salonunda toplanıp İspanyol uygarlığının tarihini öven tüm Milliyetçi ileri gelenlerin ve piskoposun önünde rektör sıfatıyla söylev verirken Unamuno bu düşüncelerini açıklamaktan çekinmedi:

Uygarlık dışı bir savaş bu. Ben İç Savaş sırasında doğmuş biriyim, ne dediğimi bilirim. Yenmek inandırmak anlamına gelmez; insanları herşeyden önce inandırmamız gerekir; oysa acıma duygusuna yer bırakmayan nefretle kimseyi inandıramazsınız; ben burada ayırıcı, sorgulayıcı, eleştirici zekâya olan nefretten söz ediyorum.¹⁴

Karşılık olarak General Millan-Astray ayağa fırladı, var gücüyle haykırdı: "Gehersin aydınlar! Kahrolsun zekâ! Yaşasın ölüm!"

Evet, "Yaşasın ölüm!": İspanya'nın bir yarısında bu kişilerden birinin sözleri çınladı, öteki yarısında öbürünün haykırışı. Düşünen kafaya karşı kırk yıl sürecek nefretin ilk patlak verişiydi o.

Unamuno'yu generalin hışmından ancak Franco'nun salonda bulunan eşi kurtarabildi. Salamanca Üniversitesi'nin rektörünü aynı akşam şehir kulübünden "tehlikeli bir Kızıl" olarak kovaladılar. Gitti, evine kapandı, bir daha da çıkmadı. Kapısında bir polis nöbet tutuyordu. On gün sonra görevinden yine alındı, son kez olarak.

O uğursuz 1936 yılının son gecesinde, küllenmekte olan şömincesinin karşısında sessizce söndü Unamuno. Naaşı Falanjistlerin elinde kaldı: Onu kendi törelerine göre görkemli bir göstermelik törenle gömmeyi uygun buldular. Sonra da Unamuno adı onyıllar boyu unutturuldu. Kuşkusuz o günlerde ölümlerin en acıklısı bu olmadı, çok daha beteri de vardı.

"İspanyol İç Savaşı'nda kahramanların sayısının canilerinkinden çok daha yüksek olduğunu bilmek, içimi ferahlatmıyor," der Cabanellas. "İspanya'nın her yanında yüz binlerce kişinin savaş cephelerinde değil de cephe gerisinde öldürüldüğünü bilmek yetiyor. Silahları kullananlardan başka, nefret tohumları ekerek daha da fazla kan akıtılmasına yol açanların çıktığını bilmek, duyduğum tiksintiyi daha da artırıyor. Kurbanlarını idam mangasının önüne sürükleyenler, İspanya'da cezasız cinayet işlemeye olanak tanıyan bir savaş psikozu yaratıldığı için yapabildiler bunu. Galicia'nın puslu şafaklarında olsun, Endülüs'ün kavurucu güneşinin altında, Kastilya'nın kurşun rengi göğünün altında ya da Katalonya sabahlarının titrek ışığında olsun... İnsanlar öldürülüyordu, çünkü İspanya'da artık bir tek buyruk geçerliydi: düşmanın kökünü kurutmak".¹⁵

İspanyol İç Savaşı ilkin Barcelona'da , ardından Madrid'de Cumhuriyetçilerin teslim olmasıyla sona erdi. Milliyetçiler zafer çılgınlıkları koparıyorlardı ama, İspanya tükenmiş, tarihinin sıfır noktasını yaşıyordu. Uzun yıllar dünya sahnesinden silinecek, dökülen kardeş kanının şoku içinde, kapkara bir yoksulluğa gömülünüş, ukin savaşan sonra barışan bir dünyanın ortasında, Pireneler'in gerisinde, kendi kendisiyle hesaplaşacak, yaralarını kendi sarmaya çalışacaktı. Savaşırken yardım görmüştü ama, barışta yalnız kalacak, uzun yıllar Batı dünyasından dış-

lanacaktı: Çünkü Avrupa'da Faşizm tırmanırken demokrasi kurmaya kalkışmıştı, demokrasi egemen olduğunda Faşizm'e batmıştı. Yine de İspanyolları kınamaya kalkışanların kimi zaman unuttukları bir şey vardı: Avrupa'da hiçbir halk totaliter rejime karşı silah elde, üç yıl iç savaş vermemişti.

Sorgulayan, eleştiren zekâyâ gelince... onun yazgısı belliydi. Sağ kalan aydınlardan çoğu zorunlu ya da gönüllü sürgün yolunu tuttular. Gidebilenler, elbette. Arada gidemeyenler de vardı. Onlar da susturuldu- lar ya da sustular. Susabildikleri kadar, elbette.

İspanya tarihinin bu trajik sayfasını o sürgüne gidemeyen ay- dınlardan Damaso Alonso'nun —herhalde yüz yıl önceki Mariano José de Larra'yı düşünerek— yazdığı, 1944 tarihli *Hijos de la ira* (*Gazap Çocukları*) adlı yapıtından dizelerle tamamlayalım:

*Madrid (son istatistiklere göre) bir milyondan fazla
cesedi barındıran bir kent.*

*Kimi geceler 45 yıldır çürüdüğüm
bu çukurda dönüp dururum,*

*fırtına uğuldar, köpekler havlar, yumuşacık
süzülür ayışığı. Onları dinlerim ben
saatler saati.*

*Saatler saati sorarım Tanrı'ya, neden diye
sorarım, yavaş yavaş çürümede ruhum,*

*neden çürümede diye bir milyonu aşkın ceset
Madrid denen bu kentte.*

*Söyle bana ey Tanrım, hangi tarlayı gübrelemek
niyetindesin, çürümüş bedenlerimizle bizim?*

DİKTADAN DEMOKRASİYE, YALNIZLIKTAN AVRUPA TOPLULUĞUNA

"Dünsüz yarın olmaz."

J. VENTURA

Gizemli bir Ortaçağ'a eklenen özgün İspanyol Rönesansı'nın karmaşık damgasını her köşesinde taşıyan görkemli, soylu, suskun Salamanca kentinin ortasındayım, katedralin önünde. Kenti ıssızlaştıran, insanları sokaklardan dev bir vakum gibi emip yokeden, keskin ışık-gölge oyunları ile meydanlarda gerçeküstü ortamlar, karabasan görüntüleri yaratan müthiş *siesta* saati.

Karşımda, güneşin altında, Valilik binası, giriş kapısının hemen yanındaki tarihsel mermer levha dikkatimi çekiyor:

Başkanımız Francisco Franco
burada yaşadı ve Kutsal Haçlı Seferimiz'e
buradan komuta etti.

Bir an, son elli yıl hiç geçmemiş izlenimime kapılıyorum, ışıktan gölgeye kayar, o karabasana dalar gibi oluyorum.

Ama yalnızca bir an; çünkü kapının üstünde kocaman bir bez afiş, içeride yeni açılmış olan belgesel fotoğraf sergisine çağırıyor:

İÇ SAVAŞTA KADINLARIN ROLÜ

Sosyalist hükümetin Kültür Bakanlığı'nın toplumda kadınların varlığını değerlendirmeye yönelik bin bir girişiminden biri.

Aynı yapının cephesinde, yakın tarihte birbirine zıt iki yaklaşım, aynı olayların iki çelişkin değerlendirmesi yanyana; bir meydan okuma

söz konusu değil, yenisi eskisini sessizce yok sayıyor. Daha doğrusu tarihe karışmış bir öykü, geçmişin tümüyle aşılmış, artık hiçbir tehdit oluşturmayan anısı.

İspanya'nın her köşesi dikkatli bir gözlemci için yakın tarihin iki çağını, iki siyasal rejimi, iki ideolojik görüşü simgeleyen göstergelerle doludur.

Prado Müzesi'nin karşısında, Franco çağının merkezietçi, ahlakçı, Katolik politika ve kültür anlayışını özetleyen büyük bir taş yazıtta şunlar okunuyor hâlâ: "Politika Katolik olmalıdır, yani evrensel; Kutsal Roma Kilisesi'nin gösterdiği doğrultuda olmalıdır, yani tek. Kültür de tek olmalıdır. Geleneklerden gelmeyen herşey çalıntıdır. Doğa günaha götürür, tembellek ve yalnızlık hastalıktır, herkes maneviyatı geliştiresin, dostluk ve diyalog içinde."

Bugünkü İspanya'nın laik ve çoğul kültür anlayışının, dünyaya açık, somut, gerçekçi değerlere dayanan politikasının tam tersi. İspanyollar artık bu tür şeyleri öylesine aşmış, öylesine unutmuş görünüyorlar ki, söylediğimde o tümceleri nereden bulduğumu sordular örtülü bir tedirginlikle; yazıtın oracıkta, başkent in göbeğinde durup durduğuna neredeyse inanmak istemediler.

Bugün, İç Savaş galiplerinin kırk yıllık diktasından sonra, o savaşın demokratik seçimlerle işbaşına gelmiş mağlupları yönetiyor İspanya'yı. Bütün toplumsal değerler, bütün anlayış görünürde eskisinin tam tersine dönmüş durumda. 1988 Mayıs'ında Juan Luis Cebrián İstanbul'daki söyleşimizde şöyle özetlemişti değişimi: "1931'de Azaña 'İspanya Katolik olmaktan çıktı' dediği zaman bu henüz doğru değildi, ama şimdi doğru artık."¹

General Franco'nun ölümünü izleyen on yıllık dönemde İspanya bir mucize gerçekleştirdi: Yabancı gözlemcilerin yeni bir iç savaş ya da Latin Amerika tipi darbeler bekledikleri yerde, Büyük Britanya tipi bir Parlamentar Monarşi doğdu; ülke diktadan demokrasiye, yalnızlıktan Avrupa Topluluğu'na geçti, saygın bir devlet olarak batı dünyası içindeki hak ettiği özgün ve güçlü yeri aldı, şimdi tarihsel birikiminden gelen kozlarını zekice kullanarak yeryüzündeki imrenilecek konumunu pekiştirmede. Son yıllarda Batı'da "İspanyol mucizesi"nden olduğu gibi, "Avrupa'da İspanyol modeli"nden ve "Sosyalizme İspanyol yolu"n-

dan ilgi ve hayranlıkla söz edildiğini sık sık duyduk.

Nasıl olabildi bu?

Yani bu ülke kanlı bir kardeş kavgasından sonra çöküp kalan ve dünyanın kınadığı, içinde yaşayanların umutsuzca bunaldığı bir diktadan nasıl oldu da kansız-devrimsiz-eksiksiz bir demokrasiye geçti; geleceksel toplum ve kültür değerlerini nasıl altüst etti de yine herkese yaşama hakkı, düşünme özgürlüğü bıraktı acaba?

Ve acaba herşey bu denli basite indirgenebilir, bir kesin ışık-gölge çelişkisinde algılanabilir mi?

Son bölümümüzde bu soruları yanıtlayabilme çabası içinde, eldeki tek güvenilir yolu izlemeyi, olayları İber yarımadasının kendine özgü gelişimi içinde irdelemeyi deneyeceğiz.

İlkin yanıtlayalım: Hayır, hiçbir şey bu denli basite indirgenemez. Ne Franco dönemi, ne sonrası. Çelişkili değer yargılarının göstergelerinin yanyana yer almaları uzun bir birikimin, o birikimin doğrultusundaki bir evrimin sonucu. O çelişkili birliktelik İspanya tarihinde alışılmadık bir durumun, bir *tarihsel uzlaşma*'nın simgesi diyebiliriz.

Ya da çelişkiler diyarı İspanya'nın son büyük çelişkisi bu: *süreklilik* içinde köklü *değişim*. Şöyle demiş olmalı İspanyollar: "Bazı şeyleri koruyalım ki herşey değişbilsin".

Franco döneminin kalıntularına her yerde rastlanıyor. Abartılmayan, hatta dile getirilmeyen, sessizce kabullenilen bir geçmiş, "geçmişliği" ölçüsünde kabullenilen.

Üniversitenin önünde, İç Savaşı kazananların Zafer Takı yerinde; eski rejimden kalma bozuk paralar hâlâ dolaşımında; I. Carlos'tan başlayarak İspanya krallarının yaşadıkları, Franco'nun da otuz beş yıl saltanat sürdüğü ünlü El Pardo sarayında ondan "eski Devlet Başkanımız" diye ölçülü bir saygıyla söz ediliyor —İspanya'nın geçmişine gösterilen bir saygı bu—, ama imzası, resimleri, anıları kapıdaki turistik eşya arasında krallarinkilerle birlikte "satışta" değil. Unutulmak istenen bir Devlet Başkanı o. Ama ille hatırlamak isteyenler olursa, kentte herhangi bir kırtasiyecide resmini de amblemini de bulabilirler, hiçbir şey "yasak" değil İspanya'da.

Franco döneminin toplumsal ortamını büyüleyici bir duyarlık ve titizlikle perdeye aktaran Manuel Gutiérrez Aragón, İspanyolların çelişkili tutumunu şöyle anlatmıştı bir kez:

Filmi çektiğimde itiraz ediyorlar, özellikle gençler, aman ne sıkıcı, başka şey kalmadı mı dünyada diyorlar. Oysa gösterime girince hemen görmeye koşuyorlar. Elbette, bizim geçmişimiz orada çünkü, tüm yaşamımız; rejimi onaylayıp onaylamamakla ilgisi yok bunun.²

Aslında İspanya'da görüntüyle gerçeğin ayrı, hatta çelişkili olması öteden beri genel geçerliği olan bir ilke. İspanyollarla uğraşırken sözlere kanıp görüntüye inananın vay haline. Ne var ki o hatayı Franco bile işlemiştir: Yatağında ölüirken İspanya'yı geride "sımsıkı bağlanmış" bıraktığına inanıyordu.

Gerçi bağların sıklığına diyecek yoktu, ama İspanyollar onları çabucak çözme becerisini gösterdiler: Toplum olarak ne istediklerini, istediklerini nasıl elde edeceklerini kesinlikle bilmelerine olanak veren olgunluğa erişmişlerdi çünkü. Hangi İspanyol'la konuşsanız, en değişik görüşlerin ardında bile seziyorsunuz bunu.

Tüm evrimler gibi, o evrim de aşamalarla gerçekleşti: Tek kişinin diktasına bakarak Franco dönemini kırk yıllık tekdüze bir çağ saymak İspanyol toplumunun değişimini anlamaya yardımcı olmaz. İspanyollar için, değişen bir Avrupa'nın kıyısında 40'lı yılların, 50'li yılların, 60'lı, 70'li yılların anlamı farklı oldu. Yönetimin ideolojik temelinin değişmezliği ve kaskatı tutuculuğu, uyguladığı tüm baskıya karşın toplumu bağlamadı; evet, bireyleri, hatta kuşakları derinine etkiledi, belli bir bakış açısı verdi, belli duyuş ve davranış biçimleri aşıladı kuşkusuz. Ama, bir noktaya kadar. Aynı tornadan çıkmış, hepten bağımlı yığınlar yaratmaya da yeterli olmadı. Görünürdeki disiplin, uyum, başçğme havasının hemen altında alaycı, yaratıcı, onulmaz bir bireycilik hazır bekler İspanyollarda, hangisiyle konuşsanız bunu da sezersiniz.

Ünlü dansçı Antonio Gades, "İnsan kimi zaman bir metrekairelik yerde de özgür olabilir," demiştir. Her oğuda ruhsal derinliği aramaya öteden beri yönelimli olan İspanyollar, özgürlüğün ille de dışsal olmadığını ve her zaman yasaların güvencesi altında bulunmayabileceğini kolayca seziverdiler. İlk elde bireysel, içsel, düşünseldir özgürlük; farklı olanı, yeniye, daha iyiyi arama çabası, gücüdür; en basit davranışlarımızda bile kendini duyuran, çevremizdekilere olan tutumumuzda sezilen ve en azından o düzeydeyken kimsenin bizden çalamayacağı, kısıtlayamayacağı şeydir. Siyasal görüşlerin serbestçe dile getirilmesi da-

ha sonra gelir. İspanyol halkının demir gibi bir Dikta altında, o baskıya inat gelişimi bunun iyi bir kanıtı sayılmalı.

FRANCO DÖNEMİNDE İSPANYA

40'lı yıllar dünyada savaşın yıkımı, savaş sonrasının yıkıntıları ve onarım çabalarıyla geçti. İspanya'da da öyle. Şu farkla ki, İspanya kendi savaşını yaşamıştı, şimdi de kendi yıkıntılarıyla başbaşa kalmış, kendince onarıyordu, dünyadan apayrı, kopuk hatta dünyanın tersine: Batı'da totaliter rejimler yenik düşmüş, yerlerini demokratik rejimlere bırakmışlarken, İspanya Faşizm'in zaferini kutlamaktaydı. Sonuçta özgür dünya tarafından dışlanarak kendi içine kapandı; böylelikle savaş sonrasında Avrupa'ya akan ABD yardımından da pay alamadı, toparlanması on yıl gecikti. Franco'nun kurduğu düzen, serbest piyasa ekonomisine de, serbestliğin her çeşitine de karşıtı; çağdışı seçimlerle tüm dış güçleri karşısına aldı, biri dışında. İç Savaş sona erdiği gün, Papa XII. Pius Roma'dan ses verdi: "İspanya'nın şehitlerini kutsuyorum. Dünyanın selameti İspanya'dan doğdu".

Bu sözlerle İspanya'nın Tanrı'nın dünyayı kurtarmak için seçtiği talihli ülke olduğunu bildiriyordu. Rejimin resmi propaganda görevlileri artık yıllar yılı o konuyu işleyeceklerdi, millete illallah dedirtinceye kadar, öyle ya, Papa Hazretleri buyurmuşlardı bunu, yanılmış olamazlardı:

Tanrı'nın Yeni Dünya'nın Hıristiyanlaştırılması için kullandığı en büyük araç ve Katolik inancının yıkılmaz kalesi olarak seçtiği bu millet, yüzyılımızın tanrı tanımaz maddeciliğinin öncülerine, dinin ve manevi değerlerin herşeyden üstün olduğunun en yüce kanıtını sunmuş bulunuyor.

Böylece Papa Hazretleri de Franco'nun yanındaki yerini aldı. Günümüzün önde gelen kadın yazarlarından Carmen Martín Gaité, o yılları şu sözlerle anlatır:

Franco ile Papa, maneviyatın maddiyata karşı açtığı Haçlı Seferi'nde yanyana, birbirlerine destek vererek ilerlediler. Kendi aralarında iyi geçinip geçinmedikleri önemli değildi, evlatlarına iyi örnek olmak zorundaydılar. Sonuna değin ayrılmadılar. Boşanma diye bir şey yoktu ki: "Kızıklar"a göre bir işti boşanma.

Çocukluğumuzda portreleri sınıflarda, papaz odalarında, resmi dairelerde,

gazete idarehanelerinde, evlerin oturma odalarında yanyana asılı durdu. Biri beyaz takkeli, öbürü bıyıklı o iki yüzün gözetiminde büyüyüp yetişkin olduk: O bakışlarda sevecenlik, acıma, düşgücü aramak boşunaydı. En küçük bir disp-linsizlik kıpırtısını yakalamaya hazır bekleyen kuşkulu, sert bakışlardı onlar.

Savaş sonrası yıllarında İspanyol Kilisesi ülke tarihinde pek az ulaşabildiği bir ayrıcalıklı konum edindi. Sivil yönetim onun babacan buyruklarından çıkmadığını her an yinlemesine karşılık, bir tek koşul ileri sürüyordu: hiçbir başpiskoposluk makamında rejime karşıt düşün-celer beslediğinden kuşku duyulan bir din adamının bulunmaması. Ki-lise Devleti'ni, Devlet Kilisesi'ni bulmuştu sonunda.

Yeni devletin öteki iki taşıyıcı ögesi Ordu ve *Falange* idi. İç Savaş başlangıcında Alicante'de Cumhuriyetçilerin kurşuna dizdiği *Falan-ge*'nin kurucusu José Antonio Primo de Rivera bayraklaştırıldı, naaşı mezarından çıkarılıp devlet töreniyle El Escorial'e taşındı.

Marşlar, üniformalar, sloganlar, sağ kolu havaya kaldırarak özel biçimde selamlamalar, Avrupa'nın lanetleyip çöpe attığı ne varsa İsp-panya'da birkaç yıl daha baştacı edildi.

Ancak, yabancı Faşizmlerden kopya edilen bu ayrıntılardan daha önemlisi ve tehlikelisi, İspanya'nın kendi tarihine dönerek gelenekleri-nin en koyusuna kapanması, "şanslı impárorluk çağı"na dört elle sarılarak dünyaya gözlerini yummasıydı. Katolik Kral ve Kraliçe ile Avusturya hanedanı Franco'nun uzak idealiydi: İspanya'nın özü dört yüz yıl geride kalmıştı, şimdi onu canlandırmak, yirminci yüzyılın so-runlarını çözmek için Engizisyon çağının inanç dolu havasından medet ummak gerekiyordu.

"Biz İspanya'nın gerçek özüne dönmesine olanak veren bir devrim yaptık," diyordu Franco.

Yeni baştan yorumlanıyordu ulusal tarih. Tarihsel gelişimi yadsıya-rak, gerçek ve somut olaylara dayanan değer yargılarını altüst ederek: XVII. yüzyılın tüm bunalımları, gerilemenin o çağda başladığı unutu-luyor, Fransız hanedanından ve Aydınlanma Çağı'ndan başlayarak ülke-de gerçekleştirilen her olumlu gelişme yabancı icadı olarak kötülengi-yordu. Zaten, "âlemin İspanya'ya düşman olduğu" bilinen şeydi. Hepsi de çekememezlikten ileri geliyordu, İspanya'ninkiler gibi manevi de-ğerlere sahip olmayan ve onların yerine koyacak şey bulamayan Mad-decilerin, Liberallerin, Masonların, Marksistlerin boş saldırılarıydı

Sevilla'da dinsel yortu: bu özgün kültür teknoloji çağında korunabilecek mi?

hepsi: "Ta II. Felipe çağından bu yana İspanya her toparlanışında düşmanlıkla karşılaşmıştır... ve ne kadar kalkınmış, ne kadar bağımsızlaşmış, bünyesini kemiren illeti ne zaman kökünden kazımışsa, dış ülkelerdeki düşmanlık da o kadar artmıştır," diyordu Franco.

Carmen Martín Gaité, o günlere nükteli bir dille şöyle tanıklık ediyor:

Reconquista'dan sonra, XVIII. yüzyıla değin tarih hep İspanyol imparatorluğunun şanlı zaferleriyle doluydu; gelgelelim bundan iki yüzyıl önce, yiğitlikten anlamayan birtakım burjuvaların icadı olan maddi kalkınmanın rüzgârları yarımada esmeye başlamıştı. Yakın dönemde, o hatırlaması bile esef veren yabancı damgalı Cumhuriyet'in getirdiği tanrı tanımazlık da işte bunun doruk noktasıydı. Yakın geçmişi gömüp uzak geçmişi yüceltmek Franco İspanyası'nın en bıkip usanmadığı uğraşlardan biri olmuştu. Bir lise öğrencisi ne denli zayıf olursa olsun, Isabel ile Fernando'nun, II. Felipe'nin şanlı zaferlerini ezbere bilirdi ama, ailesinin kültürü belli bir düzeyde değilse Jovellanos'un, Campomanes'in ya da 98 Kuşağı yazarlarının varlığından habersiz yetişirdi. O göğsü istavrozlu, eli kılıçlı, gözleri çakmak çakmak, *yarı keşiş - yarı asker* birtakım kişiler vardı ya, işte bizim öz geleneklerimiz orada aranmalıydı. O antikalar, güncel derterimizin tümünün çaresiydi sanki.

Ve bizi kınayan ülkelerin zenginliğine ve modernliğine karşı, yerli geleneklerimizin sancağı çekiliyordu. Hem sonra, dünyanın selameti onlardan değil, bizden çıkmıştı... Hemen tarihin sayfaları karıştırılıyor, "yeni" İspanya'nın medarı iftiharını sayılan "Avrupa'nın dalgakıranı" olma yazgısı öne sürülüyordu. Yeni

"yeniliğin" kaynaklarını ararken bile, ta Gotlara kadar gerileme zorunluğu vardı.³

Ne diyordu Franco:

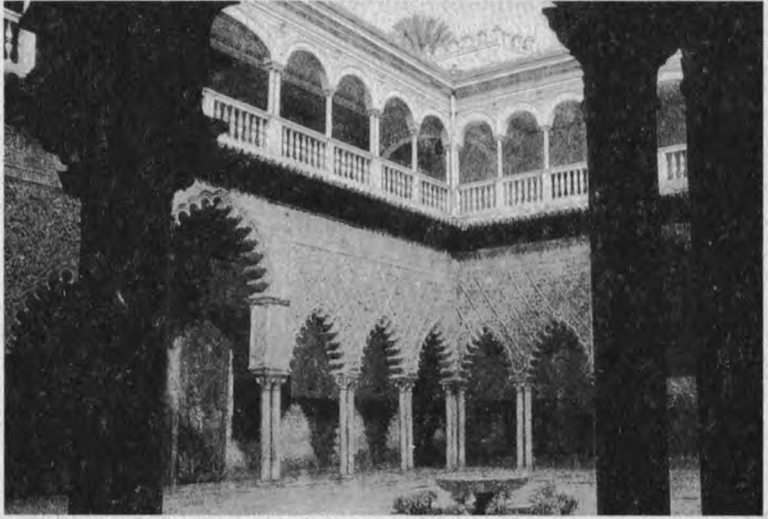
Biz İspanyollar, Avrupa yaşamını bize borçludur dersek, hiç de boşuna böbürlenmiş olmayız. Çünkü bir zaman İspanya, Avrupa için tarihin tanık olduğu en müthiş tehdidi, İslam dalgasını göğüsleyen mendirek olmuştur.

İspanya'nın özünün Hıristiyan-Müslüman-Musevi üç kültürün bireşiminden doğduğunu ileri süren Américo Castro sürgüne gitmişti. O bireşimin sonunu getiren Katolik Kral ve Kraliçe'nin oklu-boyunduruklu simgeleri imparatorluk kartalıyla birlikte devlet ambleminde yer alıyordu artık. Tüm yenilgiler, imparatorluğun gerileyişi ve çöküşü, hepsi unutulmuş, geriye yalnız savaş alanlarındaki "Santiago!" haykırışı, kılıç şakırtıları, karşı durulmaz fetihler kalmıştı.

İç Savaş'ın ikilemi ulusal tarihe de yansıtılıyordu; ikiye bölünüyordu ülkenin geçmişi. Bir yanda Haçlı Seferleri vardı, güneydeki Müslümanlara karşı *Reconquista*'yı gerçekleştiren Gotlarla başlıyor, Akdeniz'de ilkin Kutsal Yerlerin geri alınmasını, ardından üstünlük sağlamayı hedefleyen savaşlarla, Avrupa'da Fransa'yı çembere alan egemenlik savaşlarıyla, Yeni Dünya'nın fethiyle son buluyordu. Merkezizetçi Kastilya'nın demir pençesinde, gerçek İspanya'ydı o; ülkenin özüydü, ruhuydu. Ama kıskanç komşuları elbirliğiyle boğmuşlardı o İspanya'yı. Öte yanda Bourbon krallarının ve Aydınlanma Çağı'nın, birinci ve ikinci Cumhuriyet'in İspanyası vardı: özünden uzaklaşmış, yabancılaşmış, kendine uymayan kalıplara zorlanmış sahte bir İspanya. İşte şimdi Franco o gerçek İspanya'yı diriltecekti, çünkü kendisi onun yeniden canlanan özünü temsil ediyordu, bir tür mistik birliktelik içinde. Franco demek İspanya demekti, İspanya demek Franco. Bu slogan, akılalmazlığı oranında yinelenildi ve sonunda zihinlere yerleştirildi, yeniden din adamlarına teslim edilen eğitimin temel ilkelerinden birini oluşturdu.

İlkokul kitaplarında şöyle yazıyordu: "İspanya büyük bir talihsizliğe düşmüştü, çünkü bazı kötü İspanyollar onu lekelemişlerdi. Franco da savaşçı onları ülkeden kovdu ve yurdumuzu kurtardı."

Özetle, ulusal tarih kabasaba bir ulusalcılık adına karikatüre çevrilmekteydi. Dünyanın belki de en zengin kültür hazinesini yaratmış olan İspanya tarihini böylesine yanlışlıkla kesip biçerek ortaya çıkar-

Sevilla Alcázarı'nın iç avlusu: alt katı Mağriplilerin, üst katı İspanyolların elinden çıkmış.

rılan ideolojik görüntü, zamanla birçok İspanyol'u aslında yüreктen bağı olduğu ulusal geçmişinden soğutacak, benliğinden uzaklaştıracak, kendi geleneklerinden nefret ettirecekti. İspanyol kültürünün gelenekleri böyle kırk yıl abartula abartula, derinlik iddiasıyla yinelenen yinelenen içi boş kalıplara dönüşecekti. Devlet biçiminden gündelik giyim kuşama, yaşam biçimlerine değin herşeyi etkileyen, tekdüzeleştirilen zoraki kalıplara:

"Kendi ölçülerimize uygun, özgün, İspanyol tarzı bir kılık gerekli bize," demişti Franco 1943'te. "Çok partili rejim önceki bütün ülkelere uyabilir ama, biz İspanyollar için en yıkıcı sistem olduğu gün gibi açık".

Carmen Martín Gaité şöyle bir yorum getiriyor:

Sorun yalnız öz de değildi, o özün sergilenişiydi. "Kızıllar" İspanya'yı zorla kendi benliğinden koparmışlar, ona yakışmayan giysilere sokmuşlardı, şimdi geleneksel kalıplardan esinlenerek kendine özgü bir kılığa girmesinin zamanıydı artık.

Daha üç yıl önce yapılan şeylerin hiçbiri artık yapılamaz olmuştu, kendi

aybının silahıyla intihar etmiş bir yaşam biçimiydi Cumhuriyet dönemindeki. Aslında bir daha canlanmasına olanak yoktu elbette ama, gelecekte ona benzer bir ortamın oluşmasına zemin hazırlayacak alışkanlıkların yeşermesini de engellemek gerekliydi.

Bunu sağlamak için rejimin idcologlarına ve resmi propaganda görevlilerine çetin yükümlülükler düştü: Bir yandan o kapkara yoksulluk ve yalnızlık yıllarını "zafer ve kalkınma yılları" olarak gösterebilmek, öte yandan halka onlara dayanacak gücü verecek mitosları uydurmak kolay iş değildi herhalde. Bu şaşkırtıcı bakış açısını kavrayabilmek için kendisinin "galiplerden biri" olduğunu belirten Fernando Vizcaíno Casas'ın, Franco'nun son yıllarında geriye dönüp baktığında, 40'lı yıllarda yapılan şeylere ne gibi özürler bulduğunu bilmekte yarar var:

İç Savaş'tan yeni çıkmış, II. Dünya Savaşı'nın ateşini yanbaşımda duyarak, ardından BM kararıyla dünyadan yalıtılmış İspanya, daha sonra benzeri görülmediği gibi, tarihinde de eşine rastlanmayan olağanüstü bir dönem yaşadı. O günlerde olup biten abartılı, aptalca, hatta anlamsız şeylerin nedenini o garip tarihsel ortamda aramalıyız.

Ben o onıyla büyük saygı duyuyorum ve düşünüyorum ki geleceğin İspanyası da ona hayranlıkla bakmalıdır. Ülke pek az zamanda böylesine gayretli bir çalışma havasında yaşamıştır. Hem herkes paylaşıyordu o ruhu, bir taraf bazı ilkelere inandığı için öyle davranıyordu, ötekiler de hayatta kalmak için gereken tepkiyi öyle gösteriyorlardı. Ülkeyi, şimdi aradan otuz yıl geçmişken baktığımızda inanılmaz gibi görünen o bataktan kurtarmak için elbirliğiyle çalıştık.

40'lı yıllarda moda olan iki şarkı o günlerin havasını pek güzel verir. Biri diyor-du ki:

Bilmek istemiyorum komşum,
sakın anlatma bana;
gerçeği ne yapayım ki,
düş görmek daha iyi...

Ötekinin şöyle bir nakaratı vardı:

Yeni bir şey yok, Barones Hazretleri,
yeni bir şey yok, yeni bir şey yok...

Oysa şarkıda Barones Hazretleri'nin sarayı yanmış yağmalanmış, taş üstünde taş kalmamıştı, ama "Yeni bir şey yok"tu!

Birçok şeyi bilmek istemeyişimiz, hep "yeni bir şey olmadığını" düşünmemiz sayesinde, 40'lı yıllarda biz İspanyollar —açlığa, bitlere, karaborsaya, bin bir felakete karşın— yakın tarihimizin en çetin dönemini aşip refaha ulaştık.⁴

Ne var ki bazıları —uyumsuz ve "münafıklar" elbette— bunu başka türlü niteliyorlar: "Yalanın kurumlaştırılması" olarak.

O noktada aydınlar, ister sinema yönetmeni olsunlar, ister romancı, tutabilecekleri tek yolu açık seçik gördüler: Gerçeği, o korkulan, yadsınan, yok sayılan gerçeği, savaş sonrasının zafer çılgınlıklarıyla örtülme istenen yoksulluğunu, sıfır noktasındaki toplumun çaresiz çırpınışını sergilemek, yurttaşlarına acımasız bir ayna tutarak nerede bulduklarını, nasıl olduklarını göstermekti o yol. Ve bunu İspanyollara özgü bir güçle yaptılar: Savaş sonrası sanatının Toplumsal Gerçekçilik akımı hiçbir yerde İspanya'daki kadar şiddetli ve acı terimlere dökülmedi. 40'lı yılların başlangıcında, toplumdaki ve bireydeki en ürkütücü, hatta dehşet verici yanları sergilemeyi ilke edinen *Tremendismo* akımının unutulmaz örneği Camilo José Cela'nın *Pascual Duarte'nin Ailesi*'dir⁵: O yılların ortamı ve sansürü hatırlanmadıkça anlaşılması da sevilmesi de kolay olmayan bir roman.

Cela'nın da, çağdaşı olan başka sanatçıların da sansürü bin bir dolambaçlı yoldan atlatarak —çoğu kez de atlatamayarak— verdikleri iletinin özü şuydu:

"Hiç kendimizi aldatmayalım, biz buyuz işte."

Oysa resmi kaynaklar bambaşka öğütler saçıyorlardı: "Baş eğin, hürmurdanmayın, fısıldaşmayın, yorum yapmaktan kaçının. İlkeniz hep şu olsun: coşku dolu bir suskunluk".

Coşku değil ama, yorumlamaktan kaçınma ve suskunluk bugün de çoğu İspanyol'da, özellikle de 30 yaşın üstündeki kuşaklarda sık gözlemlenen bir tutum. Carmen Martín Gaité şöyle anlatıyor:

Üç yıllık savaş her çeşit yenilikle, hak arayışıyla, kımıldanışlarla dolu Cumhuriyet dönemiyle aramıza bir uçurum açmıştı; şimdi giderek içine daldığımız ve ne kadar süreceğini bilmediğimiz o tünelin girişi, bizi ihtiyatlı olmaya çağıran uyarılarla doluydu.

Geriye dönüp bakmak yasaktı. Savaş bitmişti. İzleri apaçık ortadaydı: parçalanmış aileler, kentlerin perişan varoşları, yerle bir edilmiş köyler, tutukevlerini tıklım tıklım dolduran tutsaklar, sürgüne gidenler, bastırma eylemleri, mahvolmuş bir ekonomi; ama bunları şu ya da bu biçimde dile getirmek yasaklanmıştı. Kutsal kurtarıcı Franco'nun zaferini göklere çıkaran resmi kaynaklar o felaketin sonuçlarını gözlerde önemsizleştirirken, geleceği marşlarla yüceltiyordu. İyiler kazanmışlardı. Ülke kurtarılmıştı. Şimdi onu manen ve maddeten yeniden inşa etmek görevine, İspanyol sıfatını hak etmek isteyen herkesin gu-

rurla katılması gerekiyordu. O görevin etkin biçimde yerine getirilmesi için en önemli şey parayı da, enerjiyi de tutumlu harcamaktı: herşeyi saklamalı, hiçbir şeyi çöpe atmamalı, gösteriş yapmamalı, coşkulu eleştirilerle tükürük harcamayıp düşüncelerimizi kendimize saklamalıydık.

"Biz dünyaya zevk etmeye ya da birçok burjuvanın pek sevdiği huzurun keyfini sürmeye gelmedik," diyordu Franco.

Ama ne o, ne de rejimin ideologları, elâleme salık verdikleri kıt kanaat yaşantı ile çevremizi dört bir yandan saran karaborsa, fuhuş ve kirli işlerin rezaleti arasındaki acı çelişkiyi deşmeye niyetli görünüyordardı. Sıradan İspanyol, kamu ahlakının baskısı ile bulanık suda balık avlayanların giderek büsbütün çirkinleşen örneği arasında, "yiğit milletler" üstüne nutuk dinleyerek yaşamak zorundaydı. Mutluluğu aramak neredeyse ayıp sayılıyordu. "Bolluk"tan, "refah"tan, "huzur"dan dem vurmak *Falange* ruhuna ters düşmek anlamına geliyordu. Yaşamın kolaylaşmasını dilemek, rejime ihanetten farksızdı. Tersine, herkes var gücüyle o eski günler, eski yaşantı geri dönmessin diye savaşıyordu:

"Çocuklar şunu anlamalıdır: Hayat askerliktir, yani disiplin, özveri, mücadele, sertlik."

Zaten onu anlamayıp da neyi anlayacaktı çocuklar? Evde, sokakta, okulda gergin bir ortam, boynu bükük insanlar arasında yaşıyorlardı. Aslında salık verilen tüm o "coşkulu suskunluk"a karşın, hemen herkesin açlık çektiğini kabul etmeyen yoktu. Üstelik yakacak ne kömür vardı, ne gaz.

Zafer yılları denilen o dönemde büyük bir yoksulluk çektiğimiz bilinen gerçektir: kuraklıklar, tarım ürünlerinde düşüşler, kırsal kesimden kentlere yığılan evsiz barksızlar, aksayan hizmetleri, hepsini yaşadık.

İdeolojik propaganda yeni bir toplum yaratmayı hedefliyordu. Çocuklar anne-babalarının aldıklarına benzemeyen, geriye dönük bir eğitim almaya başladılar. Bu tutuculuk dalgası herkesten önce kadınları etkiledi, toplum yaşantısından geri çıktı onları, geleneksel "aile ocağı"na hapsedip, yakın zamanlara değin kişiliklerini önceki Batılı kadınlar gibi geliştirmelerini engelledi:

Aslında ana-babalarımızın ideolojisi ne olursa olsun, ilk çocukluk dönemi-mizde, gençliğimizdekenden daha renkli, daha canlı görüntülerle karşılaşmıştık evlerimizde; eli İncilli, omuzu atkılı büyükannelerimizin yanı sıra başka tipte kadınlar da vardı o görüntülerde: kadın milisler, gösterilere katılan kızlar, bursla yabancı ülkelere araştırma yapmaya gidenler. Grevlerden, Parlamento tartışmalarından, toplumsal ilerlemeden, laik eğitimden, boşanmadan söz edildiğini duymuştuk; tüm gazetelerin ille de aynı şeyi yazmayabileceğini, herkesin aynı düşüncüyü paylaşmayabileceğini biliyorduk. Ama bize söylenenlere bakılırsa bu "eski tarz" şeyler "imansız ülkeler"de kalmıştı yalnız. Papa'nın dediğine göre oralarda "Putperestliğin zararlı bir canlanışına tanık olunmaktaydı, örneğin

kadınların etkinlikleriyle erkeklerinki arasında eşitliğe yönelik görülüyordu". Tüm kötülükler gibi yine yurtdışından gelen bu eğilime kulaklarını tıkamayan kadın, "İspanyol kadını" adını hak etmezdi. İspanyol kadını özeldi, soyunun tüm güzelliklerini kendinde toplardı, "hem eski hem yeni"ydi, herşeyden önce Kato-lik'ti, ilkin babasının, annesinin, kardeşlerinin, ardından kocasının vefakâr, fe-dakâr, sadık yardımcısı, yuvasının meleği, çocuklarının anası, rejimin temel taşıydı. En yüce örneği Şefimiz Franco'nun örnek eşiydi.

Buna bakarak "böylelikle savaşı özellikle kadınlar yitirmiş oluyor-du" dersek yanılmış olmayız. O boğucu ataerkil toplum kalıbı içinde yetişen İspanyol kadını savaştan önceki konumuna yeniden ulaşabil-mek için onlarca yıl beklemek zorunda kalacaktı.

"İsmarlama bir İspanya" yaratma gayretlerinin dışında, o müthiş 40'lı yıllara damgasını vuran başka olaylar da vardı.

1942'de seçime dayanmayan bir Meclis oluşturuldu.

Zaman ilerledikçe *Falange*'nin etkisi geriliyordu. 1944'te Faşist se-lamı zorunlu olmaktan çıktı.

1945'te kurulan yeni hükümetin bir görevi de —içeride ne tür pro-paganda yapılırsa yapılsın— dünyada İspanya'nın yalnızlığına bir son vermeye çalışmaktı. Herşeye karşın, Franco yeldeğirmenleriyle savaşı-lamayacağıнын farkındaydı ve hükümetlerini kurarken sağcı güçlerin de-ğişik kesimleri arasında ustalıklı bir denge gözetiyordu.

1947'de halkoyuna sunulan bir yasa ile İspanya'nın bir krallık ola-rak kalması kararlaştırıldı.

40'lar sona ererken rüzgâr başka yönden esmeye başladı. Dünyada savaş sonrası iyimserliği, yerini soğuk savaşa bırakmıştı, stratejik önemi büyük olan İspanya'nın şiddetli Komünizm karşıtlığı Batı'nın gözünde değer kazanmaya başladı, Franco'yu dışlamaktan vazgeçtiler.

1950'de İspanya Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) kabul edildi. 1953'te ABD ile ilişkiler normalleşti, ikili anlaşmalar yapıldı, üsler kuruldu, ekonomik yardım sükün etti. Aruk yalnızlık sona ermişti. *La Vanguardia* gazetesine bakılırsa, "Batı âlemi rahat bir soluk aldı". 1955'te İspanya BM'e katıldı.

1952'de yiyecek dağıtımında karné uygulaması kalktı, ekonomide kendi kendine yeterlilik ilkesi bırakıldı, dışa açılış başladı, yabancı ser-maye yatırımlarına kolaylıklar getirildi, ülke uluslararası ekonomi ku-

ruluşlarına girdi. 1957'de kurulan yeni bir hükümette Avrupa ile bütünleşmeyi sağlayacak teknokratlara geniş yer verildi.

1960'ta İspanyol işçileri Batı Avrupa'nın endüstri merkezlerine akın etmeye başladılar; buna karşılık turizm hareketi hızla geliyordu, İspanya, o nefret edilen yabancıların barışçı istilasına uğradı.

Ziyaretçi sayısı 1961'de 7 milyonu buldu, onu izleyen on yılda 30 milyona ulaşacaktı.

Teknokratların başarısına diyecek yoktu: Avrupa'daki genel iyileşmeye, tüketim toplumlarının gelişmesine koşut olarak İspanya'nın durumu da her gün biraz daha iyiye gidiyordu. Sonuçta ABD yardımlarından, yabancı sermaye yatırımlarından ve turizm girdilerinden kaynaklanan refah, Franco rejimine kısa vadede istenen desteği sağladı, Dikta'yı pekiştirdi. Ama yalnız kısa vadede, çünkü refahın getirdiği toplumsal hareketlilik yığınların dışa açılmalarına ve rejimin sunduklarına seçenek oluşturan davranış modelleri bulmalarına yol açıyordu.

Bu arada ülkede uygulanan baskıda değişen bir şey yoktu, resmi kaynakların dili hep aynıydı, ama o dil kulaklara gülünç gelmeye başlıyordu. 1955 yılı sona ererken Franco, yılbaşı mesajında İspanyollara şöyle seslenmek gerektiğini duydu:

Sizi bir tehlikeye karşı uyarmak zorundayım: Kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşmasıyla, radyo dalgalarının, sinema ve televizyonun zorlamasıyla kalemizin mazgalları genişlemiş bulunuyor. Ahlak nedir bilmeyen yabancı basın ve yayın havalarda uçuşuyor artık, dışarıdaki hava pencerelerimizden girip çevremizi kirletiyor.

Kendi açısından kaygılanmakta haklıydı General: 1956'da İspanyol Radyo Televizyonu kuruldu, toprak Franco'nun ayakları altında titremeye başladı. Giderek kendi ülkesinin gerisinde kalmaya hükümlüydü.

Yine de 1958'de —görülen lüzum üzerine— *Milli Hareketin Temel İlkeleri* bir yasa çerçevesinde toplanarak açıklandı:

Ben, Francisco Franco Bahamonde, İspanya'nın Başkanı, Tanrı ve Tarih önünde üstlenmiş bulunduğum sorumlulukların bilinci içinde, Krallık Meclisi'nin huzurunda, İspanyolların Haçlı Seferi'ni doğuran ülkelerde kaynaşmalarını hedefleyen Milli Hareketin temeli olarak aşağıdaki ilkeleri ilan ediyorum:

I. İspanya evrensellik çerçevesinde bir kader birliğidir.

II. İspanyol milleti için Tanrı'nın buyruğuna baş eğmek şan almaktır; ya-

salarının ruhu tek gerçek dini makam olan Kutsal Roma Katolik Kilisesi'nin öğretisinden ve milli şuurun ayrılmaz parçası olan imanından doğmaktadır.

.....

VIII. Siyasal düzenin temsili mahiyeti, Kamusal kurumların esasını oluşturur. Halkın yasama işlerine ve kamuyu ilgilendiren öteki görevlere katılımı aile, belediye, sendika ve yasalarda bu amaçla öngörülen diğer temsil organlarıyla sağlanır.

Bu ilkeler, tabiatları icabı süreklidirler, değiştirilemezler.

Ne var ki o ilkeleri paylaşmayanların sayısı hızla artmadaydı. 1956'da üniversitelerde ilk ciddi sorunlar çıktı, etkinliğini yeraltında sürdüren gizli Komünist Partisi, ilk "ulusal barışma" kampanyasına başladı. 1962'de ilk önemli grev dalgası İspanya'nın kuzeyinde patlak verdi. Aynı yıl rejim karşıtları Münih'te bir araya geldiler, aralarında eski sağcılar bile vardı. Toplum hareketlendikçe muhalefet de çeşitleniyordu.

ÖZGÜRLÜKSÜZ EKONOMİK GELİŞME

Bu eğilimler daha sonraki on beş yıl boyunca artarak gelişti. 1955-1975 yılları arasında İspanya yılda ortalama %8'lik büyüme hızını tutturdu, OECD ülkeleri arasında bu bakımdan Japonya'dan sonra ikinci geliyordu. 1965'te kişi başına düşen gelir 600 dolara ulaştı. Gelişmiş ülkelerin o günkü sınırıydı bu; 1970'te 1500 doları bulacaktı.

"İspanyol mucizesi" olarak da adlandırılabilen bu süreç, sonunda, Avrupa'da gördüğümüz en çarpıcı sosyo-ekonomik değişime yol açtı. 70'li yılların sonunda İspanya'da yapılan otomobil sayısı İngiltere'dekini geçecekti; ucuz işgücü ve yabancı teknolojinin topluca benimsenmesiyle kuzeyden güneye uluslararası yatırımların akını sağlandı. Bu arada ülkeye gelen turist sayısının ülke nüfusunu aşması, İber yarımadasına akan döviz miktarı üstüne bir fikir vermeye yeter.

60'larda Franco'nun *Fulange*'nin daracık yolundan çıkıp pazar ekonomisine açılmasını sağlayan teknokratların ardında ise, gariptir, yine Kilise vardı, daha doğrusu *Opus Dei* (Latince: *Tanrının Eseri*) adını alan Kilise temelli bir örgüt. Diğer Katolik ülkelerde de görülen, ama özellikle İspanyol toplumuna kol kol kök salan *Opus Dei*, Kilise ile

özdeşleşmiş değildi, ama dinsel kadroların modern çağa ayak uydurma çabasından kaynaklanan, doruktaki yarı-dinsel kimlikli yöneticileri, çoğu zaman bir sis perdesi ardında kalan, tuhaf bir Katolik kuruluşuydu; asıl amacı kendi anlayışına uygun bir toplum oluşturmak ve o amaç uğruna ekonomi ve siyasetin kilit noktalarını ele geçirme peşindeydi, kapitalist toplumu kendi yöntemlerinden yararlanarak dinsel yaşam biçimlerine yöneltiyordu. İktidara ulaştırdığı politikacılar, baskıcılıkta Falanjist rakiplerinden geri kalmıyorlardı, ama dünyadan kopup dört yüz yıl öncesinin geleneklerine gömülmektense ekonomik kalkınmayı sağlayarak Batı'ya açılmaktan yanaydılar; çağdışı değil, çağa ayak uydurmuş bir *cemaat*'ten yanaydılar. Ayrıca, rejim açısından bakıldığında, maddi refahın yığınların yaşam düzeyini yükselterek gerginliği azaltacağını, politik kutuplaşmaları engelleyeceğini savunuyorlardı.

Ama hesapları ters sonuç verdi, çok geçmeden ortaya çıktı ki ekonomik kalkınma dinamiğinin yol açtığı toplumsal ve kültürel değişim, İspanyolları oyalamak şöyle dursun, demokrasi ve özgürlük isteklerini büsbütün körüklüyordu. Böylelikle geri dönülmez bir yola girildi, rejim kendi sonunu hazırlamıştı. Franco son döneminde oluşumuna istemeden yol açtığı toplumsal ve kültürel çoğulluğu denetleyemez duruma düştü, toplumunun gerisinde kaldı. İspanyol halkı kendisini yönetenlerden daha önce değişti ve zihnen çağa ayak uydurdu. Ekonomik büyüme geri tepen bir silah oldu, *Opus Dei*'nin teknokratlarının tasarladıklarının tersine, halkın politize olmasına, kendisine tepeden yeterli görülen haklarla yetinmeyerek öteki Avrupa ülkelerinkine eş haklar istemesine yol açtı. En şiddetli rejim karşıtlığının ekonomik büyümeden en fazla pay alan yörelerde gelişmesi, bunun kanıtıdır.

Opus'un teknokratları duruma egemen olunca, artık *Falange* unutulmuştu, ama Milli Hareket'ten hâlâ söz ediliyordu. Günün parolası "Barış, huzur, kalkınma" olmuştu, hani o yirmi yıl önce küçümsenen şeyler. İdeal yurttaş tipi de "kutsal davanın yılmaz savaşçısı" değildi artık, depolitize İspanyol'du.

İşte o dönemde toplumsal değişim başdöndürücü bir ivme kazandı. İspanyollar başedilmez olmuşlardı, yurtdışına yolculuklar yapıyorlar, dönüşlerinde muzır yayınlar ve yasak kitaplar getiriyorlardı. O sınıksız kapalı ahlak anlayışı hepten değişti, herkes doğum kontrol hapından,

serbest aşktan söz eder olmuştu; kızlar mini etek giyiyorlar, delikanlılar saçlarını uzatıyorlardı. Turizm acentaları Pireneler'in öte yanına hafta sonu gezileri düzenliyorlardı, İspanyollar bir koşu gidip yasak filmleri görüp geliyorlardı. Grevler, gösteri yürüyüşleri almış yürümüşü; kimi gazete ve dergiler kıyıda köşede de olsa olaylara yer veriyorlardı. İş iyice çığırından çıkmış gibiydi, papazlar bile Franco'ya karşıtı; en azından birçok genç papazın polisle ve yasalarla başı derde girdi. Dergiler de sık sık cezalandırılıyorlardı, toplatılıyor, kapatılıyor, aylarca yayınlarına ara veriliyordu. Basurma eylemleri her türlü serbestliğin önünü alma amacını güdüyordu. Ama durum öyleydi ki artık toplum bireylerinin çoğu rejimin dışında, yasaların kıyısında yaşıyor gibiydi; herkes ister istemez bazı kurallara karşı gelmek zorunda kalıyordu. Yöneticiler bir yandıydı, halk bir başka yanda.

Bu arada rejim, sarsıldııkça ayakta kalabilmek için art arda ödünler vermekteydi: 1967'de İnanç Özgürlüğü Yasası çıkarıldı; 1969'da artık iyice yaşlanmış olan Franco'dan sonra genç veliaht prens Don Juan Carlos'un kral olarak tahta çıkacağı kesinleşti.

Ancak verilen ödünler, istenilenlerin yanında pek kısıtlı kalıyordu. Çığ gibi büyüyen muhalefetin yarattığı çalkantılara, Bask Ülkesi'nin ayrılık yanlısı ETA örgütünün terör eylemleri de eklendi.

1973 Haziranı'nda yeni bir hükümet kuruldu, başında en katı Franco yanlılarından Amiral Carrero Blanco yer aldı. Kendisi aynı yılın sonunda arabasıyla birlikte havaya uçuruldu, suikastı ETA üstlendi.

1974 yılı başlarken, bu kez Arias Navarro başkanlığında bir hükümet daha kuruldu ve üstesinden gelemeyeceği kadar ağır sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ekonomik kalkınmanın hızı dünyadaki petrol bunalımıyla kesilmişti; İspanya'nın Afrika'daki son toprakları BM desteğinde sömürge zincirini kırmaktaydılar, muhalefet ilkin Komünist Partisi'nin, ardından İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nin çevresinde örgütlenmedeydi, terör tırmanıyordu ve Franco ömrünün sonuna yaklaşıyordu. Ağır bir bunalımdı bu; herkes tedirgin, herkes kaygılıydı, bir çağın sona ermekte olduğu besbelliydi, ama yerini neyin alacağı bilinmiyordu.

Franco Döneminden Demokrasiye Kadar İspanyol Kamuoyu kitabında toplumbilim profesörü Rafael López Pintor siyasal örgütlenmelerin ve eylemlerin dışında, İspanyol halkının, "sokaktaki İspanyol"un

o yıllardaki duyularını ve tutumunu şöyle açıklıyor:

70'li yılların başlarında demokrasiye geçiş yolunda baskılar giderek artmıyordu; ancak kimse Franco ölmeden bunun gerçekleşebileceğini ummuyordu. Ayrıca büyük çoğunluk diktatörün yatağında öleceği kanısında birleşiyordu. Şu da var ki Franco rejiminin edilgenlikle benimsenişi gerek yöneticiler, gerekse demokratik muhalefet açısından demokrasiye geçiş sürecinde karşılaşılabilecek risk payını azaltmaktaydı. Rejimin sonunu getiren etmenlerin başında tarihsel hak istekleri askıya alınmış bulunan bölgelerin (Bask Ülkesi, Katalonya) özgürlük istekleri geliyordu; 70'li yıllar ilerledikçe, Franco'ya muhalefet ve değişim dilekleri yaygınlaşıyordu; ama aynı zamanda bunun başlangıçta sanıldığı kadar kolay ve rahat olmayacağı ortaya çıkıyordu.

1972'de yapılan araştırmalara göre, yetişkin kentsel nüfusun % 37'si "hoşgörülü kuşak" olarak adlandırabileceğimiz bir öbekte toplanıyordu. Bu insanlar, daha sonraki yıllarda, halkın yarısını oluşturan ve "umursamaz çoğunluk" diye adlandırabileceğimiz, ve o anda giderek kaygılanan seyirciler durumunda bulunan öteki kesimleri harekete geçireceklerdi.

O "hoşgörülü kuşak" genelde yaşı 35'in altında bulunan, ideolojik bakımdan "en az baskı yanlısı ve politikaya en çok ilgi duyan" ılımlı kimselerden oluşuyordu. Çokpartili bir düzende sosyal demokrat partilerin doğal tabanını sağlayacak yurttaşlardı bunlar.

Demokrasiye geçişe karşı çıkacak yönelişte, otoriter rejim yanlısı kesim ise kentsel nüfusun ancak %14'üne karşılık veriyordu. Bu oran da 1976'dan sonra bütününe düştü, günümüze değin hep %10'un altında kaldı.⁶

İspanya'nın demokrasiye geçişinde kimlerin payının daha fazla olduğunu sorduğum bütün İspanyollar "Değişim halktan geldi," yanıtını verdiler: Çağdışı yönetimin fanusu altında toplumun her kesiminin kendince bir evrim geçirdiği ve o köhnemiş kabuğu kırmaya azmettiği düşüncesinde birleşiyorlardı. Şöyle ya da böyle, ayrıntılarını tam olarak saptayamasa da, İspanyol halkı demokrasi istemişti: Kırk yıllık otoriter rejimin verdiği uyumsuzluk ile, o isteğe ulaşmanın sabırsızlığı arasında kararsız, sıkıntılı yıllardı 70'lerin ilk yarısı.

Ya aydınlar? 1975 Haziranında bir kültür vakfının Madrid'de düzenlediği yazın konulu toplantıda, romancı Juan Benet⁷ şöyle konuşuyordu:

Şimdi, daha doğrusu şu son iki yılda, yazarlık yaşamımın bence en ilginç dönemine girmiş bulunuyorum. Ama İspanya'da hepimizin beklemekte olduğu ve gerçekleşmesi daha zaman alacak bir olay gerçekleşmedikçe hiçbir şey yayımlamak içimden gelmiyor. Sanki kabadayılık yarışına girmiş gibiyiz, bakalım kim daha uzun süre dayanacak diye. Bana kalırsa öteki taraf kazanacak.

Fazla karamsar konuşmuştu Juan Benet. 39 yıl boyunca İspanya'nın Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı olarak kalan General Francisco Franco Bahamonde birkaç ay sonra, 20 Kasım 1975'te, El Pardo sarayında öldü.

Onun yaşamla ölüm arasında bocaladığı son günlerini karmaşık duygular içinde, soluğunu tutarak izleyen İspanyol halkına, Başbakan Arias Navarro —ya da "Franco'suz kalmış bir Franco'cu"— kızarmış gözler ve kısık bir sesle, diktatörün son mesajını okudu televizyonda. Franco, kendisiyle tam bir tutarlılık içinde, İspanya'yı Hıristiyan uygarlığıyla, kendisini de İspanya ile özdeşleştirerek tamamlıyordu ömrünü:

Herkesten beni bağışlamalarını diliyorum, ben de kendilerini düşmanım saymadığım halde düşmanım olduklarını ilan eden kişileri bağışlıyorum. İspanya'nın düşmanlarından başka düşmanım olmadığını sanıyor, umuyorum.

Şunu hiç unutmayın ki, İspanya'nın ve Hıristiyan uygarlığının düşmanları tektedir.

Sizlerden birliği ve barışı korumanızı, İspanya'nın gelecekteki kralı Don Juan Carlos de Bourbon'u bana gösterdiğiniz sevgi ve bağlılıkla bağrınıza basmanızı istiyorum.

İspanyollar ister istemez üç gün süreyle kapkara bir yasa gömülmek zorunda kaldılar. Televizyon saatler saati Krallık Sarayı'nda Franco'nun naaşına son görevini yapmaya giden yurttaş kalabalığını gösterdi. 23 Kasım günü, her yaştan tüm Franco'cuların oluşturduğu yetmiş bin kişilik bir kafiye, görkemli bir cenaze töreni ile onu son yolculuğuna uğurladı: Şchitler Vadisi'nde, dağın bağrına oyulmuş kilisenin büyük mihrabının ardında hazırlanan gömüte, o anıt-mezar ilk açıldığı gün kendisinin seçip, mimarı Diego Mendez Gonzáles'e "Mendez, ben buraya..." dediği yere.

Saatler 14.20'yi gösterirken Toledolu mermer ustalarının işlediği 1.5 tonluk bir taş, gömütün üstüne örtüldü.

İspanya tarihinin hiç bitmeyecekmiş gibi gelen upuzun bir dönemi sınıksız kapanmıştı artık.

Franco'nun ölümüne getirilen bin bir yorumdan yalnızca birini, o günlerde sürgünde on dokuzuncu yılını dolduran Juan Goytisolo'nun ABD'de bir solukta kaleme aldığı ve Washington Kongre Kitaplığı'nda

okuduğu, sonradan dünyanın çeşitli yerlerinde yayımlanan "F.F.B'nin anısına" başlıklı söylevini, trajik ve soylu İspanyol duyusunun en iyi dile getirildiği örnek olarak sunuyorum. Ekonomik kalkınmayı sağlayan, ama insanca bir özgürlük ortamını yokeden diktanın son derece yerinde bir değerlendirmesi olarak:

Bazı olaylar vardır, öylesine uzun süre beklenirler ki, sonunda gerçekleştiklerinde gerçekmiş gibi gelmezler insana. Yıllar ve yıllar boyunca, milyonlarca soydaşım gibi ben de bugünü bekledim, yaşamımızı Önce ve Sonra, Düşüş ve Diriliş gibi ikiye bölecek olan günü.

Burada onun iktidara gelişinin kanlı öyküsünü ya da otuz dokuz yıl süreyle orada hangi baskı yöntemleri sayesinde kaldığını anlatacak değilim. Onun başkanlığında gerçekleştirilen ekonomik kalkınmanın sonuçları üzerinde de durmayacağım: İşçi sınıfına zorla benimsetilen sıkı askeri disiplin ve köylü kesimine uygulanan inanılmaz baskıyla 60'lı yıllarda ülke bir modern endüstri toplumuna dönüştü; geleneksel ve hareketsiz bir İspanya'nın savunuculuğunu yapan kendi takımının adamlarının karşı durdukları, korktukları gerçektir bu. Böylelikle, sonuçta, ölenler boşuna ölmüş oldular, hayatta kalanlar ise ne Protestan Reformu'nun, ne Aydınlanma Çağı'nın, ne Endüstri Devrimi'nin top-rağımızda yeşerttiği bazı ekonomik değerlerin yüceltilişine tanık olmaya zorlandılar. Zincirleme değişiklikler: otuz milyon turist her yıl yinelenen barışçı istilası; Ortak Pazar ülkelerine yığınsal işçi göçü; yabancı, özellikle Kuzey Amerikan sermayesinin artan yatırımları; ülkenin hızla endüstrileşmesi; tarım kesiminde ilkel üretim ilişkilerinden vazgeçilmesi. Bu büyük somut değişiklikler dinamik, yaşam dolu bir toplum yapısıyla, eski çağlardan kalma bir siyasal üst-yapı arasında giderek genişleyen bir uçurum açan bu önemli, elle tutulur kazanımlar O'nun dayandığı temelleri sarsıyordu. Modern İspanya'nın hem celladı, hem de istemeden yaratıcısı oldu O.

Ölüm saatinde ben daha çok O'nun varlığının İç Savaş sırasında birer çocuk olan bizler için ne demek olduğunu belirtmek istiyorum: O'nun yüzünden gençlik ya da sorumluluk nedir bilmeden yaşlanmak gibi acıip bir durumda kalmaya hüküm giydik. Olayların özgür ve yetişkin yaşantısında kendi kendimizi gerçekleştiremedik, O'nun sonsuza değin çizmiş olduğu yola girmedikçe toplumun geleceğine herhangi bir biçimde katılmamız yasaklandı, her birimizin alanı kendi özel yaşantısına sınırlandı ya da kişisel refahımız için bencil kaba kuvvetin kurallarına uygun bir mücadeleye itildik. Art arda iki kuşağın erkekleri ve kadınları üstünde bu düzen, yıkıcı sonuçlar verdi; buna tam bir ruhsal kıyım diyebiliriz. O'nun kurumlaştırdığı baskı mekanizmasıyla boğuşmanın olanaksızlığı karşısında ya ülkeden göçmek ya da bizden suskunluk, maskeleyen bir duruma boyun eğmek, hatta ilkelerimizden vazgeçerek benliğimizi öldürmek arasında seçim yapmak zorunda kaldık. Küçük bir azınlık, büyük bir cesaretle, daha çetin olan üçüncü bir yolu seçti: gizli mücadelenin büyüklüklerini ve yoksulluk-

larını. Yıllar yılı acı, eziklik, burukluk; bu arada —çoğu kez O'nun kişisel ileri görüşlülüğünün, hatta İspanyol konjonktürünün ürünü olmayan nedenlerle— ülkenin genel görünümü değişmedeydi: fabrikalar, blok apartmanlar, turistik tesisler atalarımızdan kalma doğal görünümü mahvediyor, otomobiller yolları tikiyor, ulusal gelir on yılda kişi başına 400 dolardan 2 000 dolara yükseliyordu.

Değişmeyen yalnız O'ydu: pulların üstündeki, resmi dairelerdeki portresi hep aynıydı. Oysa çocuklar delikanlılık çağına giriyor, delikanlılar yetişkinlere dönüşüyor, yetişkinlerin saçları dişleri dökülüyor ve Picasso ya da Casals gibi, O yaşadıkça İspanya'ya dönmemeye yeminli olanlar birer birer mezara giriyorlardı, doğdukları, yaşayıp kendi benliklerini dile getirebilecekleri ülkeden uzakta.

Koyduğu sansürün yanı sıra, kurduğu rejim daha beter bir şeye de yol açtı: bir özdenetim düzeneğine; İspanyolları satırların arasında yazıp okuma gibi dolambaçlı bir sanata, benliklerinin bir parçasını kesip almak gibi canavarca bir yetkiyle donatılmış bir sansürçünün varlığını hep hesaba katmaya zorlayan bir ruhsal felce.

Vasiyetinde yazdığı türden birkaç basit temel ilkeye dayanan siyasal pragmatizmi, salt baş eğme dışında herhangi bir ideolojik bağlılık beklemiyordu. Erdemlerin ve yararlılığın resmi ıskalasında tek ölçüt O'nun kişiliğine gösterilen bağlılıktı. Bu yüzden —nimetlere ve gelir kaynaklarına kıskançlıkla el koyan yozlaşmış bir azınlığın yanı sıra— hiç sonu gelmeyen bir yasal kısıtlılık konumuna hükümlü muazzam bir yurttaş kitlesi vardı: oy vermek olanaksızdı, hükümetten farklı düşünen bir gazete satın almak, sansüre uğramamış bir kitap okumak ya da film seyretmek olanaksızdı, aynı düşünceleri paylaştığınız vatan-daşlarınızla dernek kurmak, haksızlıklara itiraz etmek, bir sendikaya girmek olanaksızdı. Alışılmış kanalları tıkalı bulan pek büyük bir enerji potansiyeli kaçınılmaz biçimde nevroza, hoşnutsuzluğa, alkolizme, saldırganlığa, intihar dürtülerine dönüşerek minik özel cehennemler yarattı.

Bugün bizi koşullandıran baskılar ve yasaklar, güç karşısında boyun eğme, resmi değerleri eleştirmeden benimseme alışkanlığı, bir günde silinecek şeyler değil. İspanyolların her birine günün siyasal çalkantılarından bağımsız olarak, kendi kafasıyla düşünüp kendi hesabına davranmayı öğretmek çetin bir görev olacak.

Ülkemden duygularıyla kopup, fizik olarak uzaklaştıkça, bir de ruhsal nitelikli yeni bir uzaklık ekleniyordu buna; o sıralar yazgıma kendi babamınkinden çok daha büyük bir güç ve şiddetle gölgesini düşüren o kişiyi birçok kez düşündüm. Ömrümden hiç karşılaşmadığım, benim varlığımdan da habersiz olan biriydi, ama sürgünüme ve yazarlık yönelimime yol açan olaylar zincirinin kaynağı olmuştu. Hayatta ne olduysam O'na borçluyum. Beni bir ebedi sürgüne, hiçbir yere kök salıp kendini yuvasında duyamayan bir tür "Yurtsuz Juan"^a çevirdi. Daha çocukluk yıllarımda çevremle ve kendi kendimle zıtlaşmalarımdan yazınsal yararı yoluyla kurtulmak için kaleme sarıldım itti beni.

Başkaları benim kadar talihi çıkmadılar. Dünya yüzünden kaldırdığı sayısız kurbanından söz etmiyorum; en soylu ideallerinin yıkılışını, kendi ruhsal ölümle-

rini kabullenmek zorunda bıraktıklarının bilinçlerindeki yıkımdan, çöküntüden söz ediyorum.

Kendi açımdan diyebilirim ki bu ölüm haberi çok geç geldi: Hani bir aşk önerisi, yapıldığından çok uzun zaman sonra, yapan kişi artık beklemekten bıkip yaşantısını bir başkasına uydurmuşken kabul edilince ne olursa o oldu. 1975 yılında artık "küsün bir İspanyol"um ben, başka şey olamadığından ötürü İspanyol olan biri. Gördüğüm zararı onarmanın yolu yok artık, hınçsız, özlemsiz, yaşayıp gidiyorum.

Söylemesi hiç kolay gelmiyor, yine de dişlerimi sıkı sıkı beylik formülü söyleyeceğim, yeter ki O mezarında yattığı yerden hüküm sürmesin bundan böyle: Ülkemin O'nun varlığından sonunda kurtulmuş yaşadığı ve rahat bir soluk aldığı oranda, *huzur içinde yatsın*.⁹

Juan Goytisolo bunları Kongre Kitaplığı'nda okurken "Desteğiyle Franco'yu milyonlar ve milyonlarca İspanyol'un kanı, ıstırabı, göz yaşları üzerine kurulu bir iktidarda tutmuş bulunan o kuruluştan, küçük, ama serahlatacı bir intükam alıyor"du.

Ne var ki söylevinin İspanya'da yayımlanıp okunabilmesi için aradan daha bir buçuk yıl geçmesi gerekcekti. O bir buçuk yılda, ülkede demokrasi yolunda ilk önemli ve kesin adımlar atıldı.

DEMOKRASİYE GEÇİŞ: ÇETİN, HIZLI, DURAKSAMASIZ

İspanya'da *cambio* ve *transición*, yani toplumsal-siyasal değişim ve demokratik düzene geçiş, Batı'da son on yılda en çok konuşulan, en çok yazılan konulardan birini oluşturdu. İspanyollar Avrupalı olduklarını, ülkelerinin insan haklarına saygılı bir Avrupa ülkesi olduğunu böylelikle kanıtladılar; önce kendilerinin sonra dünyanın gözünde saygınlıklarını yeniden kazandılar.

Geriye dönüşü olmayan, üstelik şaşırtacak kadar hızlı bir "geçiş"ti bu. Ve bir gül bahçesinde gezinti olmadı, hiç kimse ne kolay, ne de güven içinde gerçekleştiğini söyleyebilir. Bir gün öncesine değin hiçbir şeyin olamadığı, birdenbire herşeyin olabilirlik kazandığı, —düzeni olduğu gibi sürdürmekten, yarımada özerk devletçikler kurulmasına değin— ayrı ve çelişkin dileklerin çarpıştığı, gergin, şaşkın bir ülkede, petrol bunalımıyla sarsılan bir Avrupa'da İspanyollar hep birlikte, birçok bakımdan kendilerini neyin beklediğini bilmedikleri bir boşluğa dalış yaptılar. Ve alu yılda ülke Franco'nun yakın çalışma arkadaşla-

nın elinden, Bau'nın gidişine ayak uydurmayı başaran genç sosyal demokralara geçti, o gün bugündür aynı yönetim altında disiplinli bir gelişme içinde. Bu değişimle İspanya, tarihinin büyük çelişkilerinden birini daha yaşadı denebilir. *Süreklilik içinde tam bir değişim* oldu bu, özelliklerini belirlemek, neyin sürüp neyin değiştiğini bilmek, günümüzdeki İspanyol toplumunu anlamak açısından son derece önemli.

70'li yıllar ilerliyor, Franco doğal sonuna "İspanya'yı sımsıkı bağlanmış" bıraktığına inanarak yaklaşıyor İspanyollar bir yandan o bağların "kördüğüm" olmasından kaygılıydılar, bir yandan da işlerin öyle sürüp gidemeyeceğinden emindiler. Öyleyse kördüğümü kesip koparmak gerekcekti, evet, ama nasıl?

Siyasal görüşleri ne denli ayrı olursa olsun, herkesin paylaştığı tek ortak düşünce şuydu: bir daha iç savaş olmamalıydı, asla! Değişiklik beklentisi yoğunlaştıkça, o kaygı da alttan alta yoğunlaşıyor, aynı soru herkesin zihnini kurcalıyordu: "Kavgasız, kansız, sağlıklı, onurlu bir İspanyol çözümü, ama nasıl?"

Valladolid Üniversitesi'nin genç anayasa hukuku profesörü Manuel Aragón Reyes o günleri şöyle açıklıyor:

Günü gelince o düğümler hayret verici bir kolaylıkla çözüldü. Gerçekten de olağanüstü bir gösteriydi bu.

Ama yalnızca görünürde: Alttan alta güçlükler yok değildi, hem de ne güçlükler. Hepsı teker teker, hızla aşıldı. İçlerinde en ağırını bir darbe tehdidiydi, gerçeğe dönüşmediyse de, bütün o zaman diliminde havada hep duyurdu kendini. 23 Şubat 1981'deki darbe girişimi de o zamanlardan kalmış bir mayının gecikmiş patlaması olarak nitelenebilir.

Değişimin barış içinde ve çabucak gerçekleşmesini sağlayan bazı koşullar ve durumlar da eksik değildi: çağdaş bir toplumun varlığı, Franco rejiminin yapılarının artık tümüyle yıpranmış bulunması, Taht'ın kararlı tutumu, Suarez hükümetinin basireti ve gözüpekliliği, demokratik muhalefetin bir yandan sürekli baskı uygularken, 1977'den başlayarak uzlaşmacı bir yol tutuşu, Kilise'nin olumlu tavır koyuşu, bu arada demokratikleşme hareketine yurtdışından verilen uluslararası destek. Franco'nun, halefini Ordu'dan değil de Taht'ın yasal varisi olan Bourbon hanedanından seçmesi ise, bir bakıma, kendi isteklerine ters düşerek koyduğu temel taş oldu.¹⁰

Gerçekten de, genç kral Don Juan Carlos'un kişiliği, aslında onu yeterince tanımayan İspanyollar için ilk olumlu, yüreklendirici sürprizi

oluşturdu.

Franco'nun bıraktığı düzen, işbaşına seçimle gelmeyen bir Meclis'i, kralın hükümet etmesini, ülkenin yine sıkı bir merkeziyetçilikle yönetilmesini öngörüyordu; siyasal partiler ve serbest sendikacılık yasaklanmıştı, temel siyasal haklara yer yoktu. Demokratik nitelik taşımayan siyasal kurumlara dayalı, kendine özgü bir Monarşi öngörülüyordu. Özetle, Franco "Franco Rejimi"nin, devlet başkanlığının kendinden sonra Don Juan Carlos tarafından üstlenilerek yaşatılmasını hedeflemişti. Buna Parlamenter Monarşilerden geriye, 1814'ün *Restorasyon* ruhuna, mutlak hükümdarlığa geri dönüş özlemi de diyebiliriz.

Bu tanımlama, Franco'nun planının aslında ne denli akla aykırı olduğunu açıklamaya yeter. Franco'culuğun, yaratıcısından sonra yaşaması olanaksızdı; bu tür bir rejimin 1975 yılında, Batı Avrupa'nın hayli modernleşmiş bir ülkesinde kurulabilmesi olanaksızdı, Taht'ın buna alet olmayı kabul etmesi ise büsbütün olanaksızdı. Nitekim Franco'nun ölümüyle rejimin tek yasal temeli ortadan kalkmış oldu, hukuksal yapısı kendiliğinden çöktü.

İspanya'nın yeni hâkimi rejimin ileri gelenlerinin oluşturduğu Meclis'in önünde ilk söylevini verirken, daha Franco'nun naaşı toprağa verilmenden yenilik ve özgürlük kapılarını araladı: "Adaletin yerine getirilmesine önyak olacağım, hiç kimse davasının unutulduğunu sanmasın".

İspanyollar gibi satırların arasını okumaya talimli bir toplum için büyük müjdeydi bu sözler. En önemlisi, Kral aydınlara sesleniyordu:

Düşünce, bilim, edebiyat ve sanat dünyası her zaman olduğu gibi bugün de topluma karşı yükümlülüğün büyük sorumluluğunu taşımakta. Yeni çözümlerin arayışı içinde bulunan bu toplumun yönlendirilmeye her zamankinden fazla gereksinimi vardır. Ben bu yüce görevin sahiplerinden destek ve teşviklerimi esirgemeyeceğim.

Ayrıca "Geleceğimiz ulusça uyumlu bir uzlaşma göstermemize bağlı," diyor, o "değişim anının birbirinden ayrı görüşlerini ortak hedeflerde birleştirebilmek için yaratıcılık gerekir," diye belirttiikten sonra "Krallık ve Devlet bütünlüğü çerçevesinde bölgesel özelliklerin İspanya'nın kutsal gerçeğini oluşturan halkların çeşitliliği" olarak öylece ka-

bul edilmesi gerektiğini vurguluyordu.

İki gün sonra da Kral daha İspanya'ya ayak basmadan önce, sürgünde bulunan babası ile birlikte Paris'te hazırladıkları bir belgeyi kamuoyuna açıkladı:

Taht, İspanya'ya yararlı olabilmek için, İç Savaş'ın aşılmasını, yozlaşmayı ortadan kaldıracak köklü bir toplumsal adaletin yerleşmesini, gerçek bir çoğulcu demokrasinin kurulmasını, Avrupa Topluluğu ile bütünleşmeyi, ulusal egemenliğin barışçı yoldan İspanyol halkına devrini kolaylaştıracak bağımsız hakem niteliğinde bir güç olmalıdır.

Avrupa kavramı, İspanyol insanı ve seleflerimden birçoğunun başardıkları işler gözönüne alınmadıkça eksik kalmaya hükümlüdür. Avrupa İspanya'ya güvenmelidir ve biz İspanyollar Avrupalı'yız. İçinde bulunduğumuz tarihsel an, iki tarafın da bunu böyle bilmesini ve hepimizin durumdan sonuçlar çıkarmamızı gerektiriyor.

Bu iki söylevle, daha ilk günlerden, Avrupa'nın benimseyebileceği bir Krallığın temeli ortaya konmuş oluyordu: Daha doğrusu, evet, Franco'nun belirlediği kişi devletin başına geçecekti, ama onun belirlediği koşullarla, onun belirlediği amaçlarla değil, tam tersine. Yüzyıllardır uzlaşma nedir bilmek istememiş olan İspanyollar, böylece geçeden sabaha, en büyük tarihsel uzlaşmanın temelini atılmış buldular. Aslında o temelin de tarihçesinde başka olaylar yok değildi, diktatörün yatağında ölmesi bunların en önemlisiydi ve bu durum bugün göstergeleri ülkenin her yanında seçilen "yumuşak geçiş"i açıklamaya yetiyor.

El Periodico de Catalunya gazetesinin genel yayın yönetmeni Enrique Arias Vega, yıllar sonra, *Franco'suz On Yıl* kitabının başında şu uyarıyı getiriyor:

Bir şeyi unutmamalıyız, demokrasiye geçiş yaşamış bulunan kuşağın birçok yararlıkları arasında Dikta'ya son vermiş olma başarısı yoktur. Dikta Franco'nun biyolojik sonuyla sona erdi, bu da hepimiz için bir tarihsel alçakgönüllülük dersi olmalıdır.¹¹

"Yumuşak geçiş" diye tanımladık, ama bir o kadar da "kesin" geçiş. Çünkü *uzlaşma*, baskı ya da şiddet yanlısı küçük gruplar dışında, İspanyol toplumunda artık zaten sağlanmıştı. Bir kez değişimin yönü açık seçik belirip demokrasi sürecinin artık durdurulamayacağı anlaşıl-

linca, yığınlar hızla yeni düzene ayak uydurarak siyasal yelpazede yerini aldı.

Hemen o ilk yıllarda, en etkin siyasal odakların çevresinde olumlu bir kamuoyu odaklaşması başladı; özellikle Madrid'de, Barcelona'da ve Bask Ülkesi'nde kentsel orta sınıfların genç sayılacak kesimleri başı çekiyordu. Çağdaşlaşma, komşu uygar ülkelerin düzeyine gelme isteği içindeydiler, kıyaslamalardan ürken bir yalnızlık dönemini geride bırakmayı diliyorlardı; içlerinde belli ideolojik yönelişleri bulunmayanlar da "yeni bir başlangıç"tan yanaydılar.

José Luis Garcí'nin 1977 yılında gerçekleştirdiği *Solos en la madrugada* (*Şafakta Yalnızlar*) filmi o karmaşık arayışların öyküsüdür. Filmde hedeflerine tam olarak ad koyamayan, özdeşleşecekleri kalıpları henüz bulamamış 20-40 yaş kuşağı insanları bir noktada kararlılırlar: "Bir kırk yılı da geçen kırk yılı tartışarak harcamayacaklardır".

Demokrasiye geçiş hedefini benimseyerek, daha tahta çıktığı gün özgürlüklerini İspanyollara geri vereceğini açıklayan Kral, ilk hükümeti kurma görevini yine Arias Navarro'ya verdi.

Ancak Başbakan'ın "iş i zamana bırakmayı" yeğlediği, sonuçta Franco'culuğu bazı ödünlerle yumuşatarak sürdürmeyi amaçladığı çok geçmeden ortaya çıktı. Onun bir "Geçiş Hükümeti"ni yönetecek kişi olmadığını gören Don Juan Carlos, kendisini yarım saat içinde görevinden alarak, yerine amaca daha uygun birini, Adolfo Suarez'i atadı.

Suarez, Milli Hareket saflarından yetişmişti ama değişim gereğine inananlardandı. Onun atanması Franco'culuğun bir daha geri dönemeceğinin kanıtı oldu. Suarez Hükümeti, demokrasiye geçiş sürecini, hiçbir aldanmaya yol açmayacak kesin terimlerle gündeme getirdi. İlk programında —İç Savaş'a yol açan askeri ayaklanmadan tam kırk yıl sonra, 16 Temmuz 1976'da— yapılacak reformun "ulusal egemenliğin halka ait olduğu" ilkesinden esinleneceği belirtiliyordu, Franco'nun mirasının açıkça reddi demek oluyordu bu.

"Geleceğin hükümetleri İspanyolların çoğunluğunun özgür iradesinin ürünü olacaktır," diyordu Başbakan. İspanyollar rahat bir soluk aldılar: Karabasan sona ermiş, Dikta ortadan kalkmıştı. Suarez'in 24 Ağustos'ta Bakanlar Kuruluna sunduğu Siyasal Reform Yasası aslında aylardır hazır bekliyor olmalıydı. Yasa, Aralık ayında halkoyuna sunuldu, seçmenlerin %77,4'ünün katıldığı oylamada %94,2 olumlu oyla

kabul edildi. Demokratik devletin oluşması için yasal çerçeve hazırды artık, işin güzeli Franco döneminden kalma mecliste oluşturulmuştu.

Sonra sıra özgürlüklerin verilmesine, demokratik seçimlerin yapılmasına geldi. Hükümetle muhalefet arasında pazarlık başladı, atılan her adım kanun kuvvetinde karamamelerle uygulamaya konuyor, işlerliğe kavuşturuluyordu. Hızlı bir diyaloga etkinlik kazandırarak yığınların beklentilerini boşa çıkarmadan yol alınmasını sağlayan bu yöntemden, demokratik meclis oluşturulduktan sonra da, ta anayasa çıkarılıncaya değin yararlanıldı.

Böylece, 1977 başlarında Siyasal Örgütlenme Yasası değiştirilerek, eğilimi ne olursa olsun, her çeşit siyasi parti kurulabilmesine olanak tanındı. Yine de Komünist Partisi'nin yasallaştırılması önemli sorunlar yarattı. Özellikle Suarez'in gayretleriyle, aynı yılın Nisan ayında o sorunlar da geride bırakıldı.

Genel seçimlerde benimsenecek esaslar da kısa süre içinde yine bir kanun kuvvetinde karamame ile belirlendi. Ardından hep o yıl içinde, grev hakkı ve düşünce özgürlüğü sağlandı, zorunlu sendikalaşma kaldırılarak, sendika yapıları yeni baştan düzenlendi. Bahar sona ermeden İspanya siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda kişi haklarını düzenleyen uluslararası anlaşmalara uymayı kabul etti.

Seçim 15 Haziran'da yapıldı; İspanyollar hiçbir partiye salt çoğunluk vermediler. Adolfo Suarez'in *Union de Centro Democratico*'su (Demokratik Merkez Birliği) oyların %34,72'si ile başı çekti, Felipe González'in *Partido Socialista Obrero Español*'u (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi) oyların %29,25'ini toplayarak onu yakından izledi. Daha ileri reform istekleri ve daha sonraki yılların olayları, bu tabloyu Gonzáles lehine değiştirecekti.

1977 Eylülünde, bölgelere özerklik tanıma hazırlıkları çerçevesinde Katalonya *Generalitat*'ı yeniden kuruldu. Üç ay sonra da Bask Ülkesi için "özerklik-öncesi" statü kabul edildi; aynı statü, yıl içinde İspanya'nın tüm bölgeleri için geçerli kılındı.

Bu arada Meclis'te, Anayasa Komisyonu, çalışmalarını tamamlamaktaydı. Yeni anayasa, 1978 Ekimi sona ererken, Meclis'in büyük çoğunluğunca benimsenerek halkoyuna sunuldu. Seçmenlerin %67'sinin katıldığı oylamada anayasa %87 çoğunlukla kabul edildi, 27 Aralık'ta yürürlüğe girdi. Aradan on yıl geçip uygulama sonuçları iyice or-

taya çıktığında yapılan kamuoyu yoklamaları İspanyol halkının büyük çoğunluğunun 1978 Anayasası'ndan hâlâ memnun olduğunu gösteriyordu.

Manuel Aragón, *Espana: un presente para el futuro (İspanya: Geleceğe Dönük bir Bugün)* başlıklı kitabında demokrasiye geçişin başlıca özelliklerinden birinin, adım adım gerçekleşmek olduğunu vurguluyor:

Öyle ki, anayasa, yepyeni bir düzenin kapısını açmaktan çok, daha başlangıçtan yavaş yavaş kendini ortaya koymuş olan bir siyasal düzeni onaylama ve sağlamlaştırma işlevini yerine getirdi. Anayasanın düzenlediği siyasal rejimi biçimlendiren, devlet ve hükümet biçimini belirleyen üç büyük tercih, yani çoğulcu demokrasi, bölgesel özerklikler ve parlamenter monarşi daha anayasa çıkmadan zaten benimsenmişlerdi; anayasa onları somutlaştırdı, geliştirdi. Siyasal Reform Yasası'nın getirdiği demokrasi ve özgürlükler zaten 1977'de, 15 Haziran seçimlerinden çıkan meclisle birlikte gerçeğe dönüşmüştü: Artık doğrudan doğruya ulusun iradesini temsil eden bir parlamento işbaşına geçmişti, tüm siyasal partiler yasallaşmaktaydı. Gerçi otoriter dönemin bazı kalıntıları yok değildi, ama anayasa çıktığında demokrasi ve özgürlük İspanya'da artık bir tasarım değil, bir durumdu.

Bu basamaklı geçiş olayının özünde *consensus* vardı, yani tüm sürecin başarıyla gerçekleşmesini sağlayan uzlaşma olgusu. Yalnız ülkede var olan siyasal güçler arasında değil, aynı zamanda tarihsel uzlaşma olarak *consensus*, hem yatay, hem dikey doğrultuda: yaşanan günün çerçevesinde, ama aynı zamanda geçmişle uyum sağlama ve gelecek üstüne düşünce birliğine varma. İşte adım adım gerçekleştirilen bu uzlaşma sayesinde ki demokrasiye dönüş hareketi geniş kesimlerin desteğini alabildi. Olağanüstü bir bütünleşme süreciydi bu, tarihimizde pek ender görülen bir biçimde hem geçmişten kaynaklanan, hem ileriye yönelik bir dizi yasallaştırıcı öge bir araya geldi. Demokrasiye geçiş olgusu Franco rejiminden doğdu, çünkü o rejimden kendi koymuş olduğu kurallara uyarak koptu; Cumhuriyet'ten doğdu, çünkü onun getirmiş olduğu bölgesel özerklikleri benimsedi; Cumhuriyet'ten önce, yüzlerce yıl varlığını korumuş bulunan İspanyol Tahtı'ndan kaynaklandı, çünkü hanedan hakları Franco döneminde velayet prens için saklı tutulmuştu; sonuncu ve en önemli öge, seçimlerde ve iki referandumda kendini belli eden halkın oyunu kazanmıştı.¹²

İspanyollar bugün demokrasiye geçiş sürecini "Tabandan gelen bir baskı ile tepeden ona karşılık veren bir reformun ürünü" olarak tanımlıyorlar. Bunun İber yarımadasına özgü koşulların sonucu olduğunu da söyleyebiliriz. Aslında ancak ana çizgileri kesinlikle belirlenen bir plan yaptıktan sonra, ayrıntıları aşama aşama, günü geldikçe, duruma

göre çözümlenme de İspanyolların genel tutumlarına hayli uygun düşüyor. Aragón şöyle diyordu:

Demokrasiye geçiş Diktatör'ün ölümünden önce sanıldığından daha kolay, şimdi uzaktan bakıldığında görüldüğünden daha çetin oldu. Önemli engeller vardı ve bunlar önemli oranda serüven ruhu ve bir hayli doğaçlamayla aşıldı. Ama ana çizgiler özenle hazırlanmış bir plana uyuyordu: Demokrasiye geçiş hedefini Kral daha tahta çıkar çıkmaz bildirmişti; bunun yasal yollardan yapılacağı da belirlenmişti; uygulayıcısı olarak Adolfo Suarez özenle seçildi. Ancak planın tümü burada sonuçlanıyordu, geri kalanı oyuncuların ciddiyet, sağduyu ve becerisine kalmıştı ve hepsi de beklenilenin üstünde bir oyun çıkardılar.

Demokrasiye geçiş, hukuksal kurumların geçerliliği ve işlerliği açısından benzersiz bir laboratuvar oldu. Hukuksal kurumların yasallığının siyasal yasallığa dayandığı herkesçe anlaşıldı. Hukukun erdemleri de yetersizlikleri de tüm geçiş süreci boyunca sınanmış oldu.¹³

Özgürlük ortamının oluşmasıyla birlikte devlet televizyonunda yasal olarak görünmeye başlayan muhalefet partilerinin ve sendikaların liderleri de özellikle başarılı olan "oyuncular"dı. Daha başlangıçtan, ilkin aylara, ardından günlere sığan sürçler içinde liderlerle halk arasında bir etki-tepki olgusu yerleşti: İki taraf birbirinin attığı her adımı izliyor ve ona belli bir karşılık veriyordu, ilkin çok ihtiyatla, ardından daha hızlı, daha hızlı, biri öbüründen önce davranarak, demokrasi yolundaki tüm engelleri kaldırmaya yöneldiler.

Özetle denebilir ki, bir yandan demokrasi çağına ayak uydurma dileğinin giderek artışı, buna karşılık yeni bir toplumsal çatışma tehlikesinden kaçınma sorumluluğu, öte yandan Katalonyalıların ve Baskların özyönetim istekleri, geçiş döneminde kamuoyuna biçim, yön, güç veren, İspanya'ya özgü etmenler oldu, "demokrasiye İspanyol tarzı geçiş"i oluşturdu.

Bu araçla şunu özellikle vurgulamakta yarar var: Ülkede iki yüzyıldır Avrupa'ya ayak uydurma yolunda harcanan önemli çabaların yarattığı birikimin, ne denli baskı altında tutulursa tutulsun, dar çevreler içinde de olsa, kışaktan kuşağa aktarılan demokratik kültür hazinesinin varlığı da belirleyici bir rol oynadı. Gerçi ekonomik gelişimin yığınları uyarlamak, dünyaya açmak gibi önemli bir etkisi oldu, ama hiç kuşku yok, demokrasi özlemi maddi refahla birlikte dışarıdan ithal edilen yüzeysel bir eğilim olarak ortaya çıkmadı. Yeniçağ'ı, Aydınlanma Çağ'ı

nı, Liberalizm hareketlerini kendi bağrında parçalanmalar pahasına, onulmaz yaralar alarak yaşamış bir Avrupa ülkesinin düşünsel birikimi, ekonomik kalkınmadan daha önemliydi. İspanya'yı her türlü yıkıma karşı ayakta tutan, halkını uygar bir uzlaşma çerçevesinde birleştirmeyi başaraçak kişileri yaratan da, yığınların maddi refahla yetinmeyip demokratik bir İspanya özleminde birleşmelerini sağlayan da, o oldu. O dencyim, o birikim sayesinde İspanyollar son derece karmaşık bir çağda yönetim sorumluluklarını üstlenmeyi, kendi seçimlerini yapmayı öğrendiler. Ülkenin son on yılda her alandaki ilerleyişi bunu iyi öğrendiklerinin kanıtı olmalı.

Unamuno'nun deyişiyle "yaşamın trajik duygusu"nu geliştirmiş, geleneklerinde herşeyi idealleştirmeye yatkın İspanyollar, kırk yıl ılsımlı bir değnekmiş gibi bekledikleri demokrasiden zaman zaman düşkürlüğüne da uğradılar: "Franco'ya muhalefet yaparken daha rahatlık" nüketesi dillerde bir hayli dolaşu.

O sıralar Avrupa'da yaygınlaşan şiddet hareketleri de, özellikle 1976-1977 yıllarında ülkeyi kana buladı, hatta yeni "bir trajik hafta" boyunca terör upkı İç Savaş arifesini anımsatan düzenli bir şiddetle urmandı. Ancak yığınların ve yöneticilerin sağduyusu ve sorumluluk duygusu hepsinin aşılmasını sağladı.

Daha yakın geçmişte, 1981 Şubatı'ndaki askeri darbe girişimi ise yakından izlemiş olduğumuz ve henüz unutmadığımız bir olaydır. Girişime Ordu'nun bir bölümü, iktidarın tuttuğu yoldan hoşnutsuz olan subaylar katılmıştı. O tehlike de yine sorumluluk mevkilerinde bulunanların kararlı tutumu, demokrasiye inanmış halk yığınlarının serinkanlı dayanışmasıyla atlatıldı ve İspanya tarihinde Ordu'yu siyasal rejim değışikliğı emellerine alet etme yolundaki son deneme oldu.

Aslında darbe girişimi ılımlı Suarez hükümetinin artık yıprandığıının, ülkenin giderek karmaşıklaşan sorunlarını çözmede yetersiz kaldığıının kanıtıydı ve halk yığınlarında darbecilerin istediklerinin tam tersi bir tepki yarattı: Demokrasiye dört elle sarılmalarına, silkinip üstlerindeki ürkekliliğı atmalarına yaradı.

Buna karşılık Sosyalist İşçi Partisi'nin tutumunda da bir yumuşama gözlemlendi, Felipe González taktiğini değıştirdi, hükümete acımasızca yüklenmekten vazgeçti, programındaki en köktenci tasarımları bir yana bırakıp, yalnızca demokrasiyi sağlamlaştırma hedefine yönelik

olanları ısrarla vurguladı. Böylece 1982 Ekimi'nde yapılan seçimlerde çoğunluğu sağlayarak iktidara gelmeyi başardı.

González'in bugüne değin birbirini izleyen hükümetleri hep aynı uzlaşmacı tutumlarıyla dikkati çektiler. Sosyalistler belki bugüne değin her kesimden, özellikle de daha köklü yenilikler, daha kesin bir tavır bekleyerek düşkünlüğüne uğrayan sol kesimden aldıkları tüm eleştirilere karşın bugüne değin iktidarda kalabilmelerini bu uzlaşmacı tutumlarına borçlular.

Los socialistas en el poder'in (*Sosyalistler İktidarda*) yazarı Berlin Üniversitesi Siyasal Bilim profesörlerinden Ignacio Sotelo günümüz İspanyası'nın temel tercihleri olan kapitalist ekonomi, Krallık rejimi ve Batı ile bütünleşmenin aslında birtakım duraksamalardan sonra Franco döneminde yapılmış bazı temel seçimler olduğunu belirtiyor:

Bugün çoğu kişinin kabule yanaşmadığı anahtar-etmen günümüz İspanyası'nın köklerinin kırk yıllık Franco döneminde bulunduğu, yarının İspanyası için de büyük ölçüde geçerli olacaktır bu. Franco'ya karşı savaşım veren azınlık da, onun kayıtsız şartsız izleyicisi olduğunu ilan eden azınlık da, Franco rejiminin damgasını taşımaktalar; Franco çilesine uysallıkla boyun eğmiş bulunan büyük çoğunluk da öyle. Ama hepimiz unutmaya gayret ediyoruz bunu. Günümüz İspanyası'nın temel özelliği hepimizin birden kendi kökenlerimiz konusunda unutkanlık ilotino tutulmuş olmamızdır.

Demokrasiye geçişte başarılı olduk, büyük sarsıntılara düşmeksizin, öteki Avrupa ülkelerinkine benzer bir rejim kurabildik. Önceki rejimden tümüyle kopmayışımız geçiş bedelini hafifletti gerçi, ama demokratik atılımın hızını da kesmedi değil. Tayfunun bizi sürükleyip götürmesini önleyebildik, bu da başarı haremizo yazılmalı, gelgelelim sonradan gemiyi yürütecek rüzgâr kalmadı.

Biz Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi 1945'te değil, daha önce, 1936' da başlamış bulunan bir tarih çağını yaşamaktayız. Ve eğer Iç Savaş'ın etkisi hesabı kütılmazsa "Demokrasiye geçiş"ten de pek az şey anlaşılır, hatta hiçbir şey anlaşılmaz: Başka türlü kavranması olanaksız şeyleri açıklayan gizli etmendir bu¹⁴

DON QUIJOTE AVRUPA'DA

1977 Haziranı'nda tam üyelik için başvuruda bulunduğu Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerini de yine Sosyalistlerin iktidarında kesin çözüme kavuşturdu İspanya. Bu da "eski tarihli" bir tercihti, ama aradan geçen yıllarda ekonomik anlamından daha derin bir siyasal anlam ka-

zanmıştı. "Demokrasiye geçiş-dönemi ancak 1 Ocak 1986'da tamamlandı," diyor Başbakan González:

Günün birinde, tarihçiler demokrasiye geçiş sürecimizin tamamlanışının, özgür ve demokratik bir ulus olarak doğuşumuzun tarihini belirlemek istediklerinde, 1 Ocak 1986'yı seçecekler dersem yanlış bir kehanette bulunmuş olmam sanıyorum. Bilindiği gibi, İspanya'nın Avrupa Topluluğu'na tam üye olarak katılışının tarihidir bu. Çok uzun bir süre boyunca, tam üyelik yüzlerce yıllık bir yalnızlığın sonu olarak görülmüştü: Çünkü, bütün tartışılabilir yanlarına karşın, özgürlükte, refahta olduğu gibi, eşitlik ve adalet savaşımında da öncü durumda olmuş bulunan ve o konumunu hâlâ sürdüren az sayıda ülkeden oluşan bütünü, yani tarihin öncülerinin arasında değildik biz.

Dikta bugün yalnızca esef verici bir anı —en gençlerimiz için o kadar bile değil—, değerler ıskalası zalimlikle düzeysizlik arasında gidip gelen, sık sık ikisini birleştiren rejim, geride kaldı.

İspanya'nın, dört yüz yılda ilk kez tarihimizin peşini bırakmayan bir tür uğursuzluk kabuğunu kırdığını belirtmeliyim. Gerçekten de İspanya, XVI. yüzyılın sonlarından beri Avrupa'nın geçirdiği büyük ideolojik, kültürel, bilimsel, endüstriyel değişim hareketlerinin hep dışında kalmış ya da onarılması olanaksız bir gecikmeyle ulaşmıştı onlara. İspanyol insanı kuşaklar boyu tarihsel kimliğinde bunun ezikliğini yaşadı. Şimdi bizim kuşağımızın, hiç değilse XX. yüzyılın sonlarında gerçekleşen teknolojik devrime, Batı ülkeleriyle eşit koşullar altında katılma olanağını elde ettiğini söylersem yanlış olmam; bunun, yaşantımızda nelerin aşılmış, nasıl bir ilerleme kaydedilmiş demek olduğunu bir düşünelim, geleceğe açılan en büyük umut kapımız bu bizim.

Gerçekten de Avrupa ile bütünleşme İspanya'nın büyük bir ciddiyet ve özveriyle gerçekleştirdiği, aynı zamanda geleneksel "İspanyolluk" anlayışına birçok bakımlardan ters düşen bir girişim oldu. Ne var ki 80'li yıllarda "Avrupalılık" damgası artık bir saygınlık, gelecek için bir özgürlük ve demokrasi garantisi anlamını taşıyordu; bu yüzden İspanyollar, Avrupa Birliği'ni, toplulukta daha eski olan önceki üyelerin çoğundan daha büyük bir kararlılıkla desteklediler, gerçekleşmesi için içtenlikle çalıştılar, bugün de o yoldaki girişimlerde başı çekiyorlar.

Öte yandan, kültürel çelişkilerin yok olduğu anlamına gelmiyor bu. Hükümet politikasının kararlılığından farklı olarak İspanyolların Avrupa karşısındaki tutumu ikircikli denebilir: 1986'daki yolculuğumda yeni "Avrupalı" damgasının heves ve coşkusu baskındı, herkes herşeyde "Avrupa standartlarını tuturabilme" çabasıydı, herşeyde AT modeli bir ölçüt olarak benimseniyordu. 1988 ilkbaharında *El País* gazetesinin

"Mutlu Son": Başbakan Felipe González Avrupa Topluluğu'na tam üyelik anlaşmasını imzalıyor.

genel yayın yönetmeni ve İspanya'nın önde gelen etkin aydınlarından Juan Luis Cebrián'a o hevesin ve coşkunun biraz abartılı olup olmadığını sormuştum, İspanya'nın ille Avrupa'ya benzemekle her zaman kazançlı çıkacağına inanamıyordum:

"Haklısınız," demişti, "ama göreceksiniz, zamanla değişecektir, hele Avrupalıları bir yakından tanıyalım, o zaman ölçüyü tuttururuz".

1989'da İspanya'ya altı aylık ilk AT başkanlığından sonra gittiğimde o kehanetin gerçekleştiğini, sahiden de ölçüyü tutturduklarını farkettim: herkes Avrupalılık damgasının gerçek değerini ve ölçütün geçerlilik oranını tartışır olmuştu, AT'na nasıl olsa girilmişti ya, yüzlerce yıllık kompleks gitmiş, yerini ulusal kültür değerlerine karşı koruyucu bir duyarlılık almıştı. Artık sorun, Avrupa Birliği'nde benliğini yitirme sorunuydu; eleştirel bir bakış açısı yerleşiyordu sonunda. Bunun da nedeni, kuşkusuz var olan —ve önceki AT ülkelerinde de şöyle ya da

böyle kendini duyuran— tüm sorunlara karşın, İspanya'da halkın çoğunluğunun kendi yaşam biçiminden, düzeyinden ve toplumdaki konumundan —sonuçta— hoşnut olmasından ve gelecek için olumlu düşünceler besleyebilmesinden kaynaklanıyor.

*Tüm tarihleri arasında Tarih'in,
en acıklısı İspanya'nınki,
kötü sona eriyor çünkü...*

diye yazmıştı çağdaş şair Jaime Gil de Biedma. Oysa yanılmıştı. Yanıldığını görmek mutluluğuna erecek kadar çok yaşadı: İspanya'nın tarihi iyi bir sona ulaştı. Eğer bir masal anlatıyor olsaydık "Onlar emmiş muradına..." diye tamamlamak düşerdi bize.

Ama İspanya bir masal konusu değil, onca çileden sonra büyük gayretler, çabalar, özverilerle yeryüzünde pek imrenilir bir konuma ulaşmış da olsa, XV. yüzyıl sonunun sorunlarıyla uğraşan ve hâlâ pek çok güçlüğün üstesinden gelmek zorunda olan bir ülke. Sözü sona erdirmeden önce, demokrasiyle birlikte kültür ortamında gerçekleşen değişim ve 2000 yılının yakın ulkunda beliren —kimisi öteki ülkelerle ortak, kimisi özgün— sorunlara değinelim.

Özgürlüklerin elde edilişleriyle birlikte en köklü değişiklikler, eski dünya ile en çarpıcı çelişkiler, kültür ortamında yaşandı.

Gerçi ürünler, özellikle de yazın ve düşün ürünleri açısından birden patlama olmadı, yeni kuşakların yetişmesiyle diktanın "doğal son"una uygun, doğal bir gelişme gözlemlendi; var olan nitelikli yazarlar da varlıklarını ve çalışmalarını sürdürdüler. Ama özgürlük ortamı, sansürün kalkışı başlı başına büyük yenilikti: Sürgündekilerin geri dönmesine, İspanyol yazını tarihinde "sürgündeki yazarlar" bölümünün kapanmasına, çekmecelerde bekleyen yapıtların ortaya çıkarılmasına, en önemlisi, insanların diledikleri gibi yazmalarına ve davranmalarına, benliklerini ortaya koymalarına olanak sağladı.

İlk yıllar kargaşa ve tepki yıllarıydı; sanki dev bir makine apansız duruvermiş, çarkların her biri kendi başına boşlukta dönermiş gibi. Baskı birden kalkınca herkes kendi kişiliğini bulma, kendi yolunu özgürce çizme peşine düştü. Dünyanın kalan kısmı birden yakınlaşmış, daha erişilebilir olmuştu. Bu arada kırk yıldır tekdüze turistik folklor

gösterilerine dönüşmüş olan yerel kültür anlatımları, yinelene yinelene biktirmiş kutsal "İspanyolluk" ve Kastilya kavramları, Madrid'in geleneksel yaşantısı, tarihsel köşeleri birden gözden düştü; insanlar o kalıpların dışında kalmış ne varsa onu arayıp değerlendirmeye yöneldiler.

Uluşal tarihe eleştirel bir gözle bakılmaya başlandı, ulusal mitosların yerini yansız, gerçekçi bir yaklaşım alıyordu. Daha Suarez döneminde, İspanyollar kendi tarihsel gerçekleriyle barıştılar, tarihlerini bir bütün olarak görmeye alıştılar. 1981 Eylülü'nde Picasso'nun İç Savaş'ta Milliyetçilerin yarattığı dehşeti görüntüleyen ünlü *Guernica* tablosunun "sürgünden" İspanya'ya dönerek Prado Müzesi'ne komşu özel bir pavyonda yerini alması, bu olgunun simgesi sayılabilir.

Ardından, Sosyalistlerce uygulamaya konulan bilinçli, tümü kapsayıcı ve yapıcı kültür politikası, düşünce ve sanatın her alanında gözcü ürünlerle kendini duyurmada. Kültür Bakanlığı'nın büyük bir esneklikle verdiği destek sayesinde özgür yaratıcılık özendiriliyor, İspanyol yazın ve düşün ürünleri dünyada tanıtılıyor. Bu açıdan İspanyollar yarım yüzyılın boşluğunu doldurmak, sınırlı olanakları ustaca değerlendirerek her yerde birden seslerini duyurmak zorundalar. Çok zengin bir kültür hazinesini çok geniş çevrelerde, çok kısa süre içinde tanıtmak, olanaksız istemek gibi görünüyorsa da, bugün İspanya'da bu işe tutkuyla sarılmış genç kadrolar eksik değil.

İspanya artık ulusal tarihini ve kültürünü abartmadan, ideolojik çarpıtmalardan sakınarak —ama büyük bir ilgi, bağlılık ve sevgiyle— yeniden kurma, yetiştirdiği yeni kuşaklar ve gezegeni paylaştığı öteki halklar için onun gerçekçi, inandırıcı bir görüntüsünü oluşturmada. Bugün artık İspanya'da ne yanlılıktan ne kopukluktan söz edilebilir. Ne Engizisyon'dan ne İç Savaş'tan ürkülüyor, ama bunların en sevilen konular olduğu da söylenemez.

En önemlisi, çekişmeler sona erdikten, tarihe karışan rejime olan tepkiler dile getirildikten, ezici Kastilya merkezîliğine ve koyu Katolik inancına dayalı kültür yadsındıktan, bir de Avrupa ile bütünleşme furyası geride kaldıktan sonra, serinkanlılıkla düşününce İspanya, Américo Castro'nun görüşlerinde karar kılmışa benziyor. Kendi özgün varlığını, çelişkili tarihsel gerçeğini olduğu gibi benimsemeye, onu akılla ya da düşgüçüyle irdeleyerek, İspanya'yı "üç kültürün ülkesi" olarak değerlendirmede.

Sözü Ignacio Sotelo'ya bırakalım:

İspanya'nın tarihsel gerçeği üç kültürün kaynaşmasından doğmuştur. İspanyol ruhunun en özgün ve evrensel yanı, dokuz yüzyıl süreyle Hıristiyan-Müslüman-Musevi uygarlıklarının aynı ortamda yaşamasıyla yaratılmıştır. İspanya adını verdiğimiz şu pek karmaşık ve çelişkili tarihsel varlığın *eşsizliğinin* olanca görkemiyle ortaya çıkması için kökenlere dönmek gerekiyor. Çok güçlü ve belirgin niteliklere sahip iki dünya, İslam âlemiyle Frank-Hıristiyan âlemi arasında, ikisinden hiçbirine tam uymayan bir "*ara-uygarlık*", üstelik yarımada tek başına egemen olacak kimlik gücüne de kavuşmamıştır. Sonuçta, kuvvetle İslamlaşmış bölgelerden, Frank kültürünün egemen olduğu bölgelere değin varan bir dizi "*ara-devlet*" oluşmuştur. İspanya tarihinin en anlamlı iki özelliği buna bağlıdır: biri daha başlangıçta sergilenen *kültür ayrılıkları*dır, bunlar yarımada değişik ulusların doğmasına yol açmıştır, nitekim İspanya çokuluslu bir gerçektir. İkincisi İspanya'nın, Avrupa'nın *sürekli bir istisna* oluşturan bir parçası olarak kalışıdır.

Şimdi, tam da İspanyollar Avrupalı olmak için büyük gayretler gösterirken, gözlerimi uzaklardaki Ortaçağ'a çeviriyorum ve —tatsız bir laf etmek pahasına da olsa— Franco döneminin eski sloganını anıyorum: *İspanya farklıdır*. Tarihimizde Avrupa modeli Fransa olmuş, modern İspanya XVIII. yüzyılda Fransız hanedanının tahta çıkışıyla doğmuştur. Ülkemiz Aydınlanma Çağ'ında (1700-1808) ve Liberal dönemde (1808-1936) Avrupa ile bazı benzerlikler sergilemiştir kuşkusuz, ama farklar hep baskın çıkmıştır. Avrupa'da modern devleti yaratan toplumsal çatışmalar XVI-XVII. yüzyıllarda gerçekleşmişken, İspanya'da ülkenin dinsel, toplumsal, siyasal yapısının özelliğinden ötürü XIX-XX. yüzyıllara ertelenmiştir. Iç Savaş'ı ancak elli yıl önce yapmış olmamız, bizi Avrupa'nın öteki ülkelerinden ayrı kılıyor ve *özel olduğumuzu* kanıtlıyor.

Atlantik'in iki yanında İspanyol kültürü *kendine özgü* bir kültür olarak gelişti. Ne var ki XVIII. yüzyıla değin *fark* olarak görünen şey, kapitalist toplumun gelişmesiyle düpedüz *gerilik* olarak ortaya çıktı. Zaman içinde İspanya, Avrupa ile aynı hedefe yönelecek, aynı aşamalardan geçecekti, ancak daha ağır adımlarla ilerleyecekti. Ayrıca Avrupa'ya benzerlik ya da *ilerleme*, kendini her bölgede ayrı düzeylerde duyuracaktı.¹⁵

Başka bir deyişle, ulusal tarihi ve kültürü, kökenlerinin ve tarihsel ayrılıklar gösteren değişik bölgelerin zenginliği içinde, çoğulluğu ve çelişkileriyle benimsemek, üstlenmek, irdellemek, dünyaya sunmak söz konusu. Bunu bir tür "yüzyıl sonu Yeni-İspanyolculuğu" olarak tanımlayanlar, bugün uygulanmakta olan siyasal modernleşmede geleceğin payının büyük olduğunu vurgulayanlar da var. Böylelikle yalnızca Dikta döneminden geriye, 98 Kuşağı'nın zihinsel tutumuna ve

ulusal kimlik yorumuna dönülmüş oluyor; ama elbette ki o kuşak yazarlarının tutkusu yok artık.

Peki, 2000 yılına doğru ilerlerken, bir yandan Avrupa ile birleşme istemi, öte yandan ulusal kimliğin özgün ve Avrupa'ya karşıt yanlarıyla değerlendirilmesi ne oranda uyumlu acaba? Yeni bir çelişki oluşturuyorlar mı?

Burada buna verilebilecek ilk yanıt İspanyolların kendi çelişkilerine alışkın, hatta tutkun olduklarını anımsatmak. İkincisi, şöyle ya da böyle, Avrupa potasının içinde eriyip gitmemek için tek açık ve dürüst yolun bu olduğudur.

Barcelona Üniversitesi toplumbilim profesörü Salvador Giner XX. yüzyıl sonlarında dünyamızın durumunu ve İspanya'nın o dünyadaki durumunu şöyle değerlendiriyor:

Kendi köklerimiz ya da kimliğimiz saydığımız şeyleri arayışımız herşeyden çok, temeldeki inatçı bir korkudan doğuyor; dünyanın tekdüzeleşmesi korkusundan. Ayrımsız bir evren olasılığı karşısında duyulan kaygı, onun gerçekleşmesini önleme yolunda birtakım bilinçli çabalara yol açmaktadır. Ayrım öğelerinin topluca vurgulanmasına halkın ulusalcılığında, ideolojilerde ve hükümetlerin sonu gelmez resmi kutlamalarla kendi tarihlerini canlı tutma çabalarında tanık oluyoruz.

Bugün, herşeyi yitirdik diyemeyiz ama, bir dünyayı yitirdiğimizi söyleyebiliriz. Televizyon ve bilgisayar kuşağının gözünde endüstri öncesi çağ, bulanık bir öyküden başka bir şey değil. Modernleşme tüm ülkeleri özünden uzaklaştırmada. Basit bir gerçek ama korkunç, ürkütücü, çünkü giderek benliğimizi yitiriyoruz. Uluslar benliklerini daha başka birtakım "işe yarar" şeylerle değiştirebilirler: Disneyland benzeri elektronik görsel-ışitsel oyuncaklar, yaşamın spor etkinliğine dönüştürülmesi, herkes için sağlık sigortası, kendi refahına tapınma. Bu yüzden, gelecek için köklü reformlar tasarlayan tüm ideolojiler bıkip usanmadan ulusal kimliğin sonsuza değin korunması gereğini vurguluyorlar. Aslında tarihin biçimlendirdiği ulusal kimliklerin zamanları sonsuza değin aşabilmesi bir ütopyadır, ama olağanüstü direniş olayları, yüzyıllara ve yeryüzünde olup biten herşeye kafa tutan kimlikler de görülmüyor değil. Ne var ki günümüzün dünyası artık izin vermiyor geleneklerin korunmasına.

İspanya'nın bu sürecin amansız mantığından kaçınabileceğini düşünenler de var. Belki de bundan yirmi, otuz, kırk yıl sonra, hatta düşünmesi pek akıl kârı sayılmayacak tarihlerde kavmimiz şimdiye dek hep yapageldiği gibi kendi havasında yaşayıp gidecektir. Tarihsel değişimlere karşı koymaya alışkın bir kavimdir bizimki.

Gelecekte İspanya'nın folklorlaşmış, bir büyük festival havasında ve bölük pörçük olacağını düşünebiliriz. Ancak giderek artan federalizme karşılık, İs-

panya'nın ekonomik, bölgesel ve toplumsal açıdan giderek hiçbir döneminde olmadığı kadar bütünleştiğini de söyleyebiliriz.

Tarihsel değişim, bir yandan teknolojik kültür, öte yandan topluluk mitoslarının, bugün onlara dört elle sarılanların ummadıkları ve düşlemedikleri ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılmasıyla yoğunlaşacaktır. Bugün, geçmişle geleceğin pençelerinden kurtarmak için canla başla savaşan akımların ise gerilemeye hükümlü olduğunu yakında olaylar bize gösterecektir.

Artık bir kopukluk noktasına varmış bulunuyoruz. Modern çağ-öncesi kültür sonuna ulaştı. Bundan böyle ulusal kültürler olsa olsa bir genel profili, bir daha yinelenemeyecek olan bir "imge"yi koruyabilirler, o kadar. Biz bugünkü birikimimiz ve olanaklarımızla kuşkusuz yeni bir İspanya imgesi yaratabilir ve dünyada gelip geçici modaların ötesinde beğenilmesini sağlayabiliriz. Bir yanda bolluk, teknik bilgi, demokrasi, öte yanda gücünü yitirmemiş bir Modern çağ-öncesi kültür: bu ikisinin birleşimi bizim için de, yabancılar için de dayanılmaz çekicilikte bir düş. Boğa güreşi ve elektronik bilimi, atalarımızın derinliği ve uygulayıcı zekâ: Daha iyisi can sağlığı.¹⁶

Öyle elbette, tek kusuru düş olması.

İncelememiz boyunca İspanya'yı Avrupa'nın bir ucunda, kendine özgü koşulların sonucunda kendince bir evrim göstermiş, kültürece daha zengin ve daha derin "bir başka Avrupa" olarak, müzmin bir kimlik bunalımının ülkesi olarak izledik. Tarih boyunca, ideolojik nedenlerden ötürü, İspanyol kültürünün çelişkin bileşenlerinden birinin ya da öbürünün ağırlık kazandığını, hatta ötekileri ezdiğini gördük. Güncel çözüm ise, Kristof Kolomb'un yumurtası gibi: Çelişkileri, kendi esinleyici zenginlikleriyle, oldukları gibi, benzersiz bir tarihsel-kültürel evrim süreci içinde üstlenerek aşmak. Kültür Bakanlığı'nın geniş fonları böyle bir anlayışla kullanılıyor, dünyaya böyle bir görüntü sunmak için.

Daha da ileri giderek, İspanya'nın geçmişinin, bugünkü politikasına esin kaynağı olduğunu söyleyebiliriz: Ülke, yeryüzündeki stratejik konumundan ve tarihsel-kültürel bağlantılarından yararlanarak çokyönlü bir politika izliyor. Hoşgörülü, çoğul kültür politikası da onun bir parçası. İspanya, Avrupa Topluluğu'nun Latin Amerika ve İslam ülkeleriyle ilişkilerinde yetkili bir aracı olarak, barışçı ve etkin bir Akdeniz

politikası güderek uluslararası düzlemde nüfuzunu artırma yolunda. "İki kıta, iki dünya arasında köprü olan üç kültürlü ülke" imgesini, 1992 yılında bin bir uluslararası etkinlikle sergilemeye hazırlanıyor. Bugünlerde yeryüzünün dört bir yanında kurulmakta olan "Cervantes Enstitüleri ağı" işte o "yüzyıl sonu Yeni-İspanyolculuğu" nun taşıyıcısı olacak.

Gerek geleneksel kültür değerlerini koruyan, gerekse toplulukların ve bireylerin kendilerini özgürce geliştirmelerine olanak sağlayan bu tür bir kültür politikasının yeterince geniş kapsamlı ve uyumlu olduğu kesin. Ama Avrupa Birliği'nin potasında ne kadar dayanabilecek — 2000'in ufkunda yeni Avrupa artık bir "uluslar Avrupası" olarak görünmüyor, örtülü de olsa federatif türde bir yönetsel yapıyı, yerel kültürlere gelişme olanağı tanımakla dengeleyen bir Birleşik Devlet biçiminde beliriyor. O zaman herhalde İspanya da giderek o mozaik içinde —bugün zaten "örtülü federasyon" olarak tanımlanan kendi yönetim yapısı çerçevesinde— benzer özellikler sergileyen bir İber kültürleri bütünü olarak belirecek, "Bölgeler Avrupası" içinde bir "Bölgeler İspanyası" olacak. Nitekim şimdiden ülkede Katalonya, Bask ve Galicia dilleri, tarihteki ezici üstünlüğünden ötürü İspanyolca kavramıyla özdeşleşmiş bulunan Kastilya diliyle eş haklara sahip resmi diller olarak benimseniyorlar. En olumlu yaklaşım ve en esnek politikayla İspanya "Avrupa evreni" çerçevesinde bir "İspanyol evreni" olmaya aday. Ancak bu gerçekleştiği gün, şu anda geçerli olan geleneksel, merkeziyetçi ve ulusalcı tutumundan da hayli uzaklarda bulacak kendini.

Artık büyük ölçüde Avrupa'ninkine bağlanmış olan kültür politikası bir yana, ne tür Avrupalılar olacaklar acaba İspanyollar? Tarihlerinden gelme bir hevesle kendilerinininkinden ayrı, hatta karşıt dünyalara meraklı, tutkulu, sorunlu, derin kişiliklerini koruyacaklar mı, yoksa maddi refaha kavuşmuş, dünyaya sırtını çevirmiş, ben merkezci sıradan Avrupalılar mı olacaklar? Machado'nun sözünü ettiği gibi, kendininkilerle birlikte başkalarının acılarını da unutmuş, yüreği nasırlanmış bir toplum mu olacaklar?

Aslında benzeri sorular çok daha geniş bir düzlemde, tüm o ilginç, çeşit çeşit yerel kültürleriyle Avrupa için de geçerli: ABD'nin yığınsal iletişim araçlarının karşı durulmaz gücüyle dünyayı istila eden yüzey-sel teknolojik kültürü karşısında nereye kadar koruyabilecek kendini?

2000'lerin eşiğinde İspanya, müzmin kimlik bunalımını kendi tarihsel çelişkilerini —ya da çoğul gerçeğini— serinkanlılıkla —ve önemli bir gurur payıyla— benimseyerek üstlenerek aşmış gibi görünüyor.

Ya da, fırtınaların ortasında kendi yolunu arayan bir Avrupa'nın, daha geniş kapsamlı bunalımı içinde critmiş gibi... Kimbilir?

TARİHLERLE İSPANYA

- İ.Ö. 218 Romalıların İber yarımadasına ayak basarak fetih ve sömürgeleştirme hareketini başlatmaları.
- İ.Ö. 19 Fethin sona ermesi,-Roma İmparatorluğu çerçevesinde *Hispania* eyaletleri bütünüünün oluşturulması.
- 64-66 Yarımada ilk Hıristiyanlık propagandasının başlaması.
- 313 Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın serbest bırakılması.
- 409 Yarımada ilk Cermen topluluklarının gelişi.
- 476 Batı Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkması.
- 507 Vizigotların yarımada yerleşerek başkenti Toledo olan bir krallık kurmaları.
- 589 Vizigotların Katolik mezhebini benimsemeleri.
- 711 Müslüman Arapların Tarık ve Musa komutasında İber'e ayak basarak Guadalete savaşını kazanmaları.
- 715 Yarımada'nın hemen tamamının Müslümanlar tarafından fethi.
- 732 Müslüman ilerleyişinin Frank kralı Charles Martel tarafından Poitiers'de durdurulması.
- 756 Kurtuba Sultanlığı'nın kurulması.
- 929 Müslüman devletin Halifeliğe dönüştürülmesi.
- 1030 Halifeliğin parçalanması, Taif krallıklarının doğuşu.
- 1085 Toledo'nun Hıristiyanlar tarafından geri alınması.
- 1090-1144 Murabit Krallığı.
- 1147-1224 Muvahhit Krallığı
- 1212 Navas de Tolosa'da Hıristiyanların zaferi.
- 1214 Palencia'da ilk üniversitenin açılması.
- 1215 Salamanca Üniversitesi'nin kurulması.
- 1223 Dominiken Tarikatı'nın yarımada yerleşmesi.
- 1225 Fransisken Tarikatı'nın yarımada yerleşmesi.
- 1236 Kurtuba'nın Hıristiyanlar tarafından geri alınması.
- 1238 Gırnata Sultanlığı'nın kurulması.
- 1337 Sicilya'nın Aragón Krallığı'na katılması.

- 1443 Napoli Krallığı'nın Aragón Krallığı'na katılması.
- 1474 İlk kitap basımının Valencia'da gerçekleştirilmesi.
- 1477 Kutsal Engizisyon Mahkemesi'nin kurulması.
- 1492 — Gımata'nın Hıristiyanlar tarafından geri alınmasıyla yarımada Müslüman egemenliğinin sona ermesi;
— Musevilerin yarımadadan sürülmeleri;
— Amerika'nın keşfi;
— İlk *Kastilya Dilbilgisi*'nin yayımlanması.
- 1494 Tordesillas Anlaşması'yla Kastilya ve Portekiz'in yeryüzünü paylaşmaları.
- 1508 Alcalá Üniversitesi'nin kurulması ve Erasmus'a kürsü önerilmesi.
- 1517 Habsburg prensi Karl'ın İspanya'ya gelerek I. Carlos adıyla tahtı devralması.
- 1519-1521 Meksika'nın fethi.
- 1520 I. Carlos'un V. Karl (Şarlken) olarak İmparatorluk tahtını devralması.
- 1521 Lütther'in Worms Diyeti'nde mahkûm edilmesi.
- 1522 Şarlken'in I. François'ya karşı Pavia zaferi.
- 1527 Roma'nın İmparatorluk ordularınca yağmalanması.
- 1531-1535 Peru'nun fethi.
- 1532 — İspanya'da Cizvit Tarikatı'nın kurulması.
— Yeni Dünya'da ilk matbaanın Meksika'da kurulması.
- 1538 Yeni Dünya'da ilk üniversitenin (Santo Domingo) kurulması.
- 1545-1563 Trento Konseyi çalışmaları: Protestan Reformu'na tepki olarak Katolik Karşı-Reformu'nun gerçekleştirilmesi.
- 1547 Şarlken'in Protestanlara karşı Mühlberg zaferi.
- 1551 Meksika ve Peru Üniversiteleri'nin kurulması.
- 1556 — Şarlken'in İspanya Tahtı'ndan oğlu Felipe lehine feragati.
— Hollandalıların İspanyol egemenliğine başkaldırıları.
- 1557 II. Felipe'nin Fransızlara karşı Saint Quentin zaferi.
- 1558 — Devlet Maliyesi'nin ilk iflası;
— Şarlken'in Yuste manasurunda ölümü.

- 1559 Catcau-Cambresis Anlaşması'yla İspanya'nın Avrupa'nın hâkimi durumuna gelmesi.
- 1571 II. Felipe'nin donanmasının Osmanlı donanmasına karşı İncbahu zaferi.
- 1563-1583 Escorial Sarayı'nın yapımı.
- 1581 Portekiz'in sömürgeleriyle birlikte İspanyol İmparatorluğu'na katılması.
- 1588 "Yenilmez Armada"nın İngiliz donanması karşısında bozgunu.
- 1597 Hollanda'nın bağımsızlığını kazanması.
- 1598 II. Felipe'nin Escorial'de ölümü.
- 1605-1615 Çervantes'in ünlü romanı *Don Quijote*'yi yayımlaması.
- 1621 III. Felipe'nin ölümü.
- 1665 IV. Felipe'nin ölümü.
- 1700 II. Carlos'un ölümüyle Habsburg'ların İspanya Tahtı'ndaki varlığının sona erışı.
- 1701 Bourbon prensi Philippe d'Anjou'nun İspanya'ya gelerek V. Felipe adıyla tahta çıkması.
- 1701-1714 İspanya Veraset Savaşları
- 1714 — *Kraliyet Dil Akademisi*'nin kurulması;
— Utrecht ve Rastatt Anlaşmaları'yla İspanya'nın Avrupa'daki konumunun değişmesi,
- 1732 *Diario Histórico* gazetesinin yayına başlaması.
- 1735 Bourbon prensi Carlos'un Napoli Tahtı'na çıkması.
- 1746-1759 VI. Fernando'nun krallığı.
- 1759 Napoli Kralı'nın III. Carlos olarak İspanya Tahtı'na çıkması.
- 1761 Yayınları sansür hakkının Kilise'den Devlet'e geçişi.
- 1765-1778 *Yurtsever Ekonomi Dernekleri*'nin kurulması ve yaygınlaşması.
- 1766 Madrid'de Esquilache ayaklanması.
- 1767 Cizvit Tarikatı'nın ülkeden sürülmesi.
- 1772-1776 Üniversitelerde reform.
- 1783 Osmanlılarla ilk ticaret anlaşması.
- 1784 Zaragoza'da ilk ekonomi kursunun açılması.
- 1788 III. Carlos'un ölümü, IV. Carlos'un tahta çıkması.

- 1789 Fransız Devrimi.
- 1793 Fransa'da Kral ve Kraliçe'nin idamı, Konvansiyon'un İspanya'ya savaş ilanı.
- 1808 VI. Carlos'un Fransa'ya sığınması, Napolyon'un ağabeyi Joseph'i İspanya Kralı olarak ataması.
- 1808-1811 Fransızlara karşı İspanyol Kurtuluş Savaşı.
- 1810-1824 Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin peşpeşe bağımsızlıklarını kazanmaları.
- 1810 Cádiz'de ilk Ulusal Meclis'in kurulması.
- 1812 Meclis tarafından ilk liberal anayasanın hazırlanması.
- 1814-1820 VII. Fernando'nun mutlakiyetçi hükümdarlığı.
- 1820-1823 Üç yıllık liberal yönetim.
- 1823-1833 On yıllık mutlakiyetçi yönetim.
- 1833-1839 Carlos yanlılarına karşı iç savaş.
- 1833-1868 II. Isabel'in hükümdarlığı.
- 1842 Barcelona'da ayrılıkçı hareketin başlaması.
- 1869 Giner de los Ríos'un *Kadın Eğitim Derneği*.
- 1870 İlk İspanyol İşçi Konseyi.
- 1872-1876 Carlos yanlılarına karşı yeniden iç savaş.
- 1873-1874 Birinci İspanyol Cumhuriyeti (11 ay süreyle).
- 1875 XII. Alfonso'nun tahta çıkışı ve *Restorasyon*'un başlaması.
- 1876 Giner de los Ríos'un *Özgür Öğretim Kurumu*.
- 1879 *İspanyol Sosyalist İşçi Partisi*'nin kurulması.
- 1885 Kraliçe María Cristina'nın Naipliği.
- 1898 ABD ile savaşta yenilgi, Amerika'daki son sömürgelerin elden çıkarılması.
- 1902 XIII. Alfonso'nun tahta çıkışı.
- 1909 Barcelona'da "Trajik hafta".
- 1914-1918 İspanya'nın katılmadığı I. Dünya Savaşı.
- 1917 Genel grev.
- 1918-1920 "Bolşevik üç yıl".
- 1921 İspanyol ordusunun Fas'ta bozguna uğraması.
- 1923-1930 General Miguel Primo de Rivera'nın diktatörlüğü.
- 1931 İkinci İspanyol Cumhuriyeti'nin kurulması.
- 1933 *Falange*'nin kurulması.

- 1936 (17-18 Temmuz) Afrika Ordusu'nun Cumhuriyet'e başkaldırmasıyla İç Savaş'ın patlak vermesi.
- 1938 General Francisco Franco'nun ilk hükümetini kurmasıyla Diktatörlüğün başlaması; laikliğin kaldırılması; Cizvitlerin geri dönüşü.
- 1939 Barcelona ve Madrid'in düşmesi, İç Savaş'ın Cumhuriyetçilere karşı Milliyetçilerin zaferiyle sonuçlanması (1 Nisan).
- 1939-1945 İspanya'nın katılmadığı II. Dünya Savaşı.
- 1950 BM'in İspanya'ya uyguladığı yaptırımları kaldırması.
- 1953 Vatikan ve ABD ile anlaşmalar.
- 1955 İspanya'nın Birleşmiş Milletler'e girmesi.
- 1960 Ülkenin uluslararası ekonomi kuruluşlarına katılması ve endüstrileşmiş Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü.
- 1967 "İnanç Özgürlüğü Yasası"nın çıkarılması.
- 1969 Prens Juan Carlos'un geleceğin İspanya Kralı olarak ilan edilmesi.
- 1973 Rejimin önde gelen kişilerinden General Carrero'nun sui-kastla öldürülmesi.
- 1975 Franco'nun ölümü (20 Kasım), Diktatörlüğün sona ermesi ve Don Juan Carlos'un tahta çıkması (22 Kasım).
- 1977 Komünist Partisi'nin yasallaştırılması ve genel seçimler: Suárez'in ilk Demokratik Merkez Birliği hükümeti.
- 1978 Yeni anayasanın halkoylamasıyla benimsenmesi.
- 1982 — Genel seçimlerden sonra Felipe González'in ilk Sosyalist İşçi Partisi hükümetini kurması.
— İspanya'nın NATO'ya katılması.
- 1986 Avrupa Topluluğu'na tam üyeliğin elde edilmesi.
- 1988-1989 "III. Carlos ve Aydınlanma Çağı"nın uluslararası etkinliklerle anılması.
- 1989 (Ocak-Haziran) İspanya'nın AT dönem başkanlığı.
- 1992 "Amerika'nın keşfinin 500. yılı"nın uluslararası etkinliklerle anılması.

DİPNOTLAR

I. BÖLÜM

1. Yunan asıllı İspanyol ressamı (1540-1614). Girit'te doğmuş, resim sanatını ilkin İtalya'da geliştirdikten sonra, özgün kişisel tekniğinin ilkin yadığı Kastilya'da karar kılmış, çağın ekonomik, toplumsal ve dinsel açıdan çok önemli bir kenti olan Toledo'da yerleşerek bir atölye açmıştır. Yapıtları, hep aynı gizemli bakışlarla derin bir içsellik duygusu esinleyen figürlerindeki örtülü dinsel yüceltme havasıyla dikkati çeker; dinsel konulu resimlerindeki o ruhsal yoğunluk, bütün portre çalışmalarında yinelenir ve çağın İspanyası'nın mistik yönelişini başarıyla görüntüler.

2. Özellikle manastırlar için yaptığı dinsel konulu yapıtlarla tanınan, "rahiplerin ve rahibelerin ressamı" olarak anılan İspanyol sanatçısı (1598-1664). Tablolarında "Karanlıkçılık" etkisinden söz edilen Zurbarán, İspanyol Altın Çağı'nın estetiğini büyük bir başarıyla sergileyen özgün bir ressamdır; ülkesinin dehasının en çarpıcı temsilcilerinden sayılır.

3. Bkz. ÉMILE LOUAPRE, *L'Espagne d'aujourd'hui*, Paris 1986, s. 166.

4. *Hidalgo*: Ortaçağ'da ve Yeniçağ başlangıcında kırsal kesimde yaşayan küçük soylulara ya da belli bir soyluluk sanından yoksun olmakla birlikte kendi topraklarının geliriyle geçinen ve soylular gibi yaşayan kimselere verilen ad.

5. İspanyol Aydınlanma Çağı'nın önde gelen yazarlarından olan José Cadalso (1741-1782) ülkesinin göreneklerine, alışkanlıklarına, toplumsal kurumlarına yönelttiği acı ama yerinde eleştirilerle dikkati çekmiştir. Montesquieu'nün *Iran Mektupları*'ndan örneklenmiş olan *Fas Mektupları* (*Cartas Marruecas*) başlıklı deneme yazılarına kitabımızın VI. Bölümünde ayrıca yer vereceğiz.

6. JOSÉ CARLOS MAINER, "*La cultura española y su relación con la cultura occidental*", *Revista de Occidente*, ss. 62-63, Temmuz-Ağustos 1986, ss. 110-126.

7. *Conquistador. Fatih*; özellikle XVI. yüzyılda Yeni Dünya'yı sömürgeleştiren İspanyol komutanlar için kullanılan bir terimdir.

8. *Don Quijote*'den sonra İspanyol yazınının en önemli yapıtı sayılan ve Ortaçağ ile Rönesans'ın kavşağında, XV. yüzyıl sonlarında kaleme alınmış olan *La Celestina* adlı trajikomedyanın büyük bölümünün yazarı Fernando de Rojas'ın kişiliği, bugün de bir esrar perdesi altındadır. Hakkındaki kesin bilgiler, yalnız Musevi asıllı bir Hıristiyan olduğu, Salamanca Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü, 1541'de öldüğüdür.

9. Ermiş Juan de la Cruz (1542-1591) İspanyol mistik şair ve yazarlarının en tedirginlik vericilerindedir, ateşli reformcu kişiliğinin hâlâ aydınlanamamış yanları vardır; yapıtlarında Doğu'nun Tasavvuf düşüncesi ve Mevlânâ ile büyük yakınlıklar bulan Juan Goytisolo'nun 1987'de yayımladığı *Las virtudes del pájaro solitario* (*Yalnız Kuşun Erdemleri*) romanına esin kaynağı olmuştur.

II. BÖLÜM

1. G. IŞIK, "Manuel Gutiérrez Aragón Anlatıyor: Franco Döneminde, Demokrasiye Geçişte ve AT'da İspanyol Sineması", *Milliyet Sanat*, 1.V.1989, ss. 26-28.
2. *Geografía e historia de España y de los países hispánicos*, Madrid 1980, s. 6.
3. AZORÍN, *El paisaje de España visto por los españoles*, (Yararlanılan basım) Madrid, Espasa-Calpe 1981, ss. 131-135.
4. Barcelona'da XIX. yüzyıl sonlarında gelişen yenilikçi akım şairlerinden Joan Maragall (1860-1911) Katalan yazınına Avrupa düzeyine ulaştıran yazarlardandır. Bazıları Kastilya dilinde yazılmış önemli denemeleri de vardır; bölgesel yazın çerçevesinde yer almakla birlikte, eleştirelliği ve İspanya konusundaki duyarlılığı bakımından 98 Kuşağı yazarlarına (Bkz. VI. BÖLÜM) yaklaşıp, hatta zamanında "İberciliği" ile dikkati çekmiştir. Alıntı için: bkz. GUILLERMO CABANELLAS, *Cuatro generales (1) Preladi a la Guerra Civil*, Barcelona 1977, s. 34.
5. MIGUEL DE UNAMUNO, *En torno al casticismo*, (Yararlanılan basım) Madrid, Espasa-Calpe 1972, ss. 51-55.
6. Barok çağın büyük tiyatro yazarı ve dinbilimcisi Calderón de la Barca (1600-1681) *La vida es sueño (Yaşam Düşütür)* adlı felsefi piyesinde insanoğlunun yaşam ve gerçek üstüne temel sorularını Karşı-Reform çağının koyu Hıristiyan görüşü açısından yanıtlar.
7. AZORÍN'in *La ruta de Don Quijote*'sinden bu alıntı, PEDRO LAÍN ENTRALGO'nun *A qué llamamos España* başlıklı denemelerinde (Madrid 1971) aktardığı, değişik İspanyol yazarlarının ülkelerini duyuru ve tanımlayış biçimlerini yansıtan parçaları arasında yer almaktadır (s. 36).

III. BÖLÜM

1. İspanyolcası: *méscita (Mescit)*.
2. J. VICENS VIVES, *Aproximación a la historia de España*, Barcelona 1976, ss. 43-44.
3. FRANCISCO GUTIÉRREZ CONTRERAS, *Europa, historia de una idea*, Pamplona 1987, s. 18.
4. J. VICENS VIVES, A.g.y., s. 46.
5. RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, *España, eslabón entre la Cristiandad y el Islam*, Madrid 1977, ss. 11-12.
6. Ortaçağ Kastilya destanlarının en ünlüsü olan *Cid Destanı (Poema de mio Cid)* 1140 dolaylarında yazılmıştır, kahraman şövalye Cid'in din ve onur uğruna yaptığı savaşları anlatır, Mağripilerin elinde bulunan Valencia kentinin kuşatılarak geri alınması bunların en önemlisidir.
7. *Romance*: Ortaçağ'da halk ozanları tarafından saraylarda ve meydanlarda saz eşliğinde okunan destanlardan kaynaklanan ve genellikle yiğitliği konu alan, sekiz heceli dizelerden oluşmuş şiir.
8. RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, A.g.y., ss. 27-29.
9. A.g.y., s. 16.
10. A.g.y., ss. 35-38, 41.
11. A.g.y., ss. 51-52.
12. CLAUDIO SÁNCHEZ ALBORNOZ, "España y el Islam", *Revista de Occi-*

dente no. XXIV, 1929, ss. 4, 8, 21. Bu yazı, başkalarıyla birlikte, 1943'te yazarın Buenos Aires'te yayımlanan aynı addaki kitabında da yer almıştır.

13. CLAUDIO SÁNCHEZ ALBORNOZ, "İslam de España", çeşitli yazarların yapıtlarının yer aldığı *L'Occidente el l'İslam nell'Alto Medioevo*'da (Spoleto 1965), c. I, s. 161.

14. AMÉRICO CASTRO, *La realidad historica de España*, Mexico 1962, s. 144.

15. AMÉRICO CASTRO, *Origen, sèr y existir de los españoles*, Madrid 1959, s. 12.

16. VICENTE CANTARINO, *Entre monjes y musulmanes. El conflicto que fue España*, Madrid 1978, ss. 302-305.

17. JUAN GOYTISOLO, "Un europeo de menos, un europeo de más" (Sami Nair ile söyleşi), *Letra Internacional*, no. 10, Yaz 1988, ss. 77-82.

18. A.g.y., s. 81.

IV. BÖLÜM

1. NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Opere*, c. VIII (Alıntı José Ortega y Gasset'in *España invertebrada*'sının 4. Bölümünde yer alıyor).

2. AMÉRICO CASTRO, *La realidad histórica de España*, Mexico, 1965. s, XII.

3. JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *España invertebrada*, (Yararlanılan basım) Madrid, Espasa-Calpe 1977, ss. 50-51.

4. VICENS VIVES, *Aproximación*, s. 110.

5. PEDRO LAÍN ENTRALGO, *A qué llamamos España*, Madrid 1971, ss. 79-80.

6. III. Felipe çağı: 1598-1621.

7. V. VIVES, A.g.y., ss. 112-115.

8. J. ORTEGA Y GASSET, A.g.y., ss. 61-62.

9. P. LAÍN ENTRALGO, A.g.y., ss. 80-81.

V. BÖLÜM

1. LUIS BUÑUEL, *El último suspiro* (Türkçesi: *Son Nefesim*, Çev. İlkay Kurdak, İstanbul, Afa 1986, s. 14).

2. RICHARD HERR, *The eighteenth century revolution in Spain*, New Jersey 1960; (Çev. Elena Fernández Mel, *España y la revolución del siglo XVIII*, Madrid 1964, s. 25).

3. V. VIVES, A.g.y., s. 125.

4. *Casticismo*: İspanya'nın özgün ruhunu simgelediği varsayılan kültür öğelerine ağırlık verilmesi.

5. *Majismo*: XVIII. yüzyıl sonlarında Madrid'in eski mahallelerinde görülen özgün yerel kültür öğelerinin değerlendirilmesi.

6. V. VIVES, s. 127.

7. İspanya Kültür Bakanlığı'nca Nisan 1987'de yayımlanan *Carlos III y la Ilustración* başlıklı anma kitabında yer alan 12 Aralık 1986 Kraliyet Kararnamesi'nden.

8. Bkz. *Conmemoración. Carlos III y la Ilustración*, Madrid 1987.

9. A.g.y.

10. A.g.y.
11. R. HERR, A.g.y., s. 172.
12. A.g.y.
13. A.g.y., s. 198

VI. BÖLÜM

1. JOSÉ CADALSO, *Cartas marruecas* (Buradaki alıntılar için yararlanılan basım) Madrid, Castalia 1984.
2. Bkz. G. IŞIK, "Juan Luis Cebrián: 'Tarihi İnsanlar Yazar'", *Milliyet Sanat*, 1.VI.1988, ss. 23-26.
3. Mariano José de Larra'dan alıntılar ve Juan Goytisolo'nun yorumları için: bkz. JUAN GOYTISOLO, "La actualidad de Larra" başlıklı deneme yazısı, *El furgón de cola*, Barcelona 1967, ss. 19-38.
4. JORGE VENTURA, *Historia de España*, Barcelona 1976, c. IV, s. 135.
5. A.g.y., ss. 188-189.
6. ANGEL DEL RÍO, *Historia de la literatura española*, Barcelona 1988, c. II, s. 333.
7. J. VENTURA, A.g.y., s. 191.
8. J. ORTEGA Y GASSET, ss. 13-15.
9. V. VIVES, ss. 149-150.
10. Miguel de Unamuno'nun *Denemeler*'inden bu alıntı JUAN LÓPEZ-MORILLAS'ın "Unamuno y Costa: una 'Transustanciación'" başlıklı denemesinde yer almaktadır (*La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*, Barcelona 1975, ss. 223-241).
- 11 A.g.y.
- 12 JOAQUÍN COSTA, *Tutela de los pueblos en la historia*, Madrid 1911, s. 335.
13. Galicalı yazar Ramón María del Valle-Inclán XX. yüzyıl başlarında Madrid'in en renkli ve ilginç bohem tiplerinden olmuştur. Yazmaya *Modernizm* akımı çerçevesinde başlamış, ancak düşünceleri *98 Kuşağı* yazarlarıyla da sıkı ilişki içinde gelişmiştir. Buradaki parça, son dönem yapıtlarından olan *Lucas de bohemía*'dan (1924) alınmıştır.

VII. BÖLÜM

1. "No Pasarán": (*Faşizme*) geçit yok". İç Savaş'ta Cumhuriyetçilerin ünlü haykırışı. (Bu sözcüklerin yakın zamanlarda Amsterdam'ın kanallarından birinde demirlemiş bir "tekne-ev"e ad olarak kullanıldığını gördüm).
2. GUILLERMO CABANELLAS, *Cuatro Generales (2)*, *La lucha por el poder*, Barcelona 1977, ss. 459-460.
3. JAVIER TUSSELL, "El final de la guerra civil", *El País*, 10.IV.89, s. 9.
4. G. IŞIK, "İç Savaşın 50. Yılında İspanyol Basını: 'Nunca más'", *Milliyet Sanat*, 15. XI. 86, ss. 24-26.
5. V. VIVES, s. 153.
6. J. ORTEGA Y GASSET, ss. 70-71.
7. A.g.y, s. 105.
8. Bkz. JOSÉ MANUEL GUTIÉRREZ INCLÁN, "1931: Quema de conventos y

'Caso cardenal Segura"', *Historia y vida*, no. 69, Aralık 1973, ss. 16-31.

9. V. VIVES, s. 157.

10. Alıntı için: bkz. G. CABANELLAS, *Cuatro Generales (1), Preludio a la Guerra Civil*, Barcelona 1977, s. 33.

11. RAFAEL ABELLA BERMEJO, "El tránsito de la sublevación a la guerra civil", *Revista de Occidente*, no. 65, Ekim 1986, ss. 67-78.

12. A.g.y.

13. G. CABANELLAS, *Cuatro Generales (2)*, s. 355.

14. G. CABANELLAS, "Unamuno y el Alzamiento", *Historia y vida*, no. 76, Temmuz 1974, ss. 30-37.

15. G. CABANELLAS, *Cuatro Generales (1)*, s. 35.

VIII. BÖLÜM

1. Bkz. G. İŞİK, "Juan Luis Cebrián: Tarihi İnsanlar Yazar", *Milliyet Sanat*, 1.VI.1988, ss. 23-26.

2. Bkz. G. İŞİK, "Manuel Gutiérrez Aragón Anlatıyor: Franco Döneminde, Demokrasiye Geçişte ve AT'da İspanyol Sineması", *Milliyet Sanat*, 1.V.1989, ss. 26-28.

3. CARMEN MARTÍN GAITE'den bu bölümdeki alıntılar için bkz. *Usos amargos de la posguerra española*, Barcelona 1987.

4. FERNANDO VIZCAÍNO CASAS, *La España de la posguerra (1939-53)*, Barcelona 1975, s. 111.

5. CAMILO JOSÉ CELA, *La familia de Pascual Duarte*, (Türkçesi: Alev Güçlü, İstanbul, Can 1989).

6. RAFAEL LÓPEZ PINTOR, "La opinión pública y la transición: una mirada retrospectiva", *Revista de Occidente*, no. 54, Kasım 1985, ss. 113-122.

7. İspanya'nın önde gelen çağdaş yazarlarından olan ve ülkemizde 1950'lerde *Madrid'de Sonbahar* başlıklı otobiyografik yazılarıyla (Türkçesi: Roza Hakmen, İstanbul, Metis 1989) tanınan Juan Benet'in bu konuşması için bkz. *Letras españolas 1976-1986*, Madrid 1987, s. 19.

8. *Yurtsuz Juan* yazarın başlıca romanlarından birinin adıdır (*Juan sin tierra*, Mexico 1970).

9. JUAN GOYTISOLO, "In memoriam F.F.B. 1892-1975", *Libertad, Libertad, Libertad*, Barcelona 1978, ss. 11-19.

10. MANUEL ARAGÓN REYES, "La articulación jurídica de la transición", *Revista de Occidente*, no. 54, Kasım 1985, ss. 24-44.

11. ENRIQUE ARIAS VEGA *Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado*, Barcelona 1985.

12. "Constitución y Estado de derecho", bkz. MANUEL ARAGÓN REYES, A.g.y., ss. 39-40.

13. A.g.y.

14. IGNACIO SOTELO, *Los socialistas en el poder*, Madrid 1986.

15. IGNACIO SOTELO, "La España del año 2000", *Revista de Occidente*, no. 77, Ekim 1987, ss. 17-30.

16. SALVADOR GINER, "¿El ocaso de la cultura nacional?", *Revista de Occidente*, no. 77, Ekim 1987, ss. 5-16.

KAYNAKÇA

- ABELLA BERMEJO, RAFAEL; "El tránsito de la sublevación a la guerra civil", *Revista de Occidente*, no. 65, Ekim 1986, ss. 67-78;
- ABELLÁN J.L. vd.; *La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*, Barcelona 1975;
- ARAGÓN REYES, MANUEL; "La articulación jurídica de la transición", *Revista de Occidente*, no. 54, Kasım 1985, ss. 25-44;
- AZORÍN; *El paisaje de España visto por los españoles*, Madrid 1941;
- AZORÍN; *Una hora de España*, Madrid 1948;
- CABANELLAS, GUILLERMO; "Unamuno y el Alzamiento", *Historia y Vida*, no. 76, Temmuz 1974, ss. 30-37;
- CABANELLAS, GUILLERMO; *Preludio a la Guerra Civil*, Barcelona 1977;
- CABANELLAS, GUILLERMO; *La lucha por el poder*, Barcelona 1977;
- CADALSO, JOSÉ; *Cartas marruecas*, (Yararlanılan yayım) Castalia, Madrid 1984;
- CANTARINO, VICENTE; *Entre monjes y musulmanes. El conflicto que fue España*, Madrid 1978;
- CASTEDO, ALVÁREZ, FERNANDO; *El papel de la cultura en la España de los años 80*, Salamanca 1980;
- CASTRO, AMÉRICO; *Origen, ser y existir de los españoles*, Madrid 1959;
- CASTRO, AMÉRICO; *Cervantes y los casticismos españoles*, Madrid 1966;
- CASTRO, AMÉRICO; *La realidad histórica de España*, Mexico City 1975;
- CEBRIÁN, JUAN LUIS; *El tamaño del elefante*, Madrid 1987;
- GINER, SALVADOR; "¿El ocaso de la cultura nacional?", *Revista de Occidente*, no. 77, Ekim 1987, ss. 5-16;
- GOYTISOLO, JUAN; *El furgón de cola*, (Yararlanılan yayım) Seix Barral, Barcelona 1976;
- GOYTISOLO, JUAN; *Reivindicación del conde don Julián*, (Yararlanılan yayım) Seix Barral, Barcelona 1976;
- GOYTISOLO, JUAN; *Libertad, libertad, libertad*, Barcelona 1978;
- GOYTISOLO, JUAN; "Un europeo de menos, un europeo de más", *Letra Internacional*, no. 10, Yaz 1988, ss. 77-82;
- GRANJEL, LUIS S.; *La generación literaria del Noventa y Ocho*, Salamanca 1971;
- GUTIÉRREZ CONTRERAS, FRANCISCO; *Europa: historia de una idea*, Pamplona 1987;
- GUTIÉRREZ INCLÁN, JOSÉ MANUEL; "1931: Quema de conventos y 'Caso cardenal Segura'", *Historia y Vida*, no. 69, Aralık 1973, ss. 16-31;
- HERR, RICHARD; *The eighteenth century revolution in Spain*, New Jersey 1960, (İsp. Çev.: Elena Fernández Mel, *España y la revolución del s. XVIII*, Madrid 1964);
- JACKSON, GABRIEL; *The Spanish Republic and the Civil War*, New Jersey 1965, (İsp. Çev.: Enrique de Obregón, *La re-pública española y la guerra civil*, Barcelona 1987);
- LAFUENTE FERRARI, ENRIQUE; *Antecedentes, coincidencias e influencias del*

- arte de Goya, Madrid 1947;
- LAÍN ENTRALGO, PEDRO; *A qué llamamos España*, Madrid 1971;
- LISSORGUES, YVAN vd.; *Realismo y naturalismo en España*, Barcelona 1988;
- LÓPEZ PINTOR, RAFAEL; "La opinión pública y la transición: una mirada retrospectiva", *Revista de Occidente*, no. 54, Ka-sim 1985, ss. 113-122;
- MAINER, JOSÉ CARLOS; "La cultura española y su relación con la cultura occidental", *Revista de Occidente*, no. 62-63, Temmuz-Ağustos 1986, ss. 110-126;
- MARICHAL, JUAN; "La 'generación de los intelectuales' y la política (1909-1914)", *La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*;
- MARTÍN GAITE, CARMEN, *Usos amorosos de la posguerra española*, Barcelona 1987;
- MENÉNDEZ PIDAL, RAMÓN; *España, eslabón entre la cristiandad y el islam*, Madrid 1956;
- MENÉNDEZ PIDAL, RAMÓN; *Historia de España*, Madrid 1958;
- MORÁN, JOSÉ MANUEL; *El caminar de Europa*, Pamplona 1987;
- NUÑEZ RUIZ, DIEGO; "La presencia del evolucionismo en la filosofía española decimonónica", *La crisis de fin de siglo: ideología y literatura*;
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ; *España invertebrada*, (Yararlanılan ya-yım) Espasa-Calpe, Madrid 1964;
- ORTEGA, FÉLIX; "Las contradicciones entre sociedad y política: el caso de la transición democrática española", *Revista de Occidente*, no. 107, Nisan 1990, ss. 93-111;
- RÍO, ANGEL DEL; *Historia de la literatura española*, Barcelona 1988;
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO; *España y el islam*, Buenos Aires 1943;
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO; *La España musulmana*, (Yararlanılan yayım) Espasa-Calpe, Madrid 1986;
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO; "Islam de España", *L'Occidente e l'Islam nell'Alto Medioevo*, Spoleto 1965;
- SÁNCHEZ DRAGO, FERNANDO; *Ideas para una nueva política cultural*, Salamanca 1984;
- SHAW, DONALD; *The Generation of 1898 in Spain* (İsp. Çev.: Carmen Hierro, *La generación del 98*, Madrid 1985);
- SOTELO, IGNACIO; *Los socialistas en el poder*, Madrid 1986;
- SOTELO, IGNACIO; "La España del año 2000", *Revista de Occidente*, no. 77, Ekim 1987, ss. 17-30;
- TEJADO, MANUEL; *Historia de la cultura*, Zaragoza 1969;
- TUSELL, JAVIER; "El final de la guerra civil", *El País*, 10.IV.89, s. 9;
- UNAMUNO, MIGUEL DE; *En torno al casticismo*, (Yararlanılan ya-yım) Espasa-Calpe, Madrid 1972;
- VALDEON, J. vd.; *Geografía e historia de España y de los países hispánicos*, Madrid 1980;
- VALVERDE, JOSÉ MARÍA; *Antonio Machado*, Madrid 1975;
- VENTURA, JORGE; *Historia de España*, Barcelona 1976;
- VIVES, VICENS; *Aproximación a la historia de España*, Barcelona 1976;
- VIZCAINO CASAS, FERNANDO; *La España de la posguerra (1939-1953)*, Barcelona 1975.

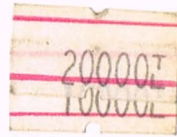
GÜL IŞIK

İspanya: Bir Başka Avrupa

Akdeniz'in diğer ucunda, Türkiye'yle simetri yapan bir coğrafyada yer alıyor İspanya. Tarihinde ve kültüründe de bu simetrisinin izlerini kolaylıkla bulabiliyoruz. Avrupa deyince aklımıza gelenlerden oldukça farklı, hakkında çok az şey bildiğimiz, ama tanıdığımızda biraz da kendimizi tanıyamamızı sağlayacak bir Avrupa ülkesi..

Gül Işık, kendi deneyim ve tanıklıklarının yanı sıra ülkenin başlıca yazar ve düşünürlerinin görüşlerine de yer vererek, İspanya'nın tarihsel ve kültürel kimliğini; bu farklı Avrupalılığın köklerini, gelişimini, etkileşimlerini, Ortaçağ'dan günümüze geçirdiği büyük serüveni araştırıyor.

Yaşadığımız
Dünya
Dizisi

ISBN 975-7650-57-9

Metis Yayınları, Başmushahip Sok. 3/2, Cağaloğlu / İstanbul